

VASY GÉZA

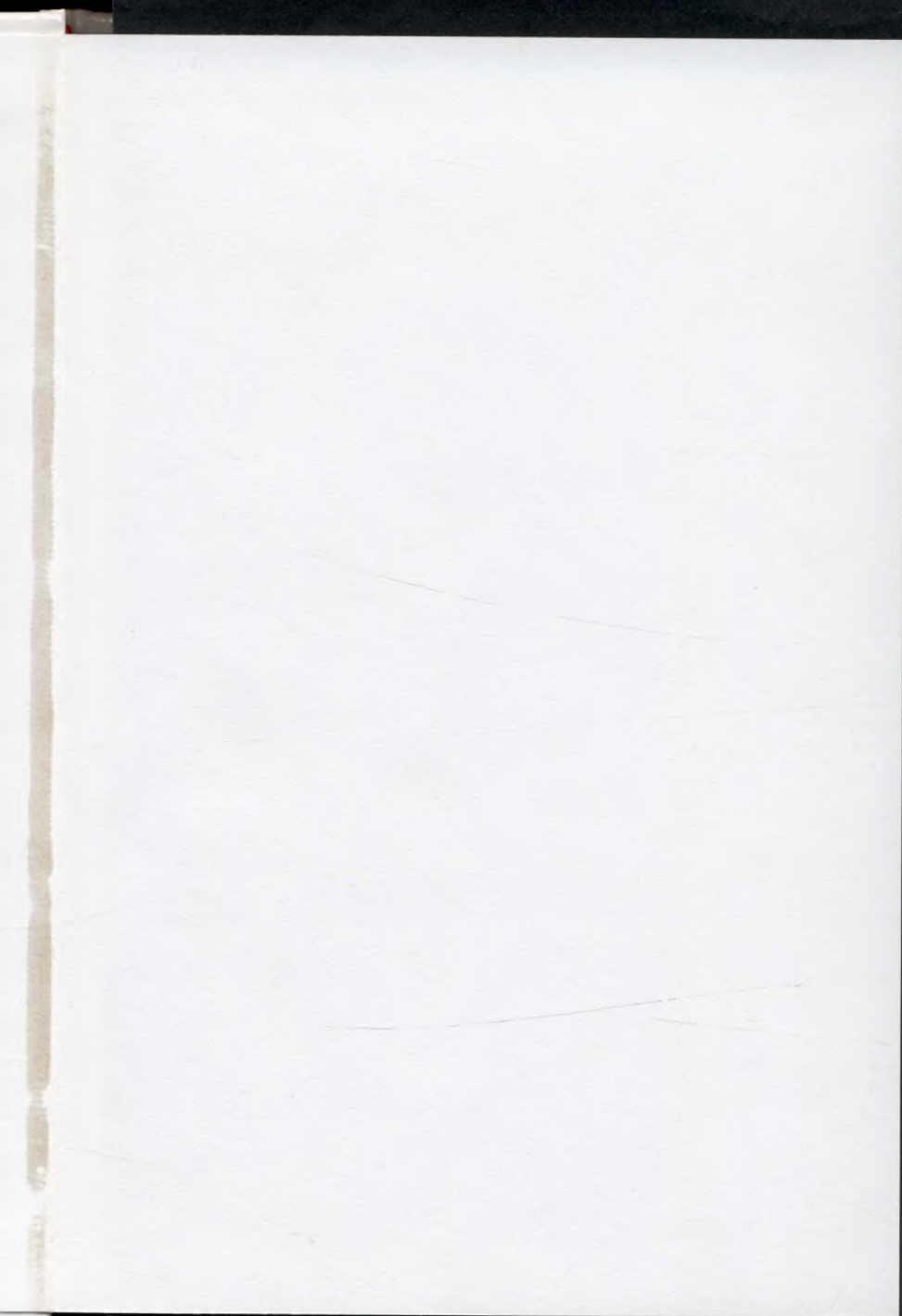
Az irodalom:
nélkülözhetetlen

MB
260.100

NAP KIADÓ

Vasy Géza
Az irodalom: nélkülözhetetlen
Esszék, tanulmányok

MAGYAR ESSZÉK

VASY GÉZA
Az irodalom:
nélkülözhetetlen

Esszék, tanulmányok

NAP KIADÓ

Támogató

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

és

„A kedvezményes kamatozású könyvszakmai
hitelprogram keretében”

MB 760. 100

2016

© Vasy Géza, 2016
© Nap Kiadó Kft., 2016

HOLNAP MÁR KÉSŐ

1. sz.

2. sz.

3. sz.

4. sz.

5. sz.

6. sz.

7. sz.

8. sz.

9. sz.

10. sz.

11. sz.

12. sz.

13. sz.

14. sz.

15. sz.

16. sz.

17. sz.

18. sz.

19. sz.

20. sz.

21. sz.

22. sz.

23. sz.

24. sz.

25. sz.

26. sz.

27. sz.

28. sz.

29. sz.

30. sz.

HOI-NAR-MAN-KING

THE HISTORY OF THE
EMPEROR OF CHINA

BY
H. H. H. H.

IN
TEN VOLUMES

VOLUME I.

THE
EMPEROR

OF
CHINA

BY
H. H. H. H.

IN
TEN VOLUMES

VOLUME I.

THE
EMPEROR

OF
CHINA

ÚJRAKEZDÉS ÉS FOLYTATÁS

Legidősebb rokonom, akivel beszélhettem, anyai dédanyám, 1873-ban született. Az 1950-es években a velünk szomszédos lakásban, nagyanyámnál élt, akkor ismerhettem meg közelebbről. Veszprém-ben töltötte élete első szakaszát, apja ott volt városi tisztiorvos. Ott született nagyanyám is, s bár mindketten keveset meséltek életükről, s utólag tudom, hogy a Rákosi-korban a családon belül is célszerűnek mutatkozott a szűkszavúság, ez a város számomra nem csupán magyar voltomban, hanem a család története szempontjából is kiemelt fontosságú, szinte mitikus helyszínné vált. Nemegyszer próbáltam elképzelni hajdani életét, lakóit, s manapság egyre többet gondolok őseimre, egyre többet szeretnék megtudni róluk.

Legidősebb unokám 1999-ben született, a legkisebb, a hatodik 2011 márciusában jön a világra. Kis szerencsével mindegyikük végigélheti ezt a 21. évszázadot. Abban sok fogódzóm van, hogy azt a régi századvéget próbáljam elképzelni. De abban vajon mi segíthet, hogy elképzeljem unokáim öregkorát? Milyen lesz a világ akkor? Milyen lesz a Kárpát-medence? Milyen Magyarország? Szomorú forgatókönyveket ugyan készítenek tudós jövőkutatók, de ők is inkább csak az évszázad közepéig merészkednek. Én mindenesetre nyugodtabban élném napjaimat, remélt éveimet, ha bizonyosabb lehetnének abban, hogy a jóslásoknál jobb lesz a helyzet, hogy minden nemzedék újra és újra elfoglalhatja ezt a hont, hazává varázsolhatja szülőföldjét.

Én még úgy nevelődtem, legtöbbünkhöz hasonlóan, hogy belénk égették az antik Róma szellemiségének nagyságát, meghatározó voltát. Beláthattuk azt is, hogy a hanyatlás nem halálos pusztulást jelentett, hogy az érték újra és újra felbukkant, s meghatározta egész Európa történelmét. Ehhez is kaptam erőteljes családi inspirációt, mert bár nekem apám akaratából reálosztályba kellett járnom, s így latint nem tanulhattam, bölcsész édesanyám egyik szakja éppen a latin volt. Miért említem Rómát? Mert felöltött bennem Vas István egyik verse, amely a hatvanas évek elején, második római tartózko-

dása idején keletkezett. A *Folytatás* az egyetemeset és a kis magyar sorsot, a közösségit és az egyénit mintázza egymásra. A romokkal párhuzamba állítja a gépkocsik s általában a modern élet ott már akkor örültnék látszó kavargását, s felteszi a kérdést, hogy létezik-e, él-e még az az építő akarat, amely a középkor után újra kibomlott. S azzal fejezi be a meditációt, hogy bennünk megmaradt ez az elszá-nás:

„De az biztos, hogy ránk aztán maradt és ív és oszlop és épülő erély lett a torkot szorító évek alatt az a romból új testbe sugárzó akarat, mely mindig új jelben készül újra győzni és a pusztulást egy új szándékkal mindig megelőzi, és mindig olyanok voltunk, mint akik Ulyssesszel az utolsó kalandba vágtak, mert mi sem születtünk tengni mint az állat, hanem tudni és haladni előre, egy kis hajón az evezőre dőlve, de elfér egy kis hajóban is a *Roma nobilis*, mert a vándor idő változást szeret, és mindig előről kezdeni, neki egyremegy latin, zsidó, magyar: íveket, oszlopokat azzal rakat, aki-vel akar, mert ez az a sorshúzás, amelyre mindenki benevezhet, és mindig az újrakezdés az igazi folytatás, és ugyanazt folytatja min-den igazi kezdet.”

Vas István verse egy szellemiség nélkülözhetetlenségéről, azaz halhatatlanságáról szól. Mondhatnám azt is: az életelvről. S megjelenik a gondolatmenetben az életelv kétfajta, ám szétszakíthatatlan szála: a személyisége és a közössége. A személyiséget az jellemzi, hogy önmagát pótolhatatlan értéknek tekinti, minél tovább fenn akarja tartani. Számára önérdek is, hogy utódokat nevel, ezzel ugyanakkor a közösség fennmaradását is biztosítja. Az utódokhoz társ is kell, s máris létrejön egy közösség: a családé. S ezek sokszorozódása alkotja a falut, a régiót, az országot, az emberiséget. Kö-zösségek nélkül nem létezhetne az egyén, s emberré se nevelődhet-ne. Logikus tehát, hogy a közösségeiben élő embernek nemcsak jo-gai, hanem kötelességei is vannak. Családja, munkatársai, barátai, lakóközössége, hazája iránt.

A versbe ékelt Dante-szöveget említve, az ember valóban „nem született tengni mint az állat”, bár sok-sok milliónyian ilyen sorsban léteztek, s léteznek ma is. Az emberek többségükben régóta nem harcosok, nem forradalmárok szeretnének lenni. A legfőbb vágyuk: békében és biztonságban élni. Ez egyetemes, ez az emberiség érték-tudatának minimuma. S ezt szeretné a magyarság is.

A magyarsághoz tartozás hangsúlyozását sokan korszerűtlennek tekintik, különösen manapság, a globalizmus korában. Tény, hogy minden fogalomnak történetileg változó a jelentéstartalma, így a magyarságé, a nemzeté, az államé is. A megszülető csecsemő első-sorban valóban ember, ám adott szülőktől, adott környezetben nővekszik már magzatként is, s ha elszakítják, bár azonnal, az anyjától, azt is megszenvedi. A gyermek elkerülhetetlenül kötődik egy vagy több nyelvhez, kultúrához. Lehet kettős, többes identitása, ám azt gondolom, hogy elsősorban mégis magyar, német vagy éppen japán emberként gondolja el önmagát. Szokás hivatkozni Montesquieu naplójegyzetére, ám csonkán, csak az utolsó tagmondatot említve. A teljes mondat ez: „Ha valami használna nemzetemnek s ártana egy másiknak, nem javasolnám az uralkodómnak, mert első-sorban ember vagyok s aztán francia; szükségszerűen vagyok ember s véletlenül francia.” (Cs. Szabó László fordítása.) Számomra ez a mondat a népek, nemzetek egyenrangúságáról szól, s nem a nemzeti tudat másodlagosságáról. Nyilvánvaló, hogy általában emberek csak gondolatban, csak az erkölcs szintjén lehetünk, de akkor is franciaként, németként, angolként vagyunk emberek. Természetesen mindig voltak nemzeti érzésükben közömbösek, s mindig voltak világpolgárok. A globalizmusnak pedig érzékelhetően az is egyik következménye, egyik célja, hogy a nyelvek és kultúrák sokszínűségét csökkentse, lebontsa. A racionalizmusra hivatkozva, ám elhallgatva, hogy ez pusztán a piacgazdaság célszerűsége, következménye pedig valamiféle világfalanszter lehet.

Sokféle, többféle változatban ismert az a bölcsesség, szólásmondás, amely szerint a férfinak életében fel kell építenie egy házat, ültetnie egy diófát s írnia egy könyvet. Vagyis legyen otthona, nevel-

jen utódokat, s összegezze élettapasztalatát, alkosson valami értéket, amit a közösségre, az utódokra hagyhat.

A felvilágosodás egyik alaptézise, hogy az ember alapvetően jó, hogy jóvá nevelhető. Vitatható nézet ez, mindenképpen árnyaltabban szükséges a jelenkorban erről fogalmazni, annyi azonban bizonyos, hogy az ember nevelődik, s nem mindegy, hogy miképpen. A társadalomnak mindig és mindenkor az a célja, hogy mindenki beépüljön az adott életrendbe, elsajátítsa a számára lehetséges mértékben az erkölcsi értékeket, a szokásokat, az ismereteket. Ugyanez a célja az egyénnek is, hiszen csak így képes eredményes életet élni. Az adott életrend persze soha nem tökéletes, s a világtörténelemben soha nem volt egységes sem. Gondoljunk csak azokra a vallási vagy törvénykezési különbségekre, amelyek a jelenkort is áthatják. Tengeri konfliktust okoznak a különböző kultúrák vagy akár csak a nemzedékek súrlódásai.

Ha a magyarság jelenkori állapotáról gondolkodunk, s utakat keresünk a jövőbe, beláthatjuk, hogy mai torz voltunk leküzdéséhez a nevelés és az önnevelés a legnélkülözhetetlenebb. A nevelés évezredek óta a család és a kisebb közösség, valamint a papok feladata volt, majd ehhez társult az iskola. Sokáig az is inkább csak értelmiségképző intézményként működött, a kötelező népoktatás nem is olyan régi követelmény. A jelenkorban, azaz csupán néhány évtizede, a nyolcvanas évek óta egyre hatékonyabban vált a média is a nevelési folyamat részesévé. Ma már túlburjánzásáról beszélhetünk: egyre inkább korlátozza a korábbi tényezőket. Elerőtlenedik, felbomlik a család, széthullanak a kisebb közösségek, csökken a vallás hatása. A magyarság azért van az európai átlagnál is nehezebb helyzetben, mert bennünket nem a globalizáló média elterjedésétől kezdődően értek negatív hatások. 1945, de legkésőbb 1948 óta a bolsevik politika ideológiai és gazdasági eszközökkel is bomlasztotta a családot, a közösségeket, korlátozta a vallásgyakorlást. Felbomlasztotta a társadalom hétköznapi életének folyamatos rendjét. S ilyen helyzetben kellett szembesülnünk azzal, hogy a nyugati posztmodern világban ezzel rokon folyamatok zajlanak. Egy közösségeiben elerőtlenedett és szegény ország állt itt 1990-ben. Ráadá-

sul balgán még azt hittük, hogy saját erőnkől szabadulunk meg a szovjet rendszertől, s független és demokratikus országgá válunk. Ez a rendszer ugyan negyven éven át azt hirdette, hogy etikus és közösségi emberré nevel mindannyiunkat, ám az igazságot mindig hamissággal vegyítette, s éppen a normális közösségi életet akadályozta, s szinte rákényszerített arra, hogy az erkölcsi értékeket az érdekeknek rendeljük alá, korlátozzuk azokat. A személyiség persze minden korban nézte a maga érdekeit, próbálta átlépni az erkölcsi normákat, ám a vallás hatalmas fegyvelő erő is volt. Bölcs az a Voltaire-mondás, hogy ha nem volna Isten, ki kellene találni.

Mi a legfontosabb teendő tehát? Emberöltőnyi távlatban tűzve ki a feladatot: olyan utódokat kell felnevelni, akik tudatosan erkölcsi lények, közösségekben létező személyiségek, ismeretekben és alkalmazásban gazdagok, öntudatosan és szolgálatkészen magyarok.

Magyarország baja – Európa bajának része. Fontos tudni ezt is: egész Európa beteg, s mi Európa nélkül nem gyógyulhatunk meg. Bennünket történelmünk következményei erősebben sújtanak, korlátoznak. Ne feledjük azt se, hogy Európa ezeréves történelmében nem csupán a magyarság volt sorsüldözött, s nem is csak a lengyelek. Mindig csak néhány ország járt jól vagy jobban. Nincs ország, amelynek tökéletes lehetne a történelme, alig van nyelvéhez kötött népesség, amelyet ne fenyegetett volna az elsoványodás, a kipusztulás. A legmostohább sorsúak velünk együtt vallhatják: megmaradtunk! Pedig nekünk is hányszor lerombolták, feldarabolták országunkat, irtották lakosságunkat, elvették kincseinket, el akarták venni nyelvünket, kultúránkat. S mégis a magyarság életelve győzedelmeskedett.

Mi a nemzet? Elsősorban kulturális közösség, amely őrzi múltjának értékeit, éli, gazdagítja annak jelenét, s eltervezi, megalapozza jövőjét. E kultúra részének tartom a magyar nyelvet is, bár tudom, hogy a nemzet részének tekinthetik magukat más anyanyelvűek is. A magyarság hagyománykincse azonban elképzelhetetlen például Arany János vagy Weöres Sándor életműve nélkül. S megtapasztalhattuk, hogy ez főleg a magyarul tudókat képes hatékonyan megszólítani.

Egy nemzeti kultúra hagyománykincse egyrészt történelmileg változó, beleépülnek és kihullanak belőle akár lényeges dolgok,

eszmék is, másrészt soha nem nevezhető egységesnek. Az egységesnek elgondolt alapértékek talán csak az anyanyelvre érvényesek, egyébként hol két pólus megléte, hol a polifónia a jellemző. Főként azokban a nagy történelmi kérdésekben, amelyekben sajnos nem mutatkozott jó megoldás. Emlékezzünk a török hódoltságra, a Habsburg-birodalomra, a kiegyezésre, Trianonra, a népi-urbánus el-lentétre, 1945-re vagy akár 1990-re. Egy idő után a nehezen megte-remtett közös értékrendek is gyakran széthullottak.

A nemzet közös értéktudatának tartalma és szellemisége egy adott korban tehát mindig ellentétek küzdelméből bontakozhat ki. Erre esély akkor adódik, ha lehetőleg minél politikamentesebben dolgozunk. Komoly ember aligha vitatná, hogy a magyar népdal, a népköltészet kiiktathatatlan nemzeti érték. Miért van akkor, hogy a középiskolai irodalomtankönyvek nem foglalkoznak a népköltészet-tel, hogy a mai fiatalok nem éneklük, nem ismerik a népdalokat? Azok a média számára sem fontosak. Vagy gondoljunk arra, hogy mennyi vitát váltott ki másfél évszázad alatt például Széchenyi Ist-ván, Kossuth Lajos vagy Görgey Artúr megítélése. Vagy talán ép-pen ezek a viták váltak a nemzeti örökség részévé? Olykor maga a vita a „megegyezés”? A múlt mindannyiunké, közös, de megítélése sokarcú. S a jövőről is többféleképpen gondolkozunk.

A mai Magyarországon ötféle nemzettudatot különböztetnék meg. Kettőnek nem annyira tudományos, inkább gyakorlatias, ér-zelmi háttere van. Az egyik nem is igazán nevezhető nemzettuda-tnak, mert a közömbösség hatja át, talán nem is elvi megfontolásból, hanem szellemi lustaságból. A másikat mítoszos nemzettudatnak nevezném, ennek már megint gazdag „szakirodalma” van. Roman-tikusan túlradó, ábrándozó, de csupán az elképzelt ősi dicsőségből vagy éppen sorsüldözöttségből aligha vezet út a jövőbe. Egy har-madik elképzelés lenne a szocialista nemzettudat. Ennek változatos története van, ám ma érdemben aligha lehet róla értekezni. A magát szocialistának nevező párt elméletileg félresöpörte a nemzeti tudat kérdéseit, a gyakorlatban pedig rossz döntéseket hozott. Terhes az örökség is: a magyarság sorskérdéseinek felvetése számukra nacio-nalizmusnak bizonyult évtizedeken át.

Egy negyedik elképzelést, irányt liberalizmus névvel szokás jelezni, ám tudjuk, hogy liberalizmus sokféle volt és van. Sajnos a jelenkor hazai liberalizmusa is torzszülött: a globalista kapitalizmus és a századvégi szocializmus furcsa egyvelege, amelyet politikailag szétrobbantott a szocialista párttal kötött tartós szövetség. A gyakorlatban azonban továbbra is az egyetlen igazság birtokosának, minden érték hordozójának tekintik magukat képviselői. Hazánk jelenlegi nehéz sorsában sajnos meghatározó szerepet játszottak politikusaik. A nemzet fogalmát sem az egyén, sem a közösség szempontjából nem tekintik elsődlegesen meghatározónak, a jelenkor kulturális örökségéből szinte kizárólag saját táborukat hajlandóak értéknek tekinteni. Világhírű képviselőik s nyomukban az újságírók nyilatkozzák, harsogják, hogy a magyar szellemi életben értéket csupán ők hoznak létre. Ezt a nézetet szívesen vetítik vissza a múltra is. Emlékezzünk arra, hogy milyen szegényes maradt a Kodály-emlékév. Idézzük fel, hogy miként minősítik le a népi írók mozgalmát, próbálják kitörölni az értékek sorából Illyés Gyulát vagy Németh Lászlót. Keményen fogalmazok: aki ezeket a művészeket nem tekinti a kulturális örökség számottevő értékének, azzal nehéz egyezsége jutni. Az helytelenül gondolkodik a nemzetről és a magyarságról.

Következzék most egy hosszabb idézet arról, hogy *Mi a nemzet?* A kissé pátoszos nyelvezet talán megbocsátható, hiszen a szöveg 1882-ben keletkezett.

„A nemzet lélek: szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, amely azonban voltaképp *egy*. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megégyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget. Az ember, Uraim, nem rögtönözhető. A nemzet, akárcsak az egyén, múltbeli erőfeszítések, odaadás, áldozatok hosszú folyamatának eredője. Valamennyi kultusz közül az ősök tisztelete a legjogosabb: ők alakítottak bennünket olyanná, amilyenek vagyunk. Hősi múlt,

nagy férfiak, dicsőség (az igazi dicsőség) – íme, ez az a társadalmi tőke, melyre föl lehet építeni a nemzeti elvet. Közös dicsőséggel rendelkezni a múltban, azt akarni, hogy a jövőben is nagy cselekedeteket hajtsunk végre – íme, egy nép létének alapfeltételei. Elszenvedett gyötrelmeinket önként vállalt áldozataink arányában szeretjük, azt a házat szeretjük, amelyet magunk építettünk, hogy majdan utódainkra örökítsük. A spártai vers, mely szerint »az vagyunk, ami ti voltatok, az leszünk, ami ti vagytok«, a maga egyszerűségében minden haza tömörített himnusza.

Megosztani a múlt dicsőségét és keserveit, hasonló programot megvalósítani a jövőben; annak tudatával rendelkezni, hogy egykor közösen szenvedtünk, örültünk, reménykedtünk – ez az örökség többet ér, mint a közös vám és a stratégiai követelményeknek megfelelő határok: ezt ugyanis a fajok és nyelvek sokfélesége ellenére mindenki megérti. Az imént az egykori közös szenvedésről beszéltem, igen, a közös szenvedés erősebb kapocs, mint az öröm. Nemzeti emlékeinkben a gyász becsesebb, mint a győzelem, mivelhogy kötelességeinkre figyelmeztet, közös erőfeszítésre ösztönöz.

A nemzet tehát egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak és azok, amelyeket mi készek vagyunk a jövőben meghozni. Feltételezi a múltat, de a jelen foglalatát, ama kézzelfogható tény következtében, hogy valamennyien világosan kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet. Egy nemzet léte (elnézést a metaforáért) mindennapos népszavazás, mint ahogy az egyén léte az élet folytonos igenlése.”

Ki írhatta vajon ezt a szöveget? Bizony nem egy magyar ember, hanem egy dicsőséges és nagy nemzet fia, a francia Ernest Renan. (Réz Pál fordítása. *Holmi*, 1994. augusztus.) Ha ma élne, bizonyára nem egészen így fogalmazna, tárgyiasabb lenne és realistább. Esszéjében sorra vette a nemzetfogalom elterjedt alapelveit: a faj fogalmát, a nyelvet, a vallást, az érdekezésszerűséget, a földrajzi egységet. Ám nem kizárta őket az értelmezésből, miként az esszé kísérő tanulmány állítja, hanem kevésnek, részlegesnek tartotta a szellemi

alapelvhez képest. Érdekes, hogy a Renan-esszének lehetséges egyetértő liberális és konzervatív olvasata. Megfontolandó, hogy Gyurgyák János úttörő nemzeteszme-monográfiája is kiindulópontnak tekinti Renan definícióját, s hogy ő sem zárja ki a fogalomból az esszében korlátozottként bemutatott értelmezéseket. Renan talán inspirálója lehetne a hazai egyetértés-minimum megteremtésének?

Ugyanis az esszével rokon elképzelésen alapul az ötödik irány: a konzervativizmus. Elsősorban nem a politikai, hanem az érték-konzervativizmusra gondolok, amely értékörző és kiteljesítő. S ha ilyen, akkor toleráns is. Számos szép és jó elgondolás akad a szocialista vagy liberális irányzatok eszméiben, s ezeket komolyan kell venni, fel kell használni, ám a magyarság és az ország megmaradásának az érték-konzervativizmus a feltétele, a reális útja. Évről évre, nemzedékről nemzedékre haladva erre kell nevelnünk és nevelődnünk.

Hitel, 2011. 2. sz.

KÉT FELEMÁS ÉVSZÁZAD – KÉT FELEMÁS ÉVTIZED

Népiesség, 1990–2010 – Egy vázlat vázlata

Megtisztelő felkérést kaptam, hogy a közelmúlt két évtizedét vizsgáló konferencián a népiesség témakörében tartsak előadást. Egy kicsit meditálva a témán, arra jutottam, hogy a jelenkorban „népieség” tulajdonképpen nem is létezik, még az irodalomban sem, következőképpen ami nincs, arról nem is lehet beszélni, legalábbis tárgyilagosságra törekvő tudós dolgozatok közé beékelődve. Ezzel akár el is hallgathatnék, ám a józan ész azt diktálta, hogy mégiscsak szembe kellene nézni azzal, hogy ami volt egykor, hiszen kétségtelenül volt, az vajon miért nincs ma? Ehhez persze azt is tudni kellene, hogy voltaképpen mi is az a népiesség.

Egyértelmű-e ez a fogalom? Nyilvánvalóan nem. Mi a kapcsolata a népi, a népnemzeti, a népies, a nemzeti fogalmaival, a népi írók

mozgalmával? Jó lenne, ha mindegyikre megnyugtatóan lehetne válaszolni egyetlen tanulmányban, ám szerencsére ezúttal nem ez a fő feladatom. Annyi bizonyos, hogy fogalmaink nem egyjelentésűek, ám elválaszthatatlanul kapcsolódnak egymáshoz. Azt is tudjuk, hogy bennük az esztétikai mellett politikai, sőt közművelődési szempontok és célok is találhatók. S másfél évszázad irodalmi életében ezeknek az eszméknek a legkiválóbb képviselői egyazon korszakban is másként és másként értelmezték végső soron közös célkitűzéseiket. S ezeknek más és más volt a fogadtatása.

Kiindulópontul választhatnánk a felvilágosodás korának romantikus alkotóit is, ám nyilvánvalóan fontosabbak a 19. század középső évtizedei, amelyekben kibontakozik az irodalmi népiesség, azt áthatja a nemzeti eszme, s uralkodó tendenciává válik a népnemzeti irányzat. Az ezredforduló jámbor embere azt gondolná, s olyan nagyot nem is tévedne, hogy a nép és a nemzet szinte azonos fogalmak. Pedig sejthetné, hogy a fogalmaknak is van történelmük, s tanulmányaiból emlékezhetne arra, hogy a túl hosszú középkorban elkülönülten létezett a nemesi nemzet és a nép, s csak a reformkorban vált célkitűzéssé a nép beemelése a nemzetbe. A népnemzeti irányzat megnevezése politikai értelemben e célkitűzés irodalmi művekben és mozgalomban történő megvalósulását fejezi ki. Ám legalább ennyire fontos az irodalomesztétikai jelentéskör. Gyulai Pált idézem, *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című tanulmányában írta 1854-ben a következőket:

„Azon irodalmi mozgalom, költői iskola, mely »népies«-nek nevezi magát, nem azt célozza, hogy költészetünk visszatérjen a nemzet primitív állapotára s egészen a népköltészeti hagyományok eszmeköre s érzésvilágának képviselője legyen, hanem, hogy segédforrást vegyen s megújítsa magát a népszellem által, mert csak így lehetett igaz hangja a kor hangulatának, a fejlődő nemzeti szellemnek. A »népies« egy új fázisa vala a nemzeti költészet fejlődésének, a nemzeti szellem új hódítmány erősebb alapon, tágabb láthatárral. Vágy szállotta meg a költőket nemcsak az irodalmi köröknek, a műveltebbeknek, hanem az egész közönségnek írni. [...] Mindez

válhatlan kapcsolatban volt egy csoport széptani és politikai nézetel, magába olvasztott valamit a külföld modern irányjaiból s a lírából átment az eposzba, színműbe és regénybe.”¹

Majd három évtizeddel később, 1883-ban, az Arany János-emlékbeszédben Gyulai Pál már visszatekintően összegezhette:

„Költészetünk újra érintkezik mindazzal, amitől elszakadt, de művészi vívmányok kíséretében. Nemzeti versidomunk újra visszavívja jogait, a költői nyelv idegenszerűségét a magyarosság régi és új bájjainak vegyülete váltja föl. Költőink részint a régi, részint a népköltészet forrásaiból merítve mintegy megifjodnak, nemzetiebbekké, de egyszersmind európaiabbakká is válnak. Az irodalmi, társadalmi és politikai fejlődés egymásra hatva, egy magasabb nemzeti irányba olvad, és újjászüli Magyarországot.”²

Mindehhez vegyük hozzá Arany János és Gyulai hadakozását az irányzat epigonjai, eltorzítói, a funkciótlanul népieskedők ellen. Idézzük fel Arany János finom megkülönböztetését, amellyel a poétikai és nyelvi népiességet inkább csak a nemzeti irodalom kibontakozásának időszakában tekinti szinte elkerülhetetlenül fontosnak, egyébként nemzetinek tartja azt is, ami nem népies, ámde értékes. Ha madártávlatból rátekintünk a magyar irodalom fejlődéstörténetére, be kell látnunk, hogy a népnemzeti irányzat mintegy fél évszázadon keresztül nem az egyik iskola volt a sok többi között, hanem a legfontosabb, amely megteremtette az egységesülő magyar nemzet irodalmát. Nemcsak megteremtette, hanem mindmáig annak művelődésbeli alapját jelenti. Az alapszintű, a halálunkig megőrizhető irodalmi műveltségben, amely a nemzettudatot is meghatározóan formálhatja, a fő helyen ma is Arany János és Petőfi Sándor áll.

Át kell most lépniük jó néhány évtizedet. Az I. világháború következtében megszűnt a történelmi Magyarország földrajzi-politi-

¹ Gyulai Pál *Válogatott művei I-II.* Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1956. I. 276–277.

² Uo. II. 27–28.

kai-gazdasági egysége, elbukott két radikálisan baloldali forradalom. Kivérezve, kifosztottan mégis megmaradt az ország, s idővel talpra állt, ám továbbra is hordozta a felemás polgárosodás terheit. Másként kifejezve: a reformkor, a népnemzeti irányzat eszmei célkitűzései még mindig nem valósultak meg. A megoldást keresve már 1919-ben az látszott többek számára a legokosabbnak, figyelembe véve a háborús vereség, majd a proletárdiktatúra kudarcát is, hogy a parasztsággént értett népet tekintse azon társadalmi tömegnek, amelytől a megújulás várható. (1920-ban az ország lakosságának 55%-a dolgozott a mezőgazdaságban.) A politikai és a gazdasági okok mellett az irodalom belső fejlődéstörténete is érthetővé tette, hogy a poétikai és nyelvi értelmű népiesség szociális, majd nemzeti tartalommal is telítődve újból irányzattá szerveződött. Ezt elsők között Babits Mihály ismerte fel. A népi írók sereglése, amely legkésőbb 1933-tól egyértelműen mozgalomként határozható meg, szerkezetileg és tartalmilag egyaránt a népnemzeti irányzat 20. századi modern változata. Sokan tekintették akkor és azóta is ómodinak, korszerűtlennek, pedig legjobbjainál hagyomány és újítás, magyarság és európaiság szintézise valósult meg. Mivel a két korszak között számos különbség van, ez az irányzatokban is megmutatkozik. Irodalmi szempontból a legfontosabb alighanem az, hogy a népi irodalom mozgalmával párhuzamosan más irányzatok is léteznek, vagyis irodalmi életünk, akárcsak a politikai, sokkal tagoltabb, sokkal több az ellentét. Természetesen a 19. században, az első reformnemzedék tagjai között is igen éles küzdelmek zajlottak, s nem csupán taktikai, hanem stratégiai kérdésekben is. Ezeket azóta többnyire „békévé oldotta az emlékezés”. Az 1930-as évek óta azonban máig sem sikerült közös dolgainkat rendezni.

Még a népi írók sem voltak egységesek. Az talán természetes, Arany János sem gondolta volna másként, hogy az irodalmi-ideológiai-politikai indíttatású civil mozgalom résztvevőinek irodalmi munkássága csak részben, sőt: kisebb részben nevezhető népiesnek. A reformkorhoz képest sokkal összetettebb a két világháború közti korszak sorskérdéseinek halmaza. Nem volt egyértelműen követendő út, nem volt biztató nemzetközi környezet s hazai politikai lég-

kör sem. Számos okkal magyarázható, hogy a kormányzó és megosztott jobboldal mellett az ugyancsak megosztott baloldalon sokféle előzmény után kialakult az úgynevezett népi–urbánus ellentét.

Kossuthot és Széchenyit ma már egymás mellett látjuk: nem ellenségek, nem is ellenfelek, hanem harcostársak. Ma már talán Ady Endrét és Babits Mihályt se jut eszébe senkinek egymással szembeállítani. Testvériségüket jelképezheti Székely Aladár híres fényképe róluk. Illyés Gyulát és József Attilát viszont ma sem szokás harcostársként, főként testvérként elképzelni. Nemcsak elromló barátságuk miatt, hanem azért sem, mert egyikük a népi, másikuk az urbánus táborba tartozott. Másoknak pedig az volt a bajuk, hogy Illyés nem volt „marxista”. Pedig életművük ugyanúgy egymáshoz kapcsolja őket, mint Petőfit és Aranyt.

Illyés Gyula egy rádióbeszélgetésben, amely 1974-ben újév napján hangzott el, ezt mondta Simon Istvánnak:

„Petőfi hangja már megvolt Csokonai korában is. Az egész magyar irodalomnak, mint minden irodalomnak, mindig volt egy népies, populáris, a nagy tömegekhez szóló hangja. Ez volt Petőfi hangja, ez volt Erdélyi hangja, de nem volt az egész nemzedékünké, vagy ahogy az imént neveztük, a *Nyugat* második nemzedékének a hangja. Hiszen Németh László van annyira bonyolult stílusművész, mint Babits vagy akármelyik az elődei közül. Szabó Lőrinc, Cs. Szabó pedig van olyan távol a népiességtől, mint bárki más. Tehát én azt tudnám ennek a nemzedéknek a jellegzetességéül fölhozni, hogy valami helyszíni tudatot sugallt; körülnézett, és igyekezett tisztába kerülni azzal, hogy hol is van Magyarország; a magyarság és ez az egész magyar irodalmi áramlat.”¹

Illyés Gyula tehát, s ezt több alkalommal kifejezte, szerkesztői munkájában is, a nemzedék egészét tekintette egyazon ügy képviselőjének, beleértve József Attilát is.

¹ *A költő felel.* Beszélgetések Illyés Gyulával. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1986. 487–488.

A népi–urbánus ellentét 1933 utáni kiéleződésében nem irodalmi, hanem ideológiai és politikai okok játszottak kulcsszerepet, s ebben az a körülmény sem mellékes, hogy az urbánus táborban a hangadók inkább publicisták, újságírók voltak. Létezett egy író–újságíró szembenállás, s véleményem szerint ez sem azonosítható a zsidókérdéssel. Sokkal meghatározóbb a bulvársajtó és a minőség kérdése. A szembenállás 1935 tavaszán vált élessé, amikor Zilahy Lajos elindította az Új Szellemi Front akciót, s ennek keretében Gömbös Gyula miniszterelnök találkozott Móricz Zsigmonddal és a népi írók vezető személyeivel. A találkozó és a sajtóvita korántsem behódolást jelentett. Maga Illyés így elemezte a helyzetet a *Brassói Lapokban* 1935 májusában megjelent interjújában:

„A magyar kormány felismerte a parasztság égető kérdését, magához hívott és megkérdezte: hogy is gondolod te ezt, mit is akarsz tulajdonképpen csinálni?... Mit csinált volna Ön, vagy más az én helyemben? – Nem tettem mást, mint megmaradtam eredeti állásfoglalásom mellett, mert – értsék meg végre! – a magyar népnek segítség kell, s ha nem is mindegy, kiktől is jön a segítség, mégiscsak másodlagos szempont lehet, első a segítség, különben ez a nép megfullad.”¹

Egy esztendővel később Ignótus Pállal beszélgetett a *Brassói Lapoknak* egy másik riportere. Szerinte Zilahy programnyitó cikkében a fasizmust és a hitlerizmust követendő példaként említette, ez a fiatal nemzedék „fáradhatatlanul megalkuvó”, s kijelentette, hogy „A fasiszta és a náci eszményképekkel szemben, amelyek az Új Szellemi Front íróinak törekvéseibe belekeverődtek, én egy új humanizmus híve vagyok.” Azt is állította, hogy „A fiatalabbak egy része – akiről főntebb már szólottam – meghonosított egy hangnemet, hogy nagy szociális fogadkozással és világmegváltó ígérettel hívja fegyverbe az írástudókat, vagy elsírta a széles néprétegek nyomorát, de ha a konkrét teendők megjelölésére került a sor, akkor kibújtak az állásfoglalás kötelezettsége alól, arra hivatkozva, hogy

¹ Látó Anna: *Beszélgetés Illyés Gyulával*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1986. 487–488.

nem politikusok, hanem írók. Ha pedig a feltett kérdésekre mégis válaszolnak, költői szólamokat hajtogatnak, mint »Magyarország legyen kertország« és »segíteni kell a népen«.¹ A *Szép Szó* pedig azért jött létre, hogy szembeszálljanak Zilahyék tevékenységével. A népfrontosság gondolata tehát ekkor még nem hatott a magyarországi baloldalon, pedig éppen József Attila volt az, aki nemzetközi szempontból is elsőként fogalmazta meg ennek a koncepcióját.

A népi írók folyóirata, a *Válasz* bűneként szokás felróni, hogy felszólította szerzőit: válasszanak, hogy hozzájuk vagy a *Szép Szó*ba írnak-e. E felszólításra azonban Ignótus nyilatkozata, a lefasisztázás után került sor. 1935 táján a népi írói mozgalomnak még egyetlen tagja sem sodródott a szélsőjobbra. A számításba vehető írók közül később is csupán Erdélyi József. A zsidókérdés több szerző munkáiban megjelenik, de nem meghatározó, eleve kirekesztő módon, nem feltétlenül antiszemizmusként. S az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillag* volt az egyetlen folyóirat, amely megszűnéséig, a német megszállásig fenntartás nélkül közölte zsidónak nyilvánított írók munkáit.

1945-ben, 1946-ban mind a polgári radikális urbánusok, mind a szociáldemokraták szívesen fasisztázták le a népi tábor legjobbjait, beleértve Németh Lászlót, Szabó Lőrincet, sőt Illyés Gyulát is, aki pedig a parlament tagja, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezető személyisége volt. A népi–urbánus szembenállást bizonyos próbálkozások ellenére nem oldotta meg tisztázó vita, csupán felfüggesztette azt a fordulat éve, a bolsevik diktatúra.

A Rákosi-kor kegyetlensége azonban önmagában is feledtette az ellentéteket. Népiek és urbánusok egyaránt szenvedtek tőle, s 1956 forradalmának előkészítése, eseménytörténete, utóélete bizonyította, hogy egyazon oldalon küzdöttek.

Az irodalmi folyamatokat vizsgálva emlékezetes, hogy a sztálinista kulturális politika a középpontba a párt és a nép eltorzított fő-

¹ Molnár Tibor: *Bicskával a humanizmusért*. A haladó szellemű írók a *Szép Szó* köré tömörülnek. Az idézett részek a cikkben mind kurziváltan jelentek meg. *Brassói Lapok*, 1936. július 3. Újraközlése: *Kortársak József Attiláról*. I. (1922–1937). Bp., Akadémiai, 1987. 415–419. jegyzet: 821.

galmát állította. Meghirdették a „Lobogónk Petőfi” jelszavát. Az írónak a párt célkitűzéseit kellett szolgálnia, s a művészi közérthe-tőség fogalmának ürügyén a sematikus együgyűséget kívánták meg. Az „Írjatok úgy, mint Petőfi, legyenek olyan forradalmárok, mint ő!” felszólítása kezdetben több pályakezdőt eltérített az önálló út keresésétől. 1952–53-tól kezdve azonban irodalmi és politikai sza-badságharc kezdődik, amelyben meghatározó szerepe van a népi írók s kiemelkedően Bartók Béla munkásságának. Ezt ismerte fel Németh László, amikor 1956-ban *Magyar Műhely* című esszéjében megalkotta a Bartók-modell fogalmát, elsősorban a lírai forradalom alapján. Juhász Ferenc és Nagy László, később Csoóri Sándor köl-tészete, Sánta Ferenc, Szabó István elbeszélései a 20. század köze-pén adtak új és korszerű értelmet az irodalmi népiesség és a nemzeti jelleg fogalmainak. Ez nem formailag, hanem szellemében volt méltó a népköltészethez, Petőfihez. Ebben az időben nem a népet kellett beemelni a nemzetbe, hiszen a pártállam valójában se népben, se nemzetben nem gondolkodott, hanem e fogalmak eredeti jelen-téskörét kellett visszaperelni. Szó szerint is szemléletes példája ennek Illyés Gyula *Bartók*-verse 1955-ben: „rendet, igazit, vagy bele-vész a világ; / belevész a világ, ha nem / a nép szólal újra – fölsége-sen!”¹ 1956 őszének történelmi pillanata az igazságot villantotta fel.

A népakarattal szembeszálló, a hatalmat bitorló, az ugyancsak diktatúrával berendezkedő Kádár-rendszer a kommunistává, majd renegáttá lett, a forradalomban tevékenyen részt vevő írókat részben börtönnel, részben többéves publikációs tilalommal büntette meg. 1958-ban a végleges felszámolás szándékával közzétettek egy párt-állásfoglalást a népi írók mozgalmáról, amelyet ideológiai és politi-kai szempontból elítéltek, mert harmadikutasnak és nacionalistának, vagyis nem szocialistának bélyegezték. A mozgalom ezzel a hosszú időre berendezkedő, később azért megszelídülő diktatúrában végér-vényesen halálra ítéltetett. A reformer kommunistákat, ha nem emigráltak, halálra vagy börtönbüntetésre ítélték, s lényegében ugyanezt

¹ A vers első közlése: *Színház és Mozi*, 1955. október 14. A lapszámot megjelenése után betiltották.

tették a népi íróknak a mozgalmával, amely irodalmi áramlatként sem létezhetett, mert Kádárék az ilyesmitől is rettegetek. A kulturális politika mindvégig tiltotta, ellenezte az irányzatok létét. Azok szellemisége idővel mégis nyilvánossághoz jutott. S Németh László, Illyés Gyula, Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Sánta Ferenc, majd Sütő András, Kányádi Sándor és mások alkotásai irányzatos folyóiratok nélkül is azt a gondolatiságot sugározták, amely a nemzeti mellett a népi hagyományt is magába foglalta. S a színre lépő újabb nemzedékek írói közül számosan váltak fogékony tanítványokká. Gondoljunk példaként a Hetek, a Kilencek költőire, majd Nagy Gáspárra, Lázár Ervinre, Balázs Józsefre, Tamás Menyhértre, Temesi Ferencre, másokra. A nemzedékeknek ezt a sorát csak a posztmodern radikálisnak bizonyuló színre lépése akasztotta meg 1979-től kezdődően.

Ebben az esztendőben jelent meg Esterházy Péter *Termelési regény* című könyve, amely az első közfigyelmet keltő s posztmodernnek nevezhető magyar mű. Néhány évvel később, 1984-ben a *Kis Magyar Pornográfia*. Ebből szinte posztmodern szállóigévé vált egyetlen mondat: „...megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban”. E kijelentés játékos-ironikus szövegkörnyezete történelmünk nyomorúságosságával magyarázza a Vízügyi Hivatal Illyéstől származó és a népben-nemzetben gondolkodás Veres Péter-féle metaforáját, amelyek irodalmunk közéleti-nemzeti elkötelezettségét szemléltették. Az idézett kijelentéssel azonban nem zárul le a gondolatmenet. Érdemes teljesebben idézni.

„Márpedig rossz rég, ha a Tiszát nem a szakférfiak rendezik, a nemzetet meg... hát... azt magának a nemzetnek kell föl-fölvirágoztatnia tisztességes és rátermett vezetői bö-ö-ölcs irányításával. Minden más eset ennél rosszabb. S megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban. Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is

jó, akkor úgyis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába mondja: csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése.”¹

E kijelentés személyes írói ars poeticának elfogadható, vitatni is csak akkor érdemes, ha az irodalmi életben mint az egyetlen követendő út jelenik meg. Márpedig ez történt, ráadásul megcsonkítva értelmezve ezt a szöveget, s gúnyolódva a „népben-nemzetben” gondolkodókról. A hazai irodalmi posztmodern talán legnagyobb vétke az, hogy nemcsak kérdéssé tette, hanem gondolati és esztétikai szempontból egyaránt semmisnek minősítette az írószerepnek azt a felfogását, amely ötszáz éve vallotta a nemzeti sorskérdések irodalmi megjelenítését, szükségesnek tartotta az író közéleti szerepvállalását. S bizony félrevezető mindezt a hazaszeretet kérdésével kapcsolni össze. Ennek vitatása legfeljebb a bulvársajtó és a hordószónokok szintjén vetődhet fel. Értelmes olvasó ember soha nem tarthatná kevésbé értékes és érvényes alkotónak Kosztolányi Dezsőt vagy Weöres Sándort azért, mert nem Ady Endre vagy József Attila szerepfelfogásával azonosultak. A posztmodern hazai tudósai és irodalomkritikusai azonban még visszamenőleg is kérdéssé tették 20. századi irodalmunk meghatározó értékeit, s azokat csupán különleges társadalmi körülmények között tartották elfogadhatónak. Viszont még ezekről is azt gondolták, hogy a történeti értékévé vált hagyományok folytathatatlanok, s ezért nem is képesek megszólítani a posztmodern kor olvasóit. Egyre inkább ilyennek tartják például Németh László, Illyés Gyula vagy Nagy László alkotásait.

A posztmodern színre lépésének éveiben a hivatalos kulturális politika, amely korábban szigorúan tiltotta a neoavantgárd művészetet, meglepőnek mutatkozó módon kiadhatónak ítélte az újabb irányzat műveit, sőt támogatni kezdte az *újholdas* alkotókat, irányzatszerűen, az évkönyvek engedélyezésével is. Ugyanakkor továbbra sem járult hozzá a még Illyés Gyula által kezdeményezett *Hitel* elindításához. Az irodalomban a fő ellenségnek, ellenfélnek a népi csoportként számon tartott alkotókat és törekvéseiket tekintette,

¹ Esterházy Péter: *Kis Magyar Pornográfia*. Bp., Magvető, 1984. 10.

élükön Csoóri Sándorral. Formálódott egy másik ellenzéki mozgalom is, amelyben jelentős részben társadalomtudományokkal foglalkozók vettek részt. Az írók közül az *újholdas* indíttatású Mészöly Miklós vált vezérszemélyiséggé, akit a posztmodern fiatal epikusai mesterüknek tekintettek.

A két ellenzéki csoport ekkor még szövetségesnek tartotta egymást. Egyaránt a többpártrendszeren alapuló, polgári jellegű demokráciát és a független Magyarországot tartották céljuknak, ám taktikai elképzeléseik eltérőek voltak. Ekkor ez még nem akadályozta azt, hogy 1986 novemberének végén, az Írószövetség közgyűlésén egységesen lépjenek fel. Itt a vezető szerepet a népi szárny írói játszották, s a pártközpont különösen Albert Gábor, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula és Sánta Ferenc felszólalásait tartotta elutasítandónak. A „polgári radikális ellenzékiek” közül Eörsit ítélték szélsőségesnek, Konrádot és Mészölyt ellenben visszafogottnak, konstruktívnak.¹ Mint ismeretes, a két ellenzéki szárny együttműködése hamarosan lazult, majd fel is bomlott, s 1989-ben már mint két szembenálló politikai párt nyilvánultak meg.

Látnunk kell azt is, hogy az együttműködés esztendeiben a polgári radikálisok nem „urbánusként”, nem a népi írók mozgalmával szembenállóként szerepeltek, s a népiek sem utasították el a másik tábor íróinak munkáit, amelyek ebben az időben csak kivételesen voltak posztmodernnek nevezhetőek. Leginkább éppen Mészöly Miklós kísérletező epikája keresett új utakat. Az egyre markánsabban jelentkező posztmodern irodalom elutasította a népiek irodalmi munkásságát, elvileg elhatárolta magát az írásművek átpolitizáltságától, ám helyeselte a rendszert bomlasztó politikai mozgalmakat. Az is említést érdemel, hogy a két tábor tagjainak nevelődése, 1956 élménye, a hatvanas években összekovácsolódott értelmiségi élete (Belvárosi Kávéház) miatt ekkor még a hivatalos irodalompolitika alantas megosztó szándékával sem sikerült a régi népi–urbánus vitát feleleveníteni, az antiszemitizmus bélyegével manipulálni.

¹ Pintér M. Lajos: *Ellenzékben 1968–1987*. Antológia Kiadó, 2007. 163.

Ám mire eljutottunk 1990-ig, minden megváltozott. A két tábor viszonya elhidegült, politikai céljaik is különbözővé váltak. Mind-egyikük egymaga akart volna győzni. Igaz, hogy akkor két gyűjtőpárt szerveződött, s az ilyen pártok sorsa többnyire a szétaprózódás. Aligha véletlen, hogy a közelmúltban gyakorlatilag mindkét párt megszűnt létezni. A „népiek” és az „urbánusok” történetének ellen-tétei azonban élők maradtak. Elsősorban nyilván nem az irodalom a meghatározó a jelenkori magyar történelem szempontjából, ha-nem a politika- és a gazdaságtörténet. Ez pedig azt tanúsítja, hogy Németh Lászlónak máig hatóan, sajnálatosan igaza volt híres szár-szói beszédében: Magyarország számára sem a bolsevik típusú szo-cializmus, sem az angolszász típusú szabadversenyes kapitalizmus nem jelenthet önmagában jó megoldást. Olyan utat kell választani, amely figyelembe veszi nemzeti sajátosságainkat. A harmadik út ugyanis nem a létező formák tagadása, hanem számunkra hasznos elemeinek a lehetséges szintézise. 1990-ig megtapasztalhattuk a szovjet rendszert, amelybe a hatvanas évektől némi „magyar sajá-tosság”, a hetvenesektől némi piacgazdaság is beszivároghatott, az-óta pedig azt a szabadversenyes piacgazdaságot nyögjük, amely parlamentáris demokráciát hozott, ám gazdaságilag egyáltalán nem közelített bennünket Nyugat-Európa-hoz.

Miként jelent meg mindez az irodalomban, tágabban az olyan-amilyen szellemi életben? A szovjet rendszer történelmi múlttá hal-ványult, de a magyar út ellehetetlenült, a nemzeti szempontok foly-tonosan háttérbe szorultak, sérelmet szenvedtek. A politikai élet lé-nyegében kétosztatúvá vált. Az egykor szövetséges ellenzék bal- és jobboldalra szakadt, s a világpiac feltétlen hívei minősülnek balol-dalinak, a nemzeti sajátosságokért, érdekekért szót emelők jobbol-dalinak. Maga a világpiac, a globalizmus objektív adottságnak mi-nősül, hiszen: van; a nemzeti sajátosságok viszont ehhez képest csak naiv ábrándok, amelyeket jobb elfeledni, mondják. Pedig épp a glo-balizmus kordában tartásáért kellene mindannyiunknak összefogni, mert ahol ez nem következik be, ott a kisebb lélekszámú nép és annak nyelve, kultúrája megszűnésre van ítélve, akármilyen is az ország gazdasági helyzete. Ezért csak azt mondhatom: a jobboldal a jobb.

A posztmodern irodalom a kilencvenes években élte nálunk a fénykorát. Meglepő, ám a szocialista párt nem dolgozott ki önálló irodalom- és művészetpolitikát, azt teljes egészében szövetségesére, az SZDSZ-re bízta. Az pedig a hozzá, gyakorlatilag a posztmodernekhez csatlakozó művészeket támogatta. A díjak, az ösztöndíjak, a támogatások különböző formái egyértelműen bizonyítják ezt. Mint már említettem, a posztmodern irodalom mindentudó elemzői fokozatosan lejjebb értékelték a népinek nevezett tábor klasszikus és kortárs teljesítményeit. Olyan irodalomtörténetek, olyan antológiák jelentek meg, amelyek Rákosiékhoz hasonlóan kiiktatták az irodalomból a nekik nem tetsző alkotókat. A kilencvenes évektől egyre tágabb visszhangja támadt nyugaton a magyar irodalomnak. Az állami és a civil irodalompolitika ebben is egyoldalúnak bizonyult: szinte kizárólag a posztmodern tábor íróit támogatták.

A legszűkebb ezredforduló táján a posztmodern mint irányzat gyakorlatilag múlttá, hagyománnyá vált. A legfiatalabbaknak mind szemléletben, mind poétikában egyre kevesebb közülük van hozzá. Lehetetlennek tartom egyelőre annak megkísérlését, hogy miként is lenne elnevezhető a legutóbbi évtized irodalma, de az eléggé egyértelmű, hogy módszertanilag hasonlít ez a változás ahhoz, amelyet a klasszikus avantgárd után figyelhattünk meg az 1920-as évek végétől. Ez a poszt-posztmodern vagy posztklasszikus modernség vagy legújabb realizmus mindenesetre ismét felerősíti a népinek nevezett tábor – vagy tágabban a késő modernség – régebbi és mai törekvéseit. Lehet, hogy még nem születtek meg újabb nagy elbeszélések, de elbeszélések már vannak. Bizonyos, hogy még nem oldottuk meg a nyelvfilozófia nagy kérdéseit, ám a posztmodern nyelvhasználat már a múlté, s ami hatott belőle, az is inkább az esemesezésnek és az internetezésnek köszönheti elterjedését. Bizonyos és sajnálatos, hogy a posztmodern irodalom kevesek olvasmánya volt, hogy az irodalom a szellemi élet perifériájára szorult, de mintha ismét növekedni kezdene az érdeklődés olyan művek iránt, amelyek megközelíthetőek az átlagember, a plebs számára is. Ebben a két évtizedben nemcsak a hangadó, sőt ízlésterrort megvalósító posztmodern irodalomtudomány, hanem a tömegtájékoztatás: az irodalmi propaganda,

a rádió-, a tévéadók, a sajtó is meghatározóan azt harsogta, tudatosította, hogy a posztmodernnek a kortárs írók, ők az igazi írók, ők a tehetségesek. Egy másfajta megfogalmazás szerint, aki író, az nem a Magyar Írószövetség, hanem a Szépirók Társaságának tagja. 1990 után ugyanis a hazai irodalmi élet is részekre hasadozott. Az természetesnek nevezhető, hogy amint újra engedélyezetté vált a civil élet, különböző társaságok kezdtek szerveződni. Az 1945-ben alakult Írószövetségtől a 80-as években fokozatosan szakadt el a fiatal írók 1973 óta létező József Attila Köre. A nemzedéki tagolódás tehát régóta létezett. A kilencvenes évek új szervezetei kezdetben inkább baráti társaságok, alkotói műhelyek voltak, tagjai csak elvétve léptek ki az 1990 óta a határontúliakat is magába fogadó Írószövetségből. A József Attila Kör egyre inkább posztmodernné vált, ez indokolta a Fiatal Írók Szövetségének megalakulását 1998-ban.

Az írótársadalom politikai szakadásának alapja természetesen az MDF–SZDSZ szembenállás. Látványos alkalmat 1990 szeptemberében Csoóri Sándor hírhedtté vált naplójegyzete szolgáltatott. A *Nappali hold* egyetlen bekezdésben foglalkozik a zsidóság hazai asszimilációjával, majd kijelenti, hogy „manapság egyre határozottabban érződik, fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusában és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbantót ácsolhatott magának, amelyet eddig még nem ácsolhatott soha.”¹ Kitört a vihar, mintegy kétszáz cikk foglalkozott ezzel a néhány mondattal. Páran kiléptek az Írószövetségből, köztük Mészöly Miklós. Az Írószövetség elnöksége is elhatárolta magát Csoóritól, ő pedig lemondott a szövetségben viselt tisztségeiről. A cikkek többségéből az antiszemitizmus vádja sugárzott. Megérteni, elemezni csak kevesen próbálták a naplójegyzetet, amelyet maga az író is elhibázottnak tartott hozzászólásában. Hozzá kell tenni, hogy a választási időszak óta meg-megjelentek antiszemita szólamok, hogy az SZDSZ-t sokan zsidó pártnak tekintették, az MDF-et pedig az

¹ Csoóri Sándor: *Nappali hold. Hítel*, 1990. szeptember 5. A könyv 1991 végén jelent meg, a Püski Kiadónál, a vitatott részlet: 255.

MSZMP egyik utódjának, kommunistabérencnek. Pedig az SZDSZ elsősorban egy eltorzult liberalizmusfogalomnak volt a rabja, a nemzeteket háttérbe szorító világpiacnak és világpolgárságnak, s azt hitték, hogy ez a jó a magyarságnak. Aztán 2008-ban egyik vezető politikusuk azt nyilatkozta, hogy Magyarország ugyan csődhelyzetben van, ám ők elérték céljaikat. Akkor még nem sejtette, hogy hamarosan az önfelszámolás következik.

1990-től mind többet foglalkozott a politikai baloldal az állítólag erősödő, egyre erősebb hazai antiszemitizmussal. Ezzel a világsajtót is telekürtölték. A zsidóság egyes képviselői állandó veszélyérzetűket hangoztatták. Eközben azonban egyre erősebben megmutatkoztak a hazai zsidóság kulturális és vallási szervezetei, számosan nyilvánították ki zsidó identitásukat. Vagyis létezik magyar zsidóság, akárcsak cigányság, következésképpen erről lehet beszélni, esetleg bíráló szavakat megfogalmazni. S ezekben olykor tévedések is lehetnek. S vajon ki tenne különbséget a magyar zsidó és nem zsidó érzékenysége között? Így viszont Csoóri Sándor érzékenységet sértően megfogalmazott mondatai olyan vádözönt zúdítottak rá és általában is a népi táborra, amelynek lényege mindegyre az antiszemitizmus vádja volt. Ehhez társult aztán az irodalomban is a korszerűtlenség, a nacionalizmus, a magyarkodás, a populizmus, a tehetőségtelenség leminősítő fogalom-bokra.

S jött egy újabb hírhedt alkalom, a Döbrentei-ügy. 2003 karácsonyán a Tilos Rádió egyik ittas műsorvezetője kijelentette, hogy felakasztaná az összes keresztényt. Elbocsátották. A rádió előtt azonban tiltakozó gyűlést szerveztek, s ezen Döbrentei Kornél költő is beszédet mondott. A kereszténység elleni támadásokat ítélte el, szenvedélyesen. Egyik mondatsora virágnyelven megnevezte a szerinte való felelősöket. A mondat az értelmezők szerint a zsidóságra utalt. Azt talán senki nem említette a felháborodók közül, hogy az utalás egyértelműen csupán az SZDSZ-re vonatkozott. A felháborodók tehát maguk tekintették zsidó pártnak a kék madarak híveit. Döbrentei Kornél az Írószövetség 71 fős választmányának a tagja volt. Parti Nagy Lajos a beszédre hivatkozva kilépett az Írószövetségből. Rövid időn belül számosan csatlakoztak hozzá, arra hivat-

kozva, hogy az Írószövetség vezetősége nem határolta el magát Döbrenteitől, hogy nem váltotta le, nem szólította fel nyilvánosan választmányi tagságáról való lemondásra. Néhány hét alatt száznál is többen léptek ki, s többségük a Szépirok Társaságának a tagja lett. Levelekben, nyilatkozatokban többen mocskolták az Írószövetséget. Akkor köztudomású volt, hogy a kilépéseket szervezték, ismételten jelentkeztek írónál. Egyedül a Londonban élő Határ Győző írta meg és utasította el nyilvánosan az erőszakos rábeszélést.

A pártállamnak 1987 januárjában csak 30 írórt sikerült kilépésre bírnia, s ezért nem tudták megszervezni az ellen-írószövetséget. A Szépirok Társasága viszont így már számottevő tagsággal rendelkezett, s az Írószövetség elleni támadás után megkezdhetette hadállásainak erősítését. Ehhez a kormányon lévő SZDSZ teljes körű támogatását élvezhette, paradox módon még 2010-ben is. A baloldali és a bulvársajtóban közhellyé vált, hogy az Írószövetségből minden jelentős író kilépett, ez a testület most már lenullázható, befejezte dicsőtelen történetét, léte ál-élet. Pedig e szövetségnek olyanok maradtak tagjai akkor, csak Kossuth-díjasokat említve, mint Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Csukás István, Hubay Miklós, Jókai Anna, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Lázár Ervin, Marsall László, Nagy Gáspár, Szilágyi István, Takáts Gyula.

A 2004-es akció tehát nem a nagyszerű és a gyenge írók két külön szövetségbe tömörülését eredményezte. A szétválást egy politikai jelszó irányította. Aki benn maradt az Írószövetségben, az élen az elnök Kalász Mártonnal, antiszemitának minősült, egyes vélemények szerint már-már fasisztának. Az Írószövetség elnöksége, majd választmánya ugyan nyilatkozatban határolta el magát minden szélsőséges és kirekesztő nézettől, de nem vállalta a gondolatrendőrség szerepét. A választmányi tagságtól pedig csak egy közgyűlésnek lett volna joga megfosztani a megvádolt személyt.

Azóta jó néhány esztendő elmúlt. A különböző írószervezetek szakmai, érdekvédelmi ügyekben tárgyalnak egymással, olykor együttesen lépnek fel. Ám a kilépők nyilatkozataiból, vádaskodásai-ból senki semmit nem vont vissza. Érdekes módon 2010 tavaszán barátságosabb lett a hangvétel, hangsúlyosabbá vált, hogy közös

ügyeink vannak. Mintha nem történt volna semmi rendkívüli. Mintha mindig annak lett volna igaza, aki antiszemitizmust kiáltott.

Érdemes megfigyelní, hogy a posztmodern világmagyarázat nálunk leginkább meghatározóan az irodalomtudományban jelentkezett. Az ezredvég posztmodern szemlélete világszerte megmutatkozott, ám a korántsem egységes elméleti alapvetések, értelmezések talán sehol sem törekedtek olyan kizárólagos érvényességre, mint a magyar irodalmi életben. Az a groteszk helyzet alakult ki, hogy szinte az elmélet irányította magát az irodalmat, s ez az elmélet nálunk nem ismerte el más szemléletek létjogát. Nem önmagában a posztmodern színre lépése növelte még jobban a hazai szellemi élet feszültségeit, hanem a kizárólagos érvényesség hirdetése. A népinek nevezett írói táborral szemben eleinte inkább esztétikainak mondható érvek fogalmazódtak meg, s ez minden új irodalmi-művészeti irányzat színre lépésekor így szokott történni. Ezekhez az érvekhez azonban igen hamar ideológiaiak és politikaiak csatlakoztak, s ezek már átlépték az irodalmi élet határait. Amikor ezek sem bizonyultak megsemmisítő érvényűnek, akkor a politikai dimenziót erkölcsi vádak is mélyítették. Az MSZMP-vel való együttműködés mellé s egyre kizárólagosabban az antiszemitizmus bélyege került, s ezt nemzetközi méretekben is terjesztették. Mindebben a posztmodern teljesen ártatlannak tekinthető, s ezt az is bizonyítja, hogy maga az irodalmi irányzat ma már beépült a hagyományba, csak az irodalomtudományban őrzi makacsul és változásra képtelennek mutatkozóan, visszaszerezhetetlennek látszóan az elfoglalt várakat, s az irodalmi élet politikai vetületében él elfeledhetetlenül az egykor népi-urbánus ellentétnek nevezett átkos hagyomány.

Végül is van-e népiesség az utóbbi két évtizedben? Irodalmi népiesség nincs. Annyi azonban kijelenthető, s ez sem kevés, hogy a klasszikussá vált népnemzeti irányzatnak, majd a népi írók mozgalmának eszmeisége: a nemzeti sorsproblémák iránti fogékonyság és elkötelezettség ma is áthatja a magyar irodalom egy jelentékeny áramlatát. S az új évezred kezdetén megfigyelhető az is, hogy a neoavantgárd és a posztmodern szemléleti-poétikai-nyelvi forradalmi után egyes alkotásokban meg-megjelennek az eredeti iro-

dalmi népiesség egyes elemei, s bizony ismét újszerű hatást keltve. E nagy hagyományú és sokágú eszmei áramlatot az elmúlt két évtizedben számos ideológiai, politikai, gazdasági, irodalmi, mentálisbeli tendencia igyekezett háttérbe szorítani, s ezt segítette a művelődési szokások átalakulása is. Jelentőségét, hatását ez korlátozta, de felszámolni nem tudta. A 21. század új jelenségei, a globalizmus már érezhető válsága, feltehetően rá fogja ébreszteni az emberiséget arra, hogy szükségünk van a nagy elbeszélésekre, s ezeket az irodalomnak is ki kell fejeznie. A hétfejű sárkányt le kell győzni, az élet vizét meg kell találni, a királylányt meg kell hódítani.

Hitel, 2012. 8. sz.

A FALU METAMORFÓZISA AZ ÖTVENES–HATVANAS ÉVEK KÖLTÉSZETÉBEN

„Ezer esztendő törik szét”.

(Csoóri Sándor, 1966)

„A gazdasági-társadalmi modernizáció két-három évtizedes folyamatában tehát a hagyományos magyar falu a hagyományos magyar parasztsággal együtt felszámolódott, eltűnt.”

(Romsics Ignác, 1999)

A történelem tanulmányozása azt tanúsítja, hogy a társadalmakban a változások általában igen lassan, több nemzedéken, olykor évszázadokon átívelve mutatkoznak meg, máskor viszont robbanásszerű gyorsasággal, egyetlen emberöltőn belül következik be akár több fordulat. Ez utóbbira a polgári társadalom megszületése, az egyre modernebb gazdaság és kereskedelem létezése óta egyre gyakrabban került sor. Az 1945 utáni negyedszázadot mind a közbeszéd, mind az irodalom gyakran hasonlította Szent István korához, említ-

ve annak a korszaknak az erőszakosságát, kegyetlenségeit. Ahhoz hasonlóan lassú, időben annyira elhúzódó folyamatra a 20. század derekán a politikai kényszer miatt azonban már nem volt mód. A feladat az volt 1945-ben, hogy néhány évtized alatt modern polgári demokráciává váljunk. Ennek során például a magyar falu leküzdhetette volna feudális korlátait, s feltehetően sokat megőrizhetett volna nemes hagyományaiból. A bolsevik szovjet birodalom azonban, szinte gyarmatává téve bennünket, mást tervezett és valósított meg a szocializmus felépítésének a jelszavával. A magyar társadalomra a földosztás, az ország újjáépítése után nem a természetes fejlődés várt, hanem a katasztrófa, s ezt a mezőgazdasági népesség érezte meg a leggyötrőbben.

Mi mindent élt át a II. világháború kezdetétől mintegy három évtizeden át az, aki itt élt? Aki nem került a frontra, az is tapasztalta, hogy az ország hadszíntérre vált. A veszteség még tragikusabb lett, mint az I. világháború után. Elpusztult mintegy kilencszázezer ember, a nemzeti vagyon 40%-a, s kisebb további csonkítással véglegessé váltak a trianoni határok. A földosztásnak, az újjáépítésnek, a demokratizálódásnak az örömét követte a proletárdiktatúra, s a két téezsszervezési hullám, az első 1949-től, a második 1958-tól. Ez utóbbi lényegében a magántulajdon felszámolásával járt, s a párt diadalmasan jelentette, hogy ezzel leraktuk a szocializmus alapjait. Igazából ekkor kezdődött el az erőteljes gépesítés, valamint az elvándorlás a falvakból. Nemcsak a hagyományos gazdálkodási formák kezdtek eltűnni, hanem a falu közösségi rendjének, kulturális életének lényeges formái és tartalmai is. A közösségek fokozatosan felbomlottak, a nemzedékek eltávolodtak egymástól, a kisebb falvak kezdtek előregedni, elnéptelenedni. Ezek az utóbbi jelenségek az ipar fejlődése, a gépesítés miatt elkerülhetetlenek, azonban mértékük és romboló jellegük hatása a bolsevik diktatúra következménye.

Szemléltetésül érdemes néhány statisztikai adattal is jelezni a változások drasztikus sebességét. 1949-ben az emberek közel 54%-a a mező- és erdőgazdaságban dolgozott. Ez a szám 1970-re 25% alá csökkent, s ez a tendencia folytatódott. A mezőgazdaságon belül 1958-ban még 79% dolgozott magángazdaságban, mindössze négy

év múlva, 1962-ben pedig már csak 6,5%! Jellemző a városi lakosság növekedése is. Az ötvenes években félmillióval, 1960–1975 között 3 millióval nőtt a városban lakók száma, bár ebben szerepet játszott a városok gyarapodó száma is. A Rákosi-korban a kötelező és sokszor teljesíthetetlen beszolgáltatási kötelezettség kapcsán négyszázezer fő ellen zajlott eljárás „közellátási büntett” címén. A fő bűnösök a kulákok voltak: 71 ezer családot minősítettek ezen a címen ellenségnek.

Ezt a rendkívül ellentmondásos időszakot és azon belül a parasztság sorsát természetesen a szociológiának és a történettudománynak kellett volna vizsgálnia, ám szociológia sokáig nem létezhetett, a történettudomány pedig a jelenkor és közelmúlt vizsgálatában a pártpolitika kiszolgálója volt. Így szinte csak az irodalomnak és a filmművészetnek volt némi lehetősége arra, hogy a torzulásokat, a bűnöket feltárja. A hivatalosan nem is létező cenzúra mindig korlátozta a valóságfeltárást. Az irodalmi formák természetéből és a magyar irodalmi hagyományból következően az igazságot elsősorban az epika és az irodalmi szociográfia mutathatta fel, a riport és a publicisztika még közvetlenebb megnyilatkozási módja sokkal kevesebb lehetőséget kínált. S bármilyen furcsa, a leghamarabb, a legnagyobb hatással, katartikus esztétikai erővel, szimbolikus emelkedettséggel a magyar parasztság tragikus sorsát a költészet örökölte meg, s oly módon, hogy az egész nemzet léthelyzetét példázta.

A falu képe és népe átütő erővel Petőfi és Arany életművében jelen meg. Úgy is, mint program, ars poetica, úgy is, mint téma, motívum, s úgy is, mint beszédmód. Ez utóbbi kapcsán érdemes kiemelni azt, hogy az „új egyszerűség” beszédmódja, a dalszerűség, az életképi, a meseszerű elbeszélő jelleg mellett Arany Jánosnál, főként a balladákban nyomatékosan megjelenik egy másik is. A balladák háttere az a mítoszi-mondai, szimbólumokkal telített világ, amely ugyancsak jelen van a népköltészetben, a néphitben, a népszokásokban. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert a nép-nemzeti irányzat történészei s a másodvonal költői hajlamosak voltak erről megfeledkezni. Nem csupán kétféle társadalmat jellemez Arany János, amikor szembeállítja Homért és Ossziánt, hanem kétféle be-

szédmódot is. A 20. század középső évtizedeinek kellett eljőnnie, hogy Sinka István költészetében ismét nyomatékosra válhasson ez a második változat. Hamarosan a szürrealizmus hatása is segített abban, hogy meghatározó lehessen az ötvenes évek derekára a látomásos-szimbolikus-mítoszi költészet, amely Juhász Ferenc és Nagy László műhelyében formálódott, s amelynek szakmai és közönség-hatása egyaránt elementárisnak bizonyult.

Az ő költészetük nem a tárgyas-leíró jellegű „lírai realizmussal” fordult szembe, hanem a diktatúra hazug világával, s annak szürkénél szürkébb „hegedűseivel”, a bolsevik népieskedéssel. Az igazságot konkrét tárgyas-szerűséggel megírva csak kivételes pillanatokban lehetett a nyilvánosság elé tárni, például 1956 forradalmában. A lírai nyelv ötvenes évekbeli változásainak azonban olyan következménye is van, hogy a tárgyasabb, leíróbb jellegű társadalomrajz, amelynek a harmincas-negyvenes években még komoly szerepe és hatása volt (József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós), az 1956 utáni költészetben egyre kevésbé képes érvényesen megszólalni. Jellemző példája ennek Simon István megújulásra sokáig képtelen lírájának elerőtlenedése vagy Váci Mihály annak idején ugyan halhatatlanul népszerű, de néhány darabjától eltekintve ma már szinte olvashatatlan életműve.

Ám nemcsak az ötvenes évek, hanem a rákövetkező évtizedek is azt tanúsítják, hogy a lírai költészetben a leíró jellegű társadalomrajz elsősorban az emlékező jellegű művekben válhat hatásossá, egyébként a közösség és az egyén lélekrajzát érdemes a középpontba helyezni. Ezt tette Nagy László, s alighanem ezzel is magyarázható, hogy költészetünkben ő örökítette meg a legkövetkezetesebben s a legnagyobb esztétikai erővel a falu metamorfózisát s annak a drámáját, a feloldhatatlan fájdalmat. Ha az alkotó a lélekrajzot erőteljesebben akarja történetekkel hitelesíteni, akkor óhatatlanul epikusabb jellegűvé válik. Olykor az elbeszélő költemény (Sinka István), olykor az oratórium (Nagy László, Tamás Menyhért), máskor a dramatikus játék (Kiss Anna) lesz a kifejezési forma. Az is természetes, ha a költő a tapasztalatait epikus alkotásokban jeleníti meg, mint régebben Illyés Gyula, ekkor pedig Csoóri Sándor, Ka-

lász Márton, Ágh István, Tamás Menyhért, Oláh János, Serfőző Simon.

Ahhoz, hogy az elképesztő mértékű falusi változások művészileg igazán megragadhatóak legyenek, olyan alkotókra volt elsősorban szükség, akik valamiként maguk is átérték mindezt, s kiemelkedve környezetükből, az Illyés-féle „nem menekülhetsz” felelősségét át-érezve alkottak. Feltétel tehát a kiválás: az odakötöttség és a kívülről nézés képessége. Ezért lesz nélkülözhetetlen, hogy a katasztrófát vagy annak közeledtét meglátva beépítsék ezt a kettősséget a művekbe. Hiszen az új világ, a „fényes szellők” tették lehetővé sokak számára ezt az egyre drámaibban megélt kiválást. Juhász Ferenc művében, a *Szarvasénekben* (1955) a hagyományos falu világában élő édesanya a modern nagyváros világától félti a fiát, azért várja haza, a fiú számára viszont a hétköznapi és a művész-lét konfliktusa a lényeges, éspedig azért, mert a világ ellentmondásosságával kell szembesülnie. Nagy László korai hosszűverseiben (*Havon delelő szivárvány, Csodák csodája, Rege a tűzről és a jácintról*) a művész-szé váló ember megcsalatottsága, az ígélet és a valóság feloldhatatlan ellentéte, az igazság felismerésének katarzisa a meghatározó.

A hagyományos falu természetközeli világot jelentett, lakói a természetben, azzal küszködve és azzal harmóniában éltek. A termőföld, a növények, az állatok, az időjárás ismerete elemi szükséglet volt, s az idő ciklikus körforgása nemcsak az életrendet, hanem a világszemléletet is formálta. A falukép elkerülhetetlenül jelentett természet-, társadalom- és személyiségképet. Ezt az összetartozást fejezte ki például a *Gyöngyszoknya* (1953), Nagy László első hosszűverse a természet rombolását állítva középpontba. A *Menyegző* (1964) látomásában a természeti szimbólum, a társadalom romlása és a személyiség helytállása egyenrangú szerepet játszik, míg *A Zöld Angyal* (1965) a hagyományos paraszti életforma és kultúra megállíthatatlan pusztulását állítja a középpontba. Nagy László költői világában szinte kizárólag csak az erkölcsi értékek adhatnak erőt ahhoz, hogy a világ romlását megpróbáljuk lassítani, s ezek az értékek a család, az otthon kisvilágában érvényesülhetnek, valamint a

termő és teremtő természetben (*Szárnyak zenéje*, 1958, *Asszonyfejű felleg*, 1960, *Gyümölcsoltó*, 1972).

1945 után radikális és igen gyors társadalmi forradalom zajlott Magyarországon. Ezzel szinte teljesen egybeesett az ugyancsak radikális és az észszerűséget sokszor nélkülöző iparosítás. Mindkét tendencia önmagában is erősen megviselte volna a közösségeket és az egyént, együttes hatásuk azonban szinte megérthetetlenné és feldolgozhatatlanná vált. Az ötvenes években a falu és a város világát rendszeresen szembeállították, a valóságban azonban egyaránt szenvedtek elkerülhetetlen pokoljáró útukon. S elbukott 1956 demokráciát és szabadságot követelő forradalma is.

Bár a földosztás igen jelentős esemény a parasztság történelmében, elsősorban a késlekedő és késleltetett polgárosodást segítette elő. Néhány év múlva azonban felszámolták a föld magántulajdonát. A földosztást és a köztársaságot az ezeréves történelem beteljesítésének tekinthetjük, ám ami 1948 után következett, mindezt szétverte. Pontosan jelenítette meg mindezt Csoóri Sándor verse, az *Idegszálaival a szél* (1966):

*Elsüllyedt szekértengelyek
forgatják ezt a földet
tavaszba,
nyárba.
A szőlőkarókkal kivert hegy:
Szent István itt maradt koronája.*

*Hallgasd,
a tolongó úri zaj:
csikónyerítés, patadobaj.
S a cseréptányérok repedése, mint a csontoké.*

*Ezer esztendő törik szét velük:
Hunyadi László nyakszirtje, válla – –*

A költemény azt is kijelenti, hogy „Nincs másik idő, mely befo-gadna, / másik ország, mely nevet adna”, azaz a történelem diktál, nem mi magunk. A magyarság – s persze minden nép – életrevaló-ságának bizonyítéka, hogy a termelészövetkezeti taggá lett paraszt-ság minden keserősége dacára megpróbált helytállni, még a látástól vakulásig tartó munka, a megélhetést, majd a gyarapodást is biztosí-tó háztáji gazdálkodás, az önkizsákmányolás révén is. Az a fiatal nemzedék pedig, amelyik belülről ismerte ezt az életformát, s átlátta a drasztikus gyorsaságú váltás minden gondját-baját, megpróbált kettős nézőpontot alkalmazni. Egyrészt megértette a szülők, nagy-szülők kínját, másrészt belátta, hogy a modern kor gépesítést, más-fajta gazdálkodási formákat igényel. A hagyomány és a modernség konfliktusa került előtérbe, s ez valamennyire megmagyarázta és szükségesnek mutatta az 1958 utáni, s akkor sem önkéntességen alapuló téesszervezéseket.

Nagy László egész költészete mindazonáltal azt tanúsítja, hogy a drámai történetek menete megbocsáthatatlan, a tragédiák szükségte-lenek, a társadalom nem jó irányba keresi a sorskérdésekre a meg-oldást. A *Rokonaink arca* még fohással fejeződött be:

*Arcukat gyötrelem
széjjel ne szedje,
mikor a földek forradnak egybe,
ha a csillag foga között
őrlődik a mesgye!*

– de a *Búcsúzik a lovacska* (1963) siratójában azonosul a költő és a lovacska. A „siralomházi próféta” minősítése szerint a gép

*csak duruzsol s ketyeg
elfujja a lámpavilágot
kioltja a virágzó cseresznyefát
szemet vet a majálisra,*

vagyis értékeket pusztít el, többek közt az ember több ezer éves társát, a gépek miatt feleslegessé vált lovat. Ezekben az években több művészeti ágban is megjelent a ló motívuma, amely a társadalmi és a személyes, a gazdasági és az érzelmi szikráztatta össze. Az *Ég és föld* című oratórium (1968) kibékíthetetlennek mutatja az *Atya* és a hazalátogató *Fiúk* ellentétét. Az *Atya* nem annyira a modernizációt ítéli el, amely oly rettenetesen meggyötörte őt, hanem ember és természet kapcsolatának feldúlását:

*Ti fölkoncoltok hegyeket is,
hentesei az örök dolgoknak, és hiába
húzkodtok golycsot az égen, átüti a vér.*

Az élet azonban nemcsak a valóságban bonyolult, hanem a költői világban is. Míg ebben az oratóriumban az *Atya* egyértelműen értékek őrzője, a *Fiúk* pedig megtagadják őt, a *Menyegző* lakodalmas látomásában mindez fordítva történik: az ifjú pár az értékek hordozója, s az öregek próbálnák a maguk torzságához idomítani őket. Ezek az „öregek” ugyanis nem a hagyomány őrzői, hanem a közösséget megrontó erők képviselői.

Az ezer évig volt világ pusztulásának legdöbbenetesebb látomása a *Zöld Angyal* (1964). Ez az angyal a természet pusztító és teremtő démona, ugyanakkor maga a természet csak teszi a dolgát: az embertől elhagyott házat birtokba veszi, s a hazalátogató férfi a szemlélődés és az emlékezés kapcsán megállapíthatja, hogy „már mindent hazaadtam – ez volt az emlék halála”.

Az emlékeknek természetesen még sincs halála sem Nagy László költészetében, sem másoknál. Éppen ellenkezően: azok a falvakból kiszakadt nemzedékek, amelyek még beleszülettek a régi világba, s megtapasztalhatták annak rendjét, majd rohamos átváltozását, nem tudnak és nem is akarnak megválni emlékeiktől. A mai hatvan év körüliek, tehát az 1956 előtt születettek nemzedéke a legutolsó, amelyik még élt a hagyományos faluban és a kemény diktatúrában. Számos költőnél nyomatékos a falu metamorfózisának megjelenítése. Az idősebbek, mint Juhász Ferenc, Nagy László, Kormos István,

Tornai József, Csoóri Sándor után olyanok említendők, mint Kalász Márton, Bertók László, Kalász László, Ratkó József, Buda Ferenc, Ágh István, Bella István, Serfőző Simon, Tamás Menyhért, Kiss Anna, a Kilencek közül elsősorban Kiss Benedek és Utassy József, aztán az életfa vége felé hangsúlyosan Nagy Gáspár. Sok költőt lehetne még említeni, ám a téma- és motívumleltár monográfia-feladat lehetne.

A megéltség magyarázza, hogy szinte minden alkotónál nyomatékos az emlékező magatartás. Az emlékezésnek motívumai és motívumcsokrai vannak. A legszemélyesebbek alighanem az édesanyaversek. Ezekben gyakran az édesapa is jelen van. Most csupán néhány példát említek: Juhász Ferenc: *Szarvasének, Anyám*, Nagy László: *Rege a tűzről és a jácintról, Ha döng a föld, A Sasorrú temetése, Madárijesztő, Műtét Anyánk szemén*, Simon István: *Száll a rosta*, Fodor András: *Anyám*, Csoóri Sándor: *Anyám fekete rózsa, Anyám szavai*, Kalász Márton: *Örökség*, Ágh István: *Harangszó a tengerészért, Családi csonka kör*, Kalász László: *Szint vallok a szelekkel*, Tamás Menyhért: *Beszegzett ég alatt, Versek édesanyám, Kiss Emerencia kapcsos könyvéből*, Serfőző Simon: *Otthon*, Kiss Benedek: *Kenyeret anyám úgy eszik*, Nagy Gáspár: *Anyámmal hófehérülök*. Az édesapa alakja pótolhatatlan hiányként jelenik meg azoknál, akik a világháborúban félárvaak lettek, s ez deformálta az édesanya és a gyermek sorsát is (Bella István, Utassy József, Kovács István versei).

A hazalátogatás alkalmi emlékezést és találkozást egyesítenek. Tudatosítják, hogy a hazatérés lehetetlen, s azt is, hogy a látogató az idő múlásával és az életforma változásával mind idegenebbé válik szülőfalujában. Az idős nemzedék folyamatosan távozik az élők sorából, a falu, a határa, a népe teljesen átalakul. Nem értéktelenné válik, hanem másmilyenné, mindez azonban értékpusztulással is együtt jár. A legkomorabb a közösségeknek és kultúrájuknak a sorvadása, pusztulása, elfeledése. Ezt az 1970-es évek derekától a népinek nevezett írói ellenzék úgy fejezte ki, hogy az anyagi gyarapodás mellett erkölcsileg egyre romlékonyabb állapotba kerül az ország. Még Illyés Gyulának az a reménykedése is szétfoszlott, ame-

lyet 1962-ben a *Mozgó világ* riportszerű versciklusában kifejezett az egykori pusztai cselédség javuló sorsát látva, s az a nem sokkal későbbi is, amely szélárnyékban lévőnek, tehát országépítésre alkalmasnak látta a helyzetünket. Ám reményt vesztvé is reménykedett ő is, mások is.

A szülők, a nagyszülők, az öregek a felnevelő család mellett az állandó munkavégzés, a helytállás jelképei, a kötelességteljesítésre, az önfeladás elkerülésére biztató példák halálon túl is. Ratkó József Veres Péter emlékének ajánlott verse így fejezi ezt ki:

*Az öregek, a gyönyörűek,
a soha elnyugvó kezűek
halállal hűek.
Csontjuk villáskulcs. Szerelik
aláfekve a földet.*

Tornai József egész kötetet szentelt annak, hogy a hagyományos paraszti világ jelképes alakjává lett Veres Péter emlékét megörökítse, ne csupán elsirassa, hanem időtlen példává emelje (*Veres Péter-énekek*, 1981).

Az elődökkel való tényszerű vagy képzeletbeli találkozás nemcsak érték-, hanem sorsszembeállítás is. A lírai művekben megszólaló személy annak az értékrendnek a továbbvitelére próbál törekedni, amelyet elődeiben megtapasztalt. Az idősíkok között járva, a lét-helyzetek eltéréseit lehántva, még a százötven éve halott dédapával is rokonságot talál Bertók László (*Dédapám, március*), s úgy fejezi be a versét, hogy ott már dédunokájának alakja villan fel. A nemzedékek láncolatában az a közös, hogy a történelem mindig beleszól az emberek életébe.

A falu metamorfózisának lírai megragadása kapcsán meghatározó a szegénység motívuma. A visszaemlékezésekben ez természetes, ám a versek mindegyik idősíkján megjelenik a szegénység azokban a hatvanas–hetvenes években is, amikor erről egyrészt nem volt ajánlatos szólni, másrészt ténylegesen javult az életszínvonal. A szegénység részben öröklődött, részben újratermelődött. A föld-

rajzi és az egzisztenciális periférián élő emberek sorsa érdemlegesen nem javult, a magukra maradó falusiak, tanyasiak számára nem nyílt távlat. Buda Ferenc, Ratkó József, Serfőző Simon verseiben megoldatlan és elhallgatott társadalmi gondok válnak nyilvánvalóvá.

Az emlékezés olykor még a sok évtizeddel korábbi vagy olyanként érzékelhető időkbe is visszatér. Ez mutatkozik meg Sinka István időskori költészetének két olyan epikolirikus művében, mint a *Mesterek uccája* (1949–1966) és a *Szigetek könyve* (1951–1968). De ugyanezekben átlép a jelenbe, s állást foglal az ötvenes évek embertelen világáról: „A hamis zsarnokság mindegy, hogy úri, / vagy proletári: alpári / az mindegyik mindenképpen / kívül, belül.” Különleges megoldást talált Kormos István, amikor egy szegényeket tápláló növényt dicsőített az *Óda a kukoricához* strófaiban (1950, végleges változat 1970), majd a nincstelenek munkaeszközét siratta el *Egy talicska halálára* című versében (1971). Még kevésbé köthető konkrét időhöz, valamelyik évszázadhoz az a mítoszimesei-népi történelmi világ, amelyik Kiss Anna életművében bontakozott ki, s amelyben babonák, bájolók, boszorkányságok és huncutságok, ilyen-olyan teremtmények, emberek mozognak, s mindez a költészetben valóságosnak bizonyul.

A népköltészetet a köztudat a falvakhoz köti, s okkal. A költői archaizálás tehát mindig felidéz egy hagyományos kultúrát, amelynek esztétikai értéke és igazságtartalma vitathatatlan. Magyarország történelmének változásai az 1945 utáni két-három évtizedben a legkiélezettebben a falvak népét érintették. Egy korszakban a konfliktusok vagy összebékíthetőek, vagy kiéleződnek. Itt az utóbbi történet, s szinte sorolni is sok ezeket az összetorlódott, leegyszerűsítve ellentétpárokkal jelezhető gondokat. Ilyeneket: háború – béke, földosztás – téesszervezés, demokrácia – diktatúra, jog – jogfosztottság, magyarság – szovjet tábor, vallásosság – ateizmus, természetelvűség – rendeletek szerinti élet, szakmai – kontár munka, szegénység – nyomor, szakember – pártkader, állat – gép, falu – város, parasztgazda – munkás, népi közösség – párt, úr – elvtárs, maradás – menekülés, öregek – fiatalok, építés – rombolás, szeretet – gyűlölet, tisztesség – gazemberség, helytállás – kudarc.

Okkal mondhatjuk, hogy ezekben az években a hagyományos falu eltűnt, azt viszont nem, hogy ugyanez történt volna a várossal is. Az pedig már egy másik történet, hogy a következő három-négy évtizedben miként vált kérdésessé minden hagyomány Európa-, sőt világszerte.

Kortárs, 2015. 1. sz.

SZÍNE ÉS VISSZÁJA – A HATVANAS ÉVEKRŐL

Az utókor már a nyolcvanas években többféleképpen vélekedett a hatvanas évekről. Hol aranykornak nevezték, hol meg kényszerpályának, zsákutcának. Nincs egyöntetű értékelés ma sem. Aki végigélte, aligha tekinthet el személyes tapasztalataitól, s még kevésbé attól, hogy ezt az évtizedet a hírhedt ötvenes évek előzték meg, majd egy átmeneti időszak után azok a nyolcvanasok, amelyek a szocialista rendszer csődjéhez vezettek. A jaltai szerződés árnyékában létezve az ötvenes vagy a nyolcvanas évekhez viszonyítva valóban ez volt a hazai szocializmus legígéretesebb évtizede. A kényszerpálya fogalmát idézve: megtanultunk, s egyre jobban, gúzsba kötve táncolni. Moszkva azonban ismét szorosabbra fogta a láncokat, s ezzel bennünket s önmagát is csődbe kergette. Szükséges fegyelembe venni, hogy ezeket a kis korszakokat nemcsak előzményeik határozzák meg, nemcsak az minősíti, ami utána következik. Döntőek a nemzetközi összefüggések is.

Politika

A politikai helyzet szempontjából tehát három szintre szükséges tekintettel lennünk. Magyarország mellett a szocialista táborra és a nagyvilágra. A világpolitikában a hidegháborút 1960–1963 között fokozatosan felváltja a békés egymás mellett élés korszaka. Körül-

belül 1973 tájára tehető a két világrendszer közötti ellentétek újbóli, hullámzó erősségű kiéleződése. Az enyhülés és az elhidegülés váltakozása vezetett el 1989-re a szocialista tábor összeomlásáig. A hatvanas években egyértelműen a világpolitika színpadára lépett a harmadik világ, s Moszkva arra törekedett, hogy körükben egyre nagyobb legyen a befolyása. A Szovjetunió szocialistává szerette volna formálni az egész világot, győzelemre törekedett. Úgy vélte, hogy ebben is segíti őt az 1973-ban általa is sugalmazottan bekövetkező olajárrobbanás, amellyel gazdaságilag szerették volna térdre kényszeríteni a nyugati világot. A hatvanas évek ugyanakkor a tudományos-technikai forradalom újabb szakaszát, még magasabb fokozatát indították el. Mindezzel együtt járt a nyugati világban az életforma forradalma is, amelyet a leglátványosabban 1968 diákmozgalmai mutattak fel.

A szocialista tábornak szembe kellett néznie azzal is, hogy az 1956-os magyar forradalom Nyugaton a baloldal jelentős részét kiábrándította a szovjet modellből. 1961 őszén az SZKP kongresszusán Hruscsov sokkoló nyíltsággal tárta fel a sztálinizmus bűneit. A kubai kísérlet kudarca is arra készítette Moszkvát, hogy „békés” úton próbálja elérni a világforradalmat. Gondjaikat növelte, hogy a hatvanas évek közepén Kína, Albánia szembefordult velük, hogy Jugoszlávia részben önálló utat járt, hogy Csehszlovákia is reformúttal próbálkozott. 1964 őszén leváltották Hruscsovot, utóda, Brezsnyev pedig fokozatosan konzervatív-bolsevik fordulatot hajtott végre. 1968-ban fogalmazta meg a korlátozott szuverenitás elvét. Ez azt jelentette, hogy ha a szocialista tábor valamelyik országában veszélybe kerül a szocializmus ügye, akkor Moszkvának és szövetségeseinek joga van beavatkozni. A hetvenes évek Szovjetuniójában már a pangás időszakáról beszélhetünk. Semmi sem lett a hruscsovi álmokból, amelyek az Egyesült Államok gazdasági mutatóit akarták a hetvenes évek végére túlszárnyalni, felépítve ezzel a kommunizmust. Végül az erőltetett fegyverkezési verseny csődhöz vezetett.

Az 1944-től folyamatosan jelen lévő szovjet csapatok, 1956 leverése, a brezsnyevi doktrína egyaránt azt igazolják, hogy Magyarország nem volt független állam, lényegében szovjet gyarmatként,

finomabban fogalmazva protektorátusként létezett. Az 1948 után egyértelművé váló esztelen diktatúra 1956 után is folytatódott. A hatalom megszilárdítását követően az 1960 tavaszi első, korlátozott amnesztia jelezte az enyhülés kezdetét. A moszkvai pártkongresszus hatására a Szovjetunióban élő Rákosit kizárták a pártból, néhány fő bűnöst elítéltek, félreállítottak. Megszületett a jelszó, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van. 1962 novemberében az MSZMP VIII. kongresszusa kijelentette, hogy leraktuk a szocializmus alapjait, s ezzel lényegében megszűntek az osztályellentétek, s bár továbbra is proletárdiktatúra lesz, a szocialista nemzetben egyesülhetnek a szocializmus és a béke hívei. 1963-ban közkegyelmet hirdettek. 1962-ben az ENSZ levette a napirendről a magyar kérdést, helyreállították tagságunkat, s ezzel a Kádár-rendszer megkapta a nemzetközi elismerést.

A lényegesebb változások szempontjából a hatvanas évek a hazai és a nemzetközi történelmi folyamatok alapján is körülbelül 1963-ban kezdődtek. S meddig tartottak? Szűken mérve csupán öt-hat évig, 1968-ig, tágabban viszont tényleg egy évtizedig, 1973-ig. Az első drasztikus jelzéseket a nyugati diákszervezkedések, majd a csehszlovákiai megszállás jelentik. Mindkettő megrázta hazánkat is. 1972-ben Moszkva élesen megbírálta a magyar reformtörekvéseket, a piacositás gondolatát. Kádár, balos ellenzékének örömeire, kénytelen volt visszakozni. A „rendpártiak” legyőzték a reformok híveit. Ezeket a reformokat nem csupán Moszkva, hanem számos más szocialista ország vezetése is elítélte. Mindazonáltal a „magyar modell” gúzsba kötve is életben maradhatott, a hetvenes évekre „a legvidámabb barakk” minősítést érdemelhattük ki, bár ennek ára a fokozatos eladósodás lett.

Európa szintjén jellemzően lehet a korszakhatárokat akár Szolzsenyicin sorsával szemléltetni. 1962 novemberében jelenhetett meg híressé vált kisregénye – egyébként Hruscsov személyes engedélyével. 1973 végén adták ki Franciaországban a *Gulag-sziget-csoport* első kötetét, s ennek hatására az író megfosztották állampolgárságától és kiutasították a Szovjetunióból.

A moszkvai védőernyő alatt létező proletárdiktatúra államában továbbra is a marxizmus–leninizmus számított az egyetlen igazságnak. Ez a monopolhelyzet csak az évtized vége felé kezdett egy kicsé változni: létezésüket ugyan átmeneti érvényűnek tartva, kezdtek tudomásul venni más ideológiákat is. A marxizmus azonban hegemón helyzetben maradt, s csak a következő évtizedben kezdték vitapartnernek elismerni a másként gondolkodókat. Az ötvenes évekhez képest az a nagy különbség, hogy az ellenséget fizikailag már nem akarták megsemmisíteni. A párt egyébként tartózkodott az elméleti ideológiai munkától, elsősorban a politikai szempontokra figyelt, s arra törekedett, hogy ami „ellenséges”, az ne kaphasson nyilvánosságot, s ha mégis, akkor szigorú bírálat és adminisztratív intézkedés legyen a következmény. Jellegzetes példája ennek az egyetlen nemzetközileg is jelentős marxista filozófus, Lukács György sorsa már 1948 után is, amikor nem bizonyult sztálinistának, majd miután 1956-ban a Nagy Imre-kormány tagja volt, s árulónak tekintették. A hatvanas évek első felében még kiutasítását is fontolgatták, néhány év múlva aztán helyreállították a párttagságát. A nem marxistákkal szemben még kíméletlenebbek voltak. Bibó István vagy Hamvas Béla teljesen el volt zárva a nyilvánosságtól. Hasonló volt a helyzet a nyugat-európai kultúra számos alkotásával. Igen tekintélyes számú mű került a könyvtárak zárt osztályaira. Amiről pedig azt gondolták, hogy a párt fő vezetőinek ismernie kellene, azt két-háromszáz példányban szigorúan belső terjesztésre adták ki.

A rendszer alaptézise 1956 végétől az, hogy 1956 ellenforradalom volt. Ezt kiegészítették azzal, hogy kétfrontos harcot kell folytatni: a revizionizmus és a nacionalizmus ellen. Az előbbi lényegében párton belüli küzdelem: Kádárnak és ellenzékének harca a nyilvánosság kizárásával. A második viszont mindvégig a nyilvánosság előtt zajlott. A proletár internacionalizmus eszmeköréből kiindulva a nacionalizmust kifejezetten reakciós, burzsoá eszmének tekintették, s ennek közeli bizonyítéka volt számukra 1956 októbere.

A történelemszemlélet kulcsfogalma maradt a Horthy-fasizmus szókapcsolat, s az is, hogy a Trianon előtti Magyarország a népek börtöne volt. A hivatalos vélemény szerint megérdemeltük a két békeszerződést, bűnös nép vagyunk. 1945 után Révai Józsefék eleinte még pozitívan nyilatkoztak a népi írók mozgalmáról, 1956 után viszont az egyik első feladat volt elítélő állásfoglalást hozni róluk, végérvényesen lezárni kívánva ennek a szerintük nacionalista, harmadikutas, azaz nem szocialista mozgalomnak létezését. A határon túli magyarságról nem illett beszélni, még kevésbé az emigrációról. 1970-ben az I. Anyanyelvi Konferencia megtartása jelezte a szemléletváltást, majd 1975-ben a Helsinkiben tartott konferencia rögzítette a szocialista tábor számára is a szellemi élet nyitásának a jogát és követelményét.

Ideológiai ellenség volt a vallás. A hatalom fegyveres megszilárdítása után 1957-ben kulcskérdés az egyházak és az írók megtörése, meghódoltatása. Megkülönböztették a klerikális reakciót mint ellenséget és a vallásosságot, de kijelentették azt is, hogy e kettő aligha választható el egymástól. Továbbra sem volt iskolai vallásoktatás, vallásos ifjú nem lehetett tanár szakos diák, szorgalmazták az egyház családi szertartásainak felváltását (lakodalom, keresztelő, temetés). A felsőoktatásban viszont 1963-ban eltörölték a származás szerinti hátrányos megkülönböztetést.

Életforma

A világiasodás európai jelenség, de Nyugaton ez nem állami erőszakkal történt. Az életforma ott is jelentősen kezdett átalakulni, a vallás mellett változott a család, a nemzet fogalma, tartalma, a technikai forradalom az egész életmenetet átformálta. Megjelent a beat-nemzedék, a szubkultúra, lezajlott a szexuális forradalom. Általános információs és kulturális közvetítővé vált a televízió.

Magyarországon keveredtek a soha végig nem vitt természetes polgárosodás és az erőltetett szocialista forradalom elemei, s ennek következtében igen gyorsan változott a társadalom szerkezete, a foglalkoztatottság, az iskolázottság, az egyén szerepe, életútjának a

lehetőségei. Ez az átformálódás a hatvanas években még igen sok fájdalommal járt, s gyakorlatilag szinte minden állampolgárt és minden családot érintett. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a 20. század korábbi évtizedei sem voltak harmonikusak a nemzet és az egyének sorsában, akkor érthető, miért fogalmazódtak meg a hatvanas-hetvenes években Illyés Gyulában, Csoóri Sándorban, Fekete Gyulában s másokban az aggodalmak az erkölcsi romlásról, a beteg lélekű népről, a fogyatkozó számú magyarságról, a megnyomorított sorsú határokon túli nemzetiségekről. A mezőgazdaság fellendülése, a nagy mértékű lakásépítés, a háztartások gépesítése, az élet-színvonal emelkedése, a művelődési, az utazási lehetőségek sem tudták feledtetni velük a felszín alatti súlyos gondokat.

Irodalom- és művészetpolitika

Ha az Illyés Gyula által még a negyvenes évek elején hatványakú görénynek nevezett irodalompolitikára gondolunk, sok jóra nem számíthatunk egy diktatúrában. Amúgy az irodalompolitika nem 20. századi találmány, már az ókorban is létezett. Lényegében mindig az volt a praktikus oka, hogy támogatott, megtűrt és tiltott szerzőket, műveket. 1948-ban Horváth Márton csoportosította ebben a szellemben kommunistákra, útítársakra és ellenségekre az írókat, kijelentve azt is, hogy útítárs csak átmenetileg lehet valaki. Ugyanakkor számos alkotót minősített ellenségnek csupán azért, mert polgárok voltak, nem kommunisták. 1957-től kezdve az ideológiai-kulturális terület irányítója a pártban előbb Kállai Gyula, 1959-től Szirmai József, majd 1966-tól a korábban is fontos szerepet játszó Aczél György voltak. Kádár nem vonzódott az értelmiséghez, a művészekhez, ezért Aczélra bízta ezt a területet. A hatvanas évek politikája az irodalmárok közül elsősorban azokra támaszkodott, akikre már az ötvenes években is számíthatott (Darvas József, Király István, Köpeczi Béla, Pándi Pál, Tóth Dezső, Szabolcsi Miklós). 1961-ig a szellemi életben a konszolidációnak még csak a kezdetéről beszélhetünk. Formálisan az első amnesztiák, majd 1961 márciusában az *Új Írás* című folyóirat megindítása jelentette az iga-

zi konszolidáció megindulását. Itt kaptak fokozatosan helyet azok az írók, akik szembefordulva a Rákosi-rendszerrel a párt renegátjává váltak, s ezért börtönre, illetve többéves szilenciumra ítélték őket (Déry Tibor, Zelk Zoltán, Benjámin László, Örkény István, Juhász Ferenc stb.).

Cenzúra elvileg nem létezett, hivatalosan csak a fasiszta és a pornográf termékek voltak tilalmasak. Gyakorlatilag nem lehetett bírálni a marxizmust, a szocializmus vélt és valódi érdekeit, a Szovjetuniót. A szocialista országok kényes dolgairól csak akkor és olyan mértékben volt szabad írni, amiként azt az adott országban megtették. A szovjet gulágok léte például csak Szolzsenyicin kisregényének megjelenése után vált hírré, akkor is mértékkel (1962. november). Akkor jelenhettek meg Lengyel József történetei, de azok se mind. Tilos volt a szovjet hadsereg erőszakos cselekedeteit érinteni. Csoóri Sándor *Iszapeseő* című műve ezért váltott ki botrányt. Tabu volt Trianon, 1956, a szomszéd országok magyarságának helyzete, lényegében az emigráció is. Elkerülhetetlenül létezett öncenzúra. Cenzor volt a szerkesztő, a lektor, a főszerkesztő, a kiadó igazgatója. Ezt a feladatot folyóiratoknál a minisztérium végezte el, kiadók esetében a Kiadói Főigazgatóság, amelyet 1955–1964 között Köpeczi Béla, majd három évig Simó Jenő vezetett. A cenzúrázás aktuális irányelveit pedig a pártközpont és az illetékes minisztérium írta elő. A súlyosnak ítélt „közléspolitikai hibákat” pedig megtorolták, olykor a szerzőt és a szerkesztőt is megbüntetve. Így váltották le Tüskés Tibort a *Jelenkor*, Simon Istvánt a *Kortárs*, a hetvenes évek közepén Ilia Mihályt a *Tiszatáj* éléről.

A támogatás-tűrés-tiltás, a „három té” elve kezdetben elsősorban személyekre és életművekre vonatkozott, később egyre inkább csak művekre. Volt általános tiltás, és részleges. Például folyóiratban megjelenhetett a szerző, de könyvét nem adták ki, a rádióban, tévében, nyilvános fórumokon nem szerepelhetett. Nagyszínpadon nem engedtek bemutatni egy művet, stúdiósínpadon viszont játszhatták. Idő- és térbeli korlátozás is létezett, a szilencium meghatározott időszakra, illetőleg például egyes megyékre vonatkozott. Az évtized hivatalos álláspontjának változásait néhány jellemző példa

szemléltetheti. Déry Tibor 1960-ban szabadult a börtönből. 1962 őszén engedélyezte Köpeczi, hogy publikáljon. 1969-ben megindulhatott az életműsorozata, ám Kossuth-díjat nem kapott másodszor. Illyés Gyulával megalázó módon bántak, elsősorban az *Egy mondat a zsarnokságról* miatt. Csak 1961-ben adták ki új verseskönyvét, méghozzá erősen cenzúrázva. Drámáinak bemutatóit halogatták, majd inkább vidéken került rájuk sor. Neki és Németh Lászlónak is 1969-ben indul az életműsorozata. Németh László a *Sorskérdések* című esszéketetette tette volna az élre, ám ez csak húszéves késéssel jelenhetett meg. Az idősebb nemzedékekhez képest a fiatalabbaknak sokkal rosszabb volt a helyzete. Az 1945 után induló fényes szelek nemzedékének legtöbb tagja úgymond „csalódott a szocializmusban”, renegáttá vált a párt szemében. Néhányuk éppen ezekben az években vált megkerülhetetlen rangú alkotóvá, ám következetesen kritikusan szemlélték a korszakot, s ezért bírálták őket (Nagy László, Csoóri Sándor, Sánta Ferenc, Csurka István, Czine Mihály). Az *újholdasok* viszont „polgári” szemléletük miatt maradtak a hivatalos értékrend perifériáján. A huszonévesekre 1956 után évekig csak akkor volt szükség, ha pártos íróként szólaltak meg. A még fiatalabbak még nehezebben tudtak elindulni a pályán. Ismeretes például a Kilencek költőcsoportjának kálváriája antológiájukkal, amelyet saját maguk merészeltek összeállítani.

Az irodalompolitika a szocialista realizmus, a pártosság és a népiség fogalmait helyezte a középpontba. Azt hangoztatták, hogy csak tartalmi kérdésekbe szólnak bele, formaiakba nem. De nem szerették a klasszikus avantgárdot, nem engedték nyilvánossághoz az először a képzőművészetben jelentkező neoavantgárdot. Fő veszélynek a nacionalizmust, a nyugati polgári irányzatokat, például az egzisztencializmust tartották. Bíralták az olyan társadalomkritikát, amely nem mutatott rá kellő mértékben a kibontakozásra, a csodálatos távlatokra. Nálunk azonban mégis sokkal nagyobb fokú volt a nyitottság, mint Moszkvában. Amikor 1971-ben az Operaház ott vendégszerepelt, a kulturális miniszter kifogásolta a *Csodálatos mandarin* koreográfiáját, a *Vérnász* díszleteit. Elmondta, hogy a Taganka Színházat nem engedi el hozzánk, mert problematikusak

az előadásai. A nyugati kultúra kapcsán példaként Picassót említette: örülnek annak, hogy baloldali gondolkodású, ám a műveire nem tartanak igényt.

A diktatúra viszonyai között természetesen egyetlen hivatalos irodalompolitika létezett, ám az irodalmi élet és az olvasóközönség is folytonosan formálta a maga irodalmi értékrendjét, ha úgy tetszik, irodalompolitikáját. A hatvanas évek olvasóközönségének tájékozottabb része elsősorban Illyésre, Németh Lászlóra, Déry Tiborra, aztán Nagy Lászlóra, Juhász Ferencre, Pilinszkyre, Sántára, Sarkadira, Mészölyre szavazott és nem Illés Bélára, Hidas Antalra, Fodor Józsefre, Mesterházi Lajosra. Élénken emlékszem egy pesti bölcsészkar szakszemináriumra, amelyen a tanár Váci és Garai szocialista költészete mellett érvelt, mi pedig Juhász Ferencet, Nagy Lászlót, Pilinszkyt emlegettük 1966 táján.

Az irodalmi élet

A Magyar Írószövetség 1956 októberének egyik főszereplője volt. Működését 1957 januárjában felfüggesztették, áprilisban megszűntették. 1959-ben látták elérkezettnek az időt arra, hogy újjászervezzék. Mindent a pártközpontban terveztek és szerveztek meg, nemcsak az alakuló tagságot, hanem a vezetőséget, az alapszabályt is beleértve, s előre eldöntve, hogy ismét Darvas József lesz az elnök. Mindent a Politikai Bizottság hagyott jóvá, olyasmin is vitatkozva, hogy Illyés Gyula vagy Weöres Sándor lehet-e alapító tag. Az alakuló közgyűlésre szeptemberben került sor. Darvas József békülékenyebb beszédével ellentétben a pártot képviselő Kállai Gyula alpári hangon támadta meg Illyés Gyulát.

Teljes volt a központosítás, azaz a pártirányítás. A párt fontosnak, mert közvéleményt formáló erőnek tartotta az irodalmat, s próbált 1956 tapasztalataiból is okulni. A hatvanas évek szocialista módon liberalizálódó szelleme így az Írószövetség működését is áthathatta. A belső vitákban a folyóiratcikkeknel nyíltabban eshetett szó társadalomkritikáról, az ország vitatható erkölcsi szellemiségéről, a torzan változó életformáról, a népesedési gondokról, az írói

elkötelezettségről, olykor még a tabunak számító kérdésekről is. Az évtized változásait jelzi, hogy az 1970-es közgyűlésen az íróknak sikerült kiharcolni, hogy a központilag összeállított választmányi jelölőlistára a közgyűlés is javasolhasson személyeket, s közülük néhányan be is kerültek a választmányba. Újabb évtized múlva már pártonkívüli író, Hubay Miklós lett a szövetség elnöke.

A magyarság irodalmi életére ekkor a merev széttagoltság jellemző. A határok elválasztják egymástól az anyaországi, a szomszédos országokban, s főként a nyugatiakban élő magyar írókat, s műveik forgalma is korlátozott. Hazai irodalmi műhelyként említendő a növekvő számú folyóiratok (*Napjaink, Kritika, Életünk, Palócföld, Új Forrás, Irodalomtörténet, Forrás, Somogy, Látóhatár*), az irodalmi könyvkiadók és az informális baráti társaságok (*újholdasok, Belvárosi Társaság, Kilencek, egyetemi alkotóköri*). 1972 óta működött a Tokaji Írótábor. 1968 után egyre több antológia jelent meg, amely fiatalokat, egy-egy régió szerzőit gyűjtötte össze. Az irányzatosodást, amellyel egyes folyóiratok próbálkoztak, nem engedélyezték, elfojtották. 1970-ben jelent meg Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyve, s ez szinte robbanásszerűen irányította a szélesebb közvélemény figyelmét a határon túli magyar irodalmakra. A folyóiratok, élen a *Tiszatáj*jal, egyre gyakrabban közölték a határon túli szerzőket.

Az irodalom nagy témái

Kifejtés helyett csupán jelezni lehet most, hogy melyek voltak az irodalom nagy témái a hatvanas években. A második világháború, az ötvenes évek és 1956 tapasztalatai alapján a hatalom természete, torzulása, s ezzel is összefüggésben a magyar történelem. A magyar társadalom 1945 utáni átalakulása, az életformaváltás, különös tekintettel a falu átalakulására. Mindezekkel összefüggésben a nemzeti és emberi sorskérdések. Hogyan kell, hogyan kellene élni? Van-e, milyen a szocialista erkölcs? A személyiség veszélyeztetettsége, lehetőségei.

1956 egyik helyeselhető következménye volt, hogy bár korlátozottan, de fokozatosan egyre nagyobb mértékben kaptak helyet az élő és a klasszikus polgári írók. Átmeneti volt a hatása annak, hogy erősen túlértékelve próbálták felfedezni a szocialista irodalom szerény előzményeit is. Az MTA által készített hatkötetes magyar irodalomtörténet (1964–1966) a kor lehetőségeihez képest tárgyilagosságra törekedett, s tárgyalta a 20. század első felének konzervatív alkotóit is. Az elsősorban a *Nyugat* első nemzedékének alkotóiról szóló ötödik kötet lényegében teljes rehabilitációt jelent az ötvenes évekhez képest, s még Ady istenes verseiről is szó esik benne, bár a dekadencia jeleként. A hatodik kötetben már sokkal több az esendőség, de kezd megjelenni az a részben taktikai szempont, amely később egyre több szerzőt és művet próbált a két világháború közötti korszakból átemelni a polgári minősítésből a szocialista szemlélet vonzáskörébe. Ugyanakkor változatlanul tovább él az a fővonal-elmélet, amely Petőfi, Ady és József Attila egyoldalúan értelmezett munkásságát, annak forradalmi vonulatát állította a magyar irodalom történetének központjába, lefokozva ezzel például Vörösmarty, Arany, Babits munkásságát, s lényegében a teljes epikát. A közoktatásban teljesebben érvényesült ez a szemlélet, beleértve a példaképek műveinek kiválasztását.

Az irodalomkritika közvetlenebb fegyvernek számított a proletárdiktatúrában. Olykor szinte a cenzúra feladatát is betöltötte. Rendszeresen előfordult, hogy a kiadók politikai szuperlektorokat kértek fel, hogy eldöntsék a megtűrtség és a tiltás határán lévő írások közölhetőségét. (Tanulságos példákat sorolt erre Domokos Mátyás *Leletmentés* című könyve.) Érdekes lehetne sok példával egybevetni az évtized kezdetének és végének kritikáit. Egyszerűen szólva: a bolsevizmusból átlépett a szocializmusba, a politizálásból a szakmaiságba a kritika, s ez a tendencia a hetvenes években folytatódott.

Ez az írás a hatvanas évek néhány általános sajátosságát próbálta felvázolni. Nem irodalmi művekről, hanem létrehozásuk környezetéről, a miliőről szóltam. A hatvanas évek nem volt sem aranykor, de még zsákutca sem. De a magyar társadalom s vele az irodalom valójában kényszerpályán mozgott. Mohács óta lényegében mindig ezt tette. Az elháríthatatlan korlátok között próbálta lehetőségeit tágitani, a hatalmat belátásra késztetni, a közösséget, a magyarságtudatot erősíteni, a személyiséget megvédeni, gondjait kifejezni. S ebben a munkában számos, ma már klasszikus mű született. A posztmodern ihletésű irodalomtörténet-írás ugyan folytonosan leminősíti, eljelentékteleníti a hatvanas–hetvenes évek irodalmát, de aligha van igaza. A magyar költészet az ezredvégen, a nyolcvanas–kilencvenes években legfeljebb megközelíteni tudta az akkori gazdagságot. Ugyanezt tartom igaznak a drámára és az esszére is. Az epika ezredvégi teljesítménye látszólag a posztmodern tézis mellett érvel, ám azt mérceként nem csupán Ottlik és Mészöly előzi meg, hanem Déry, Kodolányi János, Illyés, Mándy, Sánta, Szabó István, Sütő András, Szilágyi István és mások. Esterházy Péter, a posztmodern bibliaként forgatott *Bevezetés a szépirodalomba* című könyvének végén több mint ezer szerzőt sorolt fel, akiknek az írásaiból szabadon vagy torzított formában idézett. Elsősorban játék lehet ez, igazi posztmodern ötlet, mégis, jelzi, hogy aki beírta magát az irodalomba, az ott van akkor is, ha olykor lemarad a listákról, kimarad az irodalomtörténetekből. Az előbb felsorolt írók ott szerepelnek Esterházy névsorában, csupán zseniális elbeszélőnkéről, Szabó Istvánról feledkezett el ő is.

Azt szeretném, ha a hatvanas évek teljesítménye nem múlna el azokkal, akik akkor éltek és dolgoztak, alkottak. Azt szeretném, ha egyszer majd a mi korunkat is *békévé oldaná az emlékezés*.

Lyukasóra, 2013. 3. sz.

EGY KORSZAK IRODALOMPOLITIKÁJA

1990 táján többen úgy vélekedtek: a Rákosi- és a Kádár-korszak után többé nincsen semmi szükség irodalompolitikára, az is valamilyen bolsevik huncutság. Illyés Gyula viszont még a negyvenes évek legelején nevezte hattyúnyakú görénynek, tehát korántsem kívánatosnak az irodalompolitikát, tehát az korábban is létezett. Bizony, már az ókori görögök felismerték az irodalom és a politika lehetséges kapcsolatát, s éltek is vele pro és kontra. Támogattak vagy elutasítottak egyes írókat, műfajokat, átírtak szövegeket, a szabad polgárok számára kötelezővé tették a színházi előadások megtekintését, mert felismerték azok szerepét az erkölcsi nevelésben, s aki szegény volt, az ingyenjegyet kapott. Jóval később, a könyvnyomtatás feltalálása, az írásbeliség elterjedése, az irodalom szerepének fokozatos növekedése, a nyilvánosság sokasodó fórumai gyakorlatilag elkerülhetetlenné tették az irodalompolitika létezését.

Az igazi kérdés tehát nem annak létjogosultsága, hanem milyenége, s ez nyilvánvalóan szorosan függ egy korszak társadalmi berendezkedésétől, ideológiai és politikai állapotától. Ugyanakkor tekintettel kell lenni arra is, hogy egy adott helyen és korszakban nem csupán egyetlen fajta irodalompolitika létezhet. Nyilván más a helyzet a demokráciában, mint a diktatúrában, de ezeknek is vannak különböző típusai és szintjei. Magyarországon például 1945 és 1948 között korlátozott demokrácia volt, többpártrendszerrel, s lényegében mindegyik fontosabb pártnak megvolt a maga irodalompolitikája. Ugyanakkor az irodalmi életben a pártoktól függetlenül is léteztek irányzatos törekvések. 1949 és 1956 között a totális bolsevik diktatúra egyoldalú kizárólagosságra törekedett, ám 1953 után ezen is rést tudott ütni az irodalom, a szellemi élet ellenállása, s bár korlátok között, de megkezdhette a maga szabadságharcát, amely az 1956-os forradalomhoz vezetett.

A Kádár-kor 33 éve a mi szempontunkból is részekre tagolhatóan ellentmondásos. 1956 novemberétől 1961-ig tartott az irodalmi, művészeti, szellemi élet nyers konszolidációja, lényegében a bolse-

vik elvek alapján. Bebörtönzéssel, publikációs tilalommal, az ENSZ-levél kikényszerítésével, szigorú pártdokumentumokkal, az Írószövetség felosztatásával. Mindössze annyi volt a változás, hogy a klasszikus és kortárs polgári szerzők közül kezdték elfogadni azokat, akik kiérdemelték a „haladó humanista” elnevezést. Ezzel együtt nyitottabbá vált a modern világirodalom közlése is. Az Írószövetség 1959. szeptemberi újjászervezése, az első amnesztiák jelezték a változás kezdetét, majd az *Új Írás* című folyóirat megindítása 1961 márciusában. A hallgatásra ítélt írókat fokozatosan engedték a nyilvánosság elé.

A konszolidáció második szakaszának igazi kezdete azonban 1962-höz köthető. Ebben az évben az ENSZ levette a napirendről a magyar kérdést, s ez a Kádár-rendszer elismerését jelentette. Novemberben a pártkongresszus deklarálta, hogy leraktuk a szocializmus alapjait, s ezzel lényegében megszűntek az osztályellentétek, a proletárdiktatúrában a szocialista nemzetben egyesülhetnek a szocializmus és a béke hívei. Elhangzott a Kádár-féle jelszó: aki nincs ellenünk, az velünk van. Vagyis: csak akkor politizálj, ha egyetértesz velünk, egyébként hallgass, és akkor boldogulhatsz. 1962 májusában egy PB-ülésen Kádár a krisztusi példát említette a megtért bárányokról, majd kijelentette: „Nekem mindegy, hogy zongorán vagy cimbalmon, csak az én nótámat játsszák. Nekem elsőként az a lényeg, hogy a különböző stílusokkal a szocializmus ügyét akarják-e szolgálni.” A történészek ezekkel az eseményekkel szokták lezárni a konszolidációs korszakot, amelyet 1963-tól 1989-ig egy kisebb részekre ugyan tagolható, lényegében mégis egységes szakasz követ, s ez akár magyar modellnek is nevezhető, bár, tegyük hozzá, Moszkva szellemisége formálta. Az irodalmi élet konszolidációja azonban még 1962 után is évekig tartott. Befejeződésről voltaképpen nem is beszélhetünk, ugyanis még az egypártrendszer viszonyai között is nagyon lassúak voltak a változások, s állandó volt a hullámmozgás. Elvileg ugyanazok voltak a marxista-leninista párt irodalompolitikájának alapelvei, mégis időben és térben hol szigorúbban, hol engedékenyebben értelmezték azokat.

A hatvanas évek folyamatosnak mutakozó enyhülését átformálta, majd 1972 táján egyértelműen megakasztotta az 1968-cal kezdődő eseménysor: Csehszlovákia megszállása, a szocializmus igazi reformtörekvéseinek újabb letörése, a korlátozott szuverenitás brezsnyevi elvének érvényesítése, a magyar új gazdasági mechanizmus kísérletének moszkvai elutasítása. A nyugat-európai ifjúsági mozgalmak kapitalizmuskritikája pedig elindította az életforma rendszerektől független és radikális változásait. A hetvenes éveket tehát inkább a szocialista neokonzervativizmus jellemezte, míg az évtized fordulóján valamivel szabadabb szellemiség nyert teret, a nyolcvanas évtized közepére azonban ismét, és újra erélyesebbé vált az a politika, amely aztán a Kádár-kor végjátéka lett.

A pártszintű irodalompolitikát nyilván magának a pártnak a politikai irányvonala határozza meg, azt pedig a választott ideológia. Az MSZMP marxista-leninista pártnak nevezte magát, a Moszkva által vezetett szocialista tábor tagjának. Meg volt győződve a marxizmus történelem- és társadalomképének egyedüli igazságáról, a világorradalomról, a polgári társadalom és a nem marxista filozófiák halálra ítéltségéről. Az ötvenes évek egészéhez képest csupán némi engedményt tett. Belátva azt, hogy a célok eléréséhez történelmi idő szükséges, a marxizmust a monopolhelyezethez képest hegemon helyzetben lévőnek deklarálta. Ez a felfogás a hetvenes években kezd csak szelídülni, amikor már hajlandók lesznek párbeszédet folytatni más felfogásokkal, például a vallással. De Aczél György egy 1979-es áttekintésében is azt emeli ki, hogy „Szellemi életünkben a marxizmus-leninizmus hegemoniája érvényesül.” Majd hozzáteszi, hogy „A marxizmus-leninizmus igazságát csak közvetetten bizonyítja, hogy nemigen van más, a világ kérdéseire összefüggő választ adó eszmerendszer. A lényeg az, hogy *a világot alakító folyamatok igazolják eszméink igazságát.*” A nyolcvanas években viszont szinte már nem is említik az ideológia filozófiai szintjét. A hatvanas években Lukács György munkássága, illetve az egzisztencializmus hazai megjelenése, majd az 1973-as filozófus-per kapcsán felismerték, hogy a lényeges kérdésekről való elméleti

gondolkodás ugyanannyira veszélyes, mint a Kádár-rendszer politikai alapjának, az 1956-os forradalomnak a minősítése.

A marxista ideológiából következő politikai gyakorlat szerint az ország társadalmi rendje a proletárdiktatúra volt, ezt a fogalmat használták még a hetvenes években is, bár egyre inkább felváltotta a „fejlett szocialista társadalom építése” kifejezés. Ennek megfelelően kulcsfogalom az osztályharc. A párt 1956-ban „osztályharcban” szerezte vissza, majd erősítette meg a hatalmát. Személyeket továbbra is minősítettek „osztályidegennek”, bár 1963-ban a felsőoktatásban eltörölték a származás szerinti megkülönböztetést. 1963 után az volt a lényeges különbség, hogy az osztályharc már nem fegyveresen zajlott, hanem ideológiai szinten, s egyre inkább a kétezres évek nyugati kultúra „káros” jelenségei és azok hazai hatása és képviselői ellen. Ám károsnak hatott minden, ami észrevehetően eltért a hivatalos állásponttól. A hatvanas években például világviszonylatban beszéltek a marxizmus reneszánszáról. A reneszánsznak idehaza is örültek, de következményeitől iktóztak, s ebben szerepe volt Moszkvának is.

Az ideológiai és kulturális élet irányítói 1957-től Kállai Gyula, 1959-től Szirmai István, 1967 decemberétől Aczél György, 1985-től Berecz János voltak. Az irodalmárok közül elsősorban azokra támaszkodtak, akikre már korábban is számíthattak (Darvas József, Király István, Köpeczi Béla, Pándi Pál, Tóth Dezső, Szabolcsi Miklós). A konszolidált Kádár-korban a meghatározó kulturális vezető Aczél György. Az ő nevéhez kötődik a művészet- és tudománypolitikában a támogatás, a tűrés és a tiltás, vagyis a „három té” elve. Igazából nem elv ez, hanem a politikai praxis egyszerűsége, amelyet bármely korban bármely hatalom alkalmazhat. Például 1948-ban Horváth Márton is e szerint csoportosította az írókat kommunistákra, útítársakra és ellenségekre, kijelentve azt is, hogy útítárs csak átmenetileg lehet valaki, mert vagy kommunisává válik, vagy ellenség lesz belőle.

1956 után ez az elv eleinte elsősorban személyekre és életművekre vonatkozott. Tilalom alá estek a régebbi és az újabb emigránsok (Cs. Szabó László, Kovács Imre, Márai Sándor), a letartóztatott

írók (Déry Tibor, Fekete Gyula, Háty Gyula, Zelk Zoltán), s mindazok, akik „csalódtak” a pártban és politikájában (Benjámin László, Örkény István, Tamási Lajos). Teljes tilalom vonatkozott azokra, akiket nem-marxista szerzőként tartottak számon, s akiknél ez eszszéírói, tudományos munkásságukban nyíltabban megmutatkozott (Bibó István, Hamvas Béla, Várkonyi Nándor). 1956 nyarától megjelent ugyan több, korábban betiltott „polgári” szerző (Kassák Lajos, Kodolányi János, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Pilinszky János, Szabó Magda, Weöres Sándor), ez azonban átmeneti enyhülésnek bizonyult, s ők csak a hatvanas évek második felében váltak elfogadottá. A tilalom olykor részlegesen működött. Ez főként a népi írók kapcsán figyelhető meg. Illyés Gyulának visszaadták verseskötetét, nem mutatták be drámáját. Németh László esszékönyve, a *Magyar műhely* nem jelent meg.

Mindezzel szemben támogatták az „ellenforradalmat” bemutató és a párt mellett határozottan kiálló szerzőket (Dobozy Imre, Darvas József, Mesterházi Lajos, a *Tűztánc* antológia költői). Miben mutatkozott meg a támogatás? Irodalmi-kulturális állásokban, könyvek gyors kiadásában, díjakban, ösztöndíjakban, külföldi utakban.

A klasszikus magyar irodalmat 1948 után teljesen átértékelte a bolsevik irodalompolitika és irodalomtörténet-írás. Különösen a 20. század alkotóit bírálták és utasították el, azokat, akik, bár már létezett a marxizmus és a munkásmozgalom, nem ismerték fel annak igazságát. Kijelölték a magyar irodalom fővonalát: Petőfi, Ady és József Attila sematizált forradalmi költészetét, s ezzel egyrészt őket hamisították meg, másrészt mindenkit másodrendűvé fokoztak le, akinél nem lehetett kimutatni az osztályharcot igenlő forradalmi hevületet. Szitokszóvá vált a „polgár” minősítés, korholást jelentett, ha valaki, mint például Móricz Zsigmond vagy Babits Mihály, nem ismerte fel a munkásosztály történelmi szerepét. Ez a felfogás 1956 után fokozatosan szelídült. Bár a fővonal teória még a hetvenes években is élt, óvatosan már 1956 után kezdték kiadni a *Nyugat* mozgalom olyan klasszikusait, mint Babits vagy Kosztolányi, sőt a középiskolai tantervekben is megjelent néhány művük. Ugyanakkor bármiféle kultuszukat elleneztek volna. Köpeczi Béla például a vi-

déki irodalmi folyóiratokról az agitációs és propaganda bizottság számára készített előterjesztésében 1964 októberében elítélően említette, hogy „néha megjelentetnek olyan írásokat is, amelyeknek nem értik problematikájukat sem (pl. *Tiszatáj*-ban Illyés *Babits szemébe nézni* című írása, amely a »Babits-pert« eleveníti fel, számon kérő hangsúllyal a mai értékrenddel szemben”. Az írás ugyanis Babitsot Ady mellé merészelt emelni. A bolsevik szemlélet 1945-től kezdve elutasította az avantgárdot, később az azt megelőző modernizmust is, s ez a felfogás még a hatvanas–hetvenes években is uralkodott. Ebből kiindulva fojtották el a hazai művészeti élet neo-avantgárd törekvéseit. Elfogadhatóbbá, azaz tárgyilagosabbá inkább csak a hetvenes években vált az irodalomszemlélet, bár már korábban is szabadabb lehetőségei voltak az akadémiai irodalomtörténet-írásnak. *A magyar irodalom története* című akadémiai kézikönyv V. és VI. kötete 1965–66-ban jelent meg, s ezekben a nyugatos írók már komoly portrékkal szerepelhettek, sőt helyet kaptak, bár tömören és erősen kritikus hangvétellel, az úgynevezett konzervatív írók is, mint Mécs László, Nyirő József, Tormay Cécile és mások, Herczeg Ferenc pedig még a IV. kötetben kapott komoly portré.

A hatvanas–hetvenes években a kortárs magyar irodalom és az irodalomtörténet-írás egymást erősítve vívta a maga csendes szabadságharcát. Természetesen a nemzetközi helyzetnek is szerepe volt abban, hogy ami az évtizedek elején még tiltottnak vagy alig tűrtnek minősült, az néhány esztendő múltán elfogadottá válhatott. A három té elvének gyakorlata úgy módosult, hogy csökkent a személyükben s így minden művükkel tiltott alkotók száma, s a tiltás egyre inkább egyes művekre, egyes publikációs formákra, illetve korlátozott időtartamra vonatkozott. Például folyóiratban megjelenhetett ugyan a szerző, de könyvét nem adták ki, a rádióban, más nyilvános fórumon nem szerepelhetett. Nagyszínpadon nem engedtek bemutatni egy művet, stúdiószínpadon viszont játszhatták. Idő- és térbeli korlátozás is létezett, a szilencium meghatározott időszakra, illetve egyes megyékre vonatkozott. A tiltott szerző delegációval nem utazhatott külföldre, illetve egyáltalán nem kaphatott útlevelet. Olyasmi is előfordult, hogy javasolták a külföldre távozást. Számos

esetben „elbeszélgettek” a párt és az állam képviselői a tiltás és a tűrés határán lévő alkotókkal. Kéziratok külföldre küldéséhez, megjelentetéséhez engedélyt kellett kérni. Lényegében tiltást jelentett az is, ha a szocialista országokkal kötött egyezmények keretében egyes szerzők műveinek idegen nyelvű kiadását nem javasolták. Létezett egy furcsa könyvsorozat: zártkörűen terjesztettek olyan külföldi és magyar műveket, amelyek ismeretét a politikai vezetők számára fontosnak tartották, de a nyilvánosságot óvták a veszélyes gondolatoktól. Még Lengyel József egyik könyve is itt jelent csak meg.

Nem voltak könnyű helyzetben a könyvkiadók és a folyóiratok szerkesztősegei sem. A vezetők néhány kivétellel párttagok voltak, így a párt politikájának képviselői. Ezzel együtt is számos alkalommal váltották le őket „sorozatos közléspolitikai hibák” miatt. (Tüskés Tibor, *Jelenkor*, 1964. – Mocsár Gábor, *Alföld*, 1964. – Simon István, *Kortárs*, 1970. – Ilia Mihály, *Tiszatáj*, 1975. – Kulin Ferenc, *Mozgó Világ*, 1983. Vörös László és az egész szerkesztőség, *Tiszatáj*, 1986. – A *Kritika* című folyóiratot elvették az akadémiai intézettől 1971-ben, és teljesen átformálták.) A könyvkiadónak éves munkatervet kellett felterjeszteni elbírálásra a Kiadói Főigazgatósághoz.

Cenzúra hivatalosan nem létezett, a hivatalos felfogás szerint csupán a fasiszta és a pornográf irodalom közlése volt tiltott. Természetesen mindent elutasítottak, ami antimarxistának és szocializmusellenesnek minősült, ám a minősítés szempontjai időről időre változtak. A kulturális fórumok szerkesztőinek konferenciáján 1979-ben Aczél György a következő kijelentést tette: „Nem kívánunk semmiféle központi cenzúrát felállítani továbbra sem. A mi cenzoraink Önök. Nemcsak cenzorok, de egyben cenzorok is... nálunk így van berendezve, hogy akik a párt és az állam megbízásából ilyen feladatokat vállalnak, azoknak ezt is vállalniuk kell...”

Diktatúrában szükségszerűen mindig létrejön az öncenzúra, hiszen nyilvánvalóvá válik, hogy bizonyos témákról nem lehet írni. A bolsevizmus azt is előírta, hogy milyen világszemlélettel és milyen poétikai-nyelvi eljárásokkal készüljenek a művek. Ezt fejezte ki a szocialista realizmus, a pártosság, a népiség változóan értelmezett

fogalomköre. A hetvenes évek során megengedőbbé vált a hivatalos álláspont azokkal szemben, akik ugyan nem feleltek meg az elvárt követelményeknek, de nem fogalmaztak meg közvetlen és éles társadalomkritikát. Így foglalhatták el megérdemelt helyüket többnyire az *újhold*asok és követőik, így kaphatott élete végén Kossuth-díjat Kassák Lajos, s így válhattak a nyolcvanas évekre elfogadottabbá a fiatalabb nemzedékek törekvései. Természetesen követelmény volt műveik marxista szemléletű bírálata, ám ezek visszafogott mértékét, majd az ideológiai kritika elmaradását rendre nehezményezték az irodalompolitika vezetői.

Tudomásul kellett venni, hogy vannak tilalmas témakörök. Ilyen volt 1956 hivatalos megítélésének, s ezzel együtt a szocialista rendszernek a kétségbevonása. Tabunak számított a Szovjetunióhoz való viszony. A szocialista országok közötti megegyezés szerint csak akkor lehetett egy másik országgal kapcsolatos kérdésről írni, ha arról az adott ország már beszámolt a nyilvánosság előtt. Lengyel József láger-történetei nálunk csak Szolzszenyicin művének szovjet publikálása után jelenhettek meg, de még akkor is csak korlátozottan. S amikor az orosz írók elűzték hazájából, akkor nálunk is tiltott szerzővé vált. Nem volt szabad olyan kérdéseket érinteni, amelyek „sérthették volna a szomszéd népek önérzetét”. Ennek alapján a szovjet katonák grállovagok voltak Magyarországon, szomszédaink nem nyomták el a magyar nemzetiségeket. Számos lényeges kérdésben tabuk korlátozták a 20. századi magyar történelem kutatását és értelmezését. Nemzedékek nőttek fel úgy, hogy a szörnyűséges századfordulóról, a Horthy-fasizmusról, a csodálatos munkásmozgalomról, az utolsócsatlós-hazugságról tanultak, s szinte semmit sem Trianonról, a személyi kultuszról.

Tabunak számított a pártállam következetes központosítása. Az irodalom nem élhetett önállóan, mindent állami szervek intéztek, s a politikai akarat mellett azok rendelkeztek azzal az anyagi erővel, amely lehetővé tette a folyóiratok létét, a könyvkiadást, a színházak működését. Még a folyóiratok irányzatosodását sem engedélyezték, az csak hellyel-közzel valósulhatott meg. Írói csoportok se igen léteztek. Legendássá vált a hatvanas években a Belvárosi Társa-

ság, 1969-ben megjelent antológiájával a Kilencek csoportja, a megjelenéstől eltiltott *Eszmélet* köre. Persze léteztek baráti társaságok, de ezek a nyolcvanas évekig el voltak tiltva az együttes megjelenéstől.

A tabukat soha nem deklarálták, ezt az ideológiai veszélyekkel kapcsolatban tették meg. Elutasítandó volt minden, ami az adott szakaszban antimarxistának minősült. Tehát minden, ami burzsoá, finomabban polgári ideológiának volt nevezhető, s ettől némileg elkülönítve, de kezdetben nyomatékosan kiemelve: a vallás. Az ötvenes évek végén például született egy olyan belső határozat, amely előírta, hogy pedagógusképző intézményekbe vallásos fiatal nem vehető fel, s mindent megtettek a vallásoktatás visszaszorításáért, a vallásos hagyományok szerepének csökkentéséért (esküvő, keresztelelő, temetés, körmenet stb.) A hatvanas években erősen támadták az egzisztencializmust, később más filozófiai és irodalomelméleti áramlatokat is, például a formalizmusa miatt veszélyesnek nevezett strukturalizmust. Következésképpen félték a marxizmus ideológiájának kritikai vizsgálatától. A legfőbb veszélynek azonban mindvégig a nacionalizmus számított. Már 1958-ban nacionalistának deklarálták a népi írók mozgalmát. Nacionalizmus volt minden, ami előtérbe állította a magyarság szempontjait. Az volt tehát 1956, a magyar út keresése a szocializmus viszonyai és kényszerei között, a szomszéd országokban és a nyugati diaszpórában élő magyarság sorsáért érzett felelősség, a nemzeti hagyományok fontosságának következetes hangsúlyozása, a népességfogyás miatti aggodalom. Általánosságban is kijelenthető, hogy nem kedvelték a társadalomkritikát, mert azt mindig túlzónak tartották.

Mindannyiunk okulására és mulatságára idézem a *Világirodalmi lexikon* 1977-ben megjelent 5. kötetéből a pártdokumentumok alapján készült *Irodalompolitika* szócikk ide tartozó lényegét:

„Az irodalompolitika – miként a művelődéspolitikáé egésze – a párt általános politikájának része, a pártirányítás az irodalom mindenkor irányítótságaának legmagasabb rendű történelmi formája, a tudományosan megalapozott, tervszerű társadalomszervezés – a

szocializmus – vívmánya, amely logikusan következik a párt vezető szerepéből. [...] az irodalompolitikai irányítás – miként az általános politikai is – a maga állandó vonásai mellett az osztályharc, a szocialista építés konkrét külső és belső feltételeihez igazodik. Amiként a jelen társadalomfejlődési szakaszban a kultúra területén a marxizmus csak hegemon (uralkodó) helyzetben van, s társadalmunk közízlése is igen összetett képet mutat, irodalmunkban sincs a szocialista realizmus monopolhelyzetben, de az irodalom pártirányítása a szocialista tömegkultúra megteremtésének igényeit érvényesíti az irodalmi életben.”

Annyit mindehhez ismételtlen hozzá kell tennem, hogy a diktatúra irodalompolitikája mellett, többnyire annak ellenében mindvégig létezett az irodalmi élet, s mivel hozzátartozik az is, az olvasóközönség többféle irodalompolitikája. Ezeket részben a nemzeti érzés szempontjai motiválták, részben esztétikaiak, részben politikaiak, olykor mindegyik egyszerre. Az értő és az azzá váló olvasók köre 1956-ban és tíz év múlva is tudta, hogy Németh László a jelentős író és nem Illés Béla. A hatvanas évek derekán is egyértelmű volt számára, hogy nem a jobb sorsra érdemes és valóban hétköznapien közérthető Váci Mihály a jelentős költő, hanem Pilinszky János, Nagy László, Juhász Ferenc. Az irodalompolitika szakember irányítói ezt csak jóval később látták be. S ha őket el is fogadták végül, olyanokat, mint Csoóri Sándor, Csurka István, Mészöly Miklós, Nagy Gáspár, hol ellenzékinek, hol ellenségnek nevezték. Amikor a magyar írók, s az 1981-es közgyűléstől kezdve egyre következetesebben az Írószövetség is felerősítette a maga harcát az irodalom szabadságáért, akkor, miként azt az 1986-os közgyűlés egyértelműen megmutatta, ezt az egész magyarságnak tette.

Kortárs, 2014. 3. sz.

A FIJAK ÉS A JAK TÖRTÉNETÉRŐL

Reflexiók egy kismonográfiához

Németh György egy évtizede a *Mozgó Világ* történetéről szóló igényes kismonográfiájával tette ismertté a nevét. Új könyve, *A József Attila Kör története* a JAK-füzetek 176. köteteként jelent meg. Alcíme: *FIJAK/JAK, 1973–1981–1989–2009*. A szerző kijelentette: „nem krónikát írok”, hanem a Kör „történetének csomópontjai köré rendeződő fejleményeket szeretném elemezni”. E célkitűzés szellemében csak egészen vázlatosan foglalkozott a Kör 1990 utáni történetével, s a középpontba az 1979–1989 közötti évtizedet állította. Igen alapos forráskutatásokat végzett, s a Kör régebbi és jelenlegi tagsága büszke lehet arra, hogy ez a tanulmány megszületett.

Egy ilyen munka, hiszen az egypártrendszer diktatúrájának korszakába vezeti el az olvasót, szükségszerűen egygyé olvasztja a történettudomány és az irodalomtörténet-írás szempontjait. Mivel egy irodalmi szervezet története a tárgya, amúgy is elkerülhetetlen a korszak ideológiai-politikai bemutatása, azonban a „létező szocializmusban” teljesen központosították a szellemi-ideológiai-kulturális életet, elkerülhetetlen tehát a társadalom működésének a bemutatása.

A történeti háttér rajzának minden lényeges elemével egyetértek, a hangsúlyokat azonban olykor másként látom, s ez elsősorban a munka értékelő alaptézisével kapcsolatos. Németh György az 1973-mal kezdődő időszakot következetesen „alvó éveknél” látja, s szembeállítja vele az 1979 utáni évtizedet, amely a „civil szerveződés” bátor kísérlete. Joga van ehhez a felfogáshoz, ám talán feltételezhető, hogy ebben jószándékú nemzedéki elfogultság is szerepet játszhatott: hozzá sokkal közelebb áll a JAK, s a nyolcvanas évek is a hetveneseknél és a FIJAK-nál. Nem akarom túlzásba vinni a nemzedéki szemléletet, de bizonyos mértékig elkerülhetetlen ennek hangsúlyozása. 1973-ban ugyanis egy akkor már harmincadik éve körül járó csapat lett a Kör tagja, 1980-ra viszont egy újabb nemzedék lépett színre. A Kör tagságában és vezetőségében 5-10 évenként hullámozott át a nemzedékcseré, hiszen tagjai lehettek néhányan

már 20 évesen, s 35 év volt a tagság felső korhatára. Így a tagság soha nem volt egyetlen nemzedéknek tekinthető.

Ismeretes talán, hogy 1968–69-ben szinte robbanásszerűen nyílt mód arra, hogy egy új nemzedék jelentkezzen. Ennek tagjai zömmel a világháborús években, tehát 1939–1945 között születtek. Megszenvették a Rákosi-kort, átérték 1956 forradalmát, majd a megtorlásokat is. Ha a hatvanas évek, ébresztettek is reményeket bennük, 1968 lelohasztotta azokat, s be kellett látniuk, hogy igen korlátozottak a cselekvési lehetőségek. Bizonyos vagyok abban, hogy a kulturális politika elsősorban nem azért kezdett el 1969-ben kampányszerűen foglalkozni a pályakezdő írókkal, művészekkel, mert azok egyre hangosabban dörömböltek a bezárt kapukon, hanem azért, mert megijedtek 1968 világtörténelmi eseményeitől. Ám hamarosan Moszkva fejcsóválásait, majd dörgedelmeit is megkapták, visszafogták a gazdasági-társadalmi reformokat. Egy szigorúbb korlátok közé szorított helyzetben a legkisebb pozitív döntések is segíthették a társadalmat s azon belül az irodalmat.

1969-ben a fiatal írók lillafüredi tanácskozásán ugyan megígérték a fiatal írók körének létrehozását, érdemlegesen azonban nem történt semmi. A monográfia többször is idézi azt a Darvas Józsefnek tulajdonított mondatot, mely szerint: azért hoztuk létre a Kört, hogy ne történjen semmi. Ha el is hangzott egyszer ez a mondat, valószínű, hogy inkább 1970 táján. Ha pedig később, akkor inkább a vezető pártszervek megnyugtatótását célozhatta, nem pedig Darvas álláspontját fejezte ki. Hiszen 1969-ben neki volt köszönhető, hogy megjelenhetett a Kilencek antológiája, az *Elérhetetlen föld*. Darvas József ugyan 1956-ig kifejezetten rákosista volt, ám utána megváltozott. Nemzedékem egyik képviselőjeként én 1971-ben ismertem meg őt személyesen, s tanúsíthatom, hogy rokonszenvezett velünk, segítségünkre volt, egészen 1973. decemberi haláláig. Az Írószövetség vezetésében Darvas volt a népfrontos, s Dobozy Imre, a főtítkárs a vonalasan pártos. Darvas halála után Dobozy megváltozott: ő is egyre inkább népfrontossá vált, persze „pártserű” módon.

A monográfia okkal tárgyalja az 1969-cel kezdődő előtörténetet, de talán érdemes megemlíteni azt is, hogy az 1945-ben alapított

Magyar Írószövetség történetében 1949 óta jelen volt a fiatal írók kérdésköre. A fordulat évének lezárásaként a kommunista párt az Írószövetséggel is foglalkozni kezdett. 1949 szeptemberében radikális tagrevíziót hajtottak végre, majd fölvettek számos fiatal és idősebb író, dilettánsokat is, az osztályszempontokat figyelembe véve. Létrehozták a Fiatal Írók Munkaközösségét, illetve a nevelési osztályt is. A fiatalok részére három hónapos ideológiai és szakmai tanfolyamot szerveztek. Felszólították az idősebb írókat, hogy patronáljanak egy-egy fiatal. Illyés Gyula így választotta ki jó érzékel Csoóri Sándort a tanítványának. 1951 tavaszán, az Írószövetség négynapos I. kongresszusán, amely természetesen táviratban üdvözölte Rákosit, a hosszadalmas beszámolók után elsőként kapott szót egy pályakezdő húszéves ifjú, aki számon kérte Illyés Gyulán, hogy miért nem áll közéjük, miért nem küzd velük az osztályharcban. Biztos vagyok benne, hogy felkészítették erre a szerepre, hogy fontosnak tartották. (Kövesi Endre 1956-ban emigrált, későbbi írói tevékenységéről nem tudok.)

Az 1957 tavaszán feloszlott Írószövetség 1959. szeptemberi újjászervezésekor erősen korlátozták az induló taglétszámot, így az idősebbek is csak fokozatosan válhattak taggá. A fiatalok közül azok voltak előnyben, akik 1957-től kezdődően szerepet vállaltak 1956 elítélésében, akik harcos szocialista írásokat publikáltak. Az 1945 utáni években még viszonylag normálisan tudtak jelentkezni a pályakezdők. 1949, majd 1957 után viszont radikálisan beleszólt a bolsevik irodalompolitika az irodalmi életbe, s ezt a „polgárinak”, sőt „ellenségnek” becsmérelt írók mellett leginkább a fiatalok sínylették meg. A szörnyűséges ötvenes éveknek is következménye, hogy a hatvanas évek irodalma inkább a nagy visszatérésekről és a beérkezésekről nevezetes, s nem az újabb nemzedékek indulásáról. Mindazonáltal téves az a felfogás, hogy a párt az évtized végéig nem foglalkozott a fiatal írókkal. 1958-ban az osztályharcos *Tűztánc* antológiával és annak nagy reklámjával, második kiadásával próbáltak kommunista költőket felsorakoztatni. Majd belátva, hogy milyen kevés az esztétikai érték, kiválasztottak két tehetséges költőt, tudatosan egy népit és egy urbánust: Váci Mihályt és Garai Gá-

bort, és őket sztárolták Pilinszky, Nagy László, Juhász Ferenc helyett még a hetvenes években is. A náluk is jóval fiatalabbakra kevéssé figyeltek, s ez volt a jellemző sokáig az 1961 januárjában indított *Új Írás*ra is, pedig annak éppen ez lett volna a fő célja. A lap évekig megelégedett az 1930-as években születettekkel. Így lettek 1970 táján a harmincévesek a pályakezdők.

Már az Írószövetség 1962-es közgyűlésén is sokan beszéltek a fiatalok gondjairól. Ezért az illetékes pártszervek felszólították az Írószövetség vezetését és pártszervezetét, hogy hatékonyan foglalkozzon a fiatalokkal, nevelésükkel. Ám ők később sem számolhattak be sok eredményről. A tények, illetve azok hiánya azt tanúsítja, hogy 1968-ig alig történt valami. S az évtized végi felbuzdulás is hamar megváltozott, a politikai félelem érzékelhetően igyekezett lecsendesíteni a fiatalok aktivitását. A monográfus Németh György nyilván ezért nem találhatott érdemi dokumentumokat 1970 és 1972 között. Egyvalamit azonban érdemes, sőt szükséges lett volna figyelembe venni, s ez az Írószövetség KISZ-szervezete. Tudomásom szerint ez is sóhivatalként töltötte el ál-létezésének esztendeit a túlkoros Gáll István irányításával, majd felügyeletével. 1971 őszén azonban radikális változás történt. Gáll visszavonult, s az Írószövetség Szentmihályi Szabó Pétert bízta meg az újjászervezéssel.

Az irodalomtörténész ezen a ponton válik résztvevővé és szemtanúvá. Péterrel évfolyamtársak voltunk a pesti bölcsészkaron, együtt szerveztük az alkotókört, az irodalmi folyóiratot Mózsi (Sánta) Ferencsel és másokkal. Említenem kell még valamit. Az 1957 tavaszán alakult ifjúsági szervezetnek előbb-utóbb szinte mindenki tagja lett még a gimnáziumban, én például 1959-ben. Az egyetemi felvételihez e szervezet ajánlólevele is kellett, s a felvételi bizottságban mindig ott ült egy KISZ-es diák is. A KISZ sokáig kizárólag politikai szervezetként működött. A hatvanas évek közepén kezdődött el a változás: a szakmai munka is számított már. Így például az egyetemi diákkörök, az alkotókör munkájában való részvétel. Én 1969-ben végeztem, a pályakezdéssel, első, majd második gyermekünk születésével, a megélhetéssel voltam elfoglalva, s az egyetemen nem is keresett meg senki, nem is tudtam, hogy létezik-e oktatói KISZ-szervezet.

Így telt el két év, amikor egy délután véletlenül találkoztam Péterrel az Astoriánál, s kérdezte, hogy ráérek-e délután, mert most választ vezetőséget az Írószövetség KISZ-szervezete. Menjek el, én is vezetőségi tag lehetek. Elmentem, megválasztottak. Péter lett az elnök, Kovács István, Mózsi Ferenc, Varga Csaba és én a tagok. Egy év múlva a kerületi vezetéstől Péter fegyelmit kapott és leváltották. Az ok: a *Forrás* című folyóiratban közölt egy esszét, amelyben beszámolt arról, hogy egy unitárius közösség meghívására tartott egy előadást Dávid Ferencről, majd beszélgettek, s ő még soha nem érezte ilyen jól magát. Egy KISZ-titkárhoz ez nem méltó, mondták a hivatalos cenzor-olvasók, s nyilván szóltak a kerületi vezetésnek, amelyik szabadkozott ugyan, de nem tehetett mást. Új titkárt kellett választani. Természetesen az Írószövetség pártszervezetének irányításával. Nem tudom, milyen tárgyalások folytak, végül engem kerestek meg, s a tagság meg is választott. Utólag úgy gondoltam, hogy talán azért engem, mert Király István tanszékén voltam tanársegéd, s bizonyára úgy vélték, hogy megbízható káder vagyok, s ha mégsem, akkor majd Király megfegyelmel. Ennek ellenére visszahallottam egy-két évvel később, hogy a KISZ KB irodalommal foglalkozó munkatársa politikailag megbízhatatlannak nevezett engem. Ezt érezkelhettem is, hiszen a *Mozgó Világ* folyóirattá szervezése kapcsán szóba se került szerkesztőként a nevem. Amikor 1977-ben a kuratórium megítélte számomra a Móricz Zsigmond-ösztöndíjat, a minisztérium kihúzta a nevemet s Czakó Gáborét is. Igaz, egy fél évvel később csöndben mégis megkaptuk. Talán két évvel később pedig, amikor viszont a Kulturális Minisztérium tárgyalta velem, hogy legyek az irodalmi osztály munkatársa, s közben tovább dolgozhatok az egyetemen is, az utolsó pillanatban azért visszakoztak, mert Aczél György nem értett egyet ezzel.

Miért kell mindezt leírnom? Azért, mert a FIJAK legközvetlenebb előzménye az Írószövetség KISZ-szervezetének 1971 ősztől végzett munkája. A húsz-egynéhány tagból álló szervezet nem tartozott bele a megszokott hierarchiába. Egyrészt közvetlenül a kerületi vezetés, másrészt a Központi Bizottság illetékes osztálya, olykor a pártközpont foglalkozott velünk. A korhatár sem 26, hanem

35 év volt, így lehettem én titkár 1977 tavaszáig, amikor 35 évesen a kérés ellenére sem vállaltam újabb évre a megbízást. Utódom Mózsi Ferenc lett.

Szervezetünk tehát különleges, kivételezett helyzetben létezhetett. Úgynevezett közvetlen politikai tevékenységet nem folytattunk, a szakmaiságot állítottuk a középpontba. Programjaink később magától értetődően illeszkedtek be az 1973 tavaszán megalakuló FIJAK működésébe. Első helyen az olvasótábori mozgalmat kell említeni. Mózsi Ferenc elképzelését Varga Csaba és a hatvani könyvtárat vezető Kocsis István karolta fel. Az első tábor 1972 nyarán Felsőtárkányban jött létre a Hazafias Népfront Olvasó Népért mozgalmának, Darvas Józsefnek és az írószövetségi titkár Fábián Zoltánnak a segítségével. Az említettek mellett Ratkó József, Kovács István és én magam voltunk a kiscsoportvezetők. Az első tábor mintát adott, néhány év múlva országos szinten mintegy száz tábor működött, egyenként 10–12 napos időtartamban. A cél az olvasóvá nevelés volt a szó legnemesebb értelmében: vagyis gondolkodásra, értelmezésre tanítottuk a táborlakókat. Nemcsak szépirodalomról, sőt elsősorban nem is arról volt szó, hanem a világ megismeréséről, a lehetséges cselekvésekről, a magyarságról, az életkori sajátosságoknak megfelelően. A mozgalom a fiatal írókra támaszkodott elsősorban, de más művészeti ágak, s a tudományok képviselői is vendégek voltak. Szakmai felkészítő táborokat szerveztünk, módszertani füzeteket adtunk ki, s olyanok váltak a mozgalom fő szervezőivé, mint Ratkó József, Varga Csaba, Kamarás István és mások. Hasonló volt a célja a különböző ifjúsági klubokkal, középiskolákkal való kapcsolatunknak, a rendhagyó magyaróráknak, az egyéni hangú klubfoglalkozásoknak.

Az Írószövetség javaslatára megszerveztük a ma már rossz nevű Marxista–Leninista Esti Egyetem esztétikai szakosítójának kihelyezett képzését, de ez is egyedien különleges módon történt. A hároméves, de gyorsított tanfolyamon többen lemorzsolódtak, talán azért, mert azért vizsgázni is kellett, végül talán kilencen végeztük el. A tanárunk a nemzetközi hírű Tőkei Ferenc volt, aki többször elhívta Zoltai Dénest is. Barátságos eszmecserét folytattunk Arisz-

totelész, majd Lukács György esztétikájából kiindulva, s egyúttal elkönnyvelhettük, hogy ideológiai továbbképzésen veszünk részt.

1972. szeptember 16-án került sor Hatvan városában az Írószövetségnek és KISZ-szervezetének a szervezésében a fiatal írók és az irodalmi színpadok találkozójára, amelyen körülbelül hatvanan vetünk részt. Jelen voltak színházi és közművelődési szakemberek is. Darvas József jelenléte adott biztonságot, mert érezhető volt, hogy a tanácskozás iránt nemcsak a meghívottak érdeklődtek. Magyarán: a titkosszolgálat már korábban s ezután is figyelt nemzedékünkre. A tanácskozáson a téma az új nemzedék és a közéleti cselekvés lehetőségeinek vizsgálata volt. Nyitó előadásában Darvas a közéleti cselekvés szükségességéről, ugyanakkor a maradandó művek megírásának nélkülözhetetlenségéről beszélt. Többen szorgalmazták a különböző szakmák képviselőinek kapcsolatteremtését, a *Mozgó Világ* megerősítését, a nemzedék egzisztenciális gondjainak segítségét. Ratkó József nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az olvasótábor a nemzeti önismeretre nevelés fontos fóruma lehet. Lényegében azt igényelte a nemzedék, hogy ne féljenek se tőle, se kritikus magatartásától, engedjék őket dolgozni.

Illyés Gyulát hetvenedik születésnapja alkalmából nyílt levélben köszöntöttük, amely megjelent a *Magyar Ifjúságban*, és újraközölte a *Látóhatár* is. Írói eszményképünknek neveztük őt, s ez nyílt eszmei állásfoglalás volt a részünkről. Az ötágú síp később híressé vált metaforájának szellemében törekedtünk arra, hogy jobban megismerjük a szomszédos országokba szakadt magyarságot, de egyúttal a Kárpát-medence és a tágabb régió népeit is. Ennek szellemében készítette el Kiss Gy. Csaba és Varga Csaba a *Keleti Golf-áram* című, irodalmi útirajzokat tartalmazó kötetet (1976). S ugyanezért szervezte meg Mózsi Ferenc KISZ-titkárként 1977-től egy-egy autóbusznyi íróval az utakat Vajdaságba, Pozsonyba, Erdélybe.

1972–73 fordulóján találta a politikai vezetés érettnek a helyzetet arra, hogy végre létrehozzák a Fiatal Írók Körét. A szervezésbe bevonták a KISZ-szervezet vezetését is. Egyeztetések folytak az alapító tagság összetételéről. Ebben fontos szerepünk lehetett, hiszen mi ismertük a legjobban saját nemzedékünket, amelynek jelen-

tős része még nem rendelkezett önálló kötettel, csak folyóiratokban, antológiákban jelent meg. Elfogultság nélkül merem feltételezni, hogy a politikai döntésben, annak időzítésében szerepe volt a KISZ-szervezet érdemi működésének s a hatvani találkozóknak is. Darvas komolyan aggódott, hogy az új nemzedék, s különösen a prózaírók elfordulnak a Móricz-féle, a népi írókat követő valóságábrázolástól, a közéleti szerepvállalástól. Talán azért is rokonszenvezett a Kilenckekkel, majd az olvasótáborokat szervezőkkel, mert úgy érezte, hogy mégis vannak számára rokonszenves példák.

A Fiatal Írók Köre 1973. március 30-án tartotta alakuló ülését. A vezetőség elnöke Marosi Gyula lett, s a tervezett alapszabály szerint tag a mindenkori KISZ-titkár. Én voltam az, aki talán már akkor javasoltam, hogy a kör vegye fel József Attila nevét. Egyrészt ez a vállalható legcsodálatosabb örökségek egyike, másrészt nevünk rövidítése FIK, azaz a közismert Fővárosi Ingatlankezelő Vállalatra való utalás helyett FIJAK lenne, s ez szinte értelmes betűszó. (Így tehát a JAK névadója, keresztapja is én volnék.) Javaslatomat elfogadták, s abban is megállapodtunk, hogy névadónk emlékére konferenciát szervezünk. Az egyik nagy baj, miként erről Németh György beszámolt, ebből következett. A szervezőbizottság ugyanis, amelynek egyébként én nem voltam a tagja, nyitott konferenciát képzelt el, például meg akart hívni néhány csepeli munkásfiatalt. Hirtelen nagyon nagy lett az aggodalom, azért is, mert közben érzékelték a ránk vigyázók, hogy olyanok is törekednek a kör tagságára, akiket ők ellenzékinék tartanak. Elsősorban Haraszti Miklósról volt szó. Ezt a konfliktust részletesen leírja a monográfia. Arról azonban nem tudhat, hogy a november 15-i FIJAK-taggyűlés túlságosan hosszúra nyúlt szünetében voltaképpen a kör létéről vagy felfüggesztéséről, azaz megszüntetéséről volt szó. A Titkárság vezetője telefonon a pártközponttal s a minisztériummal egyeztetett, mert nyilván ellenforradalmi veszélytől tartott, s ragaszkodtak hozzá, hogy azok, akik nem tagjai a FIJAK-nak, hagyják el a taggyűlést. Ez az igény formálisan aligha volt vitatható, a közhangulat mégis a demokratizmus megcsorbitását látta ebben. A vezetőségnek azzal kellett szembe-sülnie, hogy vagy távozásra szólítják fel a hívatlan vendégeket,

vagy az Írószövetség feloszlata a taggyűlést. Így került sor a barátságos kérésre, s lehetett folytatni a tanácskozást. Nem emlékszem, hogy ezután vagy már korábban mondott le a konferencia szervezőbizottsága. Helyette újabb alakult, s 1974 januárjában egy utólag elismerést kiváltó József Attila-konferenciára került sor, amely aztán könyv formában is megjelenhetett. Juhász Ferenc nyitotta meg a tanácskozást, Tamás Attila tartotta a fő előadást, Szabolcsi Miklós és Németh G. Béla elnökölt a kétnapos tanácskozáson: József Etelka is részt vett rajta, s meg is szólalt. A FIJAK-nak ez volt az egyetlen, a klasszikusokkal foglalkozó s valamivel a szakirodalmat is gazdagító konferenciája. Mindenesetre érdekes, hogy a Kádár-rendszer előzetesen a munkásfiatloktól féltette az írókat. E konfliktusok hatására Marosi Gyula is lemondott, utóda Rózsa Endre lett. Közben 1973. december 3-án váratlanul elhunyt Darvas József, s valamennyire ez is módosíthatta volna a FIJAK helyzetét. A legfontosabb azonban az volt, hogy a József Attila-ülésszak egyértelmű sikere a politika számára elfogadhatóvá tette a FIJAK-ot.

„Alvó évek” következtek volna? Nem érthetek ezzel egyet. Először is, 25 év után ez volt az első „fiatal” szervezet a szövetségen belül, amely életképesnek bizonyult, s a JAK-ot is figyelembe véve lassan negyven éve létezik. S csakugyan csak 1979-ben kezdődtek volna a „civil” kezdeményezések? Lépünk csak vissza a hatvanas évekbe. Az évtized közepén szerveződött meg az ELTE Bölcsészkarán előbb a *Tiszta Szívvel* gárdája, majd a Kilencek költőcsoportja. Az előbbi még a KISZ égisze alatt, mégis botrányt váltva ki, a másik azonban annyira „civil” volt, hogy az irodalmi élet hivatalai évekig csak elzárkózni tudtak antológiatervüktől, amely végül „az Írószövetség KISZ-szervezetének” egyetlen kiadványaként jelenhetett meg. A Kilenceknek és baráti körének *Kísérlet* című folyóiratát megyei szinten engedélyezték, ám az első számokat a rendőrség a nyomdában foglalta le, majd semmisítette meg. 1969-ben Horgas Béla kiadói szerződés alapján szervezte az *Eszmélet* című időszakos kiadványt, mégis rendőrségi figyelmeztetést kapott, s a terv nem valósulhatott meg. Mindezeket azonban a szélesebb irodalmi nyilvánosság előtt is elfedte az, hogy számukra az irodalmi élet konzoli-

dálnak mutatkozott. Megkezdődött Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh László életműsorozata. Ezekben az években kapott József Attila-díjat Csoóri Sándor, Jékely Zoltán, Mátyás Iván, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Kossuth-díjat Weöres Sándor, nagyszerű új művek jelentek meg, ám a mélyben sokasodtak a gondok. Az 1973 előtti évekre tekintettel, azokhoz viszonyítva kell megítélnünk a FIJAK megalakulását és korai történetét. Ha létrejötté után néhány hónappal „elaltatták” volna ezt a szervezetet, akkor nagyon sok minden nem történhetett volna meg, akkor 1979-ben egy legális szervezet nélküli állapot holtpontjáról kellett volna az új nemzedéknek megkezdenie a maga radikálisabban civil reformtörekvéseit.

A jelenkor is elfogadhatná azt a tényt, hogy az olvasótáborok a korban igen hatékony civil fórumok voltak, amelyek ráadásul nem az elit értelmiséget, hanem a serdülő ifjúságot szólították meg. Neveltek és a táborok tanárai maguk is nevelődtek. A Kör kezdeményezése volt a József Attila-ülésszak, s az a reprezentatív antológia is, amely *Add tovább* címmel jelenhetett meg a Kozmosz könyvek kiadványai között (1976). Mi kezdeményeztük a szocialista országok fiatal íróinak első nemzetközi tanácskozását, amelyre 1976-ban Kőszegen került sor. Moszkva persze nem engedte át az elsőséget, s a következő évben ott megtartott konferenciát ugyancsak elsőnek minősítették. Ugyanott jelentek meg nemzedéki seregszemleként a *Tengerlátó* és *A medveölő fia* című antológiák, az Akadémiai Kiadónál a *Kortársaink* sorozatban a *Fiatal magyar költők* és a *Fiatal magyar prózáirók* portrékötetei.

Nem becsülném le azokat a hivatalos lépéseket sem, amelyek a mindenkor új nemzedékek szakmai és egzisztenciális helyzetén igyekeztek javítani. Ezekre az intézkedésekre nyilván csak évekkel később kerülhetett volna sor, ha felszámolják a FIJAK-ot. Első helyen a *Mozgó Világ* folyóirattá alakítása említendő. Ezzel sokéves kívánság teljesült, szépséghibája mindössze annyi volt, hogy a szerkesztők azt a feladatot kapták, hogy a saját nemzedékük, az alapító FIJAK-tagok helyett a még fiatalabbakat közöljék elsősorban. Így a Kilencek és társaik az *Új Írásból* azért maradtak ki, mert oda „túl fiatalok” voltak, a *Mozgó Világ* számára pedig „túl idősek”. Én pél-

dául soha nem jelentem meg egyik folyóiratban sem. Másodikként a Móricz Zsigmond-ösztöndíjat kell említeni, amelyet egy-egy évre tíz író kaphatott meg, s akkor a havi háromezer forint tisztességes fizetésnek számított.

Jelentős előrelépés történt az érdekérvényesítésben is. A FIJAK elnöke és a KISZ-titkár állandó meghívott volt az Írószövetség választmányi ülésein. Az Írószövetség a külföldre utazó delegációkba, a műfordítói utakra rendszeresen küldött fiatalokat. Következetesen vett fel tagjai közé fiatalabbakat, s a következő közgyűlésen már a választmányba is bekerültek néhányan. József Attila-díjat kapott 1973-ban Veress Miklós, majd sorra a hetvenes években: Ördögh Szilveszter, Simonffy András, Czakó Gábor, Kiss Anna, Dobai Péter, Sárándi József, Apáti Miklós, Utassy József, Kiss Benedek, Rózsa Endre. A Művészeti Alapnál az Irodalmi Szakosztály vezetőségének tagja lett egy „fiatal”, s a szakosztály létrehozta az elsőkötetesek díját. Az Alap többféle módon tudta támogatni a pályakezdeket: ösztöndíjjal, segéllyel, kamatmentes kölcsönnel, alkotóházi beutalóval. A kor politikája kitalálta az ifjúsági parlamentek intézményét, s megvalósult az írók ifjúsági parlamentje is, amelynek ülése ugyancsak alkalmas volt a gondok és a törekvések bemutatására. S bár az állami és pártirányítás igényelte, s olykor helyeselte is a közéleti tevékenységet, gyakran hangoztatták, hogy szép, szép, de most már jöjjenek a művek. Azaz: inkább maradjunk otthon, az íróasztalnál, ne élőszóval akarjunk hatni. S gondolták közben: úgyis ők döntik majd el, mint eddig is, hogy mely írásokat fogják közölni.

Én nem nevezném alvó éveknek azt a korszakot, amely a hatvanas évek második felének politikailag meggátolt törekvéseit a korlátozottabb lehetőségek között maximálisan törekedett folytatni. A KISZ-szervezet, majd a FIJAK megteremtette a formális kereteket, s azokat olyan tartalommal töltötte meg, amelyek birtokában egy újabb nemzedék egy gazdasági és politikai szempontból is újabb korszakban tovább tudott lépni. Ne feledjük, hogy a hetvenes éveket inkább a Moszkva által vezényelt bolsevik-szocialista neokonzervativizmus jellemezte, míg az évtized fordulóján valamivel szabadabb szellemiség mutatkozhatott meg. Ezzel együtt nemhogy

1980 táján, de még 1987-ben sem gondolták komolyan se Keleten, se Nyugaton, hogy a szocialista világtábor villámgyorsan össze fog omlani.

Erre a FIJAK-ot JAK-ká alakítók se gondoltak. A névmódosítást elsősorban én is az önállósodási törekvés kifejezésének gondolom, miként a monográfia. Nem tartanám azonban „generációs gettónak” a FIJAK hetvenes évekbeli történetét. Hiszen a szervezet tagja automatikusan szinte „tagjelöltje” lett a szövetségnek. A hetvenes években elvétve lehetett csak olyan pályakezdő, aki ne kívánt volna minél előbb az Írószövetség és a Művészeti Alap tagjává válni. Az előbbihez elvileg két megjelent könyv kellett, az utóbbihoz egy is elég volt. A FIJAK- és az alap-tagok egyébként arcképes igazolványt kaptak, s ez rendőrségi szempontból azt jelentette, hogy nem „közveszélyes” munkakerülők. A már említett *Add tovább!* antológiában 55 szerző jelent meg, s közülük mindössze 4-5 tűnt el az irodalmi életből, s rajtuk kívül majdnem mindenki az Írószövetség tagjává vált. Azóta egyébként idáig heten kaptak Kossuth-, kilencen Babérkoszorú-, 35-en József Attila-díjat. Vagyis elég jó csapat volt ez. Ami pedig a „fiatal” jelzőt illeti: felnőtt életét mindenki fiatalként kezdi. S mennyivel szebben hangzik ez, mint az, hogy „pályakezdő”. Tudom, a hetvenes években is többen sérelmezték, ha őket „fiatal írónak” nevezték, mert úgy érezték, hogy ez esztétikai leminősítést is jelent. Volt erről is vita a *Kortárs* lapjain. Én inkább a rendre fellépő új nemzedékek összefoglaló és értéksemleges elnevezésének gondoltam. A megkülönböztető elnevezések később szoktak megszületni, s azok se mindig. *Nyugatosok*, *Kassák-kör*, népi írók mozgalma, *újholdasok*, *Kilencek* – ilyen jól használható fogalmak ritkán adódnak, s ilyenek keletkezésére a szocializmus évtizedeiben volt a legkevesbé lehetőség. Ám például 1908-ig a nagy *Nyugat*-nemzedék tagjai is „fiatal” írók voltak. Nem tudta elkerülni ezt a fogalmat a JAK sem, legfeljebb idézőjelbe tenni. 1982-ben könyvsorozatuk legelső kötete kapta ezt a címet: *Fasírt avagy viták a „fiatal irodalomról”*.

Kortárs, 2014. 4. sz.

A NYOLCVANAS ÉVEK ÉS AZ ÍRÓSZÖVETSÉG KÖZGYŰLÉSE 1986-BAN

Az 1945-ben alakult Magyar Írószövetség történetében éles cezúrát jelentett, hogy a forradalom után 1957 januárjában működését felfüggesztették, majd áprilisban feloszlatták a szervezetet. Az Írószövetség története az 1959 őszén engedélyezett újjáalakulás óta négy nagyobb szakaszra tagolható. Az első az 1981 őszi kongresszusig tartott, a második 1989 őszén ért véget, a harmadik pedig alighanem azzal zárult le, hogy 2004 elején számosan kiléptek, s ezzel ideológiai okokra hivatkozva kinyilvánították, hogy nincs szükségük egységes szakmai-érdekvédelmi szervezetre.

A Kádár-korszakon belül miért jelent újabb szakaszt a nyolcvanas évek? Egyértelművé tette ezt az 1981-es közgyűlés, amelyen sorozatosan hangzottak el olyan felszólalások, amelyek a társadalom, a szellemi, az irodalmi élet megoldatlan, feszültséget okozó gondjairól beszéltek. A párt hatalmát szerették volna korlátozni, demokratikusabb közéletet igényeltek. Fokozta a feszültséget, hogy a közgyűlés alatt vezették be Lengyelországban a szükségállapotot. Erre akadt olyan felszólaló, aki újabb hazai „ellenforradalmat” vizionált. A pártvezetés attól tartott, hogy a választmányból ki fognak szorítani számos párttű irodalmárt. Ez végül így is történt. Nem lett választmányi tag Gyurkó László, Király István, Koczás Sándor, Nagy Péter, Pándi Pál, Szabolcsi Miklós. De nem kapott kellő számú szavazatot például Ágh István, Eörsi István, Kiss Ferenc, Konrád György, Nádas Péter, Orbán Ottó, Ratkó József, Szécsi Margit sem. A 69 fős választmányban azonban jelentősen csökkent a párttagok száma. A szavazatok sorrendjében az addigi elnök, Dobozy Imre csak az 55., a főtítkár Garai Gábor az 51. helyet szerezte meg, s ez egyértelműen a bukásukat jelezte.

Ezen a közgyűlésen Mészöly Miklós azt javasolta, hogy születessenek irodalmi társaságok. Szilágyi Ákos, a FIJAK elnöke a körválsága, az Írószövetséggel kapcsolatos konfliktusai kapcsán az autonómia fontosságát hangsúlyozta. Eörsi István ironikus komoly-

sággal a cenzúra hivatalos bevezetését vetette fel, mert akkor egyértelművé válnának a közlési lehetőségek. Fekete Gyula arról beszélt, hogy önpusztító nép vagyunk, illetve, hogy az élő irodalom lehetőségeit elszorvasztják. A legnyíltabban kritikus Csoóri Sándor volt. „Külön-külön még vagyunk valakik, de együtt kevesebbek vagyunk magunknál” – mondta. Ám nemcsak az írókkal, a politikával is baj van, mert nem tekintette igazi partnernek az Írószövetséget, pedig csak „egyenlő önálló emberek igazi működőképessége” jelenthetné ezt. Számos konkrétumot említve hasonló gondokról szólt Kiss Ferenc és Czine Mihály is. Ez volt az első eset, hogy a közgyűlés javaslatai alapján is kerültek fel nevek a jelölőlistára, s hogy nem egy hivatalos jelölt, hanem a pártonkívüli Hubay Miklós lett a szövetség elnöke, sőt a két alelnök, Fekete Gyula és Fodor András sem volt párttag, csupán a főtktár Jovánovics Miklós.

1981 után sokasodtak a konfliktusok az irodalmi élet és a hivatalos irodalompolitika között, s mindez természetes jelzése volt annak, hogy egyre inkább válságba került a szocialista világrendszer. A szellemi élet elevebbé vált, a politika pedig nem találta a megfelelő válaszokat. Hol süketnek tette magát, hol betiltott, vagdal kozott, s állította, hogy 1956-ot soha nem fogják átértékelni. Egyértelmű volt ugyanis, s ez az évtized végére beigazolódott, hogy ha akkor tényleg forradalom volt, akkor az ő kieroszakolt legitimitásuknak vége. Az évtized első fele még a kényszerű kompromisszumkeresés időszaka volt az írók részéről, ám az 1986-os közgyűlés már szinte az 1956. szeptemberit idézte fel. Igaz, az a korábbi inkább a felszabadultság érzését és tudatát jelezte, míg az 1986-os feszültségekkel telítettnek mutatkozott.

Az irodalmi élet gondjai már a hetvenes évek végén kezdtek sokasodni. Egyre többen szerették volna, hogy az Írószövetségnek valóban saját folyóirata, könyvkiadója legyen. Az *Élet és Irodalom* irányvonalával szemben egy másik lapot kívántak alapítani. 1980 végén merült fel Csoóri Sándor kezdeményezésére, hogy Illyés Gyula szellemi irányításával jelenhessen meg egy új folyóirat, a *Hitel*. A párt ezt halogató taktikával 1988 őszéig megakadályozta.

1985-ig nem engedélyezte a határon túli magyarság kultúrájának támogatására tervezett Bethlen Gábor Alapítvány létrehozását sem.

A fennmaradt jegyzőkönyvek, iratok is tanúsítják, hogy az íróársadalom folyamatosan a nagyobb fokú autonómiára törekedett, a politika pedig az addigi korlátokat szeretne volna megtartani, olykor megerősíteni. Ugyanakkor a szövetség elnökségén, választmányán belül is kiéleződtek a viták stratégiai és taktikai kérdésekben is. Ezeken az üléseken állandó meghívottként részt vettek az irodalomért felelős párt- és állami vezetők is.

Melyek 1981 után az irodalmi életet leginkább érintő konfliktusok? A *Tiszatáj* 1982-ben megbírált egy bennünket sértő, Erdélyt ősi román földnek tartó történezmunkát. A párt ezt helytelenítette. – Ugyanebben az évben jelent meg Amerikában a szlovákiai Duray Miklós könyve a kisebbségi magyarság sorsáról. Csoóri Sándor írt hozzá előszót. Ezt pártutasításra az *Élet és Irodalom* szigorúan megbírált, Csoórit tiltásokkal büntették. Az is hozzájárult ehhez, hogy Csoóri szerint „a szocializmus végig gondolatlan eszmerendszere és gyakorlata” a bajok fő oka, s ebben kulcsszerepe van magának az egypártrendszernek, a magántulajdon megszüntetésének, az egyházak megroppantásának. – 1983 végén leváltották Kulin Ferencet, a *Mozgó Világ* főszerkesztőjét. Tiltakozásul az egész szerkesztőség lemondott. Párthű utódokat neveztek ki. – 1984 őszén az *Új Forrás* közölte Nagy Gáspár versét, amely kódoltan beszélt Nagy Imre és társai kivégzéséről, a néven nevezendő gyilkosokról. A közlésért felelős szerkesztőt leváltották. Nagy Gáspár ekkor az Írószövetség titkára volt. Emiatt annyira elmérgesedett a pártvezetés és az Írószövetség viszonya, hogy 1985 tavaszán Nagy Gáspár – a szövetségen belüli ellentétek miatt is – lemondott tisztségéről. – 1985 júniusában Monoron tanácskoztak az értelmiségi ellenzék különböző csoportjai, s ezen Csurka István és Csoóri Sándor is fő referátumot tartott. – A *Tiszatáj*val rendszeresen voltak gondjai a pártvezetésnek. Az 1986. júniusi számban jelent meg Nagy Gáspárnak *A fiú naplójából* című verse, amely egyértelmű utalás 1956 leverett forradalmára, a rákövetkező hamis harminc évre. Az egész szerkesztőséget, pedig párttagok voltak, leváltották, a lap fél évig nem

jelenhetett meg. – 1986-ban szilenciumra ítélték Csurka Istvánt amerikai szereplése, esszékönyvének ottani kiadása, 1956 forradalomnak minősítése miatt. – A pártnak sok gondja volt azzal is, hogy a nevét módosító, önállóvá, de az Írószövetség felügyelete alá tartozó József Attila Kör, folytatva a hagyományokat, következetesen politizált.

A párt- és az állami vezetés 1986-ban pontosan tudta, hogy az év vége felé esedékes írószövetségi közgyűlés az ő számukra veszedelmes lehet. Fekete Gyula egy március eleji titkársági ülésen számolt be arról, hogy hírek szerint Vajda György miniszterhelyettes nyilvánosság előtt jelentette ki: ha Csoóri vagy Csurka lesz az Írószövetség elnöke, akkor majd kilép tíz párttag író, és egy új egyesületet alapít. Ezzel szemben az Írószövetség elnökségi és választmányi ülésein például május 27-én azzal foglalkoztak, hogy mi legyen a közgyűlés fő feladata. Fekete Gyula a művészeti irányzatok összefogásának kérdését emelte ki, Ördögh Szilveszter pedig a szövetség megújításának szükségességét. E két ügy egyébként szervesen összekapcsolható lett volna. Jött azonban a nyár, s ekkor radikálisan kiélezte a helyzetet a *Tiszatáj* ügye, a lap megszüntetésének veszélye, az egész eljárás alig modernizáltan bolsevik jellege.

Kádár Jánossal együtt öregedett az ő rendszere is. A nyolcvanas évek közepén, a leküzdhetetlen gazdasági nehézségekkel szembe-sülve, nem értve meg a világpolitika változásait, az 1985 tavaszán Moszkvában megválasztott Gorbacsov reformtörekvéseit, Kádár úgy gondolta, hogy az ellenzékinak és most már ellenségesnek is nevezett hazai politikai-szellemi törekvéseket kell felszámolnia.

1986 júliusában a politikai bizottság megtárgyalta az ellenzékkal szembeni politika alapelveit. Felszólalásában Kádár nyomatékosan beszélt az egyre aktívabb, legalitásra törekvő ellenséges csoportokról: „egyesek szorosabb kapcsolatban vannak az imperialistákkal, és komoly támogatást kapnak, pénzt is, és nyilvános politikai támogatást is a rádiókban, a nyugati sajtókban. Úgy gondolom, hogy tanácsot is kapnak. Enélkül már nem mennének ezek a külföldi föllépések. A működési kört tágitják, és a tűrési határt próbálgatják. Én azt hiszem, hogy a tűrési határt már elérték és túl is haladták. Ezért va-

gyok híve bizonyos adminisztratív intézkedéseknek.” Ehhez példaként említette a hatósági eljárást, párttagokkal szemben a pártvizsgálatot, a büntetőeljárást, útlelbevonást, publikációs tilalmat. Csurka Istvánra utalt nevének említése nélkül: „Az a magyar állampolgár író, aki előadásában Amerikában dicsérte 1956-ot, ne publikáljon Magyarországon, és ne utazzon, amíg a magatartása nem változik. Majd fel fognak háborodni, meg fognak sértődni, a Szabad Európa Rádió bemondja, mi pedig majd a pártaktívákat fel fogjuk világosítani, hogy miről van szó. Ezeket a jelenségeket nem lehet ellenlépés nélkül túrni, mert minden hónapban tovább fognak lépni.” S említette azt is, hogy „Az ország nem fog elpusztulni, ha nem lesz egy *Tiszatáj* című lap”.

A folyóirat ügye közvetlenül összekapcsolódott 1956 harmincadik évfordulójával, ugyanis Nagy Gáspár verse ezzel foglalkozott, s Kádár személyében is sértve érezte magát. Az évfordulóról egyébként a párt a régi nézeteket ismételve, harsogva emlékezett meg. Feltehetően 1956-tal függött össze, hogy az MSZMP attól is tartott, hogy a közgyűlésen esetleg valakik egy új párt alapítását fogják bejelenteni. A *Tiszatáj* ügyében a szövetség választmánya 1986. szeptember 8-án rendkívüli ülést tartott. Ez higgadt hangvételűnek bizonyult, bár például Király István felvázolta a polgárháborús veszély lehetőségét. Erre Csoóri azt válaszolta, hogy ez nem Király rémképe, hanem a hatalomé.

A közgyűlésre mind az MSZMP, mind az Írószövetség ellenzékinek tartott tagjai készültek. Világossá vált, hogy a párt a közgyűlés elhalasztását is lehetségesnek tartja, ezért az ellenzék hangja visszafogottabbá vált. Az MSZMP KB Kulturális Osztályának egyik jelentése szerint: „Ha a közgyűlés lefolyása vagy a megválasztott szervek összetétele alapján az Írószövetség működésének politikai feltételei nem látszanak biztosíthatónak, a Művelődési Minisztériumnak meg kell tennie a szükséges lépéseket. (Például megvonhatja az Írószövetség állami támogatását, ami a szövetség költségvetésének 99 százalékát fedezi.) Mérlegelhető a kommunisták és a szocializmus iránt elkötelezett pártunkívüli írók új szervezetének létrehozása.” (Idézi: Pintér M. Lajos: *Ellenzékben 1969–1987*. 2007.) A

vezető pártszervek többször tárgyaltak az irodalmi élet ügyeiről, a pártközpont többször összehívta az Írószövetség párttagjait a közgyűlés előtt, majd utána is. A KB-titkár Berecz János egy dokumentumfilmben visszaemlékezve mondta el, hogy ő Kádár engedélyével tárgyalt Csoóri Sándorral, azt javasolva, hogy ha meg akarják őrizni az Írószövetséget, legyen a hang elviselhető. Fekete Gyula egy baráti tanácskozáson azt javasolta: „öten-hatan szólaljunk fel, és ez elég lesz ahhoz, hogy a többség odafigyeljen, mert igazunk van, és ki tudjuk fejteni az igazunkat. Nekünk más lehetőségünk nincs, csak az igazunkat meglobogtatni a közgyűlés előtt. És akkor bízhatunk abban, hogy a nagy többség mellénk áll, még a párttagok jelentős része is. [...] Nem hiszem, hogy ott akár a 86-os közgyűlésen valamifajta egység azon túl létrejött volna az írók között, hogy elégük volt a több évtizedes pártnyomorgatásból, tehát a pártirányítás erőszakoskodásaiból és a folytonos kitesztelésekből és egyebekből.” (Kortárs, 2007. 7–8. sz.)

Ebben a helyzetben került sor 1986. november 29–30-án a Vigadó épületében a közgyűlésre. Talán soha ennyi párt- és állami vezető nem jelent meg. Közülük felszólalt Köpeczi Béla, Agárdi Péter, Berecz János, Pál Lénárd, Vajda György. Sokan vigyáztak a biztonságra: soha nem volt annyi jelvényt viselő rendezője az eseménynek. Mint később kiderült, a jelen lévő állami vezetőknek jogosítványuk volt arra, hogy felfüggeszék a közgyűlést.

Hubay Miklós elnök esszéisztikus megnyitó előadása a nemzeti kultúra világszerte tapasztalható fenyegetettségéről, a magyar szellemi, irodalmi élet kíváncsú jövőjéről beszélt, és naivan vagy reménykedve civakodásmentes tanácskozást kívánt. Több mint száz párttag íróra hivatkozva hangozott el egy nyilatkozat a pártonkívüliekhez intézve. Ebben elítélték a szövetség vezető testületeinek egyoldalúan politizáló magatartását, egyes írók nyugati fórumokon való jelentkezését, s azt is, hogy az Írószövetség ezektől nem határolódott el. Az Írószövetség és a kultúrpolitikai vezetés közötti feszültség kölcsönös feloldására szólítottak fel, de a gondokért elsősorban az Írószövetséget tartották felelősnek.

A közgyűlés alaphangját két beszéd ellentéte határozta meg. Mészöly Miklós higgadtan elemezte a helyzetet, s azt javasolta, hogy túllépve az utóbbi évek ellentétein, próbáljanak „a szövetség egyszékes működésének a politikával egyetértésben új kereteket formulálni”. Kijelentette, hogy a politikai és a szellemi-irodalmi szféra között szakadék tátong, hogy az író dolga az igazság keresése, hogy a politikusok és az írók, mivel „szoros egy-háztartásban kénytelenek élni, keressék és találják meg a korrekt és demokratikus egymás mellett élés haladó hagyományainkhoz méltó feltételeit”. Figyelmeztetett arra, hogy „önszervezésű rendszerekben a pozitív visszacsatolásoknak semmivel sincs kisebb szerepe, mint a negatív visszacsatolásnak. Utóbbi nélkül az előbbi paralizálja a rendszert. És fordítva.” Vagyis: bírálat nélkül a méltatás mit sem ér. Bár igaz az is, hogy a létező szocializmus nem volt önszervezésű rendszer.

Fekete Gyula a tőle már többször hallott igazságokat mondta nyíltan el: a gazdaság, a kultúra és az erkölcs csődjét, csődveszélyét, a médiából áradó kulturális szennyet, a „három té” elvének szorítását, az irodalom presztízsvesztését, az írók segítő szándékának félresöpprését, s okosabb politikát kért.

Ekkor következett Köpeczi Béla művelődési miniszter, aki egy hosszú szöveget olvasott fel, s attól nem tért el. A kapitalista országok kultúrájának bírálatától jutott el folyóirat-kultúránk gazdagságáig, majd rátért az Írószövetséggel kapcsolatos konfliktusokra. Egyes írók megkérdőjelezték a szocializmus létjogosultságát. Az 1956-os tragikus események újraértelmezését követelik, forradalomnak nevezve azt. A pártot és a kormányt is felelőssé teszik a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségek helyzetéért. Mindezek alapján a szocialista rendszerrel szembeni akciókat kezdeményeznek, megjelennek a folyóiratokban. Az Írószövetség pedig nem határolódik el tőlük. Márpedig a szocialista alkotmányt kötelező tiszteletben tartani, s az Írószövetségnek szembe kell szállnia azzal, aki azt megsérti. Köpeczi száraz felolvasása egyetlen gesztus erejéig sem reflektált Hubay, Mészöly, Fekete Gyula szavaira. Jelképesen szólva: Mészöly kéznyújtását elutasította, teljesen dilettáns politikusnak bizonyult.

Az első nap végén felszólalt a táborokon kívüli, beszédét senki-vel nem egyeztető Albert Gábor. Sorolta, hogy „a magyarság egészének” mi minden nem tetszik: „a legtöbben bizonyára azt sem tudnák megmondani, hogy mi nem tetszik, de valamiért nem érzik jól magukat, nem látják értelmét, hogy több gyereket hozzanak világra, végső soron semminek sem látják értelmét, mert céljaik csak néhány naposak, nemzeti önérzetük megroppant, s védekezésül kétségbeesetten realisták, és csak abban hisznek, amit meg lehet markolni.” Szellemi és erkölcsi válságban élünk. „Beteg az ország, gyógyítani kell.” S azzal fejezte be: „Hagyd a bűnbakkeresést – építkezz!”

Végül Kiss Gy. Csaba olvasta fel azt a Központi Bizottsághoz és a Minisztertanácshoz intézett, rendkívül visszafogott hangvétellű levelet, amelyet 114-en írtak alá a *Tiszatáj* ügyében.

Az írók úgy gondolták, hogy Köpeczi Béla beszéde volt olaj a parázsló indulatokra, a hatalom pedig meg volt győződve arról, hogy Albert Gábor beszéde elfogadhatatlan. Az elnök Hubay Miklós azzal kezdte a második napot, hogy elnézést kért a szerinte megsértett politikusoktól. Szellemes felszólalásában Csurka István az írói autonómiáról, a három té elavultságáról beszélt, a szocializmushoz való ambivalens viszonyáról, s arról, hogy „Reformra, új egyezsége és mindenekelőtt értékközpontú kultúrháztartási formára volna szükség.” Ekkor következett Berecz János, aki a két nap leg-hosszabb, körülbelül 25 perces felszólalását tartotta. Harciasan visszautasította Albert Gábor demagógiáját, s azt is, hogy többen kétségbe vonják harminc év eredményeit, hogy nemzeti csődről beszélnek. A közmegegyezés értelmezése kapcsán kijelentette, hogy 1956 megítélésében nem lehet semmi változás. Végül egyértelművé tette a párt álláspontját: „Választani Önök fognak, nem szólunk bele. A választások után nekünk, a párt és állami vezetésnek viszont döntenünk kell a gyakorlati tapasztalatok alapján, hogy mit csinálunk, hogyan cselekszünk, mit folytatunk. Még egyszer olyan ötéves kínlódást, mint ami mögöttünk van, nem érdemes vállalni. [...] Ultimátumokkal nem lehet párbeszédet folytatni. A párbeszédhez nyitottságra, együttműködési készségre és képességre van szükség. Az

egyik oldal, az egyik csoport, vagy az egyik fél szándéka nem elég az együttműködéshez.” Ezek az utóbbi mondatok axiomatikusan igazak, csak az a baj, hogy éppen Bereczék adtak ki ultimátumokat.

Két hozzászólást még mindenképpen ki kell emelni. Az egyik Csoóri Sándoré, aki szerint Berecz fegyelmezetten ugyan, de a fenyegetés légkörét teremtette meg, s „paraszt Révaiként” viselkedett. Albert Gábor felszólalását megrendítőnek, cselekvésre buzdítóknak nevezte. S ő mondta ki, hogy Mészöly Miklós beszéde békeajánlat volt, s erre a miniszter nem reflektált, a beszéd mintha el sem hangzott volna. Sánta Ferenc is fenyegetőnek érezte Berecz szavait. Felhívta a vendégek figyelmét arra, hogy „Magyarországon egyetlen olyan szervezet vagy társaság van, amelyik olyan hosszú tapasztalattal rendelkezik, amely jogot ad neki arra, hogy végtelenül bízson önmagában. És abban, hogy igen-igen kevés lehetősége van a tévedésre, amikor a nemzeti dolgainkban ítélni próbál. Ez az írónak a társasága, amely közel kétszáz év tapasztalatait őrzi önmagában, tévedhetetlenül felhalmozva a politikai tapasztalatot és tudást. Ez a társaság ezek szerint ilyen figyelmet érdemel, és ilyen értelemben érdemel tiszteletet. Tiszteletteljes meghallgatást minden felvetésre a nemzet és a társadalom sorsát illetően.” Másik különösen erős kijelentése az volt, hogy „A kontraszelekció olyan helyzetet teremtett a szellemi életben, hogy kegyencek, elvtelen emberek, lézengő ritterek, Biberachok – sem a magyarsághoz, sem a szocializmushoz közülük nincs, eluralták az életet”.

A 71 tagú új választmányban az előzőnél is kevesebben, talán tízen voltak párttagok. A zavaros helyzetben alig akadt vállalkozó a jelölőbizottsági tagságra. Többen a tisztségre való jelöltséget sem vállalták, még a 11 fős elnökségbe sem. Gondot okozott az is, hogy a tervek szerint a főtítkárr Koczás Sándor, a külügyi titkár Ördögh Szilveszter lett volna, s egyik sem került be a választmányba. Mindketten párttagok voltak, akárcsak a szintén kimaradt korábbi főtítkárr, Garai Gábor. December 18-án a 71 éves Cseres Tibort választották elnöknek, Fekete Gyulát és Jókai Annát alelnöknek, a párttag Veress Miklóst főtítkárnak. Titkárr lett Annus József, Kalász Márton és Kovács István. Többször tanakodtak arról, miként lehet-

ne néhány párttagot kooptálva kiegészíteni a választmányt, kivételesen eltérve az alapszabálytól. Március végén a Választmány a megüresedett három helyre kooptálni próbálta Garai Gábort, Király Istvánt és Koczás Sándort, ám a miniszter ezt nem engedélyezte.

Már a közgyűlés után néhány nappal kilépett a szövetségből Juhász Ferenc, Nemeskürty István, Szabó Magda és Gyurkó László. A Szerdahelyi István által vezetett szervezkedés ellenére mintegy 25-en követték őket, tehát a tagság öt százaléka. Közülük többen az irodalmi sajtó vezetői voltak. Január végén a miniszter is követte őket. Hónapokkal később a legtöbben visszaléptek.

Az Írószövetség körül szinte teljes volt a hírzárlat. Az *Új Tükör* közölte Köpeczi Béla és Ördögh Szilveszter felszólalását. Az *Élet és Irodalomban* december 12-én megjelent Hubay Miklós elnöki beszámolója, ám ezt egy hónap múlva Fekete Sándor terjedelmes kilépési nyilatkozata követte (1987. január 16.). A főszerkesztő Bata Imre bevezető mondatai szerint ez az írás „a helyzet általános jellemzése: a helyzeté, amely odavezetett, hogy egyre-másra lépnek ki régi tagok a Magyar Írók Szövetségéből”. Fekete Sándor a tisztségviselők megválasztása alapján úgy vélte, hogy az Írószövetség „nem a partneri viszony helyreállítása, hanem egy irracionális politikai kaland felé halad”. Szerinte nem a párt provokált, hanem az ellenzék a maga nyugati jelenlétével. Egyesek a Szabad Európa Rádióban, Amerikában való szerepléssel „Reagenék csendes szövetségesei” lettek, s részt vesznek az Írószövetség vezetésében is. Olykor még olyanok is, akik „retrográd eszméket élesztenek fel, bűnösen kompromittálódott fajelméleti kótyagosságokat terjesztenek”. Az Írószövetségnek a vádak elutasító nyilatkozata sokára, csak március 6-án jelent meg a lapban. De közben olvasni lehetett január 30-án Kertész Ákos *Bentmaradási nyilatkozatát*. Ebben ő a reform többféle lehetséges útjáról, a demokrácia megtanulásának feladatairól, a nemzeti kultúra becsületének visszaszerzéséről írt, s kijelentette, hogy az író feladata a jeladás a bajról. Az ő írását követte Szerdahelyi István *Kilépés után* című szövege, amely kijelenti, hogy a szövetség vezetésében évek óta „a racionális okfejtés helyett csak a szenvedélyt akarják”. Kosztolányi Dezső *Marcus Aurelius*-versét,

majd a császárt is idézve próbálta elhíttetni, hogy az Írószövetségben jószok, bolondok, vajákosok a hangadók. Nem bízott az új vezetőségben sem, mondván: majd leszavazzák őket.

Eközben a szovjet írószövetség s néhány másik üdvözlő táviratot küldött. A februári moszkvai békekonferenciára Cseres Tibor és Fekete Gyula is meghívást kapott, ki is engedték őket, s mindketten felszólaltak. Áprilisban Budapesten a szovjet és a magyar írószövetség közötti éves munkatervet Cseres azonban nem írhatta alá, csak a minisztériumi főosztályvezető. Jugoszláviába viszont elutazhatott tárgyalásra.

A hatalom és az Írószövetség közötti kapcsolatot a felügyelő miniszter Köpeczi Béla cikke tette egyértelművé a *Népszabadság* 1987. január 31-i számában. Tárgyilagos stílusban elítélte egyes, a vezetésben is részt vevő írók felelőtlen, szocializmusellenes megnyilvánulásait, amelyek megszegik az Írószövetség alapszabályát. A közgyűlés a diszkrimináció szellemében választott vezető testületeket. Így „eljött a gondolkodás ideje arról, hogy miként alakuljon az Írószövetség szerepe”. Erről a két kulcsmondat: „Az Írószövetség – mint egyesület – a jóváhagyandó alapszabály szerint folytatja tevékenységét a Művelődési Minisztérium törvényességi felügyelete alatt, anélkül, hogy a minisztérium az egész magyar íróársadalom képviselőjének és konzultatív szervének tekintené. Egy folyamat kezdetén tartunk, s ezért nehéz megmondani, hogy a jövőben hogyan alakulnak az irodalmi élet szervezeti keretei.”

A hatalom nemcsak rangos párttagokat hiányolt a választmányból, hanem kifogásolta a „bűnös” Nagy Gáspár beválasztását, Annus József vidéki titkári s hamis ürüggyel Kovács István külügyi titkári megbízatását. Annus és Kovács a politikai nyomás miatt néhány hónap után le is mondtak. A közgyűlésről beszámolva az MSZMP tisztségviselője Albert Gábor, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula és Sánta Ferenc felszólalását tartotta a leginkább ellenzékinek. Arról esett szó korábban, hogy esetleg Sánta Ferenc lehetne az Írószövetség elnöke, így azonban ez lehetetlenné vált. A diplomata, egyeztető alkatú Cseres Tibor a legokosabb választásnak bizonyult. A szövetség elnöksége és választmánya várakozó

álláspontra helyezkedett. Cseres Tibor Kutuzovként viselkedett. Ennek sikeréhez azonban az is kellett, hogy ne lépjen ki legalább száz író, mert azokkal lehetett volna ellenszervezetet létrehozni. Így is hónapokig gondolkozott a minisztérium valamiféle konzultatív jellegű irodalmi tanács létrehozásán. Ez a nyáron létre is jött, de érdemi funkciót nem töltött már be. Meg kell azt is említeni, hogy a feszültségek és korlátozások ellenére az Írószövetség érdemlegesen tudott működni, mert költségvetését, kisebb korlátozással, változatlanul biztosították, s döccenőkkel, de a külügyi kapcsolatok is éltek.

1987 telének pártállami harciassága őszre meglehetősen lehiggadt. 1987. december 2-i levelében a miniszter feloldotta az Írószövetség működése kapcsán elrendelt, az alapszabályt érintő korlátozásokat. De gondoljunk arra is, hogy júniusban jelent meg a *Társadalmi szerződés* a kulcsmondattal: „Kádárnak mennie kell.” Az MSZMP hamarosan elismerte a gazdaságpolitika kudarcát. Szeptember 27-én Lakiteleken megalakult a Magyar Demokrata Fórum. Decemberben Reagan és Gorbacsov újabb csúcstalálkozózn írtak alá leszerelési szerződést.

Az idősebbek élénken emlékezhetnek arra, hogy mire 1989 novemberében az Írószövetség következő közgyűlésére kerül sor, már nem lehet ráismerni a három évvel korábbi országra, hiszen mindenki arról beszél, amit jelzett az 1986-os közgyűlés. Megvilágosodott az MSZMP is. Ezt a közgyűlésen felszólaló Németh Miklós miniszterelnök beszéde egyértelműen kifejezte. Sánta Ferenc három évvel korábbi fejtegetését megerősítve mondta ki, hogy a kormány „egyszer s mindenkorra lemond az irodalom, a művészetek irányításáról, pontosabban: annak az illúziójáról, hiszen az igazi nagy művészet és irodalom mindig szuverén volt és lesz. Nem mondhat le viszont sem a nemzet, sem egyetlen kormány arról az iránymutatásról, tapasztalatról és igazságmondásról, amelyet a 700 év óta, de szorosabban is legalább kétszáz éve, a felvilágosodástól jogfolytonos, haladó, demokratikus magyar irodalom és művészet sugallhat neki.”

Az 1989-es esztendővel a magyarság életének új korszaka kezdődött, s ez érvényes az Írószövetségre is. A hivatkozott miniszter-

elnöki beszéd reményei a magyar irodalom társadalmi rangjáról nem váltak valóra, a politika folytonosan érzékeltette, hogy az irodalom nem fontos számára.

Hitel, 2015. 11. sz.

A KÁNONKÉPZŐDÉS TÉNYEZŐI

Az értékek hullámmozgása

Mi az ember legelső értéke? Mindenkiné az édesanyja. A kicsiny gyermek kétéves kora táján kezd „leválni” az édesanyjáról, azaz önálló személyiséggé formálódni. S ezután még vagy húsz évig tart, amíg felnőtté érik. S örömeiben és nagy bajában idősen is kihez fordulna még, ha lehetne, élete párja mellett? Bizony az édesanyjához.

Az anyakép mindenki számára örök érték. S ehhez hasonló az anyanyelv is. Nem véletlenül kötődik ez a fogalom az édesanyához még akkor is, ha valaki árván nevelődik fel. A mi anyanyelvünk, a magyar, mintegy háromezer éve létezik, változik, gazdagodik. Összefüggő szövegemlékeink ugyan csak hét-nyolcszáz éve vannak, de némi odafigyeléssel azokat is megértjük. A 16. századból fennmaradt gazdag irodalmi anyag pedig, noha régiesnek nevezhető, ma is esztétikai élményt nyújtó olvasmány, nem kis részben nyelvi megformáltságának gazdagsága miatt.

Múltunkat alapvetően három forrásból ismerhetjük meg: a történelem írásbeli és tárgyi dokumentumai mellett a szépirodalomból. Maga a szépirodalom ennél persze sokkal többet jelent. Formálja, gazdagítja nyelvismeretünket. Meghatározó szerepe lehet önmagunk, a többi ember, a társadalom megismerésében. Emberré és magyarrá formál.

Korántsem mellékes tehát, hogy az egyén, s általánosabban az egyének összessége milyen irodalmi nevelésben részesül a családban, a közoktatásban s a társadalom egyéb színterein. Mint minden

nevelési tevékenységnek, az irodalminak is vannak ösztönös és tudatos formái. Ösztönösnek is nevezhető, hogy a kisgyereknek a családban mesélnek, verset mondanak. A köznevelés az óvodától az érettségiig már nemcsak tudatos, hanem szabályozott is. Az ifjak iskolán kívüli, a felnőttek iskola utáni irodalmi nevelődése formálisan nincsen szabályozva, gyakorlatilag azonban ezt a területet egyre inkább és egyoldalúan a piac szabályozza és irányítja. Az országos irányítású közművelődés fokozatosan leépült.

Kánonok mintegy három és fél ezer éve léteznek, s ezek éppen az írásbeliséggel, az irodalommal kapcsolatban formálódtak meg, váltak szükségessé. Elsősorban oktatási céllal gyűjtötték össze a mértéknek tekintett műveket. A hellénizmus korában már tudományos igénnyel folyt a gyűjtő és rendszerező, értékelő munka. Részben ennek köszönhető, hogy az ógörög irodalomnak annyi alkotása fennmaradt, ugyanakkor a kánonba be nem került művek nagy része megsemmisült, pedig nyilvánvalóan remekművek is lehetek közöttük.

A könyvnyomtatás elterjedése óta ilyen sors már kevésbé fenyegeti az irodalmi alkotásokat, bár a kánonképzésnek továbbra is meghatározó a szerepe. Célszerű egyrészt azt tudomásul venni, hogy az európai kultúrában kizárólagosnak, változtathatatlanak tekintett kanonizációja csupán a könyvek könyvének, az *Ó-* és az *Újszövetség*nek van, bár egyházanként ez sem teljesen egységes. A kánonok tehát változhatnak, módosulhatnak. De belátható az is, hogy a művészetek jellegéből következően a remekmű száz vagy ezer év múlva is elfeledhetetlen érték. Homérosz nem ér kevesebbet, mint Lev Tolsztoj, Balassi Bálint, mint Babits Mihály. Lehetnek ugyan téves ítéletek, s mindig változik az értékrend és az ízlés, az európai kultúra mégis számon tart vitathatatlan értékeket. Ugyanakkor folytonosan új és új alkotások születnek, vagyis a kánon a lehangyosodásokat figyelembe véve is egyre terjedelmesebbé válik. Mivel tehát maga az irodalom és annak szemléletmódja, poétikája, nyelve évtizedről évtizedre, évszázadról évszázadra változik, s egyetlen időszakban sem egységes, természetesnek kell tekintenünk az értékek hullámmozgását. Az is régi tapasztalat, hogy a kortársak, még a legjobb szakemberek is csak komoly hibahatárral tud-

ják megbecsülni, hogy az élő irodalom mely szerzői és művei fog-
nak tartósan a kánon részévé válni. S akiket jó érzékkel minősíte-
nek, azok esetében sem mindig képesek a legfontosabb értékképző
tényezőket felismerni.

Azt is lényegesnek gondolom, bár sokan nem ismerik fel a mai
irodalmi életben sem, hogy a kánonnak különböző szintjei vannak.
Legáltalánosabban és igazán szakszerűen az irodalomtörténészek ké-
pesek a kánont formálni. Vannak esetek, amikor a tágabb közvéle-
mény szinte már életében a mindenkori klasszikus kánon részévé
avatja a szerzőt. Gondoljunk Petőfi Sándorra, Jókai Móra. Arra is
van példa, főként a régebbi évszázadokból, hogy jelentős szerző mű-
vei sokáig kéziratban lappanganak vagy elfelejtik őket (Balassi Bálint,
Zrínyi Miklós). A kánon bővítésében, formálásában Kazinczy műkö-
dése, még inkább a reformkor óta jelentős szerepe van az irodalmi
életnek is. Az írók, az esztéták, az irodalomtörténészek együtt hozzák
létre a kortárs irodalmat, s annak szellemiségében a kánont is. A *Nyu-
gat* és más jelentős folyóiratok mindig kánont is formáltak. Mindez
persze soha nem független a társadalom folyamataitól. Ady Endre a
halála után lett igazán az egész nemzet költője, a másféle kulcsszere-
pet játszó Kassák Lajos a mai napig a szakma írója maradt.

Vannak korszakok, s bizony a modern társadalmakban is, amikor
a politika is formálni, sőt meghatározni kívánja a kánont. Szokáso-
sabb esetekben ideológiai megfontolásokból. A 20. században leg-
feljebb félig-meddig demokratikus Magyarországon ez mindenna-
pos volt, s a diktatúrák korában vált a leginkább veszedelmessé. A
könyvégetés, a bebörtönzés, a tiltólista, a cenzúra, az eltanácsolás a
kánon torzításának legkirívóbb eljárásai. Egypártrendszerben óha-
tatlanul torzít a párt ideológiája. Ennek legélesebb formáit az 1948
és 1965 közötti évek mutatták. Ilyenkor szükségszerűen legalább
kétféle kánon létezik. Az egyik a hatalomé, amelyik tiltotta vagy
legalábbis félreszorította Babits Mihályt, Kosztolányit, az élők kö-
zül Szabó Lőrincet vagy Weöres Sándort, bírálta ideológiai elmara-
dottságáért még Móricz Zsigmondot is, s helyettük jelentéktelen
szerzőket értékelt magasra. Így volt hosszú időn át például Illés Bé-
la a kortárs epika legnagyobb klasszikusa, s így történt meg, hogy a

hatvanas évek első felében Nagy László vagy Juhász Ferenc kötetét nem adták ki, a jobb sorsra érdemes Váci Mihályt viszont az elképzelt szocialista nemzet költőjévé próbálták tenni.

A másik kánon az íróké, amely elsősorban szakmai jellegű. Demokráciahiányos korokban rendszerint működik az ellentétes irányzatok közötti szolidaritás, amely egymás kölcsönös elismerésére is kiterjed. A konszolidálódó Kádár-kor végső soron az irodalom önértékelését fogadta el egyre tágabb körökben, s a nyolcvanas évekre így néhány kivételtől eltekintve viszonylagos értékegyetértés alakulhatott ki. A nemkívánatos 1945 előtti szerzők legalább az akadémiai irodalomtörténetben szerepelhettek már a hatvanas évek közepén. A hazai bolsevik diktatúrára egyébként paradox módon az volt a jellemző, hogy elég pontosan felismerte az igazi értékeket. Tudta, hogy kinek van nagy hatása, s kifejezetten ideológiai és politikai nézetei miatt utasította el például Babits Mihályt már 1945-ben. Néhány év múlva teljesen átvették a korlátolt szovjet szemléletet, s kiiktatták az avantgárdot és szinte mindent, amit polgárinak minősítettek. Bartók Béla műveire sem volt szükségük. Moszkvában még a hetvenes években is úgy vélekedtek, hogy például Picasso baloldalisága politikailag hasznos, ám műveire nem tartanak igényt. Idehaza Révai József, a Rákosi-kor kulturális-művészeti életének diktátora tudta, hogy kik a legjelentősebb kortárs alkotók, ugyanakkor kérlelhetetlenül elvárta, hogy a párt sémái szerint írjanak, s bírálta őket, legszívesebben a párttagokat, ha műveik nem feleltek meg a politikai céloknak. Gondoljunk az 1952-es hírhedt *Fellelet*-vitára. Érdekes módon 1957-ben Kádárék is Déryt választották ki a legfőbb bűnösnek, s ítelték kilenc év börtönre.

Ha tárgyilagosan belegondolunk, voltaképpen az ókor óta létezik irodalompolitika, s az mindig az 1960-as években Aczél Györgynek tulajdonított három té elve alapján működött. Mindig ezt szolgálta a cenzúra is, amely ugyancsak ókori találmány, s Európában a 15–16. század fordulója óta egyházi és állami szinten egyaránt intézményszerűsült. Az ideológiai ellenőrzés támogatott, tűrt és tiltott szerzőket és műveket. A tiltás erőteljesebb formái háborúkban, forradalmakban és a diktatúrákban alakultak ki, s elsősorban mindig a kortárs alko-

tásokra vonatkoztak. Lényegesebb társadalmi változások kapcsán vált szinte népszokássá a klasszikus korok, azon belül nyomatékosan a közelmúlt irodalmának újraértékelése, amely mindig együtt járt ideológiai-politikai selejtezésekkel. A tiltólistákra helyezett könyvek és lapok 1945-ös jegyzékét később újabbak követték, s 1948–49-től kezdve a könyvtárak állományát is radikálisan átvizsgálták, hogy a „polgári szemétnek” minősített művektől megszabadítsák a társadalmat, s helyükbe bolsevik szép- és szakirodalmat helyezzenek el. 1956-tól kezdve azonban, ha lassan, ha visszaesésekkel sújtottan is, de megkezdődhetett a klasszikus irodalom reális értékrendjének újraformálása. Sokkal lassúbb volt ugyanez a folyamat a kortárs irodalom esetében. Ismét Déry Tibor példáját idézve: 1960 tavaszán kiengedték a börtönből, 1962 őszétől kezdve publikálhatott, 1969-ben pedig megindult életműsorozata. Újabb Kossuth-díjat azonban nem kapott. Számos példát lehetne idézni kéziratok, színdarabok elutasítására, a közlés, a bemutató évekig, olykor több évtizedig tartó halogatására, gondoljunk Bibó István, Hamvas Béla életművére, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László egyes munkáira, s általában az 1945 előtt már megjelent könyvekre. Külön előadást lehetne tartani, sőt monográfiát írni az irodalompolitika 1945 utáni történetéről, eljutva egészen a jelenkorig.

Ám fontos, hogy a közoktatásban a hatvanas évekre elfogadhatóan jelent meg a klasszikus magyar irodalom, noha a hangsúlyok már akkor vitathatónak mutatkoztak. Még inkább érvényes ez a kortárs irodalomra, amelynek ekkor még mindig Illés Béla volt a legjelentősebb prózaírója. A nyolcvanas évekre sokkal árnyaltabbá vált a kép, már összetettségében mutatkozott meg József Attila kései költészete, elfelejtődött Illés Béla, viszont elfogadottá vált Nagy László, Pilinszky János. A tabuk persze megmaradtak. Pázmány Péter után nem esett szó a vallásos irodalomról, nem léteztek a két világháború közötti korszak konzervatív alkotói, az 1945-tel induló emigráció nemzedékei. Ugyanakkor ezek a szerzők szerepeltek az irodalomtörténeti kézikönyvekben, a lexikonokban.

Legyünk őszinték: az irodalmi életben mindig zajlik a kánonok harca, ugyanis az irányzatok a maguk szemlélete, poétikája szerint

válogatják meg példaképeiket, mestereiket, s utasítják el azt, ami ezekhez képest idegen a számukra. Ezekben a kánonokban rendre csak néhány klasszikus és kortárs szerepel. A hazai posztmodern epika fellépésekor példaként Kosztolányi Dezsőt, Ottlik Gézát és Mészöly Miklóst nevezte meg rendszeresen. Móricztól, Krúdytól, Dérytől idegenkedett. Hiába tudjuk, s voltaképpen tudták ők is, hogy mind a hatan a magyar klasszikusok kánonjának alkotói. S ha a szakmabeliek így válogatnak, ezzel valamennyire szembesül a közvélemény is. Az átlagolvasó pedig ritkán mindenevő. Még ha van is tiszteletre méltó irodalmi műveltsége, olvasmányainak megválasztásában ízlésének is szerepe van. Ezer és ezerféle olvasói kánon létezik, s ez ugyanannak az olvasónak az életidejében is változik.

A posztmodern, mint a legtöbb radikálisan új irányzat, igen szigorú a közvetlenebb előzményekhez. Korábban azonban, a klasszikus avantgárd egyes törekvéseitől eltekintve alig akadt példa arra, hogy az előzmények, a történet összességének érvényességét kérdőjelezzék meg, a folytatásukat gondolati, esztétikai és nyelvi szempontból is érvénytelennek tartva. A bolsevizmus elutasított minden tőle különböző, a posztmodern pedig minden egész-elvű világszemléletet. Ez az újabb irányzat lényegében már ugyancsak a történet részévé vált, hatása az irodalomtörténet-írásban és az irodalmi életben azonban ma is eleven. Mindez furcsa, de elkerülhetetlen módon egybeesik azzal, hogy a világtendencia egyre inkább érvényesül nálunk is: a művészetek s azon belül az irodalom társadalmi rangja és jelentősége rohamosan csökken. Nálunk ebben szerepe van annak is, hogy a posztmodern szemléletű művek ritkán voltak olvasóbarátoknak nevezhetőek, a szakirodalom a tanárok számára is szinte követhetetlené vált, az irodalomkritika pedig a tanulmányíráshoz tért át. Az irodalom s általában a művészetek már régóta kétosztatúak: a magas művészet mellett egyre nagyobb teret kap a szórakoztató. Az ezredvégen egyértelmű lett, hogy a magas művészet is kétosztatú: egyik része az irodalmat értelmiségi szinten olvasókat szólaltatja meg, a másik a szakmai közönséget vagy annak egy részét. Az átlagolvasó, a még olvasó ember pedig a lektűröket, a média által rek-

lámozott regényeket olvasva abban a tévhitben él, hogy szépirodalmat olvas, s hogy tájékozódik a kortárs irodalomban.

Az irodalom társadalmi szerepének eléggé radikális s egyelőre megállíthatatlan értékvesztése eléggé baljós következményekkel jár. Szegényedik az egész magyarság anyanyelvi kultúrája. Meghatározó vonások esnek ki abból a tudáskincsből, abból a személyiségformáló erőből, amely évszázadok irodalmából árad. Csökevényesebbé válik nemcsak az esztétikai, de az erkölcsi kultúra is.

Ebben a többpártrendszerűvé váló ezredfordulós világban egy másfajta kettősség is kialakult. Az irodalmi élet szereplői két élesen elkülönülő táborra szakadtak. Mindegyik a maga híveit tartja értékesnek, s így a 20. századról s különösen annak 1945 utáni feléről élesen eltérő értékrendet formálnak meg. Kezdetben ezt esztétikai, világ- és irodalomszemléleti különbségekkel magyarázták, majd egyre inkább átváltottak arra a felfogásra, hogy a különbségek lényegében értékbeliek. A médiában elterjedt 2004-ben, amikor sokan kiléptek a Magyar Írószövetségből, hogy az a szélsőjobbal kacérkodó szervezet, továbbá az is, hogy jó írók nincsenek is abban a konzervatív táborban. Ennek persze az is következménye lett, hogy a megvádoltak egy része idővel a kilépett hírességek rangját kezdte kétségbe vonni. Emlékeztetni szükséges arra is, hogy 1990-től a fővárosi, a 2002 utáni évtizedben az országos kulturális politika egyértelműen azokat támogatta, akik idővel a Szépirodalmi Társaságában tömörültek. Ma mindegyik tábor meg van győződve arról, hogy az árkokat a másik ásta, az ellenségeskedést a másik kezdte. Mivel mindennek nemcsak ideológiai, hanem politikai háttere is van, pusztán az irodalmi-művészeti életben aligha lehet rá megoldást találni. Az egyén nem tehet mást, mint hogy szakmája szerint tanárként, kritikusként, közéleti szereplőként is próbálja azt a szellemiséget közvetíteni, amely nem ideológiai-politikai, hanem értékközpontú.

1990 után elvileg lehetségessé vált, hogy a magyar irodalom évszázadainak minden értéke méltó helyére kerüljön. Természetesen ez nem mehet viták nélkül, hiszen soha nincsen teljes körű értékazonosság. A társadalom életére tekintve pedig tudomásul kell ven-

nünk azt is, hogy a magyar irodalom klasszikusainak teljes körű ismerete senkitől sem várható el. A feladat sokkal inkább a másik véglet elkerülése: valamennyi tudása mindenkinek legyen. Az érettségi szint általános műveltséget adó anyaga lehetne a nemzeti minimum. A legújabb Nemzeti alaptantervben összesen kb. 60 író neve szerepel, ám egy részük névsorokban, választhatóan, a kortársak Kertész Imrén kívül neveket nem említve, szabadon választhatóan. Így mintegy 40 író kell legalább egy-két versével, műrészletével megismerni négy tanév alatt, s ez az érettségire körülbelül a felére csökken. Jelenleg ez a nemzeti minimum kánona. Nem volt s nincs is sok értelme tehát harsogva kiáltozni hiányzó neveket, mert azok igencsak számosak. Például Eötvös József, Kemény Zsigmond, Kaffka Margit, Füst Milán, Déry Tibor a névsorban sem szerepel. S bár a halál valóban nagy vízválasztó, túlzott óvatosság teljesen tartózkodni a kortársak neveitől, főként akkor, ha nagyszülő korukra egyértelműen életművük van. (Példáim: Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Jókai Anna, Bodor Ádám, Szilágyi István, Ágh István, Nádas Péter, Esterházy Péter. Miként egy irodalomtörténeti kézikönyv fejezetcíme jelzi: munkásságuk alapján ők „a közelmúlt irodalma”).

Megnyugtatónak tartom, hogy a közoktatásban nem történt meg a nemzeti irodalmi kánon radikális átalakítása. Ám gondolni kell arra is, hogy a kánon soha nem csupán névsor, hanem művek sora, amelyek szemléletet formálnak. A közoktatás műlistáinál, ezek tan-könyvekben és órákon való értelmezésénél, megőrizve a történetiség elvét is, erre különösen ügyelni kell. Az is kérdéses, hogy a bölcsészkarok milyen tanárnemzedékeket fognak kibocsátani, hogy azok milyen irodalomszemlélettel fogják értelmezni és tanítani a nem kis részben általuk kiválasztott alkotókat és szövegeket. Nem fogják-e esetleg „röghöz kötésnek” érezni azt, hogy Magyarországon tanítanak magyar nyelvet és irodalmat, történelmet, bármi mást.

Arc a papír tükrében. Írások Jánosi Zoltán tiszteletére. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola, 2014. 259–264.

A MAI KÖLTÉSZET? A BEFOGADÓ?

A *Napiút* szerkesztősége által feltett kérdések kulcsszavai: a mai költészet, az olvashatóság, a befogadó. Mindegyik fogalom értelmezése sokféle szinten lehetséges, s nyilván ettől is függnék a válasszok. Mert például mi nevezhető költészetnek? Az átlagember, aki remélhetően érettségizett valamikor, kapásból azt válaszolná, hogy az, ami versben van írva. A valóság persze korántsem ilyen egyszerű, hiszen nem minden költői mű íródik versformában, s nem minden versformájú szöveg nevezhető költőinek. Sokkal fontosabb azonban az esztétikai értékszempont érvényesítése. Manapság, de ez így volt ötven, száz meg talán ötszáz éve is, még az iskolázottabb emberek többsége sem képes értékszempontok alapján megkülönböztetni a magukat irodalminak nevező szövegeket. A magyarság körében most él körülbelül háromszáz olyan költő, akinek többkevesebb rendszerességgel megjelennek kötetei, s azoknak némi kritikai visszhangja is van, s akik tagjai valamelyik elismert irodalmi szervezetnek. De létezik talán kétszer annyi versfaragó, aki kötetben kiadja írásait, hol rokoni-baráti támogatással, hol különböző szervezetek segítségével. Ők is részt vesznek író-olvasó találkozókon, ők is hiszik, róluk is terjesztik, hogy költők, pedig féltehetségek, amatőrök, dilettánsok. Ám ha például egy ötezres lélekszámú település könyvtárában, más kulturális intézményében bemutatják őket, miért gondolná azt a jámbor közönség, hogy nem igazi költővel találkozunk, főként a lelkes méltatást, a híres színész versmondását meghallgatva. S így válhat valaki a kisváros, a megye, a fővárosi kerület „művésze”.

Írjon, publikáljon mindenki, ha kedve van hozzá, hiszen minden művészeti ághoz, sőt minden emberi tevékenységhez jogunk van amatőrként csatlakozni, s az amatorség segíthet az önismeretben, az önkitaljesítésben. De ne ezt az értékszintet tegyük mércévé, hanem a klasszikusokat.

És miként értsük azt, hogy „mai” költészet? Én például éppen 1956-ban kezdtem el kortárs költőket olvasni, s ezzel a szenvedély-

lyel azóta sem hagytam fel. Ami akkor újdonság volt, az hatvan év elteltével már az irodalomtörténet része, de az én emlékezetemben megmarad kortársinak, mainak például Illyés Gyula, Nagy László, Juhász Ferenc költészete, ugyanakkor velük a mai középiskolások már régi, „múlt századi” szerzőként találkozhatnak, ha a tanterv és a tanár erre módot ad. Egy tizenévesnek nyilván a 21. század a megélt jelenkor, a negyvenesnek az 1990 utáni időszak, aki pedig az 1920-as években született, az ifjan még a *Nyugat*, majd a *Magyar Csillag* friss számait is kézbe vehette. Mindazonáltal azt feltételezem, hogy a körkérdés gyakorlati szempontból a közelebbi, történelmivé még nem vált jelenkort tekinti mainak. Szűkebben tehát a 21. századot, kissé tágabban pedig az 1990 óta eltelt időt. S a kérdés mögött kimondatlanul ott van az a feltételezés is, hogy ez a mai költészet esetleg nehezebben olvasható, mint a korábbi.

Létezik tehát az alkotó – aki egyébként maga is olvasó –, a létrejött mű és a befogadó. A modern szakirodalom számon tartja a tájékozott olvasó fogalmát. A tájékozottságnak nem előfeltétele a bölcsészdiploma. Műértővé válni nem oklevelek sokaságával lehet, hanem – az irodalomban például – mindenekelőtt sok-sok olvasással, ami az érettségivel, a diplomaszerezéssel nem befejeződik, hanem az alapok megszerzése után igazából elkezdődik. S a legnagyobb baj ma éppen az olvasással van. Hiteles olvasásszociológiai felmérések tanúsítják, hogy egyre több ember egyre kevesebb időt tölt olvasással, s azon belül csökken az irodalomolvasásra fordított idő. Ráadásul egyre fogyatkozik a klasszikus szerzők iránti érdeklődés. A vizsgálatok elsősorban persze a prózaolvasással foglalkoznak, hiszen érettségi után a legtöbb ember verseskönyvet még rémálmban sem vesz kézbe. Örömmel dobja el középiskolai irodalomkönyveit és szöveggyűjteményeit is, pedig azok egy megörzendő klasszikus minimumot tartalmaznak, amely dédszülő korában is érvényes lesz.

A középiskolai irodalomtanításnak az ismeretátadás, a személyiségformálás mellett az lenne a fő feladata, hogy alapozza meg az életen át való értő olvasás igényét. A 18 éves fiatal irodalomértése alapszint, a „középfok” eléréséhez további évek lennének szükségesek, s aki törekszik erre a magasabb szintre, a költészetet gyakran

az is mellőzi. Számos magyarázat található az olvasással kapcsolatos gondokra, de az kifejezetten döbbenetes, ami a bölcsészhallgatók kapcsán tapasztalható. Nekem is voltak élményeim, de nyugdíjasként egyre gyakrabban hallom magyar szakosokat oktató tanároktól, hogy az ifjak nem szoktak olvasni, legfeljebb azt, ami kötelezően elő van írva, s ezt ellenőrzik is. Ma természetes, hogy a diplomáig eljutva sem olvasnak el többet egy vagy két Jókai-, Mikszáth-, Móricz-regénynél. S ha nem volt róla szemináriumi foglalkozás vagy előadás, alig tudnak többet Babitsról vagy Kosztolányiról annál, amennyi a középiskolai tankönyvben található. Jó pár éve hallottam, hogy egy diák a Móricz Erdély-trilógiájáról szóló tételt húzta ki a szigorlaton. Pár mondat után kiderült, hogy nem olvasott semmit a műből, s azért nem, mert nem érdekelte. Remélem, nem tanárként dolgozik. Vagy pályatársa annak, aki közölte diákjaival, hogy Madách drámai költeményét nem kell elolvasni? Sajnos egyre több olyan tanár van, aki nyilvánosan hirdeti, hogy olyan könyveket kell olvasatni, főleg a 10–15 éves korosztályban, amelyek „érdekelik” őket. Nem tudom, mi lenne, ha a többi tantárgy anyagát is aszerint kezdenék el átalakítani, hogy mi érdekli a diákot. A Rákóczi-szabadságharc ugyanúgy feleslegessé válhat, mint a másodfokú egyenletek?

Mindebből az következik, a költészetnél maradva, hogy egyre kevesebb olvasmányélmény alapján kellene versszeretővé és versértővé válni. Ráadásul a lírai művek értő befogadása követeli meg a legtöbb hozzáértést, a legnagyobb fokú tájékozottságot. A jelenkor lírája feltételezi a múlt, a klasszikus anyag ismeretét, a történeti folyamatot, abban a sokféleséget és a megteremtett egységet. Egyetemisták a hetvenes években s harminc évvel később is azt mondták, hogy Nagy László nehezen érthető, Juhász Ferencet pedig hasonló híre miatt kézbe sem vették. A befogadásnak tehát mindig voltak korlátai még a tájékozott vagy annak vélt olvasók körében is. Egy mű befogadása ugyanis csak felszínesen tekinthető szórakozásnak, valójában komoly szellemi munka. Erre próbálnak nevelni bennünket, s nevelhetjük mi is önmagunkat. De vajon miként válhat tájékozott versolvasóvá az, aki egyáltalán nem ismeri az avantgárdot, s

talán egyetlen Kassák-verset olvasott valaha? Aki nem találkozott prózaversekkel, szürrealizmussal s még mennyi másmindelemmel?

A mai költészet tehát nagyon sokféle, egymással olykor beszélő viszonyban sem lévő befogadói tapasztalatra építhet csupán. Az egyik póluson ott vannak a tájékozott olvasók, élükön magukkal a költőkkel és kritikusaikkal, középen a naiv olvasók, a másik póluson pedig azok, akik néha, véletlenszerűen találkoznak egy mai költő versével. Ünnepeken, tévében, máshol. Ők a verset nem olvasók. Egyetlen évtizednyi életidő után egyre jobban elmosódnak az iskolai emlékek, esetleges élmények, s a költészetből a legtöbb ember életében annyi marad, hogy a gyermekének, majd évtizedek múlva az unokájának olvas fel, jó esetben Weöres Sándor gyermekverseiből.

Magyarán: a mai költő aligha veheti figyelembe az olvasóközönséget. Még a szakmaival is baj van, ugyanis kettészakadt, de inkább még többfelé. Közhely manapság, hogy már a költők sem olvassák egymást, de ezt inkább úgy értsük, hogy a baráti körökön belülre korlátozódik a figyelem. Egyébként ez természetes dolog, de régebben csak az idősök körében volt gyakorlat. Vas István például így vallotta be ezt: „Folyóiratot ha néha még / fellapozok izgatottan / Mindig a te versedért” (*Születésnap i r i g m u s I l l y é s G y u l á n a k*). Marad tehát az, amit Arany János vallott: „Van hallgatód? Nincsen? / Te mondd, ahogy Isten / Adta mondanod. Bár pusztá kopáron / Mint tücsöké nyáron / Vész is ki dalod.”

Az így – vagy bármiként – megszülető költészet olvashatóságának voltaképpen nincsenek határai sem a kritikus, sem az értő, sem a naiv olvasó szempontjából. A befogadás rejtélyes dolog. Előfordulhat, hogy egy költemény számunkra való értékeit csak a harmadik olvasás után fedezzük fel, s az is lehet, hogy erre az olvasásra csak évtizedek múltán kerül sor. S amit remekműként értékelünk, annak is más és más arculatát fedezhetjük fel egy későbbi olvasás alkalmával. Esetleg csalódhatunk is korábbi lelkes értékelésünkben. Ez leggyakrabban éppen a kortárs költészet kapcsán következhet be, mert a kritikus és minden más értő olvasó hajlamos a téves értékelésre.

A kritikus pályakezdőként inkább kapja a feladatokat, később már választhat is. Eleinte mindenkiről szívesen írna, hogy minden-

kit jól megismerhessen, később választ magának „szakterületet”, főként ha egyetemen tanít, s egyre inkább irodalomtörténésszé válik, bár a jelenkor és a közelmúlt határán. Én 1968 óta legalább harmadfél száz új verseskönyvről írtam kritikát folyóiratban, napilapban s vagy ötven portrét, verselemzést. A kilencvenes évek első felében elkezdtem a *Forrás* hasábjain egy verskritikai sorozatot, összesen 114 új könyvről írtam, s ezek sokkal később könyvbe gyűjtve is megjelentek (*Versekhez közelítve*, 2006.). Se életkor, se irányzat, se táborba tartozás nem befolyásolt, de munkám teljesen visszhangtalan maradt, s a folyóirat is belefáradt. Inkább monográfiákat írtam: Nagy Lászlóról, majd Kormos Istvánról, könyvnyi tanulmányt Illyés Gyuláról, Juhász Ferencről, Csoóri Sándorról, a Kilenckéről. Akiről pedig nem írtam, azokat is tanítottam, illetve tankönyvfejezeteket készítettem róluk. Csak példaként említem Weöres Sándort, Kálnoky Lászlót, Jékely Zoltánt, Szilágyi Domokost, Kányádi Sándort.

Azóta is inkább tanulmányokat készítek, írószövetségi elnökségem három éve alatt pedig elzárkóztam a kritikaírástól, mert nem tartottam volna ildomosnak. Új verseskönyvről kritikát tíz év alatt alig készítettem. Ideírom a szerzők nevét, őket egyértelműen tudom olvasásra ajánlani: Ágh István, Csoóri Sándor, Juhász Ferenc, Kiss Anna, Kiss Benedek, Kovács István, Nagy Gáspár, Tamás Menyhért, Tóth Krisztina. Kiegészítem ezt a névsort azokkal, akikről az utóbbi három évben portrét, elemzést, esszét írtam: Bella István, Buda Ferenc, Konczek József, Marsall László, Serfőző Simon, Utassy József és újra: Kiss Benedek, Nagy Gáspár, Tamás Menyhért. Látható, hogy vannak visszatérő nevek, hiszen egy hosszú pályán során a kritikusnak kialakul a törzsgárdája, s bár nem zárkózik el olvasóként az új nemzedékektől, írni már nem kíván róluk. Nem annyira felfedezni akar, hanem őrizni, tudatosítani az értékeket. Azért ebben az évszázadban is fedeztem fel tájékozódó olvasóként magamnak fiatal, azóta már elismerést szerzett költőket, például Nagy Gábort, Szentmártoni Jánost, Zsille Gábort. Másokra meg barátok, ismerősök, kritikák hívták fel a figyelmemet. A legnagyobb olvasói öröm mégiscsak a rátalálás. Soha nem feledhetem, hogy

harmadik gimnazistaként felfedeztem Juhász Ferenc addigi életművét, s azt diáktársaimmal is megoszthattam még 1959-ben, ők pedig hozták Weörest, Pilinszkyt, Nagy Lászlót. Még a tanárok se nagyon ismerték őket, akkori kortárs költőket. Aztán egy évtizeddel később elismerő kritikákat írhattam Ágh Istvánról, Bella Istvánról, Buda Ferencről, Mezey Katalinról, Petri Györgyről. Kritikákban, tanulmányokban, antológiákban mutathattam be nemzedékemet s a még fiatalabbakat. Kiket ajánlottam? Akikben láttam a tehetséget és a teljesítményt.

Napút, 2014. 3. sz.

BESZÉD, ÍRÁS, VERSMONDÁS

Az emberré válás útján azoknak az őseinknek, akik már valóban homo sapiensnek, azaz bölcs embernek nevezhetőek, körülbelül százezer éves nyomait találták meg a tudósok. A neander-völgyi, majd a cro-magnoni emberek már beszéltek egymással, vagyis egyre sokoldalúbb nyelvet teremtettek, s volt halottkultuszuk, vagyis valamifajta, elvont dolgokkal is foglalkozó világképük. Körülbelül harmincezer évesek a legrégebbi barlangrajzok, szobor- emlékek, amelyek már komoly művészi értéket képviselnek. Úgy vélem, nyugodtan feltételezhetjük azt, hogy ebben az időben a nyelvhasználat már olyan szintre jutott, hogy megszülethettek és a közösségi emlékezetben hosszabb időre rögzülhettek azok az orális nyelvi alkotások, amelyek művészi értéket is képviseltek. Ezek részben láthatóan praktikus célokat szolgáltak, mint a munkadal, a bölcsődal, a történetmondás, előbb-utóbb a szerelmi dal is, részben szakrálisak lehettek, egy láthatatlan és megismerhetetlen hatalomhoz fordulva, a valóságot és a képzeletet mintázva egymásra, mint a varázskének, a teremtmények, a halottkultusz.

A nyelvi művészet tehát körülbelül harmincezer éves lehet, ám a szövegek rögzítésére szolgáló írás mindössze ötezer éve jött létre, nagyjából egy időben több kultúrában is. Eredetileg ugyan gazdasági, államigazgatási célokból, ám feltehetően csak néhány évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az írást nyelvi műalkotások lejegyzésére is használják, tehát arra, hogy ez a kései szólelemény, az irodalom, tényleg írottá válhasson. Ismerünk legalább négyezer éves irodalminak nevezhető szövegeket. A könyvek könyve, a Biblia ószövetségi része a Krisztus előtti ezer év során keletkezett, a 2–3 ezer éves szövegeket kétezer éve véglegesítették. Az írás és vele együtt az olvasás feltalálása, rendszereinek kidolgozása után a használat sokáig csak kevesek kiváltsága volt, mert a társadalom élete nem tette szükségessé általános használatukat, az csak a polgárosodás korában kezdett elterjedni. Magyarországon 1777-ben a Mária Terézia által kiadott *Ratio educationis* írta elő a kötelező elemi iskolai oktatást, ám tudjuk, hogy nagyon hosszú időnek kellett eltelnie az analfabetizmus gyakorlati felszámolásáig. 1880-ban a magyarországi lakosságnak még 56,5 százaléka volt írástudatlan, s ez csak 1920-ra változott 15,2 százalékra, s ebben annak is szerepe volt, hogy a Trianon által elcsatolt területeken magasabb volt az analfabetizmus aránya. A magyarság többsége tehát mindössze körülbelül száz éve képes írni és olvasni, vagyis ilyen módon hozzájutni többek között a szépirodalmi szövegekhez is. Addig az ősi orális elsajátítás volt az általános, s abban a népköltészetnek volt nyomatékos helye és szerepe. A népköltészet lírai alkotásai dallamukkal voltak ismertek, tehát nem mondták, szavalták, hanem énekelték azokat, a több ezer éves gyakorlatnak megfelelően. Idézzük fel azt is, hogy a műköltészet régi évszázadaiban, egészen Balassi Bálintig az énekelt vers volt az elterjedt. A mai értelemben versmondásról tehát csak feltételesen beszélhetünk. Az énekmondók megtanulták a dallamot és a szöveget, a befogadás pedig kizárólag hallás után történt.

Verset, költeményt, költészetet emlegetek, s mellé kell tenni a líra fogalmát is. A mai emberek általában szinonimaként, de legalábbis rokon értelmű szavakként használják e fogalmakat, pedig

korántsem voltak azonosak. A vers szó a szöveg formáját jelöli: nem prózai, hanem verses szövegről van szó. A költészet szó eredetileg minden verses művet jelölt, tehát az epikus és drámai alkotásokat is. Az epika és a dráma a felvilágosodás korában kezdte elhagyni a verses formákat, így az egyre inkább csak a lírai alkotásokat jellemezte. A líra fogalma az epikával és a drámával a három műnemet jelöli, s amikor az utóbbi két évszázadban versmondásról beszélünk, akkor a lírai alkotásokra gondolunk. A műnemek között vannak határesetek, átmenetek. A 19. század második felében megjelent a szabad vers, a prózavers is, ezek azonban az avantgárd megjelenéséig nem jelentettek gondot sem a műfajelmélet, sem a versmondás szempontjából.

Érdekes a líra történetével és fogalmával is foglalkozni egy keveset. Egyrészt igen valószínű az az elképzelés, amely a mai irodalmi műfajok közül az elbeszélést, a mesét és a dalt tartja a legősibbnak és már az ókor kezdetén öntudatlanul is esztétikai élményt nyújtónak minden ember számára, tehát léteztek kifejezetten lírai művek, s a köznép körében ezek voltak ismertek. A műköltészetben ez a műnem voltaképpen csak a reneszánsz korától kezdett teljes jogúvá válni. De a barokk költő még az eposzt tekintette igazi alkotásnak, s a klasszicista is eposszal, verses drámákkal büszkélkedett. A szentimentalizmus, majd a romantika volt a műnem nagy felszabadítója, s korántsem véletlenül a népköltészet felfedezője.

Mi jellemzi ezt a kétszáz-kétszázötven éve újjászületett, a polgárság korának megfelelően modernné vált lírát? Először is a nagyobb fokú személyesség, amely részben a lírai én léthelyzetével kapcsolatos, részben pedig bármely személyiségével, akárki belső világával. A tárgyias líra is személyes. A lírai művekre kezdettől jellemző, legalábbis részben:

a ritmusosság, zenei, nyelvi, tartalmi (gondolatritmus, motívumok stb.) formái;

a költői (sűrített, szabadabb, egyéni) nyelvhasználat;

a költői képek gyakorisága, sokfélesége, rendszere;

a nem költői műveknél sokkal erősebb megszerkesztettség;

a valóság- és a személyiségelemek sűrített kapcsolata;

- a képzelet fokozott jelenléte;
- az értékfogalmak és hiányuk koncentrált megjelenítése;
- az emberi megismerés, tudás és világkép különböző elemeinek egyéni szintézisekben való megjelenítése (mágia, vallás, hit, fantasztikum, realitás, materializmus, metafizika, tudomány, művészet stb.).

Mindezek alapján a 19. század második felétől kezdve a legelfogadottabban modernnek nevezett lírát a polifónia és a sűrítettség, s belőlük következően a komplexitás jellemzi. Mivel azonban az elképzelt teljesség elvileg sem érhető el, a lírai műben rendre megjelenik a legkülönbözőbb szinteken – a nyelvitől az értékekig – a hiány, a hiátusosság. A lírai mű számos esetben ezzel együtt válhat tökéletessé.

Lényeges szempont a költőszerep felfogása is. Ki beszél? – kérdezzük a verset olvasva. A hagyományos köznapfelfogás szerint a versben a költő személye mutatkozik meg. Ez soha nem volt teljesen igaz, jellegzetes ellenpéldák a szerepversek. A romantika kora tette általánossá azt a költői szerepfelfogást, amelynek alapja a képviselési elv. A közösséget azonban sokféle módon lehet szolgálni, képviselni, s ezt a magyar líra klasszikusai Berzsenyitől Nagy Lászlóig és azóta is ékesen bizonyíthatják. A 20. században újabb felfogások jelentek meg a világirodalomban, s nálunk is. Az egyik hol a tárgyiasság, hol a mítoszi jelleg személytelenségét hirdeti és vallja, akár azzal is, hogy más és más személyiségként jelenik meg verseiben. A legismertebb hazai példák: Nemes Nagy Ágnes, illetve Weöres Sándor. Egy másik, egyre elterjedtebb felfogás szerint a költő ugyanúgy, mint akárki más: csak egy személy, akárki, akinek éppen az a képessége, hogy verset tud írni. Ezt például Vas István, majd Petri György fejezte ki tételszerűen is. Végül a neoavantgárd, majd a posztmodern irányzataiban megjelent az a szerepfelfogás, amely szerint tulajdonképpen a nyelv beszél, s nem a közösségnek, nem az olvasónak, hanem a szintén a nyelv által meghatározott befogadónak.

Jogos kérdés a *ki beszél?* és a *kihez szól?* után az is, hogy a költő (a vers) *miről beszél?* Azt hiszem, minden kor minden alkotójára jellemzően három területet és azok kapcsolatát szükséges figyelembe venni. Létezik egyrészt a személyiség, másrészt az a valóság, amelyben ő és minden elődei és kortársai léteztek és léteznek, har-

madrészt pedig az emberi képzelet. Rajzoljunk gondolatban három kört, amelyek mindegyike metszi a másikat oly módon, hogy létrejön egy kisebb-nagyobb terület, amely a valósághoz, a képzelethez és a személyiséghez egyaránt hozzátartozik. Ez minden költőnél más és másfajta lesz, s ez az a tapasztalati és élményalap, amelyből megszületik a költészet. Példaként gondoljunk Hamvas Béla 1944-es, Weöres Sándorról szóló bírálatára, amelyben üdvözli a költőt, aki szakít az emberiséget tévútra vezető homéroszi, azaz valóságtükröző költészettel, s végre a helyes, az orpheuszi utat választja. Az én ábrám szerint ez azt jelenti, hogy a valóság köre perifirikussá válik.

Tudjuk, hogy akár halljuk, akár olvassuk a verset, a befogadásnak különböző szintjei vannak. Először megértjük, majd értelmezzük a szöveget. Az olvasásnak az az óriási előnye, hogy azonnal ismételhető, s akárhányszor végigjárhatjuk a költő által kijelölt utat. Természetesen a mai hangrögzítési technikák könnyen lehetővé teszik, hogy az elmondott verset is akárhányszor meghallgassuk. Nagy különbség azonban, hogy a versmondás egyúttal értelmezés is, azaz kijelöl egy megértési-értelmezési irányt, s ez elsősorban arra hat, aki még nem ismeri a szöveget. A befogadásnak azonban nem csupán egy adott időmetszetben vannak szükségszerűen szintjei, hanem horizontálisan, az időfolyamat különböző metszeteiben is. Akár néhány hét vagy hónap eltéréssel újraolvassa is új és újabb szempontok merülhetnek fel. József Attila híres szerpentinhasználatát felhasználva: igaz ugyan, hogy a hegyre felfelé haladva mindig csak egy-egy részletét látjuk a tájnak, s az egész csak a csúcson tárul fel számunkra, azonban ugyanarra a hegyre más és más nap-szakokban, évszakokban, életkorban, társaságban haladva is változik az, amit befogadhatunk. Az emberi élet hosszabb időtávlatában gondolkodva pedig változik a társadalmi környezet, maga az irodalom, s a személyiség is. A posztmodern irodalomelmélet szerint nagyszámú befogadó elvileg sokfajta értelmezéshez juthat el. Ez azonban csak korlátozottan lehetséges. Még a legelvontabb vers is kijelöli az értelmezés határait, legfeljebb a halandzsaszöveg feleltethető meg az említett felfogásnak. A részleges értelmezési igazság pedig félrevezető, ha abszolút érvényességre törekszik.

Az elmélet újabban megkülönbözteti, s ezt helyesen teszi, a befogadók között az ideális olvasót, vagyis azt a személyt, aki széleskörűen ismeri a valóságot, a történelmet, a kultúrát, az irodalmat. Jó, sőt ideális versmondó abból lesz, aki egyúttal ideális olvasó is. Aki tehát meglehetősen ismeri a klasszikus és a kortárs lírát, akinek vannak kedves költői, s ha például egy versenyre készül, ahol adott a tárgykör, nem csak azt a két verset olvassa el, amelyet meg fog tanulni. Lehetőleg maga választja ki a szöveget, legfeljebb tanácsot kér másoktól. Amatőrre és hivatásosra ez egyaránt vonatkozik, bár a hivatásos versmondónak, színésznek bármely lírai művet elő kell tudnia adni elfogadható szinten. Pontosabban így van ez a 20. század kezdetéig született művekkel kapcsolatban.

Egy évszázaddal ezelőtt azonban nagyhatású művészeti forradalmak kezdődtek. Három nagy újító hulláma volt a 20. századnak: a klasszikus avantgárd, amely az irodalomban 1909-től, az I. futurista kiáltványtól számítható körülbelül 1930-ig, majd a neoavantgárd az 1960-as, 70-es években, végül a posztmodern az évszázad utolsó negyedében. Ez a három hullám lényegesen módosította az Európában két és félezer év alatt megformálódott irodalomképet. Az avantgárd irányzatok alapvető jelszava: Pokolba a hagyománnyal! Az irodalom helyét a nem irodalmias irodalom foglalja el. Hódít a képvers, a halandzsa, a hangzavar, a szerkesztetlenség, az álomtechnika. Az avantgárd irodalomnak elsősorban katalizátor hatása volt, az viszont nélkülözhetetlennek bizonyult. A neoavantgárd folytatott bizonyos avantgárd törekvéseket, ugyanakkor előkészítette a posztmodernet, amelybe idővel beleolvadt. A szakirodalom megkülönbözteti a jel és a kiáltás típusú neoavantgárd törekvéseket. Az előbbi a művet nyelvi szövegnek tekinti, s célja a nyelv elemek-re bontása, majd modellszerű összerakása, nemegyszer a jelentéstől elvonakoztatva. A kiáltás típus közismertebb példája a beatköltészet, amelynek jellemzője a szabad asszociációs szózuhatag. Élőbeszédhez közelítő prozódiajuk előadva kifejezetten hatásosabb.

A legközvetlenebb múlt a posztmodern irodalom kora. Hozzá kell azonban ehhez tenni, hogy a 19. században sem volt olyan kor-szak, amelyet egyetlen, egységes korstílus jellemezhetett volna, a

20. században pedig még feltételesen sem beszélhetünk ilyesmiről. A posztmodern mást mond és másképpen, mint a klasszikus modernség vagy a késő modernség, de nem tudta azokat eltörölni. A mai, poszt-posztmodern korszak pedig egyértelműen a látványos visszaklasszicizálódás kora. Tessék kézbe venni legrangosabb irodalmi folyóiratainkat, s olvasni a verseket, különös figyelemmel a fiatal nemzedékektől: a 21. század már túl van a posztmodernen.

A posztmodern lényege, Ady Endrét abszolutizálva az, hogy „Minden Egész eltörött”. Vagyis széthullottak a nagy, egységes világgépek, s nem is fognak újjászülni, mindent áthat a bizonytalanság, a relativizmus. A történetfilozófiai célképzet válságával együtt járt a nyelv újfajta, kételyeket is kifejező felfogása. Elégge általános a mimézis-elv elvetése. Ettől függetlenül is erősen kritikus a hagyományhoz való viszony: minden kérdéssé, átértelmezhetővé válik, a 20. századi hagyomány nagy része pedig korszerűtlennek minősül. Ebben a rendszerben jelentősen csökken a szerző, s megnő a befogadó szerepe. Az író szinte szabad kezet kap a nyelvi szöveg-hagyomány felhasználására, a befogadó pedig az új szöveg értelmezésére.

A 20. század irodalmában folyamatosan születnek az irodalom határait feszegető, a nem-irodalmi irányzatok és törekvések. Elterjednek az elmondhatatlan versek, sőt az olvashatatlanok is. A szöveg sokszor szándékos nyelvi zavar, rejtvény, játék, pusztán ötlet. Széttördelik a nyelvi szabályokat: az írásmódot, a szókinccset, a nyelvtant. Hol a látvány a lényeges, hol a hangzás. Létrejön a vers-minimum, az egyszavas vers, a másik végleten pedig a befejezhetetlen költemény, a szózuhatag. Ha minden Egész eltörött, legyen minden Töredék. Ha a világ a káosz képét mutatja, teremtsünk mi is káoszt, mondják néhányan. Az irodalmi szöveg rendezettsége olykor pusztán formalitás, logikát és költőiséget is nélkülöző. A legjelentősebb avantgárd irányok összművészeti jellegűek. Aligha véletlen azonban, hogy általában a képzőművészet indította el őket, s ott érték el a maradandó eredményeket. A képiség szinte mindent elvisel, a nyelv azonban nem. A köznyelv és az irodalmi nyelv ugyanis nem képes annyira különbözni egymástól, mint a figuratív és a non-

figuratív képzőművészet, mivel a nyelv mindegyik fajtájának ugyanaz a valóságvonatkozása. Az irodalmi nyelv nem egy másik nyelv, csupán nyelvváltozat. Lehet ugyan a legteljesebb szabadsággal játszani vele, úgy vélem azonban, hogy abból nem irodalom születik. Ha művészet, akkor annak más nevet kell adni. Nem a nyelv költészete az, bár megtermékenyítő lehet a hatása, mint bármilyen másnak, akár a művészeteken kívülről érkező.

Az avantgárd–neoavantgárd–posztmodern hármassága rendre felerősített vagy létrehozott olyan formákat, amelyek a versszerűség, a költői, a lírai jelleg határait feszegették vagy lépték át. A képvers már az antikvitásban megjelent, de meghatározó típusa még Apollinaire híres versében is a szabályos, előadható lírai szöveg írásképeinek célzatos, képet is formázó elrendezése volt. A vizualitást meghatározóvá az avantgárd tette. Kassák Lajos képverseiben már a képiség a döntő, maga a szöveg csak némelykor mutatkozik igazán költőinek. A képvers egy újabb típusában szöveg már csak a verscímben jelenik meg, de hát a festményeknek is szokott címe lenni (például Nagy László *Szárny és piramis* című alkotása). Ezek az újabb típusok szövegmondással már nem vagy csak csonkán jeleníthetők meg.

Másfajta példa lehet a versminimum, amely rendszerint a töredék, a töredékesség képzetét is kelti. A véglet az egyszavas vers, amelynek legismertebb példája alighanem Weöres Sándoré, s mindössze ennyi: „Tojásj”. Aki ennyit hall, várná a folytatást, ám egy előadóesten máris a következő darab, akár egy másik egysoros következik, meditációra tehát aligha van alkalom. Olvasva más a helyzet, hiszen ebbe a tömörségbe akár az egész világegyetemet bele lehet képzelni, vagyis túl általános, határolatlan a kifejezés. Ne feledjük: összetett szóról van szó, teljesen egyéni alkotásról, amely lényegesen eltérő jelentéssíkokat von együvé, többjelentésű költői képet alkotva.

A költői gyakorlatban a hagyományos versminimum a kétsoros epigramma volt. Az ezredfordulón viharos gyorsasággal és hihetetlen népszerűséggel a haiku vette át a helyét. A látszat szerint haikut bárki tud írni, aki képes egy értelmes szöveget 5 – 7 – 5 szótagú so-

rokba rendezni, s abba mély, szimbolikus jelentést képzelhet bele. A magyar nyelv hajlékonysága és műfordításunk színvonala csaknem minden műformához képes hozzáférközni, a haiku azonban annyira a japán kultúrában gyökerezik, hogy csak részlegesen válik számunkra valóvá, s ez a gondja költőinknek is. A haiku tömörségre kényszerít, mívésségre, végiggondoltságra, ugyanakkor automatizálja is a versírást, ritkán érvényesül a szépség és a mélység harmóniája. A haiku népszerűségét annak dacára posztmodern jelenségnek gondolom, hogy zárt és egész-élményt kínáló forma, ugyanis magyar változatai éppen ezt az egész-élményt általában képtelenek megadni.

A versminimummal ellentétes véglelet a versmaximum, a befejezhetetlen vers, a szöveg áradása. Gyökerei egészen a barokkig nyúlnak vissza, közvetlenebbül a szürrealizmusig. Többnyire a leltározó jelleg adja a szerkezetet, s a képek áradása, burjánzása megnehezíti a kezdettől a végig tartó út nyomon követését az olvasó, még inkább a vershallgató számára. A hallgatói figyelem is határokat szab a befogadó szempontjából. Már félórai időtartam is túl soknak bizonyulhat. Az előadhatóság határait olyan művek jelezhetik, mint Kassák Lajostól *A ló meghal a madarak kirepülnek*, Juhász Ferenc-től *A szarvassá változott fiú kiáltása a titkok kapujából*. Hozzájuk képest Nagy László hosszúversei tömör alkotások.

Az eddigieknél súlyosabb kérdéseket vet fel, ha az irodalmi szöveg a nyelvi megérthetőséget teszi kérdésessé. Ennek legvégletesebb esete természetesen a halandzsza. Más a helyzet, ha a halandzsza csak része egy teljesebb szövegnek, főként, ha ez a szöveg ismert, klasszikus műre játszik rá. Ennek talán leghíresebb, immár klasszikus példája Kálnoky László műfordítás-paródiája, a *Shakespeare: XIX. Henrik*. Íme egy részlet:

*Felség, a franc föld künyöső parlatán,
eliült a hadvasok zadorlata.
Bék ül hevély-csornáló Mars helyén;
s a nép, a tél-túl potnát, csart, sugát,
pohontyot vesztő, nyögsanyarta nép
tallót subál, polyhót vet parlagon [...]*

Számos változata létezik a nyelvi játéknak, a nyelvrontásnak, amely odáig mehet, hogy a szöveg szinte olvashatatlan, s így élvezhetetlen. Természetesen a szöveget előadni sem lehet. Szélsőséges példa Tandori Dezső *Koppár köldüs* című verseskönyve (1991), amelynek címe Koppenhága, Párizs, Köln és Düsseldorf városnevének rövidítése. A könyv az utolsó vers kivételével végig így íródik:

*Lengsze, masolom tovább, I istenm mondd Düreren Stras ha jól
irm volt*

*Elbuöevl, oly tiszt levg, oly oörm foölfedz ment ucak tiszta mnint
Kompenhang, meg toöb toböob szeb taln.*

Domokos Mátyás írta évtizedekkel ezelőtt, ironikusan, hogy fűrgén működik a magyar versírógép, óriási a túltermelés. Nem az amatőrökre, a dilettánsokra gondolt, hanem azokra, akiknek kiadták a kötetét, és sordíj alapján kapták a honoráriumot. A szerző nem láthatta előre, hogy mára már, bár a honorárium eltűnt, a költők száma tovább gyarapodott, csupán az írógépről áttértek a számítógépre, amely egyrészt az írógépnél sokkal több lehetőséget kínált a nyelvfacsarásra, továbbá a képversek létrehozását is elősegítette. Sőt, megszületett a számítógépes költészet, amelyben a gép már nem pusztán íróeszköz, hanem „alkotótárs”. A számítógép révén az internetezés másra is alkalmas: bárki közzétehet bármilyen szöveget, költővé nevezheti ki magát. Ennek távlatai egyelőre beláthatatlanok. Veszélyes dolog az internetről való szövegletöltés is. Egyrészt nagy a szöveghiba lehetősége. Másrészt közismert költők neve alatt jelenhetnek meg tőlük teljesen idegen szövegek, olykor amatőr írások, akár névrokonság alapján. Voltam már olyan szavalóversenyen, ahol ketten is előadtak egy Nagy Lászlónak tulajdonított, internetről letöltött amatőr szintű versecskét. Nem voltak ideális olvasók, de versmondók sem.

A megérthetetlen, az előadhatatlan versszövegek korát élnénk? Korántsem. A posztmodern szemléleti és poétikai újításainak, sőt vadhajításainak is megvan a haszna. Egyetlen példát idézek, Bertók Lászlótól, aki újjáteremtette a szonettet.

S MINT AKI TÖRÖKÖT FOGOTT

*Eddig, ami előtte ment,
most az, ami csak toporog.
Robban az egész regiment,
s mint aki törököt fogott.*

*Csak a gyerekek s asszonyok.
Csak ők értik a hirtelent.
Egy csipesz itt, egy mosoly ott,
s megvan, hogy kinek, mit üzent.*

*Egyébként elfogy, annyi szent.
Lyukas zászlók meg abroszok.
S mert mindenkinek mást jelent,*

*még jőni kell, mert jőni fog.
Hiába kavics, könny, homok,
ha se Kelemen, se cement.*

Ebben a versben a rájátszások, a hiátusosság és a mozaikosság mellett szembeötlő vonás a paradox jelleg, amely nyelvi, képi és fogalmi szinten is jelen van. Semmi sem tekinthető egyértelműnek, bizonyosnak, kivéve azt a tényt, hogy a létezés véges, ám éppen ez: az élet-halál tényének feloldhatatlansága a legnagyobb paradoxon. Ez vezethet el ahhoz, hogy mindennek a színét és a fonákját is megláthassa a szemlélő, s szinte mindig egyszerre. Nincs nyugvópont, s ha meg is fogalmazódhat a reményelv, mindig ott van mellette a képtelenség, a kérdezés, a feltételeesség is. Az ilyen műveket mondani lehet, mondani érdemes.

Elhangzott a Magyar Versmondók Egyesülete költészet napi ülésén Budapesten, 2012. április 14-én.

HOLNAP MÁR KÉSŐ

Személyesen

Egy irodalomtörténésztől, főleg akkor, ha még kritikus is, elvárható lenne, hogy fontos és komoly kérdésekhez alapos és sokoldalú tanulmányozás után szóljon hozzá. Országos felméréseket elemezzem, adatokat böngésszem, szakemberekkel folytasson mélyreható eszmecserét. Engedelmet kérek, én most rendhagyó leszek. Műfajom az esszé lesz, s élettapasztalataimból fogok kiindulni, azok alapján próbálok helyzetet elemezni, feladatokat felvázolni. Nem az egyedüli megoldás ez, de talán megengedhető, hiszen hatvan éve vagyok olvasó ember. Ha nem lennék az, aligha beszélhetnék az olvasóvá nevelésről. Helyzetem azért különleges, de talán mégis általánosítható, mert egész életemet olvasó emberek között töltöttem el. Értelmiségi családba születtem bele, anyai ágon már sokadik generációsba, s magam is értelmiségi családot alkottam meg a feleségemmel. Hasonlóan cselekednek gyermekeink is. Szerencsés kisdiák voltam, mert egykettőre megtanultam írni és olvasni, sőt fogalmazni, hangosan olvasni, verset mondani. Amikor a tanító néni beteg volt, rendszeresen, órákon keresztül én olvastam fel az osztálynak. Csak közepesen voltam szorgalmas, a leckeírást olykor kellemetlen munkának éreztem, de tudom, hogy nyolc év alatt mindössze kétszer kellett magolnom, azaz erőnek erejével a fejembe gyömöszölni valamit. Ötödikben a vastagbetűs és hosszú nyelvtani szabályokat utáltam, mert szó szerint kellett tudni őket, s ezt felesleges túlzásnak tartottam, nyolcadikban pedig a szappangyártás irgalmatlan hosszú képlete haladta meg eleinte az erőmet. Tényleg szerencsés gyerek voltam.

Aztán jóval később, némi életbeli kanyarok után bölcsész lehettem, majd tanár. Ráadásul olyan ember, aki a leendő magyar szakosokat tanította 38 éven keresztül. Vagyis csupa olyan fiatal, aki feltételezhetően már régóta olvasó ember volt, ráadásul szépirodalmat olvasó, azaz kiválasztott. Hosszú éveken át tartottam egyetemi elő-

készítő tanfolyamokat. Rendhagyó irodalomórákon vettem részt, az alsó tagozatosoktól az érettségi előtt állókig terjedt a közönség. Nagyszámú író-olvasó találkozó vendége voltam. S más jellegű kapcsolataimban is találkozhattam olvasó emberekkel. Egy villanyszerelő technikussal, akivel arról lehetett beszélgetni, hogy miként mondta a verseit Pilinszky János. Egy kőművessel, aki gyakran vőfélykedett. Egy vendéglőssel, aki korábban a New York Kávéházban rendszeresen kiszolgált Nagy Lászlót, s a következőt mondta róla: „Nem állítom, hogy Nagy László minden versét ismerem, de azt igen, hogy ő embernek ugyanolyan volt, mint költőnek.” Én három könyvet írtam Nagy Lászlóról, de egyetlen mondatban nem tudtam volna így összefoglalni a személyiség lényegét.

Azért ne gondolják azt, hogy az irodalom álmvilágában léteztem. Az 1970-es évek elején a fiatal írók köréből néhányan elindítottuk az olvasótábori mozgalmat, hogy minél több gyereknek segítsünk eljutni a gondolkodva olvasás csodálatos birodalmába. Az Olvasó Népert Mozgalom országos tanácskozásán 1973-ban fel is szólaltam, majd egy cikket írtam *Második analfabétizmus* címmel (*Napjaink*, 1973. 9.). Most újraolvasva megállapíthatom, hogy a gondok akkor is hatalmasak voltak, s az újabb változások nem használtak az olvasáskultúrának. A hajdani mozgalom célkitűzése ma is időszerű. A második analfabétizmuson lényegében a funkcionális analfabétizmust kell érteni.

Nagyot ugorva az időben, 1992-ben a Magyar Olvasástársaság, a HUNRA konferenciáján bevezető előadást tartottam *Olvasatlan olvasatok?* címmel. Ez a megfogalmazás a magyar szakos tanári pályára jelentkezők hiányos olvasottságára utalt, ám az általános helyzetelemzés még közvetlenebbül érvényes a jelen időre is, pedig a számítógép használata csak akkor kezdett elterjedni, az internet pedig vadonatúj eszköz volt. Akik akkor születtek, most érettségiznek, a magamfajta idősebbek pedig elgondolkozhatnak azon, hogy egyetlen életidőben hány radikális változást kell megélniük nemcsak a történelemben, a politikában, a technikában, hanem az életformában, a művelődési szokásokban is.

A kultúra, a műveltség és a hatalom

Ismeretek nélkül az állatok sem létezhetnének, elpusztulnának. Egy idő után az ember egyre bizonyosabbá válhatott abban, hogy az ismeret, a tudás életrevalóbbá teszi őt, s hogy nem csupán a fizikai erő jelent hatalmat, hanem a tudás is. Az ősi csoportokban, a hor-dákban kettős hatalom alakult ki: a parancsnok, a törzsfőnök, mai szóval a politikus fizikai, a sámán, később a pap, az írástudó szel-lemi ereje révén vált vezetővé. A hatalom vonzotta magához a ki-alakuló magántulajdoni formákat, hosszú távon mégis harmadik ha-talomként jött létre a gazdasági. Évezredekkel később a polgárság kora a társadalmi kiemelkedés három lehetséges, elvileg egyenran-gú módjának tekintette a gazdasági, a politikai és a szellemi kiváló-ságot. Az igazi halhatatlanságot azonban elsősorban a tudósoknak és a művészeknek adta meg, s csak néha a politikusoknak. Az ez-redforduló világa ezt a rendet bolygatta meg, s a szellemi képessé-gek rangját egyre kétségesebbé tette. A legmodernebb társadalom persze egyáltalán nem tud értelmiség nélkül létezni, ám az értelmi-séget már nem egyfajta vezetőként képzei el, hanem olyan szak-barbárként, aki egy gépezet fogaskereke. Nem szellemi irányító, nem minta többé, mert szellemi irányításra a hagyományos értelem-ben nincs már szükség. Az emberiség így a vesztébe rohan, mert fokozatosan szétbomlik az ősi rend, amely közösségnek őrizte meg az emberek halmazát, az egyént ugyanakkor szellemi lénynek, aki kiemelkedett a mindennapok monotonijából és gondolkodott nem-csak életéről, hanem létéről is.

Melyek a legfőbb és leginkább szembeötlő bajok?

A vallás, Európában a kereszténység az egyén és a közösség életét végigkísérő világgép volt, amely értelmet kínált, erkölcsöt adott és fegyelmezett. A felvilágosodással megindult folyamat a 20. száza-dot már a vallás fokozatos törlésének korává tette. Mind a liberális, mind a szocialista, mind a posztmodern szemlélet rombolt ebből a szempontból, s az európai ember nem tudott felemelkedni arra a

szintre, amelyen vallásosság nélkül is megőrizheti személyiségének azt az integritását, amelyen jelképesen Isten teremtményeként létezhet.

A Tízparancsolatot az emberiség nemzedékei persze soha nem tartották be tökéletesen, mégis elfogadott norma volt. Nemcsak a vallás megváltozott helyzetével függ össze azonban az erkölcsi normák fellazulása, a zavarodottság. Még a Szovjetunió is szükségét érezte a hatvanas évek elején, hogy megszövegezze a kommunizmus építőinek erkölcsi kódexét, sajnos nem sok haszonnal. A jelenkorban azonban hathatós erkölcsi megújulásra volna szükség Európa-szerte, beleértve bennünket is.

Az ember eleve és elkerülhetetlenül közösségi lény, csak közösségben nőhet fel emberré, és abban kell leélnie életét. A kivételes ellenpéldák egészen rendkívüliek. Az önmegvalósításnak mindezt figyelembe kell vennie. A modern, még inkább a mai társadalomban atomizálódik az ember, ám ettől aligha lesz gazdagabbá a személyisége. Meg kellene találni az egészséges arányt a társadalomban létezés, a többi ember szolgálata és az önkiteljesítés között.

Az ember évezredekken át beleszületett egy kulturális hagyományba, abban nevelődött, azt sajátította el, és azt gazdagította a maga módján, s adta át az utódainak. A posztmodern a teljes hagyományt kérdésessé tette, relativizálta, s bár a posztmodern kort már átléptük az ezredforduló legközvetlenebb éveiben, az értékbizonytalanság megmaradt. Mintha nem lenne semmiféle normarendszer.

A 20. század közepén még a polgárság körében is erős volt a több nemzedéket egybeölelő család, mint a társadalom legkisebb, ám nélkülözhetetlen közössége. A nemzedékek rendje és egymásrautaltsága alaptörvénynek bizonyult. A társadalom változásának leginkább szembeötlő ténye a család széthullása, ami nálunk a hatvanas években indult meg, s amihez már elkerülhetetlenül társult a születésszám radikális csökkenése, az előregedés.

Monográfiákat kellene írni arról is, hogy ezekben az évtizedekben a felnövekvő nemzedékek szemében miként alakult át az a tézis, hogy a tudás hatalom. A többség nem sokat tudó és sokat dolgozó ember szeretne lenni, hanem olyan, aki érvényesül. Persze

nem ez az utóbbi szándék a baj, hanem a megfelelő alapozás hiánya. S itt nem csak a szakismeret megszerzéséről van szó. Korunk egyre inkább a barbár szakbarbárok kora. Azt értem ezen, hogy a szűkebb szakmán kívül kizárólag a szórakozás különböző formái érdeklik őket.

A kultúra elsajátítása

Tízezer éveken át a szájhagyomány, a mintakövetés volt a kultúra elsajátításának egyetlen módja. Nálunk csak a 18. század végén merült fel az elemi szintű közoktatás igénye, csak száz évvel később vált általánosabbá az egyetemi képzés. A reformkor óta beszélhetünk sajtóról, komolyabb olvasóközönségről, irodalmi életéről, a rádiózás a két világháború között kezdett elterjedni, a televízió az 1960-as években, az internetezés pedig a jelenkorban.

Ötven éve még az én nemzedékemnek is azt mondták, amikor érettségiztünk, hogy most fogunk kilépni „a nagybetűs életbe”. Bár azt is tudtuk, a latin mondást idézve, hogy nem az iskolának tanulunk, hanem az életnek, gyakorlatilag létezett a szétválasztó kettősség, még akkor is, ha élményszerűen átélhettem a Rákosi-kor gazemberségeit, ha szinte felnőtté válhattam az 1956-os forradalomban.

A jelenkorban a hagyomány különböző szintjeinek és rétegeinek radikális, földrengésszerű átalakulása zajlik. Évtizedek óta tart a vita – most csak a közoktatásra utalok –, hogy mi tartozzon a kulturális hagyományba, milyen legyen az értékrend, mi a szükséges ismeretanyag, milyen legyen az elsajátítás technikája. A csecsemő ma már olyan világban születik, amelyben nem válik élesen ketté a gyermek- és a felnőttkor, viszont a szülők, tágabban a család egyre kevésbé érzi feladatának a gyermek oktatását és nevelését. Azt ráhagyja a gyermekintézményekre, majd az iskolákra. Ez egészségtelen folyamat. A gyermek nevelődik. Ahhoz, hogy teljes értékű emberré váljon, nincsen egyéb mód a nevelésnél. S nevelni elsősorban a családban és az iskolában kell, s minél közvetlenebbül. Magyarán: ezt a munkát nem bízhatjuk rá a televízióra, az internetre, azok csupán segédeszközök lehetnek. Szülőkre, nagyszülőkre, tanárookra van szükség, akik nevelnek, szép szóval oktatnak és játszani is engednek.

A napokban ismét elhangzott a régi mondás: a kultúrában virágozzék minden virág. Úgy legyen, ám valakiknek el kell dönteniük, hogy mi számít virágnak, s mi gyomnak. Olykor a gyom is lehet mutató, idővel azonban elfojthatja, kiirthatja a virágokat. Ezt is meg amazt is.

Amikor a polgári eszmerendszer Európa-szerte elterjedt, a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavai hatottak. Schiller és Beethoven szavával és zenéjével az a gondolat, hogy „testvér léssen minden ember”. Tudjuk, nem lett azzá. Az ezredforduló a globalizáció kora. Ez lenne a testvériség? Nem, ez inkább út a falanszterhez, s ez a kultúrában már egyre inkább érvényesül.

Az ember egyszerre automatizált és autonóm lény. Az élethez az előbbire, a létezéshez inkább az utóbbira van szükség. A globalizmus emberében egyre több az automatizmus, ebben válik testvérré a tömeg, s ebből egyre nehezebb átlépni az autonómiába. Az iskolai oktatáson túl a kultúra is egyre inkább csak automatizált módon jut el a tömeghez. Nem műveket, nem tudományt, hanem szórakoztatást kapnak, azt is egyféle módon, „kereskedelmi” és nem „köszöngélati” jelleggel.

Ennek a kereskedelmi jellegnek, erőszakolt szórakoztatásnak a túlsúlya gátolja az ideálisnak tekinthető nevelést. A televízió csökkenti a család jelentőségét, s látszólag felmentést ad a szülői feladatok egy része alól. Nem szükségtelen, ám kordában tartandó. Elsősorban a természettudományos, a műszaki ismeretek megszerzésében, a nyelvtanulásban tartom jelenleg úttörő módon hasznosnak, a humán műveltség megszerzésében, a harmonikus személyiségformálásban azonban már vitatható a szerepe.

Kétségtelen, hogy a szüleinket nem válogathatjuk meg, s tanárainkat is csak rendkívüli esetekben, s ha szüleink is azt akarják. A jó szülő viszont nem azt jelenti eleve, hogy magas fokú az iskolázottsága. Illyés Gyula ugyan feltörekvő családba született, mégis kellett a tanító bölcsessége, éles szeme is ahhoz, hogy gimnáziumba kerüljön. Kellett a nagymama különös ötlete, hogy a pusztai kisfiút a kastélybeli nevelőnővel franciára taníttassa. Ha Illyés Gyula nem tanulhat tovább, más emberré és költővé válik. Nagy László szülei

csak elemi iskolába jártak, az apa mégis mintagazda lett, falujának bírása. Az édesanya pedig úgy döntött, hogy ha már földjük a banké a hitelek miatt, a gyerekeik váljanak szabadabbá, s tanuljanak. S nemcsak fiait küldte középiskolába, lányai is leérettségiztek. Az 1930-as években ez rendkívüli döntés volt. Ha Nagy László nem kerül a pápai kollégiumba, ha nem lettek volna ott kiváló tanárai, aligha válhatott volna azzá, amivé lett. Aligha túlzó, ha közmondás-szerűen kijelentem: mutasd meg a szüleidet, s megmondom, kivé válhatsz.

Egyértelmű tehát, hogy meghatározó a pozitív családi minta, hogy szükség van pedagógusi hajlammal megáldott szülőkre. Bölcs szülővé is nevelődni, nevelni kell. A kezdő szülők a csecsemőgondozással foglalkozó könyveket még kézbe veszik, később inkább már csak emlékeikre, megérzéseikre hagyatkoznak. S mivel ott van a bölcsőde, az óvoda, a tévé, nem tartják szükségesnek a mesélést, a felolvasást, a versmondást, az éneklést. S ha van is néhány polcnyi könyv otthon, alig tapasztalhatják annak szülői használatát.

Pozitív és negatív példák sokaságát lehetne sorolni. Bizonyos, hogy igézően hasznos olvasó kedvű családban növekedni fel. Ideális, ha a szülők kulturális érdeklődése sokirányú, ha fel tudják csilantani gyermekeiknek a sokféle lehetőséget. Az emberek felnőve általában nem maradnak mindenre nyitottak, érdeklődésük néhány területre koncentrálódik, ám aki ifjan soha nem volt komolyzenei hangversenyen, operában, színházban, múzeumban, sőt könyvtárban sem, az később nehezebben válik ezek iránt érdeklődővé.

Az idősebb ember naivan azt gondolhatja, hogy aki bölcsész szeretne lenni, az általában érdeklődik a humán kultúra, a művészetek iránt. Ez nyilván régen sem volt tipikus, mindenkire érvényes, manapság azonban kivételessé kezd válni a széles körű érdeklődés. Csak néhány példát említek. Németül kitűnően beszélő, a heidelbergi Hölderlin Gimnáziumban érettségizett leány a felvételi vizsgán nem tudta megmondani, ki volt az iskola névadója. Olasz szakos diák az irodalomtörténeti vizsgán őszintén közölte, hogy ő a tananyagból senkinek a műveit nem ismeri, mert nem szeret olvasni. Egy másiknak a szigorlaton Móricz *Erdély-trilógiájáról* kellett vol-

na beszélnie, s a kérdésre, hogy miért nem olvasta, talán nem érdekli?, boldogan felelte, hogy bizony nem. Sokéves egyetemi tapasztalatom alapján állítom, hogy számosan úgy végzik el a pesti bölcsészkart, hogy az évek során egyetlenegyszer nem jártak a Szépművészeti Múzeumban, a Nemzeti Galériában, nem voltak operában, komolyzenei hangversenyen, sőt még a Petőfi Irodalmi Múzeumban sem. Minimálisak a történelmi, a földrajzi ismereteik, a természettudományokról jobb nem is beszélni. Pedig az irodalom tantárgy az elképzelések szerint általános művészeti ismereteket is ad.

A szépirodalom helyzete

Az írás és az olvasás elterjedése előtt a népköltészet jelentette a lakosság döntő többsége számára a szépirodalmat. Csak a 19. században vált általánossá a műköltészet befogadása, s ehhez köthető a szépirodalom igazi kettőssége: művészi és szórakoztató ágra szakadása. A ponyva, a lektűr esztétikai igénytelensége nem önmagában ártalmas, hanem azért mert nem tesz képessé az értékek megkülönböztetésére. Ez évszázados gond, az 1980-as években azonban újabb társult hozzá. Természetesen máskor is előfordult már, hogy az irodalom kettészakadt, s ellentétek keletkeztek a hagyományos és az újító szellemiség és poétika között. A modern vagy késő modern és a posztmodern ellentéte azonban radikálisabbnak bizonyult a korábbiaknál. Az igényes olvasóközönséget is megosztotta, hiszen a posztmodern irodalom addig szinte ismeretlennek bizonyuló poétikával és nyelvezettel szólalt meg. Zavart keltett az is, hogy az irányzat esztétái és prófétái az igazság és az érvényesség egyedüli birtokosainak képzelték magukat, s alig néhány alkotót ismertek el elődjüknek. Ma már talán ők is belátják, hogy a posztmodern korszaknak úgy lett vége a magyar irodalomban, hogy rehabilitálódnak a törölni kívánt hagyományok. A hazai klasszikus avantgárd időszakánál sokkal nagyobb hangerővel szóltak a sípok és a trombiták, pörögtek a harci dobok, ám az eredmény körülbelül ugyanannyi. A gond viszont több, s nem csupán az irodalomban, hiszen a poszt-

modern ideológia is részes a globalizmusban, a kulturális szemét elterjedésében, a tömegek következetes elbutításában.

A globalista liberalizmus az egyénnek minél teljesebb szabadságot hirdet, ugyanakkor a világhalanszter atomjává alacsonyítja. Amikor millió veszély leselkedik a legtöbb nép anyanyelvére, akkor ezt megpróbálják természetes folyamatnak feltüntetni. Úgyis mindenki angolul fog beszélni és írni. Kinevetik, feleslegesnek tartják az anyanyelv ápolását, mondván, a nyelv hadd alakuljon szabadon. Már azt is hallottam, hogy a nyelvtan tantárgyat is meg kellene szüntetni. Az irodalmár különös szomorúsággal szembesül azzal, hogy a kissé archaikus, de ma is könnyen megérthető régi irodalmi alkotásaink egyre idegenebbek, olvashatatlanabbak a diákok számára. A régi magyar irodalom fogalma a felvilágosodás koráig terjedő évszázadokat ölelte fel. A diákok számára ma már lassan nemcsak Arany János vagy Jókai Mór, hanem Ady Endre is régi irodalomnak számít a nyelvi műveltség korlátozottsága miatt. Van olyan középiskolai tanár, aki már Madách *Tragédiáját* sem olvastatja el tanítványaival. Ez már majdnem Amerika, ahol Shakespeare nevét sem kell feltétlenül ismerni. Igaz, hogy a műalkotás befogadása szellemi munka, ám az ember szellemi munkára is képes. Ne gondolja senki azt, hogy a szépirodalom iránt érdeklődő fiatalok igazán a posztmodern alkotások hívei lennének. Azokat se nagyon olvassák, s az irányzat tudósai által lebecsült Nagy László vagy Sánta Ferenc fél évszázaddal ezelőtti műveit is nehezen érthetőnek tartják. A bölcsészhallgatóknak a posztmodern irodalomtudomány teóriáit oktatják, s miközben a vizsgák után ez legtöbbjükéről nyomtalanul lepeereg, szinte semmit sem ismernek a leghagyományosabb poétikából, verstanból. Hasznos lenne, ha a szakmához és a nagyközönséghez szólva egyaránt lehetne ismét közérthetően beszélni az irodalomról. Szükséges lenne a szerzőt és a szerzői életrajzot is rehabilitálni. Példát lehetne venni akár a zenei ismeretterjesztő műsorokról, előadásokról.

A magyar kultúrában a felvilágosodás korától kezdve kiemelt szerepe és helye volt a szépirodalomnak. A 20. században folyamatosan zárkóztak fel más művészetek és tudományok az irodalom

mellé. 1990 után az irodalom kiemelt helyzete szinte észrevétlenül megszűnt, sőt nélkülözhetetlensége is kezdett kérdésessé válni. Az elmúlt húsz évben nem volt olyan kormány, amely fontosnak tartotta volna az irodalmat. Pedig az irodalom nélkülözhetetlen. Miként József Attila megfogalmazta: „szükséges, hogy vers írassék, különben meggörbülne a világ gyémánttengelye”.

Célkitűzés és feladatok

Azonban nemcsak az irodalom nélkülözhetetlen, hanem a magyar nyelvű irodalom is. Ha azt szeretnénk, hogy a magyarság az emberiség része maradjon hosszú évszázadok múlva is, akkor a magyar nyelvet és a magyarsághoz kötődő kultúrát meg kell őriznünk. Anyanyelvünket nem a kezdő nyelvkönyvek szintjére kell leegyszerűsíteni, hiszen annak csodálatos gazdagsága a társadalmi változások sodrában is megtartható. A felnövekvő nemzedékeket azért kell igazi olvasóvá nevelni, mert ennek számos haszna van. Az anyanyelv magasabb szintű ismerete a szóban és írásban való önkifejezés képességét fejleszti ki. Ezáltal bárminek a tanulása is könnyebb és eredményesebb. Az olvasó embernek nő az általános műveltsége, a szakműveltsége, s mindezek mellett még irodalomszeretővé is válhat. S ez nem az irodalmárok érdeke, hanem mindannyiunké. Az irodalom az emberiség és az egyes nemzetek emlékezte. Személyiség- és társadalomismeretet ad, s ennek révén alaposabb önismeretre tehetünk szert. Megtalálhatjuk helyünket a világban, s a világ elrendeződik bennünk.

Mi a teendő tehát?

Minden erőnkkel csökkenteni kell a szerteágazó, szinte mindenre kiterjedő értékbizonytalanságot. Normarendszerek nélkül életképtelenné válnak a társadalmak. Mondott célkitűzéseivel szemben előbb a szocializmus, majd a globalizmus tett kérdésessé évezredek értékrendeket. Gondoljunk a vallásra, Európában a kereszténységre, a családra, a nemzettudatra, a társadalmi együttélés normáira. Nem

évszázadokkal ezelőtti formákat kell konzerválni és újraéleszteni, hanem a szellemiséget őrizni, korszerű változatait megalkotni.

Fel kell ébreszteni, meg kell erősíteni a magyarságtudatunkat. Ebben segíthet anyanyelvünk, irodalmunk, történelmünk, népművészetünk, művészetünk alaposabb ismerete. Ma körülbelül már csak 13 millió magyar él a Kárpát-medencében, s bizonyos, hogy fél évszázad múlva sokkal kevesebben leszünk. Ám a talán nyolcmillió magyar is lehet erős nemzet, s lehet tovább fogatkozó. Rajtunk, ma élőkön is múlik a jövő.

Magyarságtudatú értelmiségre van szükség. Ebben meghatározó a pedagógustársadalom szerepe, az óvónőktől az egyetemi tanárokig, továbbá a média szellemisége. A tanári pályának mindenképpen vissza kell kapnia régi rangját, s az erkölcsi megbecsülés a felelősségtudatot is erősítheti, a kontraszelekciót is csökkentheti. Mindehhez a legelső lépés az ötéves egységes tanárképzés visszaállítása. A bolognai rendszer bevezetése a felsőoktatásban az eredetileg a pedagóguspályát választó ifjakat megzavarta, tervüktől elidegenítette.

Nemcsak a tanárképzést, az egész közoktatást újra kell gondolni. A magukat tévesen liberálisnak gondoló oktatáspolitikusok, Magyar Bálinttal az élen akkora kárt okoztak, hogy talán egy évtized sem lesz elegendő a rendbetételre. Szakmailag és morálisan is szétzüllesztették, amit lehetett, az óvodától kezdve. A tanár, a diák, a szülő egyaránt zavarodottan, igazi helyét és szerepét elveszítve, s azt olykor már nem is keresve létezik a kaotikussá formált rendszerben, amelyben a legjobb elgondolások is elsorvadhatnak.

A közoktatás nemcsak rendszerként van rossz állapotban, hanem a tananyagot tekintve is. Az ismeretanyag évtizedről évtizedre bővül, s azt mégsem lehet elvárni, hogy középiskolás fokon mindezt közvetítsék. Én a legfontosabb személyiségformáló tárgyaknak 14–16 éves korig a magyar nyelvet és irodalmat, a történelmet, az idegen nyelveket és a matematikát tartom. Ha a készségtárgyakat is melléjük tesszük (ének, zene, tánc, rajz, testnevelés), már körvonalazódik a harmonikus személyiség felépítésének lehetősége, olyan általános műveltség, amely a kezdeti természettudományos ismeret-

teket magasabb szinten képes elmélyíteni, s megokoltan el képes vezetni a pályaválasztáshoz.

A közoktatás rendszerezett általános műveltséget kíván adni, ám ez lenne a feladata a közművelődés egészének is. E területen azonban az érdeklődő maga választhat a kínálatból. A művelődési intézmények egyre általánosabban mondják azt, hogy ők a tényleges igényeket elégítik ki. Tudjuk, bevételre kell szert tenniük, hogy fennmaradhassanak. Feladatuk lenne azonban a művelődési igényesség fejlesztése is. Furcsa lenne, ha a középiskolában a tanár kihagyná például Berzsenyi Dánielt a tananyagból, mert a diákok még nem hallottak róla. De az is furcsa, ha egy nagyvárosi könyvtár nem kíván a nekik ajánlott írók közül senkit sem meghívni, mert az olvasók nem ismerik őket. Pedig tiszteletdíjat se kellene fizetniük. Az meg döbbenetes, ha igaz, hogy a könyvtáraknak a két-három éven keresztül ki nem kölcsönzött könyveket törölniük kell az állományukból. Ilyen alapon Kisfaludy Sándor, Garay János vagy akár egy Babits-regény is zúzdába kerülhet? S egyelőre a bevezetés alatt álló, a kortárs könyvek kiadását támogatni kívánó Márai-program is ezer sebből vérzik. Nemcsak a közoktatásban, a közművelődésben is rendet kell teremteni. S itt nemcsak a könyvtárakra és művelődési intézményekre gondolok, hanem a napi- és hetilapokra, rádió- és televízióműsorokra is. Sokkal következetesebben kellene műveltséget közvetíteniük, s a rádiónak és a tévének mindezt főműsoridőben. A mai helyzet azt sugallja, hogy az irodalom, a művészetek, a tudományos ismeretterjesztés nem fontos. Nincsen például kulturális híradó főműsoridőben. Olyanra lenne szükség, amely nemcsak a szakmabeliekhez szól.

A Márai-programtól függetlenül is át kellene gondolni a lap-, a könyvkiadás és a kereskedelem helyzetét. Most szinte mindent a piac dönt el, s a piac nem kultúra-, hanem profitbarát. A szépirodalomként kiadott könyvek jelentős része lektúr, giccs, s a nagy bevásárlóközpontokban szinte csak ezeket árulják. Mellesleg e helyeken irodalmi folyóiratokat sem lehet kapni. Örömteli, hogy olcsó és színvonalas képzőművészeti, történelmi könyvsorozatok jelennek meg. Ám hiányzik az irodalom klasszikusainak olcsó könyvsorozata.

tokban való rendszeres kiadása. Az új olvasóközönség felneveléséhez a gyermekirodalmi lapokat szükséges volna nagy példányszámmá fejleszteni. S létre kellene hozni végre egy ifjúsági irodalmi-művészeti folyóiratot. Következtesen foglalkozni kellene a határainkon túli szellemi termékekkel, könyveikkel, folyóirataikat könnyen hozzáférhetővé téve.

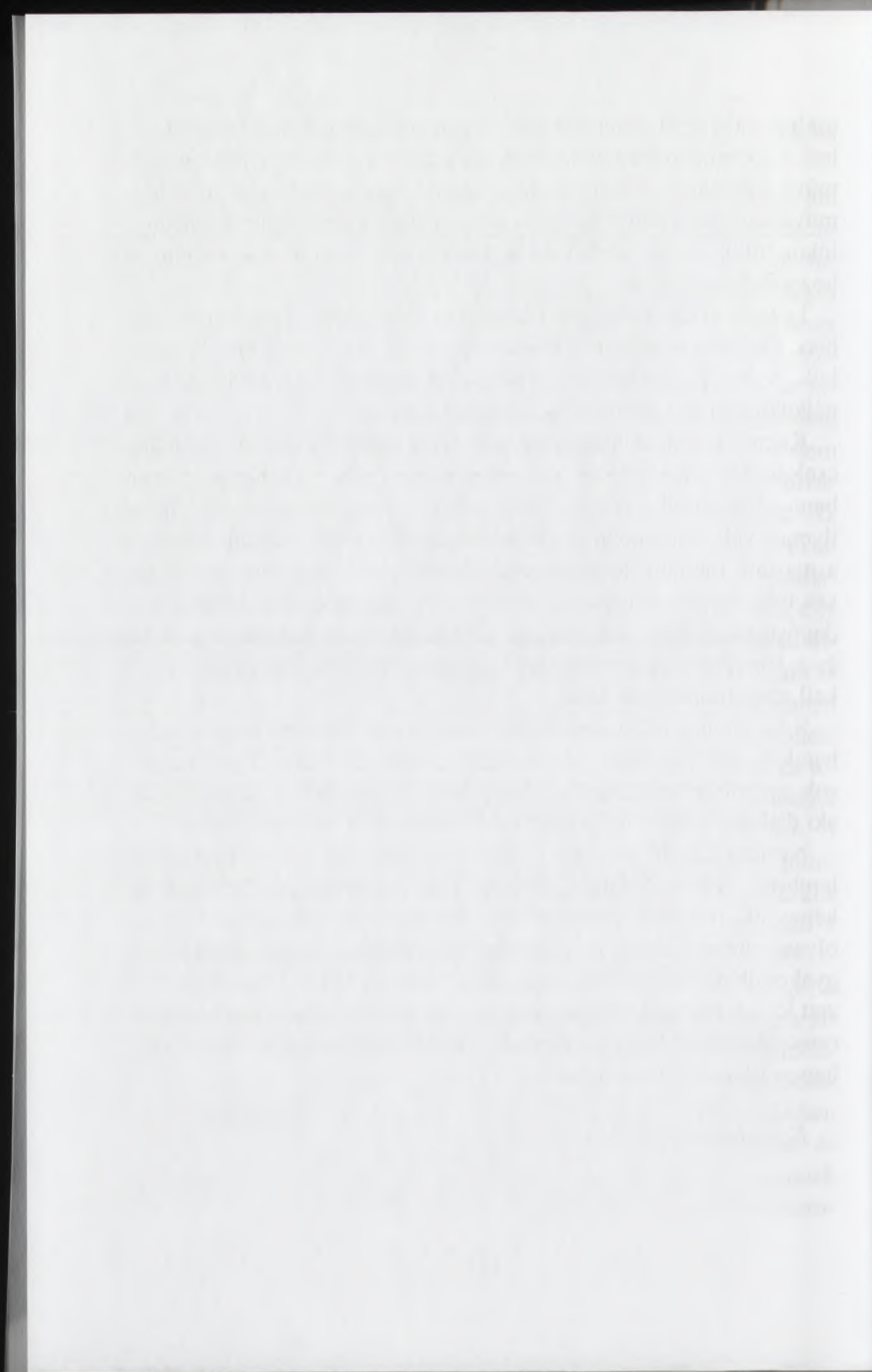
Legyen axióma, hogy a családi nevelést semmi nem helyettesítheti. Elsősorban a szülők felelőssége, hogy milyenné válik gyermekük. A pedagógus természetesen sokat segíthet, és segít is, de nem nélkülözheti az együttműködő családi hátteret.

Kiknek kell a szükséges munkát elvégezniük? Lehet-e egyáltalán cselekedni? Mondhatjuk azt, hogy ilyen a mai világhelyzet, ilyen benne a kicsinyke magyar helyzetünk, s nem tehetünk róla, hogy ilyenné vált. Valamennyire mindannyian felelősek vagyunk, még ha a magunk módján, lehetőségeink szerint ellen is álltunk. A cselekvés még inkább mindannyiunkra vár. Az egyénre, a családra, a pedagógusra, minden közösségre, a médiára, a kormányra, a politika és a közvélemény értékrendet sugalmazó erejére. Cselekedni most kell, mert holnap már késő.

S ha valakit talán nem ragad magával az axióma, hogy a tudás hatalom, azt csábítsuk a következő ténnyel. A tudományos kutatások egyértelműen igazolták, hogy hosszabb életidőre számíthat az, aki diplomás, aki holtig tanul, tevékenykedik, s aki családban él.

Németh László az írást – nem gazdasági, hanem szellemi értelemben – vállalkozásnak nevezte. Erre azonban igazából csak az képes, aki műveltté szeretne válni, tehát aki olvasó ember. S ez az olvasó ember a maga megszerzett ismeretkincsével elsajátíthatja és gyakorolhatja azt az életmagatartást, amelyet Illyés Gyula így fejezett ki: „A legnagyobb bátorság a remény.” Legyünk tehát bátrak és reménykedjünk, hogy a gyermek nemcsak az ábécére tanítható meg, hanem olvasóvá is nevelhető.

Fordulópont, 2010. 3. sz.

ILLYÉS GYULÁRÓL

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

THE CHINESE

ÍTÉLET NINCS

Illyés Gyula hagyatéka kimeríthetetlennek mutatkozik. A József-hegyen lévő villa helyiségeiben mindmáig újabb és újabb kéziratok kerültek elő, s váltak olvashatóvá folyóiratokban, könyvekben Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra, majd mindinkább Illyés Mária munkájának köszönhetően. Nyolc nagyalakú kötetben, mintegy 3400 oldalon jelentek meg a *Naplójegyzetek* (1986–1995). A halál akadályozta meg *A Szentlélek karaványa* című regény befejezését, ám az töredékes voltában is fontos mű (1987). A két hatalmas kötetben kiadott *Regények* újdonságként két terjedelmes elbeszéléssel, az önéletrajz két korábban nem ismert szakaszának önmagában is kerek egészet adó történetével gazdagodott (2003). Számos kiadványban váltak az Illyés-levelezés fontos dokumentumai hozzáférhetővé (Babits Mihály, Déry Tibor, Fülep Lajos, Gara László, Gál István, Sinkó Ervin stb.). A vershagyatékból is sokfelé láttak napvilágot az életművet tovább gazdagító alkotások. 2013 óta tanulmányozható az *Ostrom-napló*. S most itt a legújabb – a *Holmiban* már két éve folytatásokban megjelent – regény: az *Ítélet előtt*, amelyet az író lánya, Illyés Mária rendezett sajtó alá.

A füzetekbe, kézzel írt szöveg első fejezeteinek van gépirásos változata, s fennmaradtak vázlatok, a folytatáshoz kapcsolhatóak is. A sajtó alá rendezés tehát alkotó szerkesztői munkát is igényelt. Az *Ítélet előtt* két része 26+16 fejezetre tagolódik. Okkal nevezhető regénynek, s nem regénytöredéknek, a mű ugyanis, bár a mai olvasó elképzelheti, sőt meg is kívánhatja a folytatást, tehát többféle értelemben is „nyitott mű” ez, mégis kerek egész.

A kézirat megjelenése előtt egyetlen hiteles információnk lehetett a munkáról. 1951 tavaszán, az Írószövetség első kongresszusának második napján jelent meg a *Kis Újságban* egy beszélgetés Illyés Gyulával (1951. április 28.). Itt mondta el a következőket:

„Voltaképpen egy nagy regényen dolgozom – mondja –, illetve dolgoznék, ha másik, sürgősebb munkám miatt félbe nem szakítottam volna. A regény címe ez lesz: *Ítélet előtt*. Kezdődik 1935-ben

egy magyar faluban és folytatódik napjainkig, a földosztáson és a falu, a falusi emberek átalakulásán keresztül a legfrissebb máig. A könyvből eddig százötven oldal van készen, egyelőre abbahagyom, mert sürgősebb munkám akadt.”

A névtelen riporter ehhez a következőt tette hozzá: „Ennyit mond, majdnem szűkszavúan, nagy prózai munkájáról, amely nyilván Ozora ismerős táját éleszti fel, a harmincas évek nagy paraszti elesettségében, majd a háborúban, s a felszabadulásban, amikor erre a kemény, barna és büszke dunántúli magyarságra rásütött a nap. Talán a *Kora tavasz* nyers indulatai, vad fiatalos forrongása torkollik bele az érlelő nyárba, s erős napfényével megmutatja a falusi társadalmat ítélet előtti állapotában, majd akkor, amikor már elhangzott az ítélet.” (*A költő felel. Beszélgetések Illyés Gyulával.* 1986. 140–141.)

A névtelen riporter számára láthatóan ismerős volt az író munkássága, magától értetődőnek vélte a harmincas évek kritikus ábrázolását, ugyanakkor fel sem tételezhette, hogy a regény ugyancsak kritikusan mutathatta volna be az 1945 utáni esztendőket is. Ami végül elkészült a regényből, annak cselekménye szeptembertől júliusig terjed, az időpont a harmincas évek közepe, az interjú alapján 1935–36. Illyés Mária egyetlen kéziratlapot talált a hagyatékban a „III.” részre utaló jelzéssel. Ebben a regény faluja hadszíntérre válik, s egy tank, hogy útakadályt létesítsen, szétlövi a templom tornyát, majd a fűszerkereskedést. Egyértelmű, hogy 1944–45 telén történik ez, amikor a Dunántúl hadszíntérre vált.

A „sürgősebb munka”, amely megakasztotta a regényírást, a *Fáklyaláng* című dráma volt, s mivel a mű leadására és bemutatására csak 1952 végén került sor, feltételezhető, hogy ugyanebben az időben folytatódott a regény írása is. Az viszont pontosan meg nem válaszolható kérdés, hogy miért nem próbálta Illyés Gyula megjelentetni azt, ami elkészült. Abban a fordulat éve utáni néhány esztendőben több jeles alkotó kezdett el olyan regénysorozatot írni, amelynek cselekménye a két világháború közötti időszakban kezdődik, s eljut, legalábbis az alkotói tervek szerint az akkori jelenig, bemutatva a magyar társadalmat a kapitalizmustól a szocializmusig. A legfontosabb ide illő példa Déry Tibor tetralógia-terve, a *Felelet*,

amelyből csak két rész készült el és jelent meg. Illyés Gyula a kommunista párt szemében csupán „útitársnak” számított, Déry viszont a párt írójának. Éppen ezért az ő művén mutatták meg az ideológiai vezér Révai József irányításával, hogy mi az ideológiai követelmény. 1952 őszén a híres-hírhedt *Felelet*-vitának becézett tanácskozás Déry művét elutasította, gyakorlatilag arra szólítva fel az író, hogy a sztálinizmus szellemében írja át művét. Déry ekkor józanodott ki, s vált a Rákosi-rendszer ellenzékévé. Illyés mindvégig hol útitársnak, hol ellenzékinek számított. A *Felelet*-vita az ő számára még egyértelműbbé tehetette azt, hogy mind az 1945 előtti évekről, mind az utánuk következőkről csupán az íróasztalfiók számára lehet igazat írni. Viszont úgy gondolta, s ezt helyesen tette, hogy szólnia kell a nyilvánossághoz, érzékeltetnie kell a magyarság tragikus helyzetét, s azt is, hogy mégis van remény. Ezt a feladatot teljesítették történelmi drámái (*Fáklyaláng*, *Dózsa György*), valamint fontos költemények (*Árpád*, *Zrínyi*, *Bartók*, *Hunyadi keze* és mások), amelyeknek lényeges szerepe volt 1956 forradalmának szellemi előkészítésében.

Mégis fölmerülhet a kérdés: 1956 után valamikor miért maradt el a kész regény kiadása, majd a folytatás? Egyrészt nyilván azért, mert, elsősorban az *Egy mondat a zsarnokságról* miatt, Illyés Gyula évekig még útitársnak se nagyon számított. Új verseskönyvét nem adták ki, drámáját nem mutatták be. Az Írószövetség 1959 őszi újjáalakulásakor a párt nevében szereplő Kállai Gyula miniszter alpári hangon szidalmazta őt. A megélt történelmi tapasztalatok alapján érthető az is, hogy ennek a regénynek a távlatossága lényegében megsemmisült, akárcsak a Déry-regény esetében. Másrészt az ötvenes éveknek ebben az utolsó szakaszában, amelyben a második nagy téesszervezési hullám is zajlott, a hivatalos irodalompolitika próbálta rávenni Illyést arra, hogy írja meg a *Puszták népe* folytatását, a földműves lakosság jelenbeli életét. Elvileg nem határolódott el ettől az író. Amikor több év után az újra-megszólalást előkészítő, kínosan keservesen készült rövid interjú megjelent, abban ezt mondta:

„Meg akarom írni a *Puszták népe* második kötetét. Már az útiterv is kész, hogy bejárjam a régi pusztákat, melyek közül nem egy – így

szülőpusztám is – egyszerűen eltűnt a föld színéről, helyén újonnan épült falu áll. Egy elismerést aratott mű folytatását mindig kockázatos megírni. Szeretném és rajta leszek, hogy sikerüljön.” (1960. március 9. *A költő felel.* 175.)

Mindez inkább csak terv maradt, a folytatás morzsányi: két részlet *Mozgó világ* címmel (*Élet és Irodalom*, 1960), majd egy híressé vált, riportszerű versfüzér ugyanezzel a címmel. Ebbe a ciklusba Illyés Gyula mindazt beépítette, ami jót elmondhatott a dolgozó falusi nép életének változásairól, s amivel egyet is érthetett. Hasonló élményt örökít meg a *Rácegresi füzet* is (1961.). Egy rádióinterjúban arról beszélt az író, hogy háromrészes epikus alkotást kezdett el írni. Az első rész a régi nagybirtokosokról, a grófok 1945 utáni életéről szól, „a második rész pedig arról, amikor a pusztaiak kiskisgazdaélet felé tendáltak, a harmadik rész meg a közösségi életforma felé haladás” (1961. *A költő felel.* 183.). Az első rész készült csak el, az *Ebéd a kastélyban* (1962.).

A nép szociális helyzete a hatvanas évekre ugyan sokat javult, de nem volt demokrácia. A pártelit diktatúrája a proletárságot, a parasztságot is elnyomta. Az 1956 utáni, bő negyed százados életmű azt tanúsítja, azt fejezi ki, hogy Illyés a magyarság legfőbb gondjának már nem a társadalom feudális jellegű tagoltságát, nem a nyomort tartja, hanem a demokráciahiányt, a diktatúrát, a nemzetiségek elnyomottságát, a társadalom erkölcsi romlását. Adyt idézve azt, hogy „még a Templomot se építettük föl”.

Illyés Mária az utószóban beszámolt a következőkről. A regény 29, részben számozott iskolai füzetben maradt fenn kézírással. Az első tíz füzetnek van javított-gépirásos, és ott tovább javított változata. Azokat a könyv ebben a formában közli. A gépirat másodpéldány, elképzelhető, hogy az első valahol lappang. Az író csak az első tíz fejezetet különítette el, számozta meg, a további tagolás az ő feladata lett. A hagyatékban jegyzetek, följegyzések, a regény helyszíneinek térképei is megmaradtak. S okkal feltételezhető, hogy az író még tovább javított volna a kézíraton.

Szerintem ez bizonyos, mégis nagy kár lenne, ha ez az életműnek most már szerves részét képező alkotás megsemmisült volna. A saj-

tó alá rendezés kapcsán egyetlen észrevételem van, s ez a legutolsó fejezetre vonatkozik. Itt a faluban sétálgatva két fontos szereplő, az orvos és a pap beszélget. Ebbe épül be egy másik szál: a csókásiak-ról. A két cselekményelem részletei a 321–324. oldalakon nincsenek egymástól elválasztva, s még az is megtörténik, hogy a csókásiak beszélgetnek egy szőlőbeli háznál, s egyikük szavára az orvos válaszol a falubeli sétán, majd a pap szólal meg. Ez nyilván nem különleges posztmodern játék, hanem írói figyelmetlenség, amelyet valamiképpen enyhíteni kellett volna.

A keletkezéstörténet és a regény folytatásának elmaradása érdekes filológiai kérdés, ám nem nélkülözhető, hiszen ezt a művet több mint hatvan évvel a keletkezése, csaknem nyolcvan évvel cselekményének ideje után olvashatjuk. Ez két emberöltő, s az 1935 körüli időszak ma már azok számára is történelmi távlat, akik akkor voltak kisgyerekek. Gyakorlatilag tehát történelmi regényként olvashatjuk, pedig megírásának idején korántsem volt az. A társadalomrajz tizenöt év távlatából akkor szinte minden olvasónak személyes tapasztalata lehetett volna. Az *Ítélet előtt* azonban nem csupán társadalmi-történelmi regény, hanem lélektani is. S ha 1952 táján véletlenül átsiklott volna a kiadói cenzúrán, s megjelent volna ez a regény, akkor egyrészt azért utasította volna el a bolsevik kritika, mert nem mutatja meg a parasztság osztályharcos küzdelmeit, amelyeket a háttérből a kommunista párt irányít, másrészt pedig azért, mert a „burzsoá pszichologizálás” mocsarában tévelyeg. Ebben a regényben csak egyetlen „kommunista” van: Bartos úr munkása, aki 1919-es szereplése miatt minősül annak, s azóta olyan, „mint a csuka” (19.).

A párt óhaján ma mosolygunk, ám évekkel később a *Malom a Sédén* ellen az volt az egyik fő kifogás, hogy nincsen benne kommunista hős. Ennek a drámának az első változata már 1958 őszén elkészült, de a Nemzeti Színház nem mutatta be. A *Kortárs* 1963-ban közöl(het)te, először csak 1970-ben (!) mutatták be Veszprémben ezt a drámát, amely a szerző határozott szándéka szerint a „Hitler utolsó csatlósa” vádját cáfolta. A Rákosi-kornak ezt a gonosz axiómáját 1848 legendájával, áttételesen bár, de akkor el lehetett

utasítani. A Kádár-kor első fele sokkal óvatosabbnak bizonyult, mert megtapasztalta, hogy az a legenda is előkészítette 1956-ot. A 20. század történelmének csak „marxista” értelmezése volt elfogadható az irodalmi alkotásokban is. Ezért sem volt elképzelhető az *Ítélet előtt* továbbírása, hiszen elkerülhetetlen lett volna a második világháború, majd a proletárdiktatúra kritikus, azaz hiteles megjelenítése. Már csupán annak is politikai jelentése lett volna, hogy a templom tornyát szétlövő tank a németeké vagy a szovjeteké, pedig bármelyikük tankja megtehetette volna.

De térjünk vissza az elkészült regény világához. A történet Menyőd községben, Tolna megye simontornyai járásában játszódik, amelynek környékét nagybirtokok pusztái veszik körül. Könnyen felismerhető, hogy a modell elsősorban Ozora, amely Illyés Gyula számára apró gyermek korától ismerős hely. Ott éltek apai nagyszülei, később korán elhunyt bátyja és nővére is, akinek férje a szomszédos pusztán volt gazdatiszt. Menyödről vasúthoz Mocsányban lehetett eljutni, Ozoráról Simontornyán.

Az *Ítélet előtt* társadalomrajz egy dunántúli nagyközségről, a lakosság rétegeiről és lélektani dráma egy idősebb asszonyról és menyéről. Mindegyik cselekményszálban egyre csak nő a feszültség, tragédia érlelődik. A társadalomrajz, a szociográfiai jelleg, mint beláthattuk, folytathatatlannak bizonyult, maga a lélektani dráma azonban sokkal később mégis újra megfogalmazódott, igaz, más körülmények között, másképpen. A *Homokzsák* című színműről van szó (1979.), amelynek bemutatója a Gyulai Várszínházban, majd Pécsen volt. Az alapötletet Illyés így adta elő 1978-ban legfontosabb dramaturgiának, Czímer Józsefnek: „Eszébe jutott sógorának, egy gazdatisztnak az anyja, aki a család vagyonát szerezte, öregkorában azonban elkezdett mindent elajándékozni, és ezzel magára zúdította az egész családot.” (Czímer József: *Dante apródja*. 1990. 323.) A darab első munkacíme *Nevetni könnyebb* volt. Érdeemes megjegyezni azt is, hogy Illyés a történetet eredetileg a hetvenes évek jelen idejű környezetében helyezte el, végül, mint mondta: „időtlennek, absztraktnak képzelte az egészet”, s nem tetszett neki, hogy Sík Ferenc, a rendező viszont a harmincas évekbe tette.

(Czímer, 323–336.) A regény ismeretében a mai olvasó leginkább azon tűnődhet, hogy ami a regényben tragikus konfliktusokhoz vezet, az miként szelídülhet a színműben végül is vígjátéki jellegűvé. Bár igaz, hogy Illyés a regényt annak idején „képtelen és nevetséges történet”-nek nevezte (15.). A vagyonról, a magántulajdonról, a gazdagságról és a szegénységről, a szerzésről, a szükséges és a felesleges javakról van szó, s az ösközösségek óta alapkérdései ezek a társadalomról való gondolkodásnak. Vallásos, filozófiai, közgazdasági, irodalmi válaszok egyaránt születtek rá. Illyés két művét elsősorban nem az ajándékozás fokozódó mértéke teszi különössé, sőt rejtélyessé, hanem az, hogy mindkét öreg – vagy nem is annyira öreg – asszony az utódait, a családot rövidíti meg azzal, hogy elajándékozta azt, ami neki ugyan jogos tulajdona, de így nem – vagy alig – marad utána örökség. A régebbi társadalmakban nagy családi konfliktus kellett ahhoz, hogy a vagyon birtokosa kitagadja az örökségből akár a tulajdon gyermekét vagy feleségét, testvérét. Ezekben a művekben azonban ilyenfajta konfliktusok nincsenek. A közösségek emberemlékezet óta létező szokásai és a békés rokoni viszonyok magyarázzák, hogy a családtagok, az ismerősök, a regényben Menyőd lakosai egyaránt meghökkenve, részben az aggkori szenilitás, az elmebetegség jeleként értelmezik a történéseket.

Madártávlatból s az időben visszafelé haladva 2014-ből 1979-en át eljuthatunk végre 1935 tájáig és a regényig. Illyés prózai műveinek címei mindig tömörek és a lényeg kifejezőek. Ilyen az is, hogy *Ítélet előtt*. Lehetne ez akár egy bűnügyi történet is, de Dosztojevszkij vagy Camus módjára, például akkor, ha Piroska megölné az Öregasszonyt. Ám itt nem egy ember vagy egy banda bűneiről van szó. A regény elsősorban azt sugallja, hogy az adott társadalmat a történelem ítélőszéke fogja elítélni, azaz felszámolni, átalakítani. Hasonló ez ahhoz, amit a *Puszták népe* fejezett ki. Az a könyv ezekkel a mondatokkal fejeződik be:

„Látom a baj nagyságát, előre látom következményeit is. Egy nép élete forog kockán. Mi az orvosság? Az az olvasóra is tartozik annyira, mint az íróra, hisz ő is tudja már, amit az író tud. Akik a

»megoldás« nélkül a könyvet csonkának érzik, és folytatását várnák – folytatást várok azoktól én is. Nekik ajánlom munkámat.”

Ennek az alkotásnak a fejezetei 1935–1936-ban jelentek meg a *Válasz* számaiban. Azokban az években, amelyekben majd az *Ítélet* előtt játszódik. Eléggé egyértelmű, hogy a szociográfia és a regény, bár ugyanannak a társadalomnak más és más szeleteit, rétegeit mutatja fel, a lényegét, a baj nagyságát azonosnak mutatja. Hatalmas különbség azonban, hogy a regény alkotója már az *ítélet utáni nézőpontból* tekinthet vissza a közelmúltra, azaz az *ítélet előtti helyzetre*. Ekkor azonban még a regény egyetlen szereplője sem sejtette, hogy milyen lesz egyetlen évtized múlva Magyarország. Akik igazán gondolkodtak, mint Ángyán, a falu orvosa és Makkosy, a papja, azok ugyancsak látták „a baj nagyságát”, s ugyancsak keresték a „megoldást”. Ángyán „tudott már a vidéki élet legjobban titkolt, csaknem egy évszázadig csodálni való sikerrel elleplezett fekélyéről. Ifjú tudósjelöltek folyóirataiban értesült erről, a magyar földműves szegénység sosem képzelt, mert soha adatba nem foglalt nyomoráról.” (45.) S ugyanúgy próbál lelkiismeretével viaskodva, felelősséget vállalva egyéni megoldást találni az értelmes küzdelemre. Egyértelmű az utalás a népi írók mozgalmára, az irodalmi és a tudós szociográfiákra, s azok szemléletnyitogató hatására azokban, akik felelősséget éreztek a társadalmi javaktól elzárt közösségeikért.

A regény cselekményének első hónapjaiban azonban korántsem a nemzeti nyomor láttelelete a meghatározó. Sőt, az első oldalon Menyőd még „a csodák földje”. Ezt egyszer az igazolta, hogy kigyuladt a közvetlenül a felszín alatti tőzeges föld, s füstölögni kezdett, mintha közeledne a világvége, máskor meg az, hogy 4–5 ezer éves kőszerszámokat lehetett a homokbuckákban találni. Talán még Ádám és Éva is itt élt, miután a paradicsomból kiűzettek, vélik az idősek. Aztán egyre inkább megismerkedhetünk a falu világának tagoltságával. A központi helyszín a nagyvendéglő. Itt találkozgatnak leggyakrabban a falu tisztségviselői és értelmisége. A pap és az orvos mellett a főjegyző, a segédjegyző, az írnok, az uradalmi könyvelő, a segédtanító, s még néhányan. Ennek a vendéglőnek a tulajdonosa a nemrég megözvegyült Kériné, az Öregasszony. Eredetileg

kovácsmester férjének halála után segítségre volna szüksége. Fia is kovácsmester, de nincs a vendéglős mesterséghez kedve, így az egyetlen unokára, Józsira hárul ez a feladat, bár ő is kovács, s emberi számítás szerint leendő örökös. Nagyanyja meg is nősíti, s a közeli dőltakolpusztai kovács 17–18 éves lányát, Piroskát nézi ki feleségnek. Az esküvő után egyre teljesebben a fiatal pár veszi át a nagyvendéglőben a munkát. Piroska példásan helytáll, a férje inkább az árubeszerzést végzi és a hússzékben dolgozik. Azonban nagyon hamar pénzügyi gondok támadnak, pedig az üzlet jól megy.

Piroska fokozatosan rádöbben arra, hogy anyósa nem is hitelbe, mint eleinte gondolta, hanem ajándékba ad élelmiszert, tüzelőt, egyebet a falu határában élő nyomortelep, Csókás löszbe vájt barlanglakásokban élő szegényeinek. Idővel a család bevásárlókönyvét is oda-odaadja nekik, hogy annak terhére vásároljanak a boltban. Még később már az unokának és Piroskának a személyes holmiját is elajándékozza. A nyomorgók csak részben használják ezeket a holmikat. Amit a boltban vesznek, amit kapnak, viszik Bartus úrhoz, aki ügyeskedő ember. Műhelye van, hivatalosan nem kereskedő, mégis állandóan ad-vesz. Zsebórát, kelengyét, terítőt, vedret, órát, minden „ajándéktárgyat” megvesz, és többszörös haszonnal elad a falu módosabb lakóinak.

Piroska éjt nappallá téve dolgozik, mégis egyre súlyosabb pénzügyi gondokkal küzdenek, miközben a férjét lebénítja, hogy minden nagyanyjának a tulajdona. A pap azt tanácsolja, hogy helyeztessék az Öregasszonyt gondnokság alá. Az orvosnak egészen más a véleménye: „Azt kellene tisztázni, valóban ő-e a beteg, s nem azok-e, akik betegnek tartják.” (133.) Piroskáról viszont azt állapítja meg, hogy „ő már komolyan beteg” (134.). A legjobbnak látszó tanácsot a fiatalasszony apósa adja: költöztessék ki az Öregasszonyt a szőlőjükben lévő takaros kis házba, lássák el élelemmel, pénzzel. A helyzet azonban semmit sem javul, sőt odáig jut, hogy a csókásiak elviszik mindenét, az Öregasszony koldulni is kényszerül éhségében. Erre beköltöztetik a pusztáról Piroska 12 éves öccsét, Sanyit, hogy naponta kihordja az ételt a szőlőbe. Piroska ekkor fedezi fel, hogy

eltűnt a menyecskeládája az összes holmijával együtt. Ekkor veszíti el végleg a türelmét, s kihívhatja a faluba a csendőröket.

Mégiscsak lesz bűnügy, azután mégsem. A tiszthelyettes csendőr persze a verést sem hagyja ki, de voltaképpen nagyon ügyesen nyomoz, s hamar átlátja, hogy az Öregasszony valóban önkéntesen adta át a holmikat, lopásról nincsen szó, legfeljebb Bartus úr orgazda voltáról. Ezt az embert hallgatva ki, az is kiderül, hogy a falu vezető rétegében, gazdag parasztjainál szinte mindenhol van Bartus úrtól vásárolt áru. A csendőr szerint „itt az egész falut le kell tartóztatni” (274.). A főjegyző sem esett a feje lágyára, tervezget. Különböző próbálkozások vannak a békés rendezésre, ám a csókásiak makacskodnak, lázadoznak. Piroskát pedig szeretnék rávenni arra, hogy vonja vissza a feljelentést, ő azonban nem hajlandó erre, csak akkor, ha az Öregasszonyt bolonddá nyilvánítják. Elterjed a hír, s valódinak bizonyul, hogy az Öregasszony el kívánja adni Bartus úrnak a házát a vendéglő és hússzék működési jogával. Amikor ezt Piroska megtudja, lúgot iszik. Megmentik, s bár beszélni nem tud, mutogatva azt kéri, hogy vigyék vissza a pusztára, szüleihez.

A regény második része azzal kezdődik, hogy megérkezik Sanyi, hogy segítsen. Ettől kezdve a faluval egyenlő fontosságú helyszínné válik a barlanglakásokból álló csókási telep is. Itt él, mintegy vezetőként Tólos Benke. Ő ifjan módosabb embernek számított, s udvarolt is annak a lánynak, aki végül Kériné lett. Benke ugyanis egy balesetben elvesztette a fél lábát, s így esélytelenné vált. Az Öregasszony elsőként alighanem éppen a nyomorgó Benkének kezd ajándékokat adni, s ez lélektanilag természetesnek mondható. Csókáson, miután a közelükben lévő szőlőbe költözött Kériné, azt beszél, hogy a két öreg össze fog házasodni.

Az *Ítélet előtt* szociográfiai hitelességgel, a mélynyomor riasztó adataival, ugyanakkor mindezen átütő költői erővel ragadja meg Csókás világát. Ebben szerepe van annak is, hogy részben Sanyi tapasztalatai révén, az Öregasszonnyal, az ottani gyerekekkel való barátkozásán keresztül – ráadásul nyáron, ragyogó természeti környezetben – történik mindez. Ennek tökéletes ellenpontja a két csendőr nyomozása a telepen. S ellenpontja az is, hogy a minimális életreva-

lót a nyári aratóbandában végzett munka révén szokták megszerezni ezek a családok, de a nyomozás során lakhelyelhagyási tilalmat rendeltek el, s feltehetően büntetésül a közeli uradalom nem tart igényt a munkájukra. Semmi kitartásuk nem lesz télire. Igazából ekkor láznak fel a csókásiak, elkezdik fosztogatni a határban a kerteket, a szőlőkbe vetett zöldséget, a gyümölcsfákat.

Ángyán doktor kilenc éve dolgozik körorvosként Menyődön. Egy áprilisi napon ő is fölkereste Csókást. „Svájci vadregénnyel” szembesült (113.), idilli tájjal, majd hirtelen a teleppel, egy kenyeret kérő kislánnyal. Ez az élmény is elmélyíti benne az értelmiségi felelősségtudatát. A regény utolsó fejezetében a pappal sétálgatva erről beszélgetnek:

„Én bűnösnek érzem magam. Miért is? Igazat adok ezeknek a csókásiaknak. Agyam minden porcikája elismeri, hogy csakis így tehettek! Igazat adok nekik azzal is, hogy fölháborít az az igazságtalanság, amit rajtuk elkövettek. És mégsem állok melléjük.” (319.) Tudja, hogy nevetséges lenne, ha odaköltözne hozzájuk. De tudja azt is, hogy a nélkülözés, az éhség halálhoz vezet. S így „közvetített gyilkosok, azok vagyunk mindannyian, akik nem vagyunk ott!” (321.)

A pap megértette a gondokat, az isteni végzést emlegette, s azt, hogy hinni kell a jövőben. E séta közben tudta meg az orvos, hogy Piroska öngyilkosságot kísérelt meg, s hazavittette magát. Kocsit fogadott, s utánament. Miért? Persze azért, mert orvos volt. Ám a regény azzal fejeződik be, hogy ott maradt a pusztán. Miért is? Meddig? Ángyán doktort egyszerre hatja át az értelmiségi ember felelősségtudata és a tehetetlenségérzet keserősége, hiszen a lehetséges cselekvéseknek is kérdéses a hatása. Ez a tudat kínozza a népi írók mozgalmának alkotóit is, s ezt jelenítette meg a harmincas években Illyés Gyula munkássága. Ezt fejezte ki Németh László is, igen nagy erővel például a *Bűn* című regényben (1937.). Ennek szociológus hősét a mentők viszik el, miután öngyilkosságot kísérelt meg. Nem tudta feloldani a konfliktust szakmai felelősségtudata és az egyéni, családi boldogulás között. Kétségek gyötörték, hogy volt-e joga az örökségből családi házat építeni, amikor mások munkátlanul nyomorognak.

A regényben három olyan fontos elem van, amelyeknek a lényege egyaránt a sejtetés, tehát az aktív és továbbgondolást igénylő olvasásra való felszólítás. Az első és legfontosabb maga a cím. Mert igaz lehet ugyan, hogy a megírás idején az ítéletet talán mindenki, beleértve magát a szerzőt is, történelmi igazságszolgáltatásnak gondolta, de ma elkerülhetetlenül nyomatékosak a személyiséggel kapcsolatos kérdések. A regény kezdőképe a kigyulladt tűzeges földdel a pokol lángjait és a végítélet közeledését idézte fel az öregekben. A cím erre ugyanúgy utalhat, mint egy társadalmi rendre. Minden emberi élet ítélet előtt áll. Hasonlót gondol Illyés Mária is:

„Mivel a regény középpontjában az időskor hozta jellem-, viselkedés-, elme-, erkölcsváltozás áll, bonyodalmát ez mozgatja, egyértelmű volt számomra, hogy a címben az ítélet – a végítéletet jelenti, amikor a halállal szembenézve szembe kellene néznünk egész korábbi életünkkel. Jól gondolom-e? Ezt már minden olvasó maga tudja eldönteni.” (333.)

Alapos elemzésében Cs. Nagy Ibolya így fogalmazott: „Az *Ítélet előtt* egy önmagát túlélte társadalmi rend kritikája. De az ítéltől el, amely a regényből kiolvashatóan lehet Krisztusé, de lehet egyszerűen a halál pillanata, vagy éppen a jövő nemzedék számon kérő szigora, a bemutatott társadalom sokféle-fajta tagjának oda kell állnia. [...] Azoknak is, értelmezhetjük az írói üzenetet, akik a szerzés bűvöletében bünt ugyan nem követnek el, de gyermekellenességükkel mégis »jövőtlenné« teszik a népet.” (*Magyar Napló*, 2014. 6.)

Vagyis, írta ő, nemcsak a csendőrök, az urak, a csókásiak állnak ítélet előtt. Való igaz, az igazság, az erkölcs alapján mindenkit meg lehet és meg is kell ítélni, így a regény minden szereplőjét is. S mivel egy regény nem végítélet, s a regényidő alatt éppen nem hal meg egyik szereplő sem, az olvasó – s előtte már természetesen az író – ítéletet mondhat az általa teremtett emberekről. Illyés Gyulában megvan a legalább részleges felmentő akarat, ha a csókásiakról, ha az Öregasszonyról, ha Piroskáról, és sokkal több, ha az orvosról, ha a papról van szó. S van egyetlen szereplő, akit még áttételesen sem kritizál, ez pedig Sanyi, akiben összeolvad a gyermeki és a természeti elem, akit áthat a szeretet, a segítőkészség. Sanyi mintegy húsz

évvel későbbi születésű, mint a regény alkotója, de határozottan érzékelhető, hogy nem kis részben szinte alakmása az írónak. Sanyi nemzedéktársaiból lettek később a fényes szelek éveinek fiataljai. Ő alighanem földosztó lett volna 1945-ben, majd a NÉKOSZ mozgalmának lelkes tagja. Van egyetlen apró szövegrész, amelyben az író, aki ugyancsak egy kovács fia, s ugyancsak egy pusztáról került először igazi falura, Sanyival teljesen azonosulva jegyezte le a következőket:

„Hosszú esztendők múlva történt, hogy a kovács fia – türelmetlenül, azonnal – alkonyattájt egy oszlopsor alól egyszerre csak a velencei Szent Márkus terére lépett ki; türelmetlenségében egyedül indulván neki az ismeretlen város felfedezésének; a fényképek után ismert rá. Körültekintett, és – ami ilyen helyzetben sose történt meg vele – szemét elborította a könny. Azt hitte, pusztán a szépség keltette meghatottságtól. Később eszmélt rá, azonközben állandóan annak az első menyédi estnek hangulatára kellett visszaemlékeznie.” (217.)

A világban nagyrészt még ösztönösen tájékozódó Sanyi mellett a 35 év körüli Ángyán doktor tekinthető az író gondolataihoz legközelebb álló alaknak. Nem véletlen, hogy az Öregasszony és Piroska mellett ő a harmadik főszereplő. Egy évig tanársegéd volt professzora mellett, de annak a pénz volt az istene. Kiábrándult belőle, a fővárosból is, későbbi pesti útjai által meg is erősítve észleli annak „rikító-bűzlő provincializmusát” (75.). Az Illyés-féle „nem menekülhetsz” gondolata mozgatja ennek a vívódó értelmiséginek az életútját, aki verseket ír, prózát, próbál tájékozódni a kortárs szellemi életben. Nyilván csak a regény megíratlan harmadik része adhatott volna választ sorsának alakulására. Vívódó hős ő, aki tenné a jót, a hasznosat, de a társadalom megköti a kezét.

A sejtetés második eleme is Ángyánnal kapcsolatos. Amikor felkereste őt Piroska, megrázta őt a lelki szenvedés és a fiatalasszony erkölcsi értelműnek gondolt „közönségessége, zuhanása, züllése”. A nő végül pénzt ajánlott fel, az orvos viszont az igazolásért mást kért, másra tett egyértelmű ajánlatot. Piroska zokogni kezdett, de nem tudjuk meg, hogy utána mi történt közöttük. Az viszont tudha-

tó, hogy az agglegény férfi régóta vonzódott hozzá, a vendéglőben naponta láthatta, beszélgethetett vele, többször próbálta a kezét „orvosként” simogatni.

S kettejükkel kapcsolatos a harmadik sejtetés is. Az orvos a pusztára követte az öngyilkossági kísérletből talán majd felgyógyuló asszonyt, ottmaradt immár második éjszakára. S minderre azután került sor, hogy a pappal a felelősségről beszélgettek, arról, hogy a szegények között is lehetne orvos. Kérdéseinkre nem ad választ a regény, s talán nem is adhatna, mert az adott pillanatban nincsen jó válasz. Piroska férjes asszony, nem ismerhetjük betegségének kimenetelét, s azt sem, mi fűzi-fűzheti őt Ángyánhoz. Az orvost pedig lázalmok kergetik, s egyelőre nem döbbsen rá, hogy körorvosként sokkal többet tehet a nincstelenekért, mint közékük költözve, pénztelenül nyomorogva. Korábban már dolgozott is értük, hiszen megakadályozta, hogy a barlanglakásokból a szabad ég alá üzzék el őket. A tehetősebb falusiakat pedig próbálta rábeszélni arra, hogy ne csak egyetlen gyereket vállaljanak. S bizony Ángyán Piroska iránti érzelmei is rendkívül kuszák: egyszerre szeretne egy embert megmenteni, átnevelni s talán feleségül is venni.

Piroska és Kériné kettősében igazi lélektani dráma bontakozik ki, amelyben a jámbor fajta, de cselekvésképtelen férj és a gondolataival és érzelmeivel viaskodó orvos mellett a falu kórusa is főszeplő. Mintha egy García Lorca-dráma prózai változatát olvashatnánk, amelyet áthat a duende szellemisége. Ha Illyés, aki fordította a spanyol író, drámáját is, a *Homokzsák* helyett ezt a menyődi tragédiát írta volna meg, alighanem egyik fő művéről beszélhetnénk. A regénynek pedig az a különlegessége, hogy ez a drámai történés a móríci epikát is követő faluképbe van beillesztve.

Kériné jövőjével kapcsolatban nem merülnek fel igazi kérdések. Ha valóban el fogja adni vagyonát, a pénzt is szét fogja osztogatni, esetleg tényleg hozzámegy Benkéhez, s visszaidomul zsenge ifjúkorának pusztai, majd kocsmái cselédeskedéséhez. Bár az orvos egészségesnek tartotta őt, valójában nem volt az. Ő maga is érzékelte, hogy állapota ellentmondásos és különös: tettei miatt egyszerre boldog és ingerült, közösséget kereső és rejtőzködő. Azt nem érzé-

kelte, hogy szembeszállt a társadalmi normával, hogy különnek bizonyult azzal, hogy a munkás élet során megszerzett vagyont szétosztogatta, pedig volt családja. Azt se látta be, hogy családtagjainak személyes holmiját is a magáénak tekinti, tehát valójában ellopja, azt se, hogy unokáját és annak feleségét végül is rabszolgamunkára kényszeríti, hiszen „fizetésük” csupán a koszt és a szállás. Kériné mindenképpen személyiségzavaros tüneteket mutat, s ezzel ugyanilyen helyzetbe sodorja Piroskát is. S bizony az orvos sem mondható egészséges lelkületűnek. A kor és a helyzet „bolonddá” teszi mindhármut.

Az idős és a fiatal asszony drámája egyértelműen tragikus. Az a magyarság sorsa is. A társadalomrajz, a dráma körül kibontakozó falusi világ ábrázolása azonban egyértelműen szatirikus. Amiként a falu Kériné cselekedeteit fogadja, amiként miniportrékban megismerhetünk több mellékszereplőt, amiként az urak társalognak a nagyvendéglőben, amiként a gazdagabb falusiak viselkednek, s főként amiként kezelik a csendőrök megjelenésétől kezdve a vizsgálókat ők, s a falusiak, a csókásiak is, abból az egyik legjobb magyar szatíra született meg, mely valamennyire megőrzi Mikszáth kedélyességét, Móricz tárgyias komorságát, végső soron azonban újat ad azzal, hogy az adott világ tarthatatlanságának tézise, a sürgős és lényeges változások követelése a legfőbb alkotói üzenet.

Mindezt azonban minden időben másként olvassuk és értelmezzük. Illyés Gyula regényének van egy etikával dúsított történetfilozófiai vonulata és van egy aktuálpolitikai. Ez utóbbi azonban maga is kettős. Az 1930-as évekről készült társadalomrajz és kritika a megírás idejében befejezett történelemként kezdett megmutatkozni. Miként az 1945 őszén írott, *Az új nemzetgyűléshez* címzett vers megfogalmazta: „hazát kell nekünk is teremtenünk!” Mint már szó esett róla, ezt lehetetlenné tette a diktatúra. Illyés itt egyértelműen Petőfi Sándort idézte meg, ez a regény azonban alkotói gondolkodásmódjában, társadalom- és személyiségrajzában határozottan rájátszik a reformkor egészére. Például Vörösmarty Mihály közismert *Gondolatok a könyvtárban* című művére (1844.), annak alaptételére: „Hogy míg nyomorra milliók születnek, / Néhány ezernek jutna

üdv a földön, / Ha istenésszel, angyal érzelemmel / Használni tudnák éltők napjait.” Ez a summázó közlés nemcsak a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség félelmetes és elfogadhatatlan voltát fejezi ki. Nemcsak a társadalmi rendszereket, beleértve a polgárit, kritizálja, hanem az emberi személyiséget is, amely még anyagi javakkal és tudással felvértezve sem képes arra, hogy a társadalmat, vagy legalább önmagát felemelje az emberhez méltó szintre. Ángyán doktor nem rendkívüli ember, de gondolkodik, s ezért képes meglátni a társadalom és a személyiség nyomorát is, s ebben a labirintushelyzetben keresi önnön lehetőségeit. Ennek a régi-új regénynek a mai olvasója ismereteinek a birtokában átélheti, egymásra mintázhatja a reformkor – szabadságharc – önkényuralom hármasságát és az 1930-as évek – 1945–1948 – Rákosi-kor, majd az 1955/56 – forradalom – megtorlás történelmi tapasztalatát.

A regény szándékai egyértelműek, mégis a nyitottság a jellemző. Nemcsak a sejtetéssel, hanem átláthatóan azzal a gonddal is, hogy mi is az igazság. Van-e egyáltalán igazságos társadalom? Mit jelent a tulajdon? Bűnnek nevezhető-e a tulajdonszerzés? Milyen mértékben igazságosak a társadalmi különbségek? Igazuk van-e a csókásiaknak, ha lopnak? Mit szóljunk ahhoz, hogy az Öregasszonyt is meglopják? Igaza van-e mindig Piroskának? Mit tett rosszul? Az ösközösség lett volna az igazságos társadalom? Az öskereszténység tanait kellene elővenni? Igaz-e, hogy Budapest bűnös város? Igaz-e, hogy az érettségi züllesztő hatású népbetegség? Erről Ángyán, vagy inkább maga az író elmélkedik (196–197.), abból kiindulva, hogy csak az érettségizett számíthatott úriembernek. Igaz-e, hogy a csendőrséget eleve el kell ítélni? Igazuk van-e a vásárolgató falusiaknak? S igazságos-e, hogy kinevetik Kérinét, hogy megutálják Piroskát? És így tovább, folytathatnánk a kérdéseket, s egyikre sem adhatnánk teljesen egyértelmű válaszokat. Valami igazsága mindenkinek van, s valami vétké is. Hol kisebb, hol nagyobb, a megítélés nézőpont, személyiség kérdése is. Igazságok és igazságtalanságok kaleidoszkópszerű keveredése ez a regényvilág, amely így tragikusnak mutatja az emberi létet.

Kortárs, 2015. 6. sz.

AZ 1956-OS FORRADALOM EGYIK SZELLEMI ELŐKÉSZÍTŐJE: ILLYÉS GYULA

1

Bármilyen rövid korszakát, bármely versét, bármely jellegzetességét vizsgáljuk egy alkotónak, célszerű mindig az egészre is tekintettel lenni. Különösen indokolt ez, ha a vizsgálódásnak határozott eszmetörténeti, ideológiai, sőt politikai vonatkozásai vannak. Felerősíti ezt a kötelességet, ha az alkotói pálya jelentős időtartamú, az életmű terjedelmes, a közéleti szereplés is nagyszabású, a fogadtatás története pedig ellentmondásos. Illyés Gyula esetében mind ezekről szó van, ráadásul a tárgyalandó témakör, az 1956-os forradalom utóélete is fordulatos, ma sem egyértelműen lezárt.

Illyés Gyula 1902 novemberében született, tehát a 20. század gyermekének is nevezhető. A Tolna megyei Rácegrespuszta uradalmaiban volt cseléd, de szakmunkás: gépészkovács az édesapa, tehát a társadalom legmélyéről, de az ottani hierarchia mégis magas posztjáról indulhatott a tehetséges gyerek, aki indító élményként kapta a művelődés szükségességét, az olvasás kiolthatatlan szomját, az 1848-as forradalomnak és szabadságharcnak, valamint Petőfi Sándor költészetének szellemi örökségét és azt a tapasztalatot, hogy az eszmék, az emberek igazságának abszolút érvényét a gyakorlat nem erősíti meg. Szülei ugyanis vallási értelemben vegyes házasságot kötöttek, s ez a katolikus apai nagyszülők körében rendre vitát kavart az unokák vallási nevelésének ügyében. E két ág ráadásul gazdaságilag sem állt egy szinten. Tehát nemcsak az átlagos cselédek és a maguk helyzetének a különbségét szemlélhette a gyerek, hanem a rokonságét is. Az I. világháború időszakában kamaszkodó, szüleinek válása után édesanyjával 1916 óta Budapesten élő diák a társadalmi egyenlőtlenségek újabb tapasztalataival gazdagodott, majd az őszirózsás polgári forradalommal, a Tanácsköztársasággal, s persze Ady költészetével, némi marxista szakirodalommal is. Természetszerűen vált forradalmárrá, de nem kommunistává, még kevésbé bolsevikké.

Az európai társadalom a felvilágosodás kibontakozása, főként a francia forradalom óta hitt abban, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség társadalma megteremthető. Aztán a valóságosan létrejövő polgári társadalmak megmutatták, hogy ez csak korlátozottan lehetséges. A megoldást a marxizmus ígérte, s a 19. század végére megerősödő munkásmozgalom ugyancsak az ideális célok megvalósíthatóságáért küzdött. Illyés Gyula a *Beatrice apródja* című kései, önéletrajzi regénye kapcsán beszélt arról, hogy az ő eszmélkedésének időszakában valóságos „hitreneszánszban” éltek az emberek, legalábbis a fiatalabb nemzedék meg volt győződve arról, hogy az igazságos társadalom hamarosan elérhető a világforradalommal. Ez a hit vezette őt is 1919 nyarától a legális és az illegális szocialista-szocialisztikus szervezkedésekbe, s emiatt kellett a biztos letartóztatás elől elhagynia az országot. Így élt 1921. decemberi menekülése után 1922 tavaszától 1926 nyaráig Párizsban, ahol ugyancsak részt vett az emigrációs munkásmozgalomban. Csak a körözóparancs elévülése után térhetett haza. Ekkor már pályakezdő író, aki az avantgárd hullámokban való megmerítkezés után a *Nyugat* táborához csatlakozott, s Babits Mihály leghűségesebb híve lett, majd egyik elindítója s vezéralakja az 1933-ban kibontakozó népi írói mozgalomnak. A harmincas évek derekán megjelenő könyvei: a *Puszták népe* szociográfiája, a *Petőfi* pályaképe, a *Rend a romokban* versei nemcsak nemzedéke, hanem a kortárs magyar irodalom egyik legjelentősebb alkotójává tették, akit a konzervatív tábor modernizálódó rétegei is elismeréssel fogadtak. 1934-ben moszkvai meghívásra – egy írókongresszus ürügyén – Nagy Lajossal körutazást tett Oroszországban. Útirajzában rokonszenvvvel mutatta be az új társadalmat, de nem hallgatta el kritikai észrevételeit sem. 1937-től a *Nyugat* társszerkesztője, majd a folyóirat folytatásaként megjelenő *Magyar Csillagot* szerkesztette. Ez a lap a demokratikus irodalom szellemi központja volt a német megszállást követő betiltásáig. Így jutott el a II. világháborúig, az ország hadszíntérré válásáig, a németek kiűzéséig és az ezzel járó újabb megszállásig. A német megszállás és a nyilas hatalomátvétel idején a letartóztatás elől buj-

dosni kényszerült barátjával, Németh Lászlóval együtt. Az ellenál-lási mozgalom őt kérte fel indulószöveg megírására (*Rendet*).

2

1945 történelmi pillanatában tehát Illyés Gyula a magyar irodalom egyik legtekintélyesebb alkotója, akinek demokratikus elkötelezett-sége csak rosszakarattal vitatható. Illyés szívesen maradt volna csak író és szerkesztő, de belátta, hogy a háború utáni demokratikus át-alakulás idején szüksége van rá a parasztpártnak, s politikusként az irodalmi életnek is. A Nemzeti Parasztpárt hosszabb előkészületek után 1944 végén válhatott igazi párttá. Az előtörténetben komoly szerepe volt a népi írók mozgalmának és a *Szabad Szó* című lapnak, amely az 1944. márciusi betiltás után újra megindulhatott. (Illyés már a háborús években munkatársa, szerkesztőbizottsági tagja e lapnak.) Mire Budapest felszabadult, már két hónapja működött Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amelynek Illyés májustól tagja, a Nemzeti Parasztpártnak pedig egyik vezetője lehetett. Az 1945 áprilisában létrejött 21 tagú intézőbizottságba beválasztották, s 1946 márciusáig viselte ezt a tisztséget. Néhány hónapig a párt fővárosi vezetője is volt. Felajánlották neki a vallás- és közoktatás-ügyi miniszteri tisztséget is, ezt azonban nem vállalta el.

Hamar megtapasztalhatta a kommunista párt erőszakosságát, va-lódi arculatát, ugyanakkor azt is, hogy a szava számít, hogy valóban segíteni tud embereken, s rajtuk keresztül az egész ország helyze-tén. A leglátványosabb és leghatásosabb Szabó Lőrinc és Németh László melletti következetes kiállása. Küzdelme azért eredményes, mert az irodalompolitikában már ekkor döntő szavú kommunistákat tudta meggyőzni. Szabó Lőrincet több alkalommal letartóztatták, s csak Illyés közbenjárására engedték szabadon. Németh Lászlót is ki akarták iktatni a szellemi életből egyes politikai erők, elsősorban a szociáldemokraták és a polgári radikálisok, őt is mint háborús bű-nöst, fasisztát. (Egyébként Illyést is illették ilyen vádakkal.) Rákosiék Illyés határozott fellépésére ígérték meg, hogy az írókat

nem vetik igazoló eljárás alá, legfeljebb korlátozzák publikációs lehetőségeiket.

Illyés már 1945 nyarán fontosnak tartotta, hogy a parasztpárt elhatárolódjon a kommunista párttól, azaz határozottan önálló arculatot mutasson. E pártnak kezdettől volt egy baloldali és egy jobboldali szárnya. Az előbbi elsősorban Erdei Ferenc és Darvas József képviselték, s mint jóval később kitudódott, ők a kommunista párt beépített emberei voltak, Darvas régi illegális párttagként. A jobboldaliakat Kovács Imre és Farkas Ferenc irányították. A párt elnöke, Veres Péter egyensúlyozni próbált, de rendre engedett a kommunista nyomásnak. Illyés a jobboldaliakhoz közeli nézeteket képviselt, s 1945 őszén még a pártszakadás kérdését is fölvetette. 1946 tavaszán Illyés lemondott politikai tisztségeiről, azonban a vezetőség kérésére képviselői mandátumát megtartotta. Még egy fontos szereplése volt. 1946 őszén mint képviselő ő is aláírta Kovács Imrééknek Veres Péterhez intézett memorandumát, amelyben a párt politikájának módosítását javasolták: távolodást a kommunistáktól, közeledést a kisgazdákhoz. Kovácsékat okkal aggasztotta a kommunista befolyás alatt álló rendőrség diktatórikus magatartása, a bontakozó demokrácia veszélyeztetettsége. A beépített emberek révén a kommunista pártnak naprakész és részletes információi voltak a Nemzeti Parasztpárt belső életéről, így Illyés álláspontjáról is.

A Magyar Kommunista Pártnak az volt a célja, hogy Illyés Gyulát, aki komoly baloldali múlttal, sőt a kommunista politikusok között széles körű személyes ismeretségekkel is rendelkezett, ugyanakkor a szellemi-irodalmi élet egyik központi, 1945 után legnagyobb hatású alkotója, egyértelműen a maga oldalára állítsa. Kezdetről érezniük-tudniuk kellett azonban, hogy ez nehéz feladat. Lépcsőről lépésre nyomon követhették azt is, hogy Illyés a parasztpártban nem a baloldaliakkal tart. A memorandum ezt teljesen egyértelművé tette. S amikor 1946 végén megjelent a *Hunok Párisban*, amelyben fontos helyet foglal el a húszas évek párizsi emigrációs magyar munkásmozgalmának a bemutatása, annak eltorzulása, elérkezettnek látták az időt Illyés nyilvános és egyre határozottabb bolsevik bírálata. Horváth Márton, aki az MKP központi vezetőségé-

nek tagja, a *Szabad Nép* főszerkesztője, a kulturális politika irányítója Révai József mellett, mögötte második emberként, lapjának 1947. január 12-i számában közölte az MKP politikai akadémiáján tartott előadását, amelynek egésze az Illyés-pálya bírálata. Eszerint „Illyés túlságosan szűk, a munkásság felé bizalmatlankodó ideológiai beállítottsága okozta, hogy kilendült eredeti pályájából és a polgári világ vonzásának hatása alá került.” A *Magyar Csillagról* „aligha állíthatjuk, hogy balfelé kereste volna a megújulás útját. Inkább küzdött a germanizmusok, mint a németek ellen.” A *Hunok Párisban* lényege: „elkezd a munkásmozgalommal, és befejezi azzal, hogy hátat fordít a mozgalomnak”. Így bizony „Ha Illyés visszavonultság és hosszabb habozás után ismét a polgárság felé vezető utat választja, ha saját magát ismétli, akkor a haladó vonások fokozatosan semmivé válnak nála.”

Horváth Márton 1950-ben, tehát a bolsevik fordulat, az egypártrendszer bevezetése után megjelent könyvében (*Lobogónk Petőfi*) még szigorúbb bírálatok olvashatóak. Egyik cikkében az Illyés szerkesztette *Választ* ellenforradalmi irányzatú lapnak nevezte, Illyést pedig alig fejlődő, következetes ingadozónak, aki bűnbeesett: „éles, elvi kritikát alkalmazunk először is a *Válasz* irányzatával, a némethlászli-izmussal szemben, ideológiailag megsemmisítjük ezt az ellenforradalmi irányzatot, mely él és visszaél Illyés nevével. Ugyancsak éles, elvi kritikának vetjük alá Illyés egész politikai és írói pályafutását – természetesen nem azzal a céllal, hogy Illyést megsemmisítsük, hanem azzal a céllal, hogy hibáira és álláspontjának tarthatatlanságára ráébresztve őt, elősegítsük politikai és írói csatlakozását népi demokráciánkhoz [...] Lehet, hogy Illyést nehezebb »indulásra« késztetni, mint ötmillió parasztunkat. De – meg kell kísérelni.” A *Válasz* a korszak legmaradandóbb értékeit bemutató folyóirata volt: Bibó István, Németh László, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, a pályakezdő Pilinszky János, Kormos István, Sarkadi Imre és sokan mások publikáltak benne.

Bár 1948-ban Illyés az elsők között kapta meg a Kossuth-díjat, ekkor még vitathatatlanul rangos társaságban, a fordulat éve után megfagyott körülötte a levegő. Ő volt az „ingadozó” – tehát se nem kommunista, se nem ellenforradalmár – író, művész fő példája, akinek lelkéért a bolsevikok önzetlenül, az ő érdekében következetesen harcolnak. Illyés nemcsak a politikai, hanem az irodalmi életből is igyekezett – amennyire ez lehetséges volt számára – kivonni magát, még földrajzilag is: minél több időt töltött tihanyi visszavonultságban, felesége családjának nyaralójában. (Telefon híján, rossz közlekedési körülmények között nehezen volt elérhető.) Magatartását betegségével igyekezett magyarázni. Új lírai kötetet 1947 és 1956 között nem adott ki, 1952-es válogatott kötetébe csak néhány új műve került be. A teljes hallgatást nem tudta, nem volt képes vállalni. Ennek két komoly oka volt. Párizsból való hazatérése után rögződött benne végérvényesen, hogy felelős az őt útra bocsátó, művésszé segítő közösségért, hogy nem lehet csak író, hogy nemcsak önmagát, hanem a nincstelenek s az egész magyarság érdekeit is képviselnie kell. A magyarság nagy bajában, a Rákosi-kor szörnyűségeiben nem hallgathatott. A másik ok a művész közlésvágya: aki közérdekűt kíván mondani, az szeretné a hatást is érzékelni. Kipróbálta a hallgatást, a remeteséget, de a bolsevikok se hagyták békén, ugyanakkor szerette volna az igazságot is valamiképpen kimondani.

Jellemző példája ennek a Magyar Írók I. Kongresszusán való szereplése 1951 áprilisában. A hosszas referátumok után elsők között kapott szót egy ifjú akarnok – aki aztán soha még önálló kötetig sem jutott el, s akit nyilván felkészítettek hozzászólására –, s számon kérte Illyés Gyulán a hallgatást, „az egész dolgozó nép nevében” közölve, hogy csalódott az alkotóban. Felszólította, hogy válaszoljon: „mi a véleménye pl. a termelőszövetkezeti mozgalomról, a csatornázásról, vagy tervünk büszkeségéről, a Dunai Vasműről?” Illyés másnap válaszolt is. Bevezetőül az író és az időszerűség fogalmát értelmezte, majd felolvasta dunapentelei látogatása alkalmá-

ból írt, még nem egészen késznek nyilvánított versét. A riportelemeket is tartalmazó vers arra figyelmezteti az építőket, hogy „rajtak / fordul meg: börtönt rakjatok / vagy bástyát, jól vigyázzatok!”, majd így fejeződik be: „leomlanak / bálványok, trónok, égi-földi szentek, / de nem amit a munka megteremtett.” A „hosszantartó, nagy taps” ellenére záróbeszédében Révai József vitázott – nem a verssel, hanem – általában Illyés magatartásával, kettős kötöttségével, s továbbra is óvta „bizonyos barátoktól”. Érdekes megjegyezni, hogy a vers nyilvánvalóan tudatos hamisítással jelent meg. A „nyomdahiba” csupán egyetlen betűnyi: „börtönt rakjatok” helyett börtönt raktatok”, de így a múltra vonatkozott a kritika. A korszak leghitelesebb egyidejű irodalmi megjelenítése, az *Egy mondat a zsarnokságról* még 1950-ben, e versnél korábban keletkezett, s természetesen kiadhatatlan volt az 1956-os októberi forradalomig. Ez a tény is mutatja, hogy Illyés kereste a diktatúra alatt is lehetséges megszólalási módokat.

A fordulat éve, 1948 után hivatalosan csak két eset volt lehetséges: vagy szocialista lett valaki, vagy ellenség. Vagyis közölhető vagy közölhetetlen. A középút, az „útítárs”-jelleg csupán átmeneti lehetett: amíg megérik az elhatározás, azaz szocialistává fejlődik az alkotó. Ezt az átmenetiséget, „ingadozást” a legtovább Illyésnek engedte meg, nézte el a bolsevik irodalompolitika. Nem mondtak le róla, mert nem tehették meg. Írói jelentősége önmagában nem lett volna számukra akadály, ám egyértelműen demokratikus múltja, közéleti szereplése miatt a szólamok ellenére semmi olyat nem tudtak felmutatni az író múltjában, amit ő nem vállalhatott volna, s amire egy tisztultabb marxizmusnak ne kellett volna elismerően bólintania. Illyés maradt Révaiék számára a „népfrontosság” utolsó lehetősége.

Mindazonáltal kezdetben Illyés is közel került ahhoz, hogy csak az ellenségesnek bélyegzett írók munkalehetőségeivel: műfordítással, gyermekirodalmi alkotásokkal legyen jelen a korban. Lírai műveket, klasszikus francia drámákat fordított, írókról készített portrékat, népmese-átdolgozásai jelentek meg. A *Hetvenhét magyar népmese* (1953) azóta alighanem megkaphatná a legtöbbször kiadott

magyar szépirodalmi alkotás kitüntető elismerését. Ilyenfajta tevékenységgel azonban csak a periférián lehetett létezni. Ő viszont szeretett volna az idegen megszállásról és a zsarnokságról is beszélni. Reményt adni a nemzetnek.

Ehhez azonban a népi hősközhöz hasonlítható cselre volt szüksége. A rendszer – s ez 1956 után is sokáig érvényben maradt – első sorban nem művekben, hanem közvetlenül várta el a hűségnyilatkozatot maga – és vezérei – mellett. 1952 márciusában volt Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapja. Ebből az alkalomból a publikáló íróknak kötelessége volt megszólalni a köszöntő antológia számára. Illyés Gyula 1926 nyarán, nem sokkal hazatérése után a Rákosi-perről tudósító francia kommunista újságírónak volt a tolmácskísérője, s így jelen volt egy néhány perces börtönbeli látogatáson, amelyre az újságíró engedélyt kapott. Ezt az emléket írta meg, ma is vállalhatóan. Alighanem ez a cikk jelentette Révai számára a hűségnyilatkozatot, s ez tette lehetővé, hogy Illyés színpadi bemutatókhoz jusson. A bolsevik pártnak szüksége volt arra, hogy úgy legyen, mintha Illyés az ő embere lenne.

Akármiről persze nem lehetett a megjelenés reményével írni. A bolsevik diktatúrában engedélyezett témakörök, motívumok között három olyan volt, amely Illyés korábbi munkásságában is meghatározóan jelen van, s amellyel ez időben is nyíltan fejezhette ki önmagát, s egyúttal a rendszer álságosságát is jelezhetette. Ezek a munka tisztessége és morálja, aztán a nép melletti elkötelezettség, végül a forradalmi és szabadságharcos történelmi hagyomány. Az elsőt példázza *Az építőkhöz* intézett vers, s még inkább a korábbi, 1949 májusában megjelenő *Kezek* című, édesapja munkás kezeit megéneklő 490 soros költemény, amelynek lelkes, ódai hangja nem a pártot, nem a proletárdiktatúrának becézett zsarnokságot dicsőíti. A fizikai munka tisztelete egyúttal a népközelséget is kifejezhette, s ez volt a lényege az elfogadás szempontjából a gyermekirodalomban a népmese-feldolgozásoknak, tágabban a népmesei jellegnek. Feltehetően ezért született meg a *Hetvenhét magyar népmese*, bár Illyés már a harmincas években is készített népmese-feldolgozásokat.

A bolsevikok állandóan a népet emlegették, amelynek üdvösségeért ők harcolnak. Pedig nemcsak a régi rendszer kedveményezettjeit nyomorították meg, ítélték el, hanem az egyszerű embereket, a munkásokat, a parasztokat is. Mindenki reakciónak, a nép ellenségének számított, aki nem értett velük egyet, vagy egyszerűen csak nem volt képes teljesíteni parasztként a beadási kötelezettséget, mert nem volt annyi terménye, vagy nem tudta munkásként túlteljesíteni a normát, vagy megszólalt a teljesíthetetlen, értelmetlen gazdasági tervek ellen. A bolsevik párt azt hirdette, hogy „a párttal a népért” küzdenek, a Nemzeti Parasztpárt jelszava viszont az volt, hogy „a néppel a népért”. Ezt a pártot viszont 1949-re a többitel együtt felszámolták. A proletárdiktatúra a valóságban a pártkáderek diktatúrája volt, proletárellenes, népellenes társadalmi formáció. Ezért nem válhatott soha Rákosiék hívévé Illyés Gyula.

A rendszer hamisságára utalni viszonylag átlátható áttételekkel s mégis nagy hatással a történelmi témákkal és drámai művekkel lehetett. A színházi előadás közvetlenül formálhatta a közvéleményt. A korabeli hivatalos marxistának nevezett felfogás szerint a magyar történelem forradalmak és szabadságharcok története. Ez természetesen nem igaz, de valóban voltak hősies kísérletek, s ezekről lehetett hamisság nélkül szólni. Illyésnek gyermekkorától kezdve meghatározó élménye 1848–1849. Az akkori eseményeknek éppen a fordulat éve alatt voltak a centenáriumi megemlékezései. Mindez nagyobb fénybe vonta a Petőfi Sándorral való foglalkozást is. A reformkornak és 1848-nak a felidézése azért is időszerűnek bizonyult, mert Magyarország 1945-tel ismét a hazateremtés szükségességével nézett szembe. Illyés éppen a fordulat évével rátalált arra a témakörre, amellyel a hazateremtés szükségességét ismételten kifejezheti, s egyúttal a veszélyeket, a tragikumot is jelezheti. Az 1949 és 1956 közötti évek alapeszméje életművében a hazateremtés és a honvédelem összekapcsolása oly módon, hogy nem csupán elszakíthatatlanságukat mutatja fel, hanem nyomatékosan azt is, hogy a néptömegek nélkül nem lehet sem hazát teremteni, sem megvédeni azt. Mindez az adott pályaszakaszban úgy valósul meg, hogy film-

regényében és három drámájában mind erőteljesebbé válik a honvédelem, az ellenség elűzésének a gondolatköre.

4

Illyés Gyula nevelődésének és írói eszményeinek jegyében magától értetődő, hogy a centenárium idején filmregényt írt *Két férfi* címmel Petőfiről és Bemről. Maga a film, a *Föltámadott a tenger* (1953) a sok filmgyári átdolgozás után – amelyeket Révai József irányított – elég messze került az eredeti mű szellemiségétől, mert a kor sematikus történelemszemléletének megfelelően csak a győztes forradalmat mutatta be. A filmregény középpontba állította azt a gondot is, hogy a nép csak részlegesen élvezheti a forradalmi vívmányokat: azok nem mindenkire s nem egyenlő mértékben vonatkoznak. Petőfi és Bem azért lesznek Illyés szemében eszményi forradalmárok, mert ezt az igazságtalanságot is fel akarják számolni.

Amit Petőfi Debrecenben a katonáit oktatta mond a hatalom egyes képviselőiről, azt a fordulat éve utáni helyzetre is érthetjük: „...nép nélkül nem lehet: De nem is érdemes. S ők ezt nem értik. Mire pedig a becsületese megérti, attól tartok, késő lesz. Én azért jöttem, hogy még idejében figyelmeztessenek mindenkit. Mindenkit, aki igazán szereti a hazáját is, a szabadságot is, de úgy igazán, hogy nemcsak addig a határig, ameddig az ő kis érdeke kívánja a szabadságot.” Majd később így folytatja: „Egy vezethet győzelemre. S nemcsak a magyar szabadság győzelmére, hanem minden elnyomottak diadalára. Az, hogy sikerül-e mellénk állítani a dolgozó szegény népet. A magunkét, s aztán a többi országét köröttünk – az egész világot!”

Nép nélkül nem lehet forradalmat győzelemre vinni. Illyésnek ez a lényegi s régóta vallott állítása a fordulat éve után azonnal hangsúlyossá vált. Aggódó figyelmeztetése nem talált visszhangra sem ekkor, sem az *Ozori példa* bemutatásakor (Nemzeti Színház, 1952. május 22.) és megjelenésekor, a dráma túlzóan is lelkes fogadtatásakor. Ennek okát elsősorban nem Illyés óvatosságában lelhetjük meg, hanem a kor befogadói „süketségében”. Az áthallásokra nem

volt megfelelő érzékenység, mindent egy az egyben értettek, s rájátszás is csupán a marxizmus sematizált klasszikusaira volt lehetséges. Illyés művei szavakban ugyanazt mondták szinte, mint a tanfolyamok és az újságcikkek, s az olvasó és a néző ezt az azonosságot fogta fel, legalábbis a nyilvánosság előtt csak erről adott véleményt, s nem arról, hogy az 1848–1849-es veszélyek az 1950-es évek elején is fenyegetik a magyarságot.

Az *Ozorai példa* (a folyóiratközlésben még *Hazafiak* volt a címe) az 1848 őszén a Dunántúlon meginduló szabadságharc egyik – epizodikusságában is jelentős – eseményét köti össze a szőlődézsma eltörlésének, tehát a teljesebb körű jobbágyfelszabadításnak az ügyével. Alapgondolata teljesen 1848-as alapokon áll – ismét Petőfi szellemében. Azt mondja, hogy amíg a népnek nincs joga a tulajdonszerzéshez, a gyarapodáshoz, addig nem lehet hazája sem, azonban amint egyenrangúvá válhat, többféleképpen is megismerheti a hazaszerzés örömét. Tulajdona lehet, jogai lehetnek, s azokat megvédheti, meg is védi, hiszen a szüretre induló helybeliek nemcsak az ozorai csatában vesznek részt, hanem a győzelem után, s Perczel ezredesnek a dézsma eltörléséről hozott jó híre után indulnak a sereggel Bécs felé, mert ott dől majd el, hogy visszatérhetnek-e az ellenségek, a hont és a jogot fenyegetők.

A korabeli elemzők sorra a hazaszeretet drámájaként értelmezték e művet, s ez nem volt belemagyarázás. Az *Ozorai példa* megfelelt a bolsevik kátéban előírtaknak. Behódolt volna Illyés? Nem, hiszen működött továbbra is az, amit Révai rosszallóan kettős kötődésnek nevezett – a kommunistákra és a kártékony barátokra utalva –, azzal a módosítással, hogy Illyés igazi kettős kötődése nem ez volt, hanem az, amely egyrészt a haladó társadalmi-forradalmi eszmékhez, másrészt a kétkezi dolgozó néphez kötötte. Illyés ezt a kétfelé kötődést egylényegűnek tudta, a bolsevizmus gyakorlata azonban a tragikus szétválasztásra mutatott példát: szembekerült egymással az öncélú, az elveket megcsúfoló forradalmiság és a néptömegek mindennapi és távlati érdekeinek sora. 1951-ben, a dráma megírásának idején Illyésben még élhetett némi illúzió, hogy vissza lehet térni a tiszta forráshoz, ezért van figyelmeztetés jellege is a drámának: a

tisztázás és a tisztulás útját mutatja fel. Eközben azokat az elveket hirdeti, amelyek azonosak ugyan benne és a kommunista frazeológiában, de amelyeket ő továbbra is halálosan komolyan gondol, míg a bolsevik praxis naponta megcsúfol.

1848-ban Magyarország paradox helyzetben volt: felelős kormánya ellenére egy szomszédos nagyhatalom fővárosából diktáltak. E szomszéd állam hadserege szabadon próbál közlekedni és parancsolni az ország területén. S bár a kormány nagy tömegeket földhöz juttatott, a dézsma csak részlegesen szűnt meg. 1945-ben igazán radikális földosztás volt, a diktatúra azonban bevezette a termények és állatok kötelező beszolgáltatását. Megannyi párhuzam, azonban ez a korhoz szóló jelentés nem igazán világolható ki. A dráma terjedős, túlmagyarázó, s ez éppen nem segíti, hanem gátolja a teljesebb megértést. S ez furcsa módon a műfaji jelleggel is ellentétes, ugyanis eredetileg opera vagy zenés dráma szöveggönyvének készült.

Maga a szerző is érezhette ezt, mert a következő dráma témája is a szabadságharc lett, de nem a kezdet, hanem a tragikus vég, a világosi fegyverletételhez vezető út. Előbb egyfelvonásos változat készült el (*Tűz-víz*, 1952), majd a két felvonásból és utójátékból álló *Fáklyaláng* (a folyóiratközlésben még *Kossuth próbája* volt a címe), amelyet a Katona József Színház mutatott be 1952. december 12-én. Míg az előző drámában Illyés a közvélemény előtt szinte ismeretlen, illetve inkább csak az ő korábbi, azonos című költeményéből ismert esetet épített a drámába, a *Fáklyaláng* alaphelyzete mindenki számára ismerős. S míg az ozorai csata epizód csupán, Kossuth és Görgey vitája messzemenően sorsdöntő az ország számára. Ezért is van az, hogy a világosi fegyverletétel óta él a vita: melyiküknek volt igaza? Illyés nemcsak hogy megkerülni nem akarja e vitát, hanem a középpontba állítja, vallván, hogy Kossuthnak van igaza. Így a történelmi tények és a legendák egyaránt fontossá válhatnak. A bemutató előtti interjúban így vallott a szerző: a dráma „arról szól: Kossuth hogyan lép előre épp a világosi bukás után, amikor látszólag Magyarországon elvesztette a harcot, hogyan indul meg azon az úton, amelyen megnyeri az egész magyar népet úgy,

hogy végre valóban legendás hőse lesz a magyar történelemnek.” Valóban, a dráma ezt a legendát mutatja be, s ennek megfelelően az ellenlegendát, Görgey áruló voltát. Mindennek a személyes alapja a gyermekkori eszmélkedéstől kezdődően átélt, megtapasztalt Kossuth-legendá, az igazi 48-asság eszméje, amit nemcsak a harmincas évek műveiben, a filmregényben és e két drámában állított a középpontba Illyés, hanem *Az utolsó törzsfő* című esszében is (1953), amely Madarász József portréját rajzolta meg, a mindhalálig tartó elvhűséget állítva a középpontba. A dráma művelődéstörténeti alapja viszont elsősorban Kossuth híres-hírhedt vidini levele (1849. szeptember 12.), amely máig hatóan meghatározta a szembeállítón polarizáló Kossuth–Görgey legendaképződést. Illyés elfogadja ezt a legendát, s ki is élezi, megtetézve még egy nyomatékos szemponttal: ez a nép ítélete is. Illyés korabeli nyilatkozata szerint „Kossuth és Görgey személyében két ellentétes vélemény csap össze a kérdés eldöntésére: – Ki az igazi hazafi? Az, aki a néppel és a népért, vagy pedig aki a nép nélkül akarja megvívni a csatáját. Görgey elbukott, ítélte fölötte a nép, Kossuth igazát bebizonyította a történelem.” A történettudomány inkább tartja a vidini levelet politikai szónoklatnak elérendő célok érdekében, mintsem visszatekintő, szigorúan tényeken alapuló helyzetelemzésnek. Görgeynek és a nép kihagyásának tézise sokkal inkább Rákosira vonatkozik, aki ugyan állandóan a népet, annak érdekeit emlegette, mégis politikája őt tette a magyar nép ellenségévé, árulójává. Hamis célokat, nagyhatalmi érdekeket szolgált, gonoszul.

A drámaírónak természetesen joga van ahhoz, hogy egyoldalú legyen, hogy egyik szereplőjének igazságát emelje abszolút érvényűvé, hogy a drámában történelmi eseményeket átcsoportosítson, módosítson. S bár Kossuth és Görgey utolsó, aradi beszélgetésének tartalmáról csak keveset tudunk, mind 1849. augusztus 10-ének, mind a körülötte lévő napoknak a történései meglehetősen ismertek a történettudomány számára. A drámává átformált kettős legendát azonban felesleges a tényekkel szembesíteni. Fontosabb kérdés az, hogy a személyes, életrajzi és érzelmi indítékokon túl mi célból tartotta Illyés oly fontosnak a Kossuth-legendát, hogy drámává írja,

történelmi tényeket és legendát építve együvé. A dráma első felvonását a szerző is történelmi leckének minősítette, vagyis a helyzet bemutatásának. Ez is feszültségeteremtő, s előkészíti a második felvonásnak azt az alapkoncepcióját, hogy Kossuth és Görgey „próbálja” fogja eldönteni az ország sorsát. Ez a második felvonás a magyar drámairodalom egyik csúcsteljesítménye. A feszes és feszült párviadal után az Illyés-elképzelés maradéktalan érvényesítéséhez szükség van az utójátékra, amely a drámaíró által csoportosított és értelmezett tényeket átemeli a szép és szent legenda világába, amelyben már nem Kossuth Lajos, hanem Kossuth apánk a főszereplő, s ahol valóban a nép mond Józsa, az egykori katona szájával ítéletet Kossuthról is, meg Görgeyről is. Más kérdés, hogy ez a népi ítélet mennyire igazságos, tényeken alapuló.

Miért is ötvöz Illyés történelmi leckét és legendát, miért játszatja át őket egymásba, hogy a tény is legendának, a legenda is ténynek mutatkozhasson? Nyilván nem kikezdzhetetlen történettudományi munka volt a célja, hanem az igazi hazafiság foglalkoztatta, az ötvenes évek jelenére is vonatkoztatva. A néppel vagy a nép nélkül vezetni az országot, ez volt számára a kérdés. Egy ilyen koncepcióban Görgey csakis áldozat lehet, főleg a dráma műfajában, ahol a pozitív hőssel szemben ugyancsak kiemelkedő képességű ellenfélre van szükség. Kossuth és Görgey történelmi ellentéte nem az igazi hazafi és az áruló szembenállása, s hogy Illyés mégis ebben az irányban élezte ki a konfliktust, azt nem annyira a vidini levél szeleme s a ráépülő legenda teszi utólag is művészi szempontból megérthetővé és elfogadhatóvá, hanem az a cél, hogy esztétikailag magával ragadó példát adjon „a néppel és a népért” igazi tartalmára. E koncepció szerint – ha a vidini levél Görgeyje nem lett volna kéznél – kellett volna kreálnia a szerzőnek egy hasonló jellegű ellenfelet Kossuth számára. A *Fáklyaláng* ugyanis azt kiáltja világgá, hogy a nép nélkül nem lehet győzelemre vinni a forradalmat, a néppel viszont még a legveszélyesebb helyzetben is megmenthető az ország, a haza, szinte csoda is tehető. A szabadságharc ugyan elbukott, de Kossuth legendája őrizte a reményt. Az 1945-ös demokratikus népi forradalom is önmaga eszelős ellentétébe csapott át, ám Kossuth

példája ezúttal is a reményt adhatta a dráma szándéka szerint. Magyarország területe mindig is nagyhatalmak ütközési zónájába esett, mégsem lehetetlen a tartós függetlenség megszerzése. Bármennyire is összeköti Illyés a nép jogokkal s tulajdonnal való teljes körű felszabadításának és az eredményes honvédelemnek a gondolatát e drámában is, az *Ozorai példához* képest jelentős az elmozdulás a honvédelem, a nemzeti függetlenség ügyének nyomatékosításában. A *Fáklyaláng* vitáinak lényege az, hogy mi módon őrizhető meg a nemzeti függetlenség. A maga módján még az Illyés ábrázolta Görgey is ezen fáradozik. S amiként 1849 augusztusa nem kínált reális utat a függetlenség megőrzésére, természetesen 1952 sem kínált semmifélet ennek visszaszerzésére. Ebből a két korban egylényegű realitásból nő ki Kossuth – és Illyés – csodaváró hite.

A dráma fogadtatása nem annyira egyöntetű, mint az *Ozorai példáé*. Főként Kossuth túlzott eszményítését bírálták, s így a nép háttérbe szorítását. Ez az ideológiai felfogás – a néptömegek történelmi szerepéről – marxista alaptézis volt, amelyet éppen a személyi kultusz csúfolt meg a legvégtetesebben. A magas színvonalú színházi előadás kirobbanó sikert aratott. Illyés második Kossuth-díját kapta e drámáért, s hasonló elismerésben részesült a rendező Gellért Endre, a Kossuthot alakító Bessenyei Ferenc, a Görgeyt játszó Ungvári László és Józsa, a katona szerepéért Bihari József.

A Rákosi-korban keletkezett drámahármas utolsó darabja a *Dózsa György*. Dózsa alakja is régtől foglalkoztatta az író. E műnek két szövegváltozata van, az elsőt 1954 nyarán közölte a *Csillag*, a véglegeset 1956. január 20-án mutatták be a Nemzeti Színházban. E mű a történelmi időben jóval messzebbre ugrik vissza, mégis ez szól a legközvetlenebbül a megírás jelenéhez. Elég pontosan érzekelte ezt a korabeli visszhang is. A *Dózsa György* középpontjába – az írói elképzelés következetes végigvitelének köszönhetően – a nemzeti egység és a honvédelem ügye került, s egyáltalán nem a történelmi tények eltorzításával. A drámabeli Dózsa kezdettől a kínhaláláig a hazát akarja megvédeni a mind fenyegetőbb török veszedelem ellen. Ez az elképzelés nem mond ellent sem Dózsa elképzelhető alakmásainak, sem a kor tényleges feladatának. Ugyan-

akkor a nemzeti függetlenség eszméjének középpontba állítása Dózsa korától kezdve valóban folyamatos gond, s ez a szovjet példa szolgálai majmolásának idején is különösen égető.

A drámában a történelemtől eltérően válik fontossá Zápolya alakja azzal, hogy elfogatása után szeretné Dózsát megnyeri, a maga oldalára állítani. Zápolya csábítása az, hogy új udvart hoz létre új urakkal, s ezzel meg lehet nyerni a tömegeket is. Ha annak idején megtörtént volna Dózsa ilyenfajta megkísértése, azt neki el kellett volna fogadnia. Ez a drámai jelenet azonban sokkal inkább játszódik 1956 színpadán, mint a régmúltban. Aligha túlzás egy áttetsző Zápolya–Rákosi párhuzamra gondolni, különösen akkor, ha Zápolya későbbi sorsára is gondolunk. Ő ugyanis 1526 végén királlyá koronáztatta magát, régi tervét valósítva meg ezzel. A nemzeti egységet azonban nem tudta megteremteni ezzel a lépésével, sőt inkább e cél akadályozójává vált. S a Nyugat felé való sikertelen szövetségeskeresési kísérletek után rászánta magát arra, hogy a nagy ellenséggel, a török szultánnal kössön szerződést, aki ettől kezdve Magyarországot a maga tartományának tekintette. Akárcsak Szétlin.

A *Dózsa György* bemutatója fontos üggyé vált néhány héttel a szovjet párt híres XX. kongresszusa előtt. Fogadtatása áttételesen, de egyre kevésbé virágnyelven, lehetővé tette, hogy a jelen igazi gondjai is szóba kerülhessenek, hogy a drámát példázatként is értelmezni lehessen. A drámáról rendezett szakmai vitáról tudósítva az *Irodalmi Újság* (1956. március 17.) így idézte Illyés hozzászólását: „Az abszolutizmus történelmi érdemét nemcsak abban látja, hogy rendet csinált a feudális zűrzavar után, hanem, hogy a nép javára szolgált. Aki egy rendszert azért becsül, mert rendet teremt – a nép terhére –, az fasiszta. Nem nehéz hát eldönteni, hogy Zápolya, aki újabb súlyos terheket akar a nép vállára vetni, milyen szerepet kap a drámában.”

A *Fáklyaláng* és a *Dózsa György* egy nagy veszedelem, tragikus nemzeti sors előérzetében keletkezett, figyelmeztető sikolyként, mégis, bár mindkét mű nagy történelmi tragédiát mutat be, a maga módján mindegyik elementáris történelmi optimizmust sugároz,

mondván, hogy a harc a nemzeti függetlenségért nem hiábavaló. Illyés 1949 és 1956 között még végletesebben kijózanodik a hitreneszánsz céljainak közeli megvalósíthatóságából, de még abból is, hogy a történelemszemléletben feltétlenül az osztályokban való gondolkodás az elsődleges. Nem tekinti kizárólagosnak, döntő tényezőnek az osztályharcot, s mind nyomatékosabban építi be műveibe a honvédelmi harcok, a nemzeti függetlenség ügyét. Ki az ellenséggel az országból! Ezt hirdeti Kossuth, ezt Dózsa és ezt Illyés is e két drámával.

5

A drámák értelmezését, agitatív erejét határozottan erősítik az ide vonható költemények, különösen – a megjelenés sorrendjében – az *Árpád* (Magyar Nemzet, 1953. december 25., *Hét évszázad magyar versei*, 1954), a *Bartók* (Színház és Mozi, 1955. október 14.), a *Hunyadi keze* (Irodalmi Újság, 1956. augusztus 11.), az *Egy mondat a zsarnokságról* (Irodalmi Újság, 1956. november 2.). E művek a kor líratermésének legfontosabb darabjai közé tartoznak. Utóéletük sem átlagos. A *Bartók* megjelenése után a színházi lap példányait kivonták a forgalomból. A *Hunyadi keze* kötetben csak 1968-ban kapott nyilvánosságot, nyilván nem 1956 nyári megjelenése, hanem szemlélete és közlendője miatt. Még tovább kellett várakozni az *Egy mondat a zsarnokságról* újabb hazai kiadására, hiszen ezt a verset a Kádár-kor sokáig a költő ellenforradalmi magatartásának bizonyítékaul könyvelte el. S amikor jóval később megengedték volna a kötetbe kerülést, akkor Illyés zárkózott el ez elől. Így Magyarországon csak halála után, 1986-ban jelent meg újra. Idehaza a kilencvenes években vált Illyés legfőbb versévé. A világirodalom felől nézve viszont régóta ez a legismertebb 20. századi magyar költemény: a szabadságvágy egyetemes érvényű verse.

Az *Árpád* epikus részletezésű és tragikus szemléletű állóképe egy üzötten, tépetten menekülő, életveszedelemben úton lévő népet rajzol, amely számára a jövő „csupa rémség”, amelynek vezérét is rémlátás gyötri népe jövőjéről, s inkább csak a mégis daca hajtja tovább:

„Akárhogyan is – még most sem beszélt –
szabadok leszünk” – ez suhant talán a
szívébe inkább, mintsem az agyába,
miközben megsarkantyúzta a mént

s a menetből egy sziklára kiállva
jelt adott: gyorsan! S nézte fűrgé szemmel
mint juhász, aki minden ürüt ösmer,
hogyan tódul népe át Európába.

A zárókép és a benne rejlő gondolat, Európa nyomatékos hirdetése abban az időben, amikor mindig Kelet fogalma volt a mérce, s éppen ez az, ami elől menekül a szabadságba egy nép, még a vers tragikus szemléleténél is jobban utal a keletkezés korának magyarság-helyzetére.

A Bartók Illyés Gyula egyik legismertebb költeménye, s a Kádár-kor évtizedei alatt, az *Egy mondat a zsarnokságról* tilalmassága miatt ez szemléltette – még a középiskolai tankönyvekben is – egyrészt Illyés líráját, másrészt azt, hogy a rendszer leszámolt a személyi kultusszal. A verset történet- és művészetfilozófia hatja át, olyan ars poetica ez, amely nemcsak az Illyés-életmű egyik kulcsa, hanem e szűkebb korszak s a drámák jobb megértését is segítheti. Bartók portréja éppen a műben kifejtett és jellemzően népközpontú történetfilozófia révén kötődik közvetlenül azokhoz a történelmi témájú Illyés-művekhez, amelyeknek központi hőse egy kiemelkedő magyar történelmi személyiség.

A költemény Bartók Béla halálának tizedik évfordulója alkalmából keletkezett és jelent meg. A bolsevik művészetpolitikának Bartók zenéjére is csak korlátozottan volt szüksége. Részben azért, mert a szovjet szakértők elutasították a zeneszerző „formalizmusát”, részben azért, mert a néptömegek számára érthetetlennek tartották. Így még a *Cantata profana* is tilalmas volt. Illyés verse egyértelműen a jelent és Bartók korát azonosítja, s így művészet- és társadalompolitikai vitát folytat a Rákosi-féle bolsevizmussal. Látszólag elfogadja

az esztétikainak tartott régi vádat, hogy ez a zene „hangzavar”, de azt válaszolja erre, hogy

*...éppen ez a jaj kiált
mennyi hazugul szép éneken át –
a sorshoz, hogy harmóniát,
rendet, igazit vagy belevész a világ;
belevész a világ, ha nem
a nép szólal újra – fölségesen!*

Bartók zenéje a nép vágyainak a kifejezője is, s mindig igazat mond. A „hangzavar” a súlyos társadalmi bajok következménye, a konszonancia, a harmónia hiánya tehát lényegében igazmondás. Nemcsak a művészetnek, hanem a politikának is kötelessége, hogy igazat mondjon: „Mert növeli, ki elfödi a bajt.” Szállóigévé vált ez a sor, örökérvényűen.

A Hunyadi keze keletkezése s megjelenése is jubileumi ünnepségekhez kapcsolódik. 1956 augusztusában volt félezer éve a nándorfehérvári diadalnak és Hunyadi János halálának. Ekkor avatták fel Pécs főterén Pátzay Pál lovassobrát is. Ehhez is kapcsolódik Illyés verse: a szobornak is a kinyújtott hadvezéri kéz a legjellemzőbb egyéni jegye. Ez a kéz:

*Simogatott befelé. Oly rettenetesekeket ütni
hogy bírt ő kifelé? Mert simogatni tudott!*

Vagyis szeretettel vezette hazája népét, s ezért tudta megvédeni a hatalmas külső ellenségtől is. A tízrészes vers a sírvers tipikus formájában, disztichonokban íródott. A nagy példát mutatja fel, a reflexiós-vitázó versegységek e példakép, az általa véghezvitt csoda érvényességének érdekében érvelnek. Ennek lényege: a magyarságot, a magyar népet védeni kell. A vezér motívuma azért döntő, mert a magyarságnak jó vezetőkre van szüksége, hiszen a leggyakrabban ilyeneknek a hiánya nehezítette sorsát. A vezér motívuma szétválaszthatatlan az általa vezetett nép motívumától, s ez a kettő

olvad eggyé a magyarság motívumában. Gyakoriságával is kulcsszó a magyar. E versben azonban nem a magyarság-, hanem a Hunyadi-kép az abszolút pozitív értékű. Egybehangzóan a reformkor óta tartó költői szöveggel, Illyés hibásnak és bűnösnek is látja a magyarságot: nemcsak az ellenséges túlerő, nemcsak a belső erőtlenség, hanem a széthúzás, egymás pusztítása is romlásba dönt mindannyiunkat. Megismétlődnek Kölcsey gondolatai. S nemcsak ezek a bűnök növelik a bajt (s ezek azért lényegileg mások, mint a Rákosi-féle „bűnös, fasiszta nemzet” teória), hanem a szintén régtől ismert szalmaláng természet átka, a „múlasztott napi munka”, a „lustaság” is.

A vers azzal indul, hogy Hunyadi sírjára – emlékművére-szobrára – jelképesen feliratokat vés, a halhatatlanságot bizonyítva. Az 5. részben a vezér közvetlenül is megszólal, önmagának alkotva-mondva sírfeliratot. Itt átvált a sírvers illetékessége, ez a szöveg ugyanis nem annyira Hunyadira, mint inkább az egész nemzetre vonatkozik:

Mélyre bukkott a magyar, de dicső ügy bátyafaláról.

Engem aláz, Hunyadit, ki tetemére tapos.

*Szobrom nem csak a győzelem emlékműve: a gyászá:
nemzet sírja fölött őrködik ércalakom.*

A mitikussá növesztett, a nemzet mindenkori védszellemének láttott vezér szól itt, s nem a maga korát minősíti, hanem az arra következő gyászt – mint tipikus nemzeti sorsképletet. Kell-e mondani, hogy ennek is megvan az 1950-es évekre vonatkoztatható érvényessége? Hunyadi azért lehet védőszellem, mert ő győzött, s az a győzelem nem „percnyi csoda” volt csupán. Az ő korában hazánk még Európa szervesen fejlődő része, s ezt az állapotot követte a Mohács utáni sokszázados gondzuhatag.

A Moháccsal kezdődő újabb századokban különös jelentőségre tett szert a vezér, az államférfi, hiszen óriási bajokból kellett volna kivezetni a nemzetet. A jó vezér a mi történelmünkben ritkaság, aki mégis akadt, az hős is, csoda is, ezért kiemelkedő példa akkor is, ha

tényleges politikai szerepet játszhatott, mint Árpád, Hunyadi, Dózsa, Zrínyi (*Zrínyi, a költő*), Kossuth, Széchenyi (*Széchenyi hídjá*), s akkor is, ha egyetemes rangú művészetével hatott, mint Petőfi vagy Bartók. Ők mind Illyés példakép-hősei a Rákosi-korban, számára ugyanis kulcskérdés a jó vezér hiánya vagy megléte. A hivatalos Rákosi-kultusz ugyan népünk bölcs vezérének nevezte ezt a személyt, de ezt egyre kevesebben hitték el a bolsevikok közül is. Csak a szovjet párt XX. kongresszusa (1956. február) teremtett olyan helyzetet, hogy – még mindig moszkvai utasításra – leváltásák őt 1956 júliusában. Utóda azonban az a Gerő Ernő lett, aki semmi-
ben sem különbözött elődjétől. A Rákosi-kor mind ördögibb köreit végigjárva az igazán demokrata Illyés nem annyira újabb kiemelkedő történelmi személyiség színre lépésétől várta a helyzet radikális megváltoztatását, hanem inkább azt remélte, hogy nemzeti történelmünk nagy személyiségeinek példája arra bátorítja a népet, hogy megszólaljon „újra – fölségesen” (*Bartók*). Ezért van az, hogy bár a *Hunyadi keze* kezdetben a hadvezér-államférfi sirverse, ez átalakul az őrző-védő-gyógyító őrszellemévé, aki ebbéli tevékenységében soha meg nem pihenhet, hiszen őrzésre, jeladásra állandóan szükség van.

6

Az esszé, a publicisztika a véleménynyilvánítás szabadabb formái, ezért a diktatórikus egypártrendszer keretei között nem igazán kívánatosak. Németh Lászlónak például 1945 után sokáig alig volt módja esszék közlésére. Illyésnek is csak korlátozottan. A lírai művek és a drámák mellett azonban ezeket a műfajokat is felhasználta a szépirodalmi alkotások lényegi gondolatainak kifejtésére, megerősítésére. Ezekben az években néhány írói portréja jelent meg klasszikusokról, s ezekben az igazság kimondása, érvényesítése kulcsmotívum. Fazekas Mihály fő művének az a lényege, „hogy az elnyomásba nem kell beletörődni; azt, hogy bármily erős is a hajdú pálcája, egyszer a szegény is visszaüthet; vagyis azt, hogy lehet igazság – csak ki kell verekedni vagy – ügyeskedni!” (*Lúdas Matyi igaz története*, 1951.). Victor Hugo pályaképében a lényeg az igazságkere-

sés, a szabadság-eszme, az erőszak elítélése, s az a tézise, hogy „az irodalom célja: a Nép” (*Victor Hugo védelme*, 1952.). A Molière-esszé ugyanilyen szellemiségű: az igazság keresése, annak kimondása jellemzi a drámaíró, aki tudja, hogy „minél nagyobb egy igazság, annál egyszerűbben kell kifejezni”. Célja: „A nép nyelvén, a nép módján, a nép számára nevetségessé tenni egy világrendet...” (*Molière*, 1954.). Babitsról szólva nyomatékosan idézi tőle: „Hiszek igazságban, mely túl van a politikán, életünk helyi és pillanatnyi szükségletein.” Általános tapasztalatként rögzíti az esszé: „olyan országokban azonban, ahol a levegőben járó szó fele hazug, a költő nem mozdulhat el a verse mögül: nincs érvényes mű emberi földzeten nélkül.” (*Babitsról fiataloknak*, 1954.) Halála után rajzolva portrét Nagy Lajosról, ugyancsak kiemelte, hogy „ő igazságra törekedett” (*Róla magáról*, 1954.). Szabó Lőrincet is az igazság és a valóság megismerésének vágya hajtotta, lényege „az igazszólás, a már megtörtént valóság kimondása” (*Szabó Lőrinc vagy boncoljuk-e magunkat elevenen?* 1955.).

Vitatkozni a bolsevik irodalompolitikával évekig nem lehetett nyilvánosan. Sztálin halála után, 1953 nyarán Nagy Imre lett a miniszterelnök, s megindulhatott némi korrekció, a sztálinizmus legsúlyosabb szörnyűségeinek enyhítése. Valamivel nyitottabbá vált az irodalmi élet is. Publikációs tilalma után megjelent, a rádió is előadta Németh László egyfelvonásosát. A *Petőfi Mezőberényben* közlése egy irodalomtörténész (Bóka László) dühös tiltakozását váltotta ki a párt lapjában, ahol felelősségre vonást is követelt. Erre reflektált Illyés, aki visszautasította ezt a hangot, s védelmébe vette a művet, amely ugyan komor szemléletű, „De ki meri vallani, hogy hazánk és értékeink megbecsülése dolgában csak gyermekeink szorulnak oktatásra, s felnőtteink nem? Ki mondja, hogy egész irodalmunknak ifjúsági irodalomnak kell lennie? A kép olyasféleképpen zord, mint Petőfi halála...” (*Petőfi Mezőberényben. Szabad Nép*, 1954. december 28.)

Híressé vált, vitát is indító cikke szólt *A pesszimista versekről* (*Irodalmi Újság*, 1954. január 16.). E korban tilos volt pesszimistának lenni, az ilyennek mondott műveket megbélyegezték, hiszen a

kommunizmust építjük, s ennél szebb és jobb nem lehet. Illyés szerint: „Az ember lehet pesszimista, a vers maga soha, lévén a jó tett minden formájában életigenlő.” S a Bartók-verssel egybehangzóan már ekkor kijelenti: „az emberiségnek nem kis győzelme, ha valami addig megnevezhetetlen néven tud nevezni. Ezzel mintha annak rontó erejét is elvehetné. Ha megnevezem a bajt, azzal már az egészséget szolgálom.” A népköltészet kapcsán is arról értekezett, hogy a vers az igazságtól válik verssé: „Nem művész, aki mesterségre mivoltát az évtizedes gyakorlás után végül is nem ilyenfajta szavakba foglalja össze: nincs izgalmasabb, mint az igazság! Az igazság nyugtalanító, lelkesítő – ihletszerű – megsejtése! Aztán az igazság szívós és ügyes kibontása! S végül az igazság kifejezése, bármi módon, bármi áron; seregestől vannak, akik életüket adták ezért.” (*A nép költészetéért*, 1954.) A beszédről és az írásról elmélkedve tette fel a kérdést: „Ki gondolkodik helyesen? Aki az igazat keresi.” Maig tanulságos, amikor az írásáról szól: „Az írás ott kezdődik, mikor az ember felelősséget érez egy alany és egy állítmány összefűzésekor is; mert az is becsületvizsga; állítás, amiért helyet kell állni. Egy életen át! Egy nemzet életén át!” (*Magyar beszéd*, 1954.)

Ezeknek a prózai írásoknak egy része nem jelent meg az ötvenes években. Természetesen az a naplójegyzet sem 1954-ből, amely csak posztumusz vált ismertté. A *Tíz közmondásajánlat az igazságról* megerősíti, hogy Illyés életművében központi az igazság eszméje és annak érvényesülése.

7

A szellemi, az irodalmi élet 1956 tavaszától egyre inkább törekedett a demokratizálódásra. Ez értelemszerűen lapalapítási kísérletekkel is együtt járt. A nyárvégi laptervek között szerepelt egy olyan művészeti folyóirat is, amelynek a szerkesztőbizottságában Déry Tibor, Domanovszky Endre, Illyés Gyula, Kodály Zoltán és Lukács György vett volna részt. Az 1956. szeptember 17-i írószövetségi közgyűlésen az elnökség tagjai közül Illyés a második legtöbb szavazatot kapta. 1956. október 23-a Miskolcon érte őt, Szabó Lőrinc-

cel vett részt irodalmi esten. Napokra ottrekedtek. Budapestre való visszatérésük után Illyés bekapcsolódott a forradalmi eseményekbe. Aktívan részt vett az Írószövetség munkájában, előterjesztések, nyilatkozatok megszövegezésében, aláírásában. A visszaemlékezések egyöntetűen tanúsítják, hogy többször vállalt lecsendesítő, higgadt-ságra intő, kiegyensúlyozó szerepet a forrófejű forradalmárok, a sztálinizmusukból kiábrándulók körében. A Moszkva-barát Illés Bélától tudható, hogy október végén Illyés följánlotta neki segítségét, ha bajba kerül. Az október 31-én Petőfi Párt néven újjáalakuló Nemzeti Parasztpárt néhány napos történetében is meghatározó a szerepe, az új nevet is ő adta. (A változtatásra azért volt szükség, mert a kommunista Erdei Ferenc a régi néven kezdte meg a párt szervezését.) Szóba került az is, hogy népművelési miniszter lehetne. November 3-án egy francia nyelvű felhívást szeretett volna a rádióban felolvasni, amelyet *A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez* intézett, de ezt Tildy Zoltán államminiszter nem engedélyezte. (Közlése: *Hitel*, 1991. november 13.)

„Egy meggyőztört, halálos veszedelembé juttatott kis nép igazsága ügyében és mégis a teljes igazság ügyében, vagyis – mert az igazság oszthatlan – a ti ügyetekben is szólok a tigris karmaiba esett énekesmadár – talán utolsó sikolyával. Tízmillió magyar néz elszánt nyugalommal a maga halála, de akár nemzete kipusztítása elé, ha elkezdett szabadságharcát nem viheti győzelemre.” Félremagyarázás azt hirdetni, hogy „a munkások és parasztok *ellen* tört ki felkelésünk. Író vagyok, született ellensége a hazugságnak, született hirdetője a valóságnak. E minőségemben teszek hitet: két szememmel láttam, ezt a forradalmat, mely minden előzetes szervezettség nélkül tört ki, munkás és paraszt származású diákok kezdték, paraszt származású katonák döntötték el és ipari munkások biztosították.”

A francia szöveg egyelőre ismeretlen, magyarra fordítása talán a szerző munkája. A kézirat a tihanyi kőasztal egy rejtett repedésében, kis üvegbe rejtve maradt fenn, 1989-ben került csak elő. Szerencsére, mert az 1956 utáni megtorlásokban ezt a felhívást Illyés sem úszhatta volna meg börtön nélkül.

Az *Irodalmi Újság* november 2-án megjelent rendkívüli kiadású számában az első oldalon volt olvasható az 1950-ben keletkezett *Egy mondat a zsarnokságról*. Hat évet kellett várakozni a közlésére, s így is szinte az utolsó pillanatban jelent meg: 4-én hajnalban már szovjet tankok vonultak fel és lőttek a főváros utcáin. Hatása így még döbbenetesebb lehetett. Ez a vers olyan kegyetlenül igaz és őszinte, a heves bírálatból senkit és semmit ki nem vonóan ostorozó, hogy a sztálinista terror idején való – illegális – közlése valószínűleg nem lehetett volna olyan felrázó hatású, mint a győzelmesnek látszó pillanaté. November 4-e után viszont, bármennyire szörnyűvé vált ismét a magyarság helyzete, ez a tiltott vers buzdító erejű lehetett. A sokszor ismétlődő alaptézis: „zsarnokság van” valóban a leg egyszerűbben és legpontosabban fejezte ki a bolsevik diktatúra lényegét, általánosan a szabadság totális hiányát.

A november 4-e utáni hetekben Illyés továbbra is aktív volt. November 20-án tagja annak az öttagú íróküldöttségnek, amely a szovjet városparancsnoksággal tárgyalt – a magyar belügyi szervek képviselőinek jelenlétében – a letartóztatásokról. Az Írószövetség elnöksége másnap beszélt meg egy nyilatkozatot, amelyet Háy Gyula fogalmazott meg. Az ülésen többen bírálták Háy szövegét, megalkuvónak tartva azt. Illyés állt ki Háy mellett, így a nyilatkozat másnap meg is jelent. Ez a nyilatkozat aggodalmát fejezte ki a letartóztatások miatt, a termelőmunka újraindítását támogatta, s a művészek szabadságát, az igazmondás kötelességét hangsúlyozta. Illés Bélaival Illyés érte el azt is – közbenjárva a szovjet városparancsnokságon –, hogy Erdei Ferencet helyezték szabadlábra. November 4-e után hétről hétre változott a Kádár-kormány magatartása, s ez mind jobban korlátozta az ellenállni próbáló, októbert forradalomnak tartó társadalom s benne az írók lehetőségeit. Az Írószövetség utolsó taggyűlése 1956. december 28-án volt, ekkor fogadták el a *Gond és hitvallás* című dokumentumot. A jegyzőkönyv tanúsága szerint – bár a Tamási Árontól származó szöveg előzetes véleményezésében Illyés részt vett – a taggyűlésen érdemben nem szólalt meg. A belügyminiszter 1957. január 18-án felfüggesztette az Írószövetség működését, majd áprilisban fel is oszlatta a szervezetet. Megszűntek

az irodalmi folyóiratok. Decemberben bevezették a rögtönítélő bíráskodást, megkezdődött írók, újságírók letartóztatása, majd elítélése. Illyést nagyfokú publikációs korlátozás sújtotta 1960 tavaszáig: elutasították verseskötetét, drámáját. 1958-ban, amikor pártállásfoglalás született a népi írók mozgalmáról, abban az egész mozgalmat, s a meghatározó szerepet játszó Illyést is harmadikutas, nacionalista, tehát ideológiai szempontból elfogadhatatlan szerzőnek minősítették.

Közben a tovább folytatódó diktatúrában az *Egy mondat a császárságról* a kivágott címerű zászlókkal együtt megkezdte diadalútját a halhatatlanságba.

Tiszatáj, 2006. 11. sz.

ILLYÉS GYULA A 21. SZÁZADBAN

Mire számíthat az író, a művész a maga utókorában? Mire számíthat Illyés Gyula a 21. században? Az első kérdésre természetesen még a történelmi újkorra korlátozódva is csak általános, sokféle lehetőséget felsoroló válaszok adhatóak, a második kapcsán viszont közvetlen mód kínálkozik a maga konkrétságában vizsgálni a kérdést. Általános tapasztalat, hogy az utókor általában kegyetlen szokott lenni, s a közműveltséghez tartozni még a legnagyobbaknak sem mindig adatik meg. Ahogy haladtunk előre a harmadik évezred közelébe, mind több tudásanyag igényelte azt, hogy részévé válhasson az egyre tágasabb közműveltségnek, amelynek persze mindig különböző szintjei voltak, az elemi műveltségtől az érettségig át az egyetemi végzettségig. A művészetek s azon belül az irodalom sorsa azért különleges, mert ami évszázadokon, sőt évezredekken át alig vitathatóan kiemelkedő esztétikai értéknek számított, azt aligha lehet a túl sok értékre hivatkozva törölni a közműveltségi kánonból. Mintegy száz éve mégis folytonosan ez történik, elsősorban arra a

pedagógiai kényszerre hivatkozva, hogy a közoktatás időtartalma korlátozott. 2012 tavaszán az új Nemzeti Alaptanterv vitája kapcsán többen jelentették ki határozottan, hogy a középiskolai irodalomtananyag túlterheli a diákokat, elvégezhetetlen. Pedig a tervezet s a végleges kerettanterv egyaránt igencsak megengedő. A 9–12. évfolyamon, tehát a középiskolában 4 év alatt a terjedelmesebb írásokat tekintve mindössze 6 regény, 9 dráma és 2 elbeszélő költemény kap egyértelműen helyet. A legtöbbször az olvasható, hogy X. egy műve vagy műrészlete, s ez Zrínyi Miklóstra ugyanúgy vonatkozik, mint Tolsztojra. Illyés Gyula esetében a „műismereti minimum: egy műve”. Ugyanakkor az „ismeretek” rovatban a következő olvasható: „Illyés Gyula lírájának sajátosságai az *Egy mondat a zsarnokságról* és más műve alapján (pl. *Bartók*, *Koszorú*); az irodalmi szociográfia műfaja, *Puszták népe* (vagy részletek).” Továbbá lehetséges „esszé-részlet Illyés Gyula, Németh László műveiből”. Ha minden kötelező és ajánlott olvasmányt egybegyűjtünk, s meglehetősen lassú olvasási tempóval számolunk, akkor sem igényelnek többet a négy tanév alatt heti egy, azaz egyetlen óra irodalomolvasásnál. Ennyit a túlterhelésről. Ugyanakkor, ugyancsak a több évtizedes gyakorlatnak megfelelően, a képzési idő végére olyan fejlettségi szintet ír elő a kerettanterv, amelyet, ha komolyan veszünk, a bölcsészkarok magyar nyelv és irodalom szakjain végzőktől várhatunk el.

Voltaképpen megnyugodhatnánk, hiszen Illyés Gyula nem hullott ki a tantervből. Igaz ugyan, hogy egyetlen, a tankönyv vagy a tanár által kiválasztott versének ismeretében már eredményesen le lehet érettségizni, de a jó tanár lehetőségei jóval tágasabbak. Azonban Illyésről, személyéről, műveiről, nevesítve például az *Egy mondat a zsarnokságról* című verséről egyre többen nyilatkoznak elítélően még tudományos közleményekben is. Nem kiiktathatatlan része a felsőoktatásnak. Valószínűsíthető, hogy egyre több olyan aktív magyar szakos tanár van, akinek magyarság- és irodalomképében periferikus helyet foglal el Illyés Gyula. Persze senkinek sem lehet egyaránt kedvence minden klasszikus, ám az esztétikai értéket be lehet látni, a magyar kultúrában betöltött szerepet nemcsak lehet, hanem szükséges is tudomásul venni s tanítani. Azt ugyebár aligha tudjuk

elképzelni, hogy például Arany János vagy Jókai Mór ne kiemelten szerepeljen a közoktatásban, pedig szemléletmódjuk, poétikájuk, nyelvük nemcsak posztmodernség, hanem modernség előtti, másfél évszázados. Mégis: nélkülözhetetlen a magyarság számára. A posztmodernség hívei is elfogadják, hogy déd- és ükszüleik világa, értékrendje csak nyomokban él már, ám a kor irodalmának legjobbjai ma is hatnak, ma is nélkülözhetetlenek. Minderre sokkal kevésbé hajlandók a 20. század kapcsán. Ami közvetlenül öleltük volt, azt értékes hagyománynak csak irányzatosan megválogatva tekintik, arra hivatkozva, hogy a világirodalom más utat jár, másként gondolkodik az emberről, személyiségről, a történelemtől, az irodalomról, a nyelvről.

Ez a felfogás nálunk a nyolcvanas s még inkább a kilencvenes években terjedt el. Illyés Gyula 1983 áprilisában hunyt el, nyolcvanéves korában. Nemzedékének nemcsak egyik leghíresebb alkotója volt, hanem már életének derekán a „nemzeti költő” minősítéssel elismert művész. Nemzeti költőnek azt szoktuk nevezni, akinek munkásságában korának nemzeti sorskérdései meghatározó helyet foglalnak el. Sokoldalú, sok műfajú alkotó volt, lírai, epikai, drámaírói alkotásai, műfordításai, szerkesztői, közéleti tevékenysége egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy valóban nemzeti költővé válhasson. Halála, ha nem is naptárszerűen, valóban egy korszak lezárultát is jelenti. De nem hinném, hogy a nemzeti költő szerepe folytathatlanná, korábbi képviselte utólagosan érvénytelenné vált volna. Az utókor Illyés-bírálatának szakmai kiindulópontja mégis ez az egyoldalúan értelmezett szerep. Illyés korszerűtlennek és folytathatatlanak, olykor szinte újraolvashatatlannak minősül. S ehhez társul számos alkalommal a személyiség elítélése, felhasználva az életút egyes félreértelmezett adatait, tényeit, ellenszenvesnek mutatta be őt, aki, úgymond, minden rendszert kiszolgált.

Szükséges annak tudomásulvétele, hogy az ezredvégen a magyar nyelvterületen is megváltozott az irodalom addig kiemelt helye, szerepe. A társadalom életének különböző színtereit áttekintve ez a politikára, a szellemi életre, azon belül a művészetekre, a közoktatásra, a média világára egyaránt érvényes. Köztudott, hogy a nyugati

polgári társadalmakban az irodalom a 20. században már ritkán töltött be kiemelt közéleti-politikai szerepet, s így a vátesz, a népvezér inkább az igazmondó alakjában testesült meg. Nem csupán a magyarság történetére jellemző azonban, hogy a művésznek a népvezér, a politikus szerepét is be kellett töltenie. E szerepnek a lényege Illyésnél is az igazmondás a közösség dolgaiban. A tapasztalat szerint elképzelni is nehéz azt, hogy ezt a feladatkört teljes egészében átvegye a politika és a társadalomtudomány. Korántsem véletlen azonban, hogy bár az 1989–1990-es változásokban meghatározó szerepet játszottak az írók is, ha nem váltak politikussá, szinte márról holnapra feleslegesnek bizonyultak a közéletben. Alapvetően tehát nem a posztmodern irányzat, hanem a rendszerváltozás hozta többpártrendszer, az európai modellhez közelítés helyezte át az irodalmat a centrumról a pálya szélére. Amely így tartalékká vált, de ilyenként is nélkülözhetetlen maradt. Nagyjából ekkor kezdődött Illyés utókora, s mivel 20. századi íróink közül ő volt, ráadásul fél évszázadon át tartó aktivitással a legnagyobb hatású „népvezér”, szinte spontánul adódott, hogy rajta keresztül bizonygassák e szerep végzetes korszerűtlenségét, nem csupán az ezredvég jelenkorára, hanem az egész 20. századra kiterjesztve. S ha a szerep korszerűtlen, akkor a létrehozott művek is azok.

Másrészt mégiscsak folytatódott az életművet az évtizedek során kivívott rangját elismerve elemző, vizsgáló munka. Ennek fontos állomása volt 2002-ben a centenárium: a kiadványok, a tudományos konferenciák, az Illyés Archivum működésének megindítása, az előző évben megnyílt ozorai életmű-kiállítás egyaránt gazdagították ismereteinket. Erről a munkáról a posztmodern olvasat nem vesz tudomást. Margócsy István 2004-ben megjelent tanulmánya így fogalmazott:

„Illyés Gyula a mai élő és ható irodalomra (megszorítással élve: arra az irodalomra, melyet én valóban élőnek és hatónak tekintek) jóformán semmilyen hatással nincsen, életművét teljes, noha ünneppélyes csend övezi, s a kilencvenes évek recepciójának is mindössze csak két említésre méltó aktusát tudnám itt megnevezni; egy-

részt Kulcsár Szabó Ernő nagyszabású tanulmányát, mely ritka alapos-sággal elemezte és indokolta az illyési líra problematikusságát és önellentmondásosságát, másrészt pedig (az aktív szépirodalom részéről) Márton László elsőpró erejű, fantasztikus travesztiáját...” (Mai, futó gondolatok Illyés Gyula költészetéről. Jelenkor, 2004. április.).

Ez a dolgozat nem fejt ki, hogy milyen az az irodalom, amelyet a szerző valóban élőnek tekint, annyi azonban egyértelmű, hogy csupán egyetlen szemléletmód az elfogadható számára. Ám ha ma megkérdeznénk ezer magyar író, a húszévestől a kilencvenévesig, hogy hatással van-e rá az Illyés-életmű, a többség bizonyára igennel válaszolna. Talán paradox, de Márton László említett verse is erről a hatásról tanúskodik. Az elutasítás is hatás, ha befogadó olvasás után következik be.

Kulcsár Szabó Ernő a posztmodern legjelentősebb hazai irodalomtudósa, aligha véletlen, hogy szinte mindenki rá hivatkozik Illyés kapcsán is, főként 1997-es, egy szekszárdi Illyés-konferencián elhangzott előadását idézve. Ennél néhány évvel korábban jelent meg az ő ugyancsak sokat hivatkozott, s posztmodern igénybejelentésként értelmezendő munkája, *A magyar irodalom története 1945–1991* (Argumentum, 1993). Ebben szükségszerűen helyet kap egy tömör Illyés-fejezet, amelynek lényege az óvatos elismerés. Eszerint „az Illyés-líra a hatvanas évek elejére lényegében azt a dialogikus-ellentétező versalkatot teljesíti ki létösszegző igénnyel, amely folyamatosan és mind artikuláltabb formában szolgált egy közösségerdekű, nyilvános lírai beszéd alapjául. Nem a kételyektől mentes, prófétikus költőlátnok modorában, ki amolyan lángoszlopként kanyarog népe előtt, hanem a közösséggel együtt alkotó szándékban találva rá a költészet értelmére...” Ez a dialogikusság a harmincas években bontakozott ki, olvashatjuk, s alapja egy iránymutató eszmerendszer, egy rendezhető világ képzete. Az egyetlen éles kifogás a következő: Illyés „határozottan fenntartja a versbeli beszélő egyeduralmát a szöveg fölött: a dolgokra válaszoló költői attitűdhez nem férköznek személyiség-filozófiai dilemmák. Versei-

ben így voltaképpen ritkán kap hangot az a létszemléleti eredetű kétely, amely századunkban az ember megváltozott metafizikai helyzetére adható válaszok viszonylagosságából keletkezett.”

Amikor ezt leírta, elfeledkezett a szerző az Illyés-líra egyik vonulatáról, a személyiségérdekűről, amely a közösségérdekűvel egyenrangú. Ezeket szemléletileg és strukturálisan is nehéz lenne mereven elválasztani egymástól. Ez a fajta szétválasztás egyébként már korábban, a hetvenes évek vége felé kezdett megjelenni az irodalmi közbeszédben, mondván, hogy van a közösség- vagy társadalom-központú és mellette a személyiség-központú irodalom, s ezen többnyire a népiek és az *újholdasok* kettősségét értették. Illyés Gyula kapcsán a kilencvenes években vált gyakran hangoztatott véleménnyé az, ami Kulcsár Szabónál élesen megfogalmazódott, mintegy magyarázatául is annak, hogy miért korszerűtlen, érdektelen a jelenkorban. Ugyanezen okból jelent meg az a vélemény is, hogy József Attila „mozgalmi”, tágabban közéleti versei nem annyira jelentősek, mint a személyiség válságát megfogalmazó kései munkái. A *Téli éjszaka* például a marxisták által túlértékelt mű, az utolsó évek portréjából pedig elhagyható az *Ars poetica*, a *Hazám*. (*Magyar irodalom*. Jelenkor Kiadó, 2010. Gintli Tibor fejezetében.) Nagyon egyszerű kérdéssel kellene szembenézniük a bírálóknak: közösségektől függetlenül létezik-e a személyiség? S ha létösszegző igény és kételyek egyaránt jellemzik Illyés líráját, akkor miért ritkánála „a létszemléleti eredetű kétely”?

A fordulatot néhány évvel később az 1997-es előadás jelenti:

„Egész újabbkori költészettörténetünkben is ritkaságszámba megy az a látványos és hirtelen recepciós törés, amelynek az Illyés-líra esett áldozatául a 90-es években. [...] Az Illyés-líra ma kevés olyan választ tart készenlétben, amelyek a lezáruló modernség korszakküszöbén új önmegértés tapasztalatában részesíthetnék az olvasót. Azt az olvasót legalábbis, akit nem a közvetlen esztétikai aktua-

lizálás szándéka vezérel, s ezért nem is próbálja naiv módon kivonni magát a történő (esztétikai) megértés temporalitásából.”¹

Aki ezzel nem ért egyet, aki mást próbál bizonyítani, az természetesen naiv olvasó. Az olvasók kitüntetett rétegét, a költőket említve, Illyés beszédmódja „még a pusztá átsajátító utánzás szintjén sincs ma jelen a magyar költészetben”. S most jön a kegyelemdöfés: e költészetnek „meglehetősen elmosódnak azok a karakterjegyei, amelyek 20. századi líránk klasszikusai között jelölhetnék ki a helyét”. Ekkor egy bűvészműtatvány következik: megvan ugyan „a *Bartók* és más nagy – rossz szóval élve – »gondolati versek« kataritikus ereje, ám az esztétikai tapasztalat hozzáférhetősége szempontjából ezek sem készítetik az olvasót a konvencionális befogadásmódok számottevő módosítására”. Tudomásom szerint egy adott művet minden olvasó személyisége szerint, mindenki egy kicsit másként fogad be, s egy adott olvasó különböző időpontokban történő olvasása sem lehet egészen azonos. Ha egy műnek kataritikus ereje volt 1956-ban, 1990-ben s van 2012-ben is, akkor feltételezhető, hogy a legkülönbözőbb műelemzési módszerek szerint egyaránt „esztétikai tapasztalatot” nyújthat. És a szakembertől eltekintve sem a naiv, sem a tudatos olvasót nem szokta foglalkoztatni az, hogy milyen befogadásmód segítségével jutott el a műhöz.

Kulcsár Szabó Ernő, korábbi álláspontjára való utalás nélkül visszavonta azt, hogy Illyés jelentős, a pálya során többször újító jellegű költő volt. Visszavonta a dialogicitást is: itt már a monologikus, 19. századi képviselői beszéd jellemző rá, s a versbeli én megnövelt szereptudata. Ez a dolgozat számos megfontolandó, vizsgálendő elemzést, állítást tartalmaz e líra szemléletéről, poétikájáról, de szinte folyamatosan vitára ingerel, mert mindvégig arra törekszik, hogy alaptézisét bebizonyítsa: Illyés nem klasszikus költő. Céljában segíti, hogy a tárgyalt verseket sokszor nem esztétikai értékük alapján választja ki, hanem önigazolásul. Kérdés az is, hogy a

¹ Az (ön)függőség retorikája. Az Illyés-líra kriptotextusai. Kulcsár Szabó Ernő: *Irodalom és hermeneutika*. Bp., Akadémiai Kiadó, 2000. 198–223.

költői nagyság nélkülözhetetlen alkotóeleme-e, hogy követik, hogy közvetlenül hat? Adyt sem követték, annyira egyéni újító volt, hatása mégis elementáris. Illyést azért is nehéz volt költőként érdemben követni, mert ő nem annyira újító, hanem sokkal inkább meg-megújuló összegző volt. Poétikai, verselési, nyelvi hatása áttételesebb. Szellemi-szemléleti hatása ennél sokkal közvetlenebb, s úgy vélem, hogy a 21. században fel is fog erősödni. S még valamit mindehhez. Ebben a dolgozatban s azóta másokban is rendre szembeállítódik a nemzedéktárs Szabó Lőrinc és József Attila világirodalmi szempontból is korszerű és Illyés konzervatív szemléletű, poétikájú költészete. Illyés a nép, a magyarság közösségében gondolkozott, s a virtuális népvezér szerepével azonosult. Emlékezzünk csak József Attila 1937 tavaszán írott „közéleti” verseire: „Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!” Továbbá: „Adj magyarságot a magyarnak”. Nem testvér-gondolatok ezek?

Szó esett már Margócsy István dolgozatáról, amelynek súlyát növeli, hogy a József Attila Körnek, tehát a fiatal írók egyik egyesületének a tanulmányi napjain hangzott el először, másrészt pedig az, hogy a centenáriumi év Illyés-recepcióját teljes egészében eltörli azzal, hogy említésre is méltatlannak tartja. másrészt kiemeli a fogadtatástörténetből Márton László versét, különös jelentést tulajdonítva annak. Ez a mű, a *Bowen monológja sötétben* (1992. januárban jelent meg) Déry Tibor *G. A. úr X.-ben* című regényének egyik szereplőjét idézi meg. Tervezték e mű színpadra állítását, s annak egyik betétdala lett volna ez a monológ. E negatív utópia a „totális szabadság” városába vezet el. Bowen ott azért került börtönbe, mert megakadályozta, hogy a felesége szabad elhatározásából öngyilkos legyen. Ugyanakkor az ottani börtön a valóságosnak a fonákja: különös jólétben élnek ott a rabok. Balassa Péter 1992-ben még úgy látta, hogy ez a vers nem az Illyés-mű paródiája, inkább a Déry-regény az igazi forrása. „A remek lelemény pedig az, hogy Illyés szövegét a szabadság/zsarnokság »klasszikus citátumaként« kezeli,

melyet Déry hangsúlyával: a káosszal és az értelemvesztéssel átértelmez egy valóságos Caliban-állapot jegyében.”¹

Margócsy István másként látja:

„Márton e paradox szabadság-verse a zsarnokság-verssel összevetve igen nagy erővel mutat rá arra a generális dilemmára, mely – megítélésem szerint – Illyés egész életművének problematikusságát okozta: az ő számára, ki mindvégig úgy mutatta be és állította, hogy közössége (osztálya, népe, nemzete) felszabadításán dolgozik, maga a felszabadítás, felszabadulás (illetve annak igénye és ígérete) nemigen jelentett mást és tartalmasabbat, mint a zsarnokság hiányát, a zsarnokság lebontásának szükségét, s épp ama kérdés, miszerint vajon *mi végre* lesz majd jó (s kinek a számára) az elkövetkezendő szabadság, nem tétetett fel. [...] Illyés célkitűzéseinek minden eleme, programjának minden mozzanata a legnagyobb általánosságoktól a legkicsinyebb ízig *utópikus* volt.”.

A töredékesen idézett, ám lendületes körmondat-sor egyik tévedése az, hogy végletesen kiterjeszti a zsarnokság fogalmát. A puszták népe nem zsarnokságban élt, hanem itt megrekedt feudális állapotban, akárcsak a földnélküli parasztság. A húszas–harmincas években nem zsarnokság volt Magyarországon, hanem korlátozott polgári demokrácia. A németek megszállták hazánkat a második világháború utolsó szakaszában. 1945–1948 között egy korszerűbb demokráciáért folyt a küzdelem. Utána jött a zsarnokság korszaka. S aztán a hatvanas évektől ugyan továbbra is diktatúra volt, proletárdiktatúrának nevezték, de már hiányoztak a zsarnokság erőteljes vonásai, elsősorban korlátatlansága. A zsarnokság–szabadság ellentét pár félreviheti a gondolkodást, elmoshatja a különbségeket. De miféle életműismeret az, amely szerint Illyés soha nem konkretizálja a feladatot, nem mondja meg, hogy miféle szabadság kellene s miért. Érdekes, hogy másoknak meg éppen az a baja, hogy Illyés földhözragadtan realista volt, hogy például a szociális követelések-

¹ Balassa Péter: *A bolgár kalauz*. 1996. 126–128.

nek vagy a nemzetiségek jogfosztottságának a kifejezése háttérbe szorította a művészi megformálást. Igen hatásosnak látszik az utópizmus kiemelése, csak hogy semmi köze Illyéshez. Mondhatnánk persze, hogy minden célkitűzés mindig hordoz utópikus elemeket, ám ami nem valósul meg, az mindig utópia? Miért kell kiemelni sorsából a pusztai cselédeket? Miért kell földet adni a falusi nincsteleneknek? Miért kell megvalósítani a modern polgári társadalmat, felszámolva a feudális maradványokat? Miért kell igazi demokrácia? Miért nem szabad behódolni a bolsevizmusnak? Miért kell védeni a nemzetiségi sorsban élőket? Miért kell menteni emberben, gondolatban az értékeket? Utópiák ezek? Megfoghatatlan általánosságok ezek, vagy pedig Illyés életidejében a magyarság alapvető kérdései? Furcsa csavar Margócsy gondolatmenetében, hogy szerint Illyés konkrét válaszaival az utópikus jelleget „folyamatosan elkendőzni is próbálta”. Illyés, úgymond, a nemzeti váteszköltő szerepét vállalta magára, s ez a 20. század utolsó harmadára kiüresedett. Ebben van némi igazság, ám ez a „vátesz” már nem jós-, hanem szociográfus-politikus alkat. Illyés életműve pedig egyrészt 1983-ban lezárult, másrészt sokat változott az 1956 utáni pályaszakaszokban. Teljesen indokolatlan szűrés, hogy „e szerep erodálásához igen súlyosan járulhatott hozzá Illyés sok ellentmondással fűszerezett konszolidációs-ellenzéki működése a Kádár-korszak irodalmi-politikai életében”. Mennyivel több ellentmondás van az irodalomtörténészek és publicisták többnyire érvek nélküli farkas-üvöltésében vagy ironikus fanyalgásában, ha Illyés és a hatalom kapcsolatáról esik szó. Soha nem jut eszükbe, hogy Illyés nem annyira vátesz volt, sokkal inkább diplomata: a nép, a nemzet érdekeinek képviselője. Nem Illyés vállalt szerepe erodálódott, hanem az ezredforduló közéleté.

Margócsy azonban nem tagadja meg elismerését sem Illyés életművétől. Nem kiiktatja őt a magyar irodalom főszereplői közül, hanem éles kritikával elemzi. Ezt ennél a tanulmánynál egyértelműbben igazolja *Illyés Gyula Petőfi-könyvéről* írott elemzése, amely tárgyi és szemléleti szempontból sokban fikciónak, egy Illyés-álom

megfogalmazásának tekinthető, tehát: „Igazi nagyszabású szépirodalmi alkotás”.¹

E tudós szerzők és az általuk értelmezett utókor szelleme van jelen a 21. század összefoglaló irodalomtörténeti munkáiban.

Gintli Tibor és Schein Gábor két kötetben írta meg a magyar és a világirodalom áttekintő történetét. (A második: *Az irodalom rövid története. A realizmustól máig*. Jelenkor Kiadó, 2007.) A 20. század első fele Gintli, az 1945 utáni Schein munkája. Az 1945 előtti részben önálló fejezetet kapott a tárgyyszerűen elemzett *Puszták népe*, a lírikus Illyés viszont nem létezik. 1945 után az egyik első közlendő róla az, hogy „irodalmi hatása ma gyakorlatilag érzékelhetetlen, és a politikai hivatkozások száma is elenyésző”. Majd az, hogy „irodalomszemlélete alapvetően bezárkózó volt, és a lehetőségeknél is sokkal zártabb”. Megtudjuk róla, hogy részt vett a rosszemlékű Új Szellemi Frontban, ahol Gömbössel egyezkedtek, s hogy ott jelen volt a szalon-antiszemitizmus. Oroszországban járva rokonszenvezett Sztálin rendszerével. Kap egy hosszabb bekezdést a *Két kéz* című hosszúvers, 11 soros idézettel, majd másfél oldalt az *Egy mondat a zsarnokságról*. A kritikus elemzés Márton László 7 soros idézettel is megerősített versével zárul, azt állítva, hogy ez a vers bizonyítja „az illyési tapasztalat ürességét, azt, hogy az ő »zsarnokságával« szemben megképezhető szabadság negatív tartalmú, a rab-ság pusztá hiányát jelenti”. Illyés „eszményei, utópiái kiüresedtek”. Most Esterházyt idézem: „Nem találok szavakat.” Később e könyvből megtudhatjuk még, hogy Németh László és Illyés történelmi drámái kevésbé nevezhetők történetieknek. Végül a következő mondat búcsúzik el Illyéstől: „A nemzet megszemélyesíthető egységének mítoszai, melyeket utoljára Illyés Gyula és Nagy László testesített meg, költészetünkben modernizálhatatlan beszédmóddal párosultak.” Érdekes módon később, Oravecz Imre kapcsán mégiscsak szó esik az ő művébe épített Illyés-hagyományról.

Az akadémiai kézikönyvek sorozatában jelent meg Gintli Tibor szerkesztésében a *Magyar irodalom* (Akadémiai, 2010.). Ez a kez-

¹ *Petőfi-kísérletek*. Kalligram, 2011.

detektől máig tárgyalja irodalmunk történetét, s a 20. század szerzői a főszerkesztő és Schein Gábor, a korábbi könyvükben alkalmazott időbeli határok szerint. Az 1945 előtti részben a már ismert *Puszták népe*-elemzés olvasható. Schein Gábor kibővítette az Illyés-fejezetet. Kiindulópontja az, hogy még sok minden ismeretlen vele kapcsolatban. Akadály „A szerzőt kritizálhatatlan magasságba emelő kultusz, az Illyés által maga köré vont – naplóiban is megnyilvánuló – bonyolult misztifikáció, a kortársak és az utókor ideológiai érdekei és persze a hagyaték részleges feltártsága”. Illyés kritizálható volt, a misztifikáció fogalma itt nehezen értelmezhető, a hagyatékból lényeges új információkat alighanem csak a levelezés adhat. Az ideológiai érdekek pedig ma is sokfélék, így lehet az *Egy mondat...* hol remekmű, hol pedig üres szöveg.

Beépül a szövegbe a *Haza, a magasban*, nyolc szakasznyi idézettel, s ott marad a *Két kéz* bemutatása. Az *Egy mondat...* tárgyalása feleslegesen kiegészül Lackfi János kritikaként értelmezett versével. Így viszont említeni kellett volna más rájátszásokat, amelyek pozitív kicsengésűek (Tornai József, Orbán Ottó, Ágh István, Csonotos János. Petőcz András viszont gyilkos pamfletet írt). Schein Gábor feltételezi, hogy az *Egy mondat...* valószínűleg később keletkezett, mint 1950. Szerinte a dátumot a veresszöveg részének célszerű tekintenünk. Ám legyen, de a filológia szerint egyértelmű az 1950-es esztendő. Bibó István például akkor olvasta, ráadásul Tihanyban, Illyésnél. További érdekes kiegészítés egy Kulcsár Szabó-hivatkozás: „Helytálló az a megállapítás, hogy Illyés költészetében a patetikus dikciójú beszéd »olyan viszonyt létesít az általa közöltek igazságtartalmával, amely lényegében csak az azonosuló olvasásmód számára nyílik föl«”. Kérdéses, hogy mit jelent az azonosulás: magára a pátoszra vonatkozik-e vagy pedig arra, amit bevon. Mert minden olvasónak képesnek kellene lennie a pátosz befogadására, miként az ironiára s másra is. Viszont akár elfogadja, akár elutasítja a patetikus hangoltságú közlendőt, az „fölnyílt” a számára.

Tartalmasan bővült a drámákkal foglalkozó szöveg. Az életrajzias fricska persze elengedhetetlen. Meg kell említeni, hogy Illyés írt a Rákosi-antológiába, s a drámáit azonnal bemutatták. Az *Ozorai*

példa valóban jelentéktelen epizód, egyébként pedig zenés játék szövegkönyvének készült. Érdekes a *Fáklyaláng* tárgyalása. Kosuth és Görgey vitáját e szerint nem „alkatok, hanem beszédmodok összecsapásaként” érdemes olvasni, s így a különbség köztük nem az eszmékben, hanem a nyelvekben van. Illyés azonban nem modernizálta a műfajt, s ezért évtizedek óta nem is kerülnek színpadra a drámái. 1952-ben a *Fáklyaláng* korántsem hatott ódon műnek a színpadon sem. A nemzeti ellenállás, a függetlenség és a szabadság kérdése igen nagy hatással vetődött fel benne, egyik előjátéka ez az 1956-os forradalomnak, s ez a bukás után még egyértelműbbé vált. Legenda ez a nemzet szabadságvágyáról. Kár, hogy Illyés 1956 utáni munkásságáról ez a kézikönyv nem vesz tudomást.

A *Magyar irodalom* című kézikönyvnél korábban, 2007-ben jelent meg három kötetben *A magyar irodalom története I–III.* (Gondolat), amelynek főszerkesztője Szegedy-Maszák Mihály. Az utolsó kötet 1920-tól napjainkig ível. Konceptiója eltér a hagyománytól. Évszámokhoz köti az egyes fejezeteket, elkerüli a portrékat, s nagyszámú szerzővel dolgozik. Inkább nevezhető céltudatosan összeválogatott tanulmánygyűjtemények, mint rendszeres irodalomtörténetnek. A koncepcióból következően egy-egy szerző több fejezetnek is központi alakja lehet. Ha így nézzük, Illyés Gyula nem panaszkodhat. Heten, köztük ő is, két fejezetet kaptak, Kosztolányi hármat. S mindkét Illyés-fejezet kiváló. Dobos István a *Puszták népét* elemzi, rangjához méltóan. Illyés halála óta úgy látszik, hogy ez az egyetlen műve, amelyet mindenki elismer, remekműnek minősít. A másik fejezetet Szegedy-Maszák Mihály írta, tárgya: *Illyés és a francia irodalom*, apropója pedig az, hogy 1942-ben megjelent a költő szerkesztésében *A francia irodalom kincsesháza*. Illyés műfordításaival ugyanolyan alapossággal foglalkozik, mint az antológia politikai állásfoglalást is jelentő szerkesztésével, valamint a francia líra hatásával a költő életművére. Végezetül arra hívja fel a figyelmet, hogy Illyés költészetének inkább csak egyik vonulata ismert, fel kellene fedoznünk eddig elhanyagolt verseket. Igaza van, hiszen makacsul tartja magát az egyoldalúan közösségi költő, a vátesz költő tévesz-

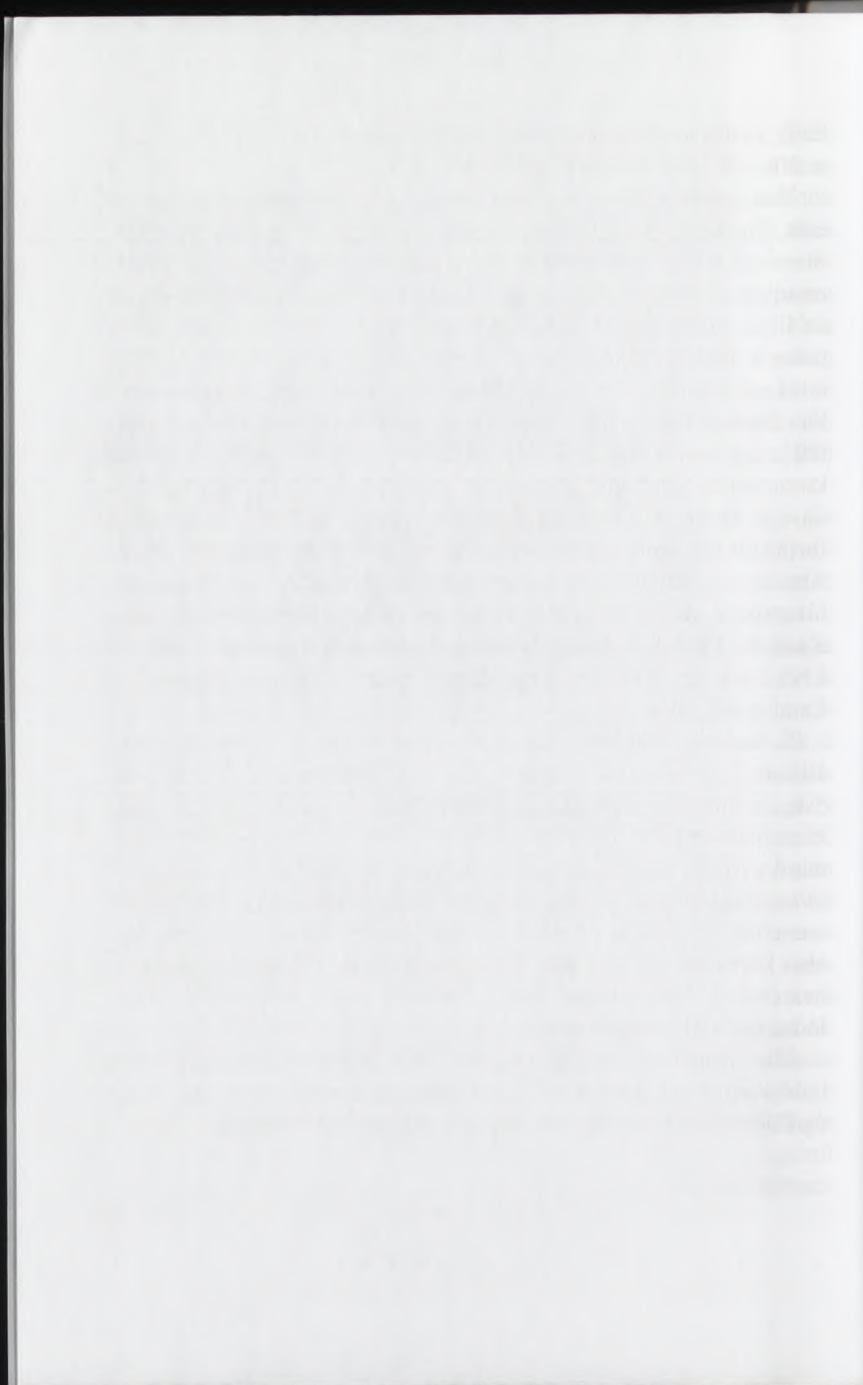
méje, pedig az ő versvilága ennél sokkal gazdagabb. S bírálói rendre elfeledkeznek öregkori lírájáról.

Van ebben a könyvben még két fejezet, ahol érdemlegesen szó esik Illyésről. Az 1956-os forradalmat tárgyaló fejezet szerzője, Ständeisky Éva azok közé tartozik, akik távolságtartóan, leszűkítően olvassák Illyés híres versét: „A nemzeti kiszolgáltatottság ennek az Illyés-versnek nem témája, s talán ezért sem vált igazán a költemény a rendszerváltozás után a függetlenség visszanyerését legfőbb értéknek tekintő 1956-os forradalom és szabadságharc emblematisz alkotásává. Az *Egy mondat a zsarnokságról* a zsarnokság sűrített megjelenési formájaként a Rákosi-éra tükre, azé az eldurvult kommunista rendszeré, amelynek még a nyomait is el akarták tüntetni az emberek 1956-ban. Emiatt lehet mégis Illyés költeménye a forradalomra emlékezők kultuszverse.” A másik fejezetben Veres András az 1956 utáni irodalmi életet tárgyalja. A szakirodalomra hivatkozva, de ott fel nem lehelően állítja azt a képtelenséget, hogy Kádárék 1957-ben Illyés Gyulára és Németh Lászlóra bízták az ENSZ-nek szóló tiltakozó nyilatkozat aláírásainak megszervezését. Ez abszurd állítás.

E vázlatos áttekintés alapján belátható, hogy a bírálhatatlannak állított Illyés-életműnek igen viharos évtizedeket kell átélnie. Már csupán annyi mutatkozik egyértelműnek, hogy a *Puszták népe* klasszikus érték. Költészetéből évtizedeken át a *Nem menekülhetsz*, majd a *Nem volt elég*, a *Bartók*, a *Koszorú*, végül az *Egy mondat a zsarnokságról* volt a legismertebb. A posztmodern, gondolom átmenetileg, eltüntette a hatását az újabb nemzedékekre, ám már legelső kötetével hatott a még fiatalabbakra, s ez folytatódott a hetvenes évekig. Vas Istvántól Nagy Gáspárig ível a sor, amely folytatódni fog a 21. században is.

Mert szegények vagyunk ugyan, s legyőzhetőek, ám az irodalom belénk építi azt, amit Kant úgy fogalmazott meg, hogy a csillagos ég fölöttünk, az erkölcsi törvények pedig bennünk vannak.

Vár, 2013. 1. sz.

PORTER'S BIRD FEEDER

PORTER'S BIRD FEEDER is a new and improved design for the bird lover. It is made of the finest materials and is guaranteed to last for years.

It is a beautiful addition to any home and will give you many hours of pleasure. It is a must for every bird lover.

PORTER'S BIRD FEEDER is a new and improved design for the bird lover. It is made of the finest materials and is guaranteed to last for years.

It is a beautiful addition to any home and will give you many hours of pleasure. It is a must for every bird lover.

PORTER'S BIRD FEEDER is a new and improved design for the bird lover. It is made of the finest materials and is guaranteed to last for years.

It is a beautiful addition to any home and will give you many hours of pleasure. It is a must for every bird lover.

PORTER'S BIRD FEEDER is a new and improved design for the bird lover. It is made of the finest materials and is guaranteed to last for years.

It is a beautiful addition to any home and will give you many hours of pleasure. It is a must for every bird lover.

PORTER'S BIRD FEEDER is a new and improved design for the bird lover. It is made of the finest materials and is guaranteed to last for years.

It is a beautiful addition to any home and will give you many hours of pleasure. It is a must for every bird lover.

PORTER'S BIRD FEEDER is a new and improved design for the bird lover. It is made of the finest materials and is guaranteed to last for years.

It is a beautiful addition to any home and will give you many hours of pleasure. It is a must for every bird lover.

PORTER'S BIRD FEEDER is a new and improved design for the bird lover. It is made of the finest materials and is guaranteed to last for years.

It is a beautiful addition to any home and will give you many hours of pleasure. It is a must for every bird lover.

PORTER'S BIRD FEEDER is a new and improved design for the bird lover. It is made of the finest materials and is guaranteed to last for years.

MEGTALÁLT KÖLTŐSZEREP – ÁGH ISTVÁN

Az utolsó békeévben, 1938-ban jó helyre született Nagy László kései kisöccse. Felsőiskáz a Somló aljában fekszik, síkságon, de közel a képzeletet megmozgató hegyhez. A porta faluszéli, de az apa törekvő ember, a kis falu bírása is volt a mintagazda. A család látóköre messze túlterjedt már Iszkáz határán. Ebben az időben itt még elevenen élt a hagyományos paraszti kultúra, de megkezdődött már az átalakulás is, amely aztán Ágh (Nagy) István életidejében viharosan felgyorsult, a hetvenes évekre szinte el is törölve az általa még megtapasztalt szellemi és tárgyi kultúrát. Különösen fontos bátyjának példája. Nem csupán a hozzá képest felnőtt férfit, hanem a fiatal irodalmáré is, aki eszményi életmintát jelentett a kisfiúnak és a kamasznak is. Ágh István közelről figyelhette-követhette a kor szemléleti-poétikai költői forradalmait, amelyek az igazmondásért perelve szembeszálltak az ötvenes évek sematizmusával, s megtapasztalhatta 1956 fenségességét és tragikumát.

Szabad-e énekelni? – kérdezte az első kötet címe (1965), azaz szabad-e kiválni? S vajon szükség van-e a költőre, aki énekel? Mégsem ez a kérdés a kötet meghatározó jegye, hanem egy szinte bukolikába oldott szülőföld-, természet- és ifjúságvarázslat, amely nagyon hamar, már a második kötetben (*Rézerdő*, 1968) megcsön-desült. A fiatalember a szépség mögött a romlást is megérezte, az idő könyörtelenségére is rádöbbsent, az *Új év* már így indítja a könyvet:

*Majd eljön minden pontosan, mint ez az év,
ahogy a férfiak homlokához fölértem,
ahogy a nőkre megértem,
végül is ő lesz látható belőlem,
akit a kínok vágtak, összegyűrték,
a lombhullató fákat örökzöldre bűvölő
ének mögött a veszendő ember arca.*

A költő rátalált alapkérdésére: az örökzöld, az ének és a veszendő ember kapcsolatrendszerére. A *Harangszó a tengerészért* című oratorikus hosszúversben, egyúttal első komolyabb sikert arató művében összegezte és le is zárta az első pályaszakasz központi kérdését. A tengerész jelképe a szarvasfiúnak, mindazoknak, akik kíválnak, s ezzel olyan tudás birtokába jutnak, hogy már sem régi, sem új környezetükben nem láthatják felhőtlenül egyértelműnek a világot. Azonosság és különbözőség, otthonosság és idegenségérzet keveredik számukra létezésük minden szintjén, s ez érzékenyebbé teszi őket a változások rendje, jellege, minősége iránt, következőképpen szemléletük kiiktathatatlan elemévé válik időélményük. A polifónia alapja az időszembesítés.

A megélt történelem tragikus élményei alapján lehetett rádöbenni arra, hogy bár az idő múlik, az igazi változás csekély, s nemegyszer azt is csak az emberi harsogás növeszti nagygyá. Kérdéssé válik a fejlődés, a világtörténelmi haladás, s ennek elfogadása esetén sem ez az egyetlen minősítő szempont már. Hiszen megtapasztalható, hogy az emberiség történelmét nem meghatározó célelvűség hatja át egy folytonosan előrehaladó, valahonnan valahová tartó úton, hanem inkább körköröségek, ismétlődések figyelhetők meg, még ha az emberi lét körülményei, környezete változnak is, maga az emberi természet és a társadalmak természete alig. S ha nem az emberi akarat a történelem egyetlen mozgatója és meghatározója, akkor nem is ő az egyetlen viszonyítási pont a világ rendjében. A 20. század olyannak mutatkozott, hogy sem az ember-, sem az Isten- elvűség nem adott sem önmagában, sem egymásra vonatkoztatva megnyugtató magyarázatot a létre. Így vagy a természetelvűségben található meg a viszonylag szilárd pont, vagy arra lehet jutni, hogy a létezésnek nincsen sem egyetlen, sem több alapelve, a lét egésze rendezetlen, végső soron értelem nélküli.

Ágh István lírájában az emberközpontúság elvét megkérdőjelező számos tapasztalati tény és gondolati következtetés az ösztönt és a tudatot is a természetelvűség felé vezette. Ez költői szinten azért is kínálhatott eredményes fel- és megoldást, mert így az ember újra természeti lénynek tekinthető, s ezzel maga a személyiség is más-

ként mutatkozik meg. Az ember halandó volta nemcsak biológiai, hanem történetfilozófiai, lételméleti és etikai vonatkozásaival is megjelenik: esendőségében, romlandóságában, veszendőségében. A váteszi költőszerep ezért is elképzelhetetlen ebben a világszemléletben. A veszendő ember arcához inkább illik az elégikus költészet s a költőszerep visszaillesztése a többi emberi szerep rendjébe. Ha a természet rendjének az ember nem annyira kitüntetett pontja, talán a társadalomban sem annyira különleges a költő szerepe, bár különös, hiszen szándéka szerint ő valamifajta világmagyarázatot ad. Ágh István nem a költészet értelmére, nem a költő lehetséges szerepére kérdez rá, mert számára a létnek van értelme, még ha korlátozott is, hiszen a halandó nem válhat halhatatlanná, s így életcélja, a boldogság is korlátozott. A földi rend nem tökéletes, de rend, amely sokféleképpen behatárolja a személyiséget, mégis ad számára mozgásteret:

*Legyen vizemnek íze, rezgesse vissza
kenyerembe a sót elvesztett anyakéz!
amíg belső növényzetem issza a teliholdból
a krumplihéjszagú, gyerekkori éjt,
amíg kiválasztódom egy személlýé
csodavárók közül szólni csodát, igazit,*

*szörnyeteget borzongva simogatni szelíddé,
elhitetni a hihetetlen, soselátott
tengert, akinek tengere nincs,
átcsempészni tilos határokon
ifjúba a mulandót, vénbe az ifjúságot,
s úgy teremni, hogy végemet tudom.
(Úgy teremni)*

Ez a sokadik kötetet záró ars poetica (*Napló és tulipán*, 1987) a hitben teljesebb hangokat erősíti fel. Szervesen kapcsolódik a pályakezdéshez, s megelőlegezi a folytatást is. Ez a költészet variációk sora a személyiség és a világ kapcsolatára. A pályakezdő bukolikusság és idilli jelleg később sokkal ritkábban, s inkább célkép-

zetként jelenik meg. Az elégikusságot áttörő vallomások mellett, mint az előbb idézett vers, elsősorban a dalforma kitüntetett szerepe és az éneklés motívuma, valamint annak szerkezeti-formai megvalósítása tanúsíthatja mindezt. Éneklésen nemcsak egy belső dallamrend értendő, hanem egy magatartás is, amelyik a maga elementáris élményeit, örömét, bánatát így fejezi ki.

Az éneklés mindig társadalmi jelentéskörű: a többi emberhez köt. A gyász és az öröm esetében nemcsak azok megéléséhez, hanem kiénekléséhez is szükség van a többi emberre, a közösségre. A dalok is „énekelnek”, de sokkal inkább egyetlen személyhez szólóan, egyetlen személyről. A személyiség nem annyira kapcsolatrendszerét, mint inkább önmagát figyeli bennük: helyét a természetelvű rendben:

*Valami selymes állat
japánakác-sziromban
szaglássza cipőm orrán
az eltűnő időt*

*Morzsája hull a nyárnak
mintha lerázták volna
uzsonna után a tarka
asztalterítőt*

(A bánat vasárnapja)

A vátesz-költő és az Ágh István-típusú elégikus költő között nem az a lényegi különbség, hogy az előbbi az emberiség üdvéért száll síkra, az utóbbi pedig a személyiség állapotát faggatja. A két ügy nem választható el egymástól. A vátesz-szemlélet a létet, az életelvet fontosabb etikai értéknek tartja magánál az életnél. Hajlamosabb arra, hogy az emberiségben gondolkodva kevésbé figyeljen az egyes emberre. Etikájában élesen megkülönbözteti a jót és a rosszat, a személyiséget romantikus felnagyítással gyakorta egészen jónak vagy egészen rossznak látja. Az elégikus költő az életet pótolhatatlan értéknek tartja még akkor is, ha annak etikai megítélése

korlátozott lesz. Az ember nemcsak veszendő, hanem esendő is, az-
az pozitív és negatív tulajdonságok szövevényeként írható le.

A személyiség életútja időben zajló folyamat. Miután a természetelvűség módosította az időszemléletet: a fejlődéselv helyett a ciklikusság a meghatározóbb. Minden időszaknak van valami lényegi azonossága: ugyanarra a természeti rendre vonatkozik. Így sok szempontból a személyiség létének időszakai is azonosak: az emlék, a jelen és a még várható idő, vagy példaként: az ifjú, a férfi és az öregedő ember egylényegű s egyetlen rendbe illeszkedik, amelyben *Keseredik a föld héja*:

*Elegem volt a nyárból, ó, téli nyárimádat!
nyári, ősze furdaló vágyakozás!
éltem már annyi évet, hogy semmit ne kívánjak,
csak elviseljem, amit mai napom ad,
akár a földműves, mindent a maga idejében,
az égbolt évgyűrűs óralapjához mérten.
Lomb belsejében kísértő sárga szellem,
rebbegő szemem káprázata csak?
lobogó lepedő valami külön szélben
tán, amit mondana az a legfontosabb:
hogyan öli meg egymást napra nap,
s amit elkezdtem már be is fejeztem.*

Korrespondenciák, kapcsolatok hálózák be ezt a költészetet. Ezek lehetnek időbeliek, gondolatiak, hangulatiak, érzelmiiek, képi-
ek, s az, hogy *keseredik a föld héja*, mindegyikre példa. A költői
alapélmény az időbeliség és az időtlenség összefüggése. Az előbbi
elementárisan az élet-halál kettősségében nyilvánul meg, az utóbbi
a halálon túlmutatóan a „halhatatlan” természetben, s az emberiség
életelvében.

A kapcsolódások és a belőlük is következő polifónia jellemzi a
poétikai sajátosságokat is. Ágh István versei igazi költői alkotások,
ám a lírai mellett az epikai, a drámai elem is jellemző lehet rájuk.
Erősen lirizáló vonás az elementáris elégikusság, átszőve a dallal és

az énekléssel. Epikussá tesz a sorstörténet s annak időbeli vonatkozása. Drámaivá a sorstörténet magja: élet-halál kettőssége. Ez a személyiség és a közösség szintjén egyaránt megmutatkozhat. Poétikai jellemző a kevert szerkezet, amely a linearitás és a körköröség nézőpontjait vegyíti, megfelelően az időbeliség és az időtlenség ellentét- és kapcsolatpárjának. Ilyen párokat alkot a tárgyiasság és a látomásosság, az áttetszőség és a homályosság, a köznapiság és a fenségesség.

A természetelvűség meghatározó volta korántsem jelent valamilyen romantikus elvágyódást vagy távolságtartást a társadalom történelmétől és jelenkorától. Ágh István nem a szó köznapipublicisztikus, hanem esztétikai jelentésében nevezhető közéleti költőnek. 1956 forradalmában a parlament előtt ő is megsebesült. Egész életműve tanúsítja, hogy sebe és a magyarság sebe azonosult. Ez a két fájdalom egyetlen motívum e líra mélyáramában, s ezt az *Októberi fogadalom* című válogatás tette egyértelművé (2006). Ez a motívum nem csupán 1956-ról szól, hanem jelképesen minden reményről és leveretésről. A sorsról, amely nemzeti sors is, emberi ségsors is. Az 1989-ben keletkezett vers, *A Parlamentnél* pontosan fogalmaz:

*Mert egész hétköznapi életemmel,
ahogy cipőfűzőm kötöm a vérengzés
terén, cigarettára gyűjtök,
eldobom az érvénytelen jegyet,
ő működik, ki akkor erre voltam
véletlenül és mégis sors szerint,
fiatal arcom láthatom ma is
oda-vissza a 2-es villamosban.*

A természetelvű életszeretet számára magától értetődő, hogy e lírában központi helyet kapnak az emberi kapcsolatok. A személyiség nem önmagában való érték, s elsősorban nem az emberiséggel, hanem megnevezhető más személyekkel, kisebb közösségekkel él együtt. Ágh István világképének kulcsfogalma a szeretet. A felneve-

lő család, apja, anyja, testvérei, aztán felesége, gyermekei, barátai, költőtársai, s velük kapcsolatban az időt legyőző utazás évszázadokon át kalandozva olyan életutat mutat fel, amelyben a magánélet és a szakmai lét lényege szerint egyaránt értékek hordozója: őrzője és kiteljesítője. A családi líra, a szerelmes versek, a klasszikus költők megidézése egyaránt központi motívuma ennek az életműnek, s olyan fokú esztétikai és etikai érvényességgel, hogy kevés párját lehet találni. Az elmúlással szembenézve is jelen van a boldogság képzete.

A természetben élve, a személyiség és az emberiség világában szemlélődve a történesek nem csupán a látvány szintjén mutatkoznak meg. A tények, a történesek hálóját a képzelet mozgatja, s átdereng rajtuk az emberi lét metafizikus felfogása. Az élet lezárásaként a halál természetesnek mutatkozna az őszi költői korszakában, de egyre nyomatékosabb a halál-utániség kérdésköre, magától értetődően az Isten-képzettel is összefonódva. Varázslatos vers az *Istenháza*, ám nem válaszol, hanem kérdez:

...jó lenne ha volna,

aki létünk igazolva

arra tudna megfelelni,

miért vagyunk így leosztva,

ha a végünk égi semmi [...]

A versek világképében, a szeretettel és a boldogsággal összekapcsolódva, a természetben létezve, az emberi kapcsolatok szépségét megélve, a művészet csodáját átélve, éppen zenét hallgatva jelenti ki, hogy az „oly éteri világot / tárt föl, amit már nem értek, csak érzem / a lét isteni részét az egészben” (*Zene*). Beszédes című *A képzelet emléke*, amelyben „az élet ünnepélye”, az őszi kert csodája felidézi az apró gyermek kor kert-képzetét, s egymáshoz illeszkedik a régmúlt és a jelen:

Hogyan vehetném észre, milyen könnyű vagyok,

nem lehet az üdvözült lelket fölbecsülni.

nincsenek még szavak a kegyelmi állapotra,

most alakulnak a ködszerű eszméletben,

*innen az elvadult gyümölcsös káoszából,
ahol minden magában való összefonódik,
s amit már elfeledtem, a létezés boldogságát
kifejezi helyettem paradicsomi nyelvén.*

Ágh István próza- és esszéírói munkássága egyenértékű a lírai-
val. Prózakötetei változatos műfaji érdeklődést mutatnak. Műfaji
megnevezéseik: szociográfia, vallomás, családtörténet, kispróza,
kisregény, regény, elbeszélésciklus, esszé. A hatvanas években is-
mét fellendült az irodalmi szociográfia műfaja. Munkalehetőséget is
adott az íróknak, Ágh István számára azonban többet jelentett.
Elemzően szembesülhetett gyerekkorának radikálisan változó vilá-
gával, s a múltat és a jelent szembesítve nemcsak a család történe-
tét, hanem a magyarságét is írta. Különösen olyan művében, mint a
Dani uraságnak (1984), amelyben Berzsenyi Dánielnek mutatja be
a szülőföld jelenkori állapotát, a jelenkornak pedig Berzsenyit és az
ő korát. Közben a jelenkor is rétegzett: a közelmúlt és a ma épül
egymásra. Az ismeretterjesztő célú történetmondás, a lírai szociog-
ráfia, a naplójelleg és a költőiség alkot szerves egységet. Végül is
ezek az egybeolvadó sajátosságok jellemzik a legtöbb prózakötetet,
a legnagyobb erővel a lírai-szociográfiai családtörténet (*Kidöntött
fáink suttogása*), valamint az önéletrajzi jellegű *Egymás mellett*, a
Virágárok lapjain. De ide sorolható a *Rókacsárda* (1993), hiszen az
is a szülőföld regénye a tragikus ötvenes-hatvanas években. S ebbe
a korszakba, s egy Iszkázra emlékeztető faluba vezet az elbeszélés-
ciklus, az *Árokból jön a törpe* (1997). Gárdonyi mintájára ennek is
lehetne az a címe, hogy az én falum. Felerősíti ezt egy poétikai saját-
osság. A mű főszövegéhez minden lap alján kapcsolódik az édes-
anyának fiához írott leveleiből egy-egy részlet. Ágh Istvánnak a
szociográfiától eltávolodó prózája tárgyias és önéletrajzi, élmény-
szerű és mesei, a reálisat és a szürreálisat egymásra rétegző.

Az eddigi kilenc prózakötetet három esszékötet egészíti ki, ame-
lyek esszéjellegű tanulmányokat, kritikákat tartalmaznak. A szép-
írók inkább csak a magukéval rokon törekvéseket szokták elismerni,
Ágh István viszont, különösen az előtte járó nemzedékeket tekintve

gyakorlatilag mindenkinek az értékeire nyitott. Írásaiban nem kerüli meg a természetesen adódó személyességet: a rokon gyermek- és ifjúkori élményeket, a közös irodalmi pályakezdést, a barátságot, de a vitákat is említi. Mindezek hiteles adalékok lesznek azokhoz a társadalmi-történelmi tapasztalatokhoz, amelyek az adott költői világképet meghatározzák. Kritikái, kötetelemzései, esszéi szeretetteljességükkel együtt is tárgyyszerűek és szakmaiak. Szép szóval beszélnek a szépről. Mindennek kiteljesítése esszéírási világja, a *Fénylő Parnasszus* (2008), amely Balassi, Csokonai és Ady életművét tárgyalja. Számára mindhárman meghatározóan fontosak. Ady Endre költészetét „lélek-világegyetemnek” nevezi, s hasonló gondolatokról is. A fiatalabbak számára idegenebbek ezek a művészek. Ágh esszéinek olvasása nagy segítséget adhat ahhoz, hogy magukénak érezhessék műveiket és személyiségüket.

Ágh István a gyermekirodalomnak is jeles alkotója. Két meseregénye és versei tanúsítják ezt. Ma már a legfiatalabb korosztály kiiktathatatlan, klasszikus verse a *Virágosat álmodtam*:

Édesanyám,
virágosat álmodtam,
napraforgó-
virág voltam álomban.

Édesanyám,
te meg fényes nap voltál,
napkeltétől
napnyugtáig ragyogtál.

Ágh István költői-írói világképe nagyszabású és kor-szerű lírát és epikát eredményezett, amely a maga körén belül választ ad több, az ezredfordulón kiéleződő kérdésre. Magyarorsághoz kötődő és egyetemes, hagyományörző és újító, a fejlődést megkérdőjelező és jövőtudatú. A tágabb ezredforduló magyar irodalmának egyik legjelentősebb teljesítménye az övé. Sok műfajú alkotó, aki minden megnyilatkozásában kifejezi azt, hogy az irodalom értékeit teremt és közvetít a lehetséges olvasók, azaz minden létező és leendő ember számára. Így műveinek nemcsak jelene, hanem jövője is van.

2012

Készült a Magyar Művészeti Akadémia részére

ÁGH ISTVÁN 75 ÉVES

Megtisztelő felkérést kaptam nemrég: köszöntsem Ágh Istvánt hetvenötödik születésnapja alkalmából. Az irodalom hol kies, hol kietlen ligeteiben járva bátyámuramnak tekintem őt, s tudtam is a közelgő születésnapról, hiszen márciusban dúskálhatok hasonló örömteli ünnepekben, családiakban is, legfeljebb azon borongtam egy kicsit, hogy milyen hamar elszaladt öt esztendő azóta, hogy a hetvenévesnek ifjat méltathattam.

Aztán hamarosan megérkezett a meghívó is, amely tudatta velem, hogy a versekkel körülölelt estén három köszöntő beszédet követően én laudációt fogok mondani, majd egy komoly előadás hangzik el a költői életműről, végül az új esszéket bemutatására kerül sor. Bizony zavartnak éreztem magamat. Hiszen ha hárman is köszöntik, szépen és méltóságteljesen Ágh Istvánt, ha költészetét is méltatják majd, mit tehetek én? Írtam ugyan róla több mint négy évtizeden át számos alkalommal, most pedig azt gondoltam, hogy a legpontosabban akkor felelhetnék meg ünnepi feladatomnak, ha a laudációt, e kifejezéshez illően, latin nyelven mondanám el. A Nagy család Istvánjaként született férfit így szólítanám: Honoratissimus Stephanus Magnus! – sőt, fokoznám is: Stephanus Maximus!

Sajnos nem vagyok latinista, s talán önök se mind azok, de az elképzelés nyelvjátékra és időjátékra készítetett. Szorgosságra törekvő filozfként emlékeztem arra, hogy Ágh István számos elismerése között olyanok is vannak, amelyek egy-egy íróról kapták nevüket. Mi lenne, gondoltam, ha a virtuális térben és időben felidézném néhányukat, azt kutatva: mit üzennek születésnapja alkalmából ifjabb kartársuknak, Ágh Istvánnak?

Szerencsém volt. A lehetséges szövegromlásokért előre is elnézést kérek, de a hóviharok, az úti és levegőbeli akadályok ellenére a következő három szöveg azért utat talált hozzám.

BALASSI BÁLINT BÚCSÚJA

*Ködbe vész bár utam,
Nézem szomorúan
Édes hazámnak sorsát.
Török, német, orosz,
Mindegy, melyik soros,
Jajonghatsz Magyarország.
Ezerötszáz óta,
Roncsol Európa,
Hagynak csak néhány morzsát.*

*Vitézlő oskola,
Nem múlhatsz el soha!
Búcsúzom, kardom vedd el
István, hű magyarom!
Erősen akarom,
Büszke király-neveddel
Halmozz még dalra dalt,
Lélekben fiatalít,
S győzől e hadsereggel!*

ARANY JÁNOS ÁLMA

*Ember, kinek hol volt, hol nem volt kenyere,
Ismerlek-e öcsém, István de genere?
Mert járhattam volna Iszkáz határában
Az ezernyolcszázas évek derekában.
Nap nyugovásakor, ismerve a járást,
Kedves dédapádnál kértem volna szállást.
Jószívvel fogadna, mintha régen, ifjan,
Beszélgettünk volna a kollégiumban,
Azazhogya bocsánat, egy színpadon álltam,
S ő magára ismert a komédiában.*

*Nem sejtettem akkor, mi is lesz belőlem,
Csak reméltem buzgón, hall még hírt felőlem.
Sugdosta egy csillag, befutom a pályát,
S testvérként fogadom a költők királyát.*

*Teltek-múltak évek s a Margit-szigeten
Mikor kapcsos könyvem nem is volt tán velem,
Körülölelt egyszer boldogságos álom,
Száguldottam tüzes, táltos paripámon,
Elől Csaba vezér, lenézve lováról
Karddal küld sugarat Isten parancsából:
Ott hol faluszélén született már költő,
Most az ifjabbikat ringatja a bölcső.*

*S elképzelttem, talán épp hetvenöt évre
Engem olvas ő majd, s nem vágyik egyébre.*

KOSSUTH LAJOS LEVELE NAGY FERENCNEK
Felső-iszkáz 18. szám alá

Uram! Kedves hazámfia! Ügyes-bajos dolgaim irataim rendezésében s szememnek aggasztó romlása egyaránt akadályozott abban, hogy önnek azon nyomban írjak, noha szokásom szerint igyekszem a hazámból érkező leveleket érkezésük rendje szerint hamarost megválaszolni, különösen akkoron, amidőn bármilyen távoli időket idéznek meg az emlékek, olyképpen szívemhez szólóak, mikéntha közelesen történtek volna. Írja nekem, hogy népfőlkelő volt az emlékezetes 1848-as esztendő őszén, s falubéli társaival egészen Kis-martonig kergette a gyalázatos császári csapatokat. Ezáltal érzett bátorságot s jogot arra, hogy engem soraival felkeressen. De Uram! Fordulhatna hozzám tisztességgel amúgy is, ha akárcsak ma töltené be az akkori huszonkét esztendőt!

Örvendek, hogy a nagy nyomorúságos esztendőkből is feltalálta magát, s a derék bognár mesterségben nemcsak buzgón helytállott,

hanem nevezetességre is szert tett a szóró-rosta megalkotásával. Elképzelem, amiként a csillagos nyári ég alatt vagy télen a kemence melegének közelében mesélte gyermekeinek azokat az időket, amelyekben a magyar szabadnak érezhette magát, s küzdött, mint az oroszlán az iszonyatos túlerővel is szembeszállva. Sőt! Azóta talán már az unokáinak is elősorolja ifjúkorának szent emlékeit. Mert szent ügyekért cselekedtünk, ön is meg én is.

Hazámból számúzve, de hazámért élek. Éjjeleken át gyötör engem a honvágy, s ah!, ön boldog ember akkoron, ha nem ismerhette meg ezt az érzést, amelyet meg nem érdemlettem, de el nem háríthatok. Lelkiismeretem tiszta, miként az öné is az lehet, s a világ és Isten ítélőszéke előtt ez a leginkább fontos.

Uram! Én már aligha fogom megérni, hogy hazám szabadságot nyerjen, talán még önnek sem lehet része az elképzelt jövőnek ezen felemelő élményében. De kívánom, hogy ha ön nem is, de a gyermekei, ha azok sem, akkor az unokái, ha azok sem, akkor a dédunokái, s ha még azok sem, akkor az ükunokái élhessenek a szabad és boldog Magyarországon, legyenek bár földművesek, iparosok, polgárok vagy költők akár! Homályos szememmel a jövőt fürkészve az ön családfájának ágain látok kiváltképpen nagy és jeles férfiakat megszületni majdan.

Isten önnel.

Kossuth.

Mit mondhatnék még? Kit említsek, István? Ady Endrét? Lám, te is cáfolod felrázó álom-átomását: nem lett ő sem, te sem a legutolsó magyar. József Attila azt írta Arany János emlékét idézve, hogy „A hős el van vetve, teremni muszáj”. 1956 után te is ezt tetted, ezt kellett tenned. S ismét utalva Adyra: ifjú szívekben élsz te is. Szinte népdallá vált már régen édesanya-köszöntő versed. Az én legkisebb unokám veled egyszerre ünnepelheti a születésnapját. Sáríka most két éves. Nemrég, amikor néhány napos távollét után hazaérkezett az édesanyja, s kérdezte tőle, hogy mi újság, hogy van, így válaszolt: „Bóbita, Bóbita álmos”. Egy-két esztendő múlva már ő is mondhatja majd, hogy „édesanyám, virágosat álmodtam”. Minden

édesanyát megszólít minden időben ez a vers, de most hadd köszöntse azt, hadd emlékezzünk arra, aki világra hozott téged, István. Vas Erzsébet és Nagy Béla egy mintagazda-palántában reménykedett. Lettél ugyan mintagazda, de nem Iszkáz földjén, hanem a magyar költészet tágas kertjében. Amit már Balassi Bálint rád bízott, azt tetted a kezdetek óta. Köszönet érte. Kívánom, kívánjuk: legyen erőd a folytatáshoz!

Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeum köszöntő estjén, 2013. március 26-án.

A MEGÉLT JELENKOR ÍRÓJA, BERTHA BULCSU

Minden embert nagymértékben meghatároz a társadalmi-természeti környezet, amelyben felnevelkedett, amelyben leélte az életét. S azon is sokszor elgondolkozhatunk, hogy vajon melyik más korszakban tudnánk elképzelni magunkat. Arra a kérdésre, hogy jókor született-e, Bertha Bulcsu egyszer így válaszolt „Nagyon jókor. Ahhoz, hogy boldogtalan legyek... nagyon jókor. Ahhoz, hogy időnként boldog is legyek, ahhoz is jókor. Tulajdonképpen nagyon sok a napfény a mi életünkben.” (Fekete Gyula interjúja. *Jelenkor*, 1980. 7–8.) Elképzelhette volna más korszakban is a maga életét az 1935-ben született író, de annyira belegyökerezett a maga életidejébe, annak élményvilágába, tapasztalataiba, hogy műveiben csak elvétve foglalkozik a második világháborút megelőző évtizedekkel, s akkor is inkább a nála idősebb nemzedékek emlékei révén idéződik fel a múlt. A 20. század írója ő, a megélt jelenkoré. A megidézett világképet kifejező vallomás azonban arra is utal, hogy ez a személyiség ötven vagy száz évvel korábban is megfogalmazhatta volna ugyanezt.

A művész számára általában többszörösen fontos az imént említett származás, a felnevelő családi, a természeti és a tágabb társadalmi környezet. Nem mindenkire igaz egyértelműen az, amit Mó-

ricz Zsigmond állított, hogy tízéves koráig minden fontos dolog megtörtént vele, ám ha ehhez még egy évtizedet hozzáteszünk, akkor már cáfolhatatlan igazság lehet. Bertha Bulcsu esetében mindenképpen. Az apró gyermek kor után, ha tragédiák nem is, de drámai feszültségek, történések hálózták be életét. Művészhajlamú, de falusi tanító apja különös szigorral bánt vele. Szüleinek konfliktusos házassága az akkor még ritka válással végződött. A csonka család igen nehéz körülmények között élt. A világháborús bombázások miatt többször életveszélybe került. Egyetemre vagy főiskolára nem vették fel. Az életutat, a határhelyzeteket motívumpárokkal, ellentétekkel kifejezve a következők mutatkoznak meg az életműben. A falu – a kisváros, a későbbiekben az igazi város (Pécs) és a főváros. Földműves nagyszülők – tanító apa. Az ország hadszíntér – romok és béke. Természetben létezés – nagyváros. Védetség – magárahagyottság. Hagyományos falusi, kisvárosi társadalom – bolsevik diktatúra. Gyermekkor – ifjúkor. Tanulás, diákság – fizikai munkás. Munkás – írónak lenni. Újságíró – író. Ötvenes évek – hatvanas évek, azaz bolsevizmus – szocializmus.

Boldogtalanságra valóban számos ok mutatkozik. De azért a boldogságra is. Elsősorban a természeti környezet. Nemeskeresztúron, a nagyszülőknél a Marcal folyócskája, Tapolcán a tó, majd Győrökön élve, a keszthelyi gimnáziumba járva, egész életre szólóan a Balaton, tágabban a víz és persze a napfényt árasztó nyár, a kert, az erdő, a növények, az állatok, a vitorlázás, a horgászás, a sport, a helytállás, a szabadság és a szerelem érzete. A jelenkor Robinsonjaként keresik és próbálják megismerni és megalkotni önmagukat az elbeszélések legfontosabb hősei, akik nem ritkán alakmá-sai az írónak. Egyik vallomása szerint: „a táj, a földrajzi környezet szinte meghatározza az ember személyiségét, jellemét, karakterét. Már csak ezért is fontos ábrázolni. Egyébként is... én nagyon hangulati ember vagyok. Hangolható bizonyos szépségekre, nyomasztó érzésekre.” (Fekete Gyula interjúja.)

Mint a legtöbb prózaíró, Bertha Bulcsu is verseket írt először. Az a kevés szöveg, amit ismerhetünk, mindenképpen tehetségesnek mutatja a húszéves ifjút, de hasznos volt a kapott tanács, hogy in-

kább prózát írjon, hiszen olyan hatalmas élményanyaga van. Az íróban azonban mindvégig megmaradt az alkotói én nagyszerű ketőssége, amely az elemző tárgyiasság és a lírai személyesség szintézisét képes megvalósítani, a látható, megismerhető tényeket és a hangulatokat, sejtéseket egyaránt megjelenítve.

1955 táján, amikor Bertha Bulcsu komolyan írni kezdett, a kortárs irodalom különös helyzetben volt. A Rákosi-kor a klasszikus és kortárs hagyományok jelentős részét kiiktatta a maga kánonjából, a kortársakat pedig arra próbálta rávenni, hogy a művészetek a párt napi politikai céljait szolgálják az osztályharc szellemében. Tombolt a sematizmus. Leginkább a fiatalokat fenyegette ennek a veszélye, hiszen nem voltak tapasztalataik. 1953 és 1956 között azonban a „fényes szelek” nemzedékének legjobbjai már új szellemiségű, hiteles művekkel söpörték el a sematizmust. Juhász Ferenc, Nagy László új poétikájú költészete, Sarkadi Imre, Sánta Ferenc, Szabó István prózája azóta klasszikus értékke vált. S bár 1956 után is sokáig érvényesült a pártos szocialista realizmus, például a *Tűztánc* antológia költőinél, az ekkor még csak indulni próbáló, majd néhány év múlva rendszeresen publikálni kezdő fiatalok legjobbjai már nem a hivatalos művészetpolitika kívánalmainak akartak megfelelni, hanem az irodalmi alkotás belső törvényeinek. Az epikában éles poétikai váltás nem zajlott le 1956 táján, itt a hiteles hang viszsza-perlése volt a döntő. A valóságábrázolás „félhivatalos”, klasszikus normája Móricz Zsigmond életműve maradt.

Krúdy Gyuláról, Kosztolányiról lehetséges mesterként még kevés szó esett. Viszont lehetőség nyílt a „nyugati”, s hangsúlyosan az amerikai epika újabb törekvéseinek megismerésére és korlátozott alkalmazására. Jelentős volt Hemingway, Faulkner hatása. A hatvanas évek fiatal prózaíróinak java persze nem egyik vagy másik mester epigonja kívánt lenni. Bertha Bulcsu nem járhatta sem Móricz, sem Krúdy, sem mások útját, bár mindegyiküktől sokat tanulhatott. Nevezhetnénk Móriczba oltott Krúdynak vagy fordítva: Krúdyba oltott Móricznak, egyszerre a társadalomkritikusok és a ködlovagok utódjának is. Egyes kritikusai Gelléri Andor Endrét emlegették, akinél ugyancsak jelen volt a realista társadalomkép és a „tündéri

realizmus". Ez utóbbiban nagy a szerepe a hangulatnak, s ezt az emlékezés, az álmodozás, az álom, a képzelet fejezik ki. Mindezek metafizikai összefüggésekbe emelik a történeteket és szereplőiket, akik így nem az osztályharc katonáiként, hanem emberként léteznek. Bertha Bulcsu mellett ebből a nemzedékből nem kis részben azok tudtak érvényes epikát létrehozni, akiknél az emberi létezésnek ezek a színterei megjelennek, például Szakonyi Károly, Lázár Ervin, Jókai Anna, Ágh István műveiben. Arra az önmagának feltett kérdésre, hogy melyik a legkedvesebb ünnepe, Bertha Bulcsu így válaszolt: „A karácsony, amikor Jézus megszületett, és a húsvét, amikor Jézus keresztre feszítése után feltámadt. Szeretem átélni a nagy misztériumokat, mivel magukban hordozzák az emberi lét abszurdumát.” (*Öninterjú. Jelenkor*, 1978. 10. az.)

Bertha Bulcsu vallomásai szerint a gyermek- és ifjúkorában megtapasztalt hatalmas életanyag tette íróvá őt, s ezt gazdagították a pécsi újságírói esztendők. Idővel úgy látta, hogy „az író természetes állapota a szemlélődés. Másként a világ különös összefüggéseire, rejtélyeire soha nem bukkanhat rá felfedezőként, csak ha időt szentel erre, eltűnődik, szemlélődik... látszólag semmit sem csinál. Ez a normális írói állapot. Ha gombászni megy az erdőbe, vagy minden különösebb cél nélkül az erdőt járja, akkor is ugyanezt éri el.” (Fekete Gyula interjúja.) Az ifjúkor és az érett férfikor közti különbségeket is kifejezi ez a vallomás. Bár az ifjú is szemlélődik, de még előtte az élet, bármi lehet belőle, a negyvenes éveiben járó viszont tudja, hogy már író marad egész életére, ugyanakkor sokkal tapasztaltabb, filozofikusabb. Kissé játékosan, ám azért komolyan talán az is kijelenthető, hogy Bertha Bulcsu írói szemléletében Comte, Dilthey, Bergson és Freud gondolatai rétegződnek egymásra. A pozitivista Comte-é, aki a valóság leírható, lefényképezhető tényeit tartotta meghatározónak, Diltheyé, aki ezzel szemben az életfilozófiában a beleérzést, az élményt, az intuíciót hangsúlyozta, Bergsoné, aki az időbeliség és a tudatáram, az emlékezés dolgait vizsgálta, és Freudé, aki a lélekelemző kutatást alapította meg. Ugyanakkor, s ezt legközvetlenebbül publicisztikája igazolta, a társadalmi igazságosság elve, s így a szocializmus eszmerendszere

sem volt idegen tőle. Mint írta: „Van bennem egy javító szándék, s ez sok kellemetlen helyzetbe sodor. A fő baj az, hogy a marxizmus elmélete nehezen fordítható le praktikus társadalmi, gazdasági nyelvre. A fordítás alapján létrehozott gazdasági és társadalmi helyzetek engem elég gyakran zavarba hoznak.” (*Öninterjú*, 1978.)

Az író szépirodalmi műfajai: a novella, az elbeszélés, a regény, a dráma, a rádiójáték; a szépirodalom határán pedig a tárca, a publicisztika, az interjú. Meglehetősen egyöntetű volt az a kritikusi vélemény, hogy a kisepikában alkotta a legmaradandóbbat, a legnagyobb sikereket viszont publicisztikájával és íróinterjúival érte el.

Azonnal feltűnést keltő kisprózáját kezdetben a szikárabb, tömör történetkezelés, a drámaiság jellemezte. A központi jelenetet egy sorsforduló határozta meg, amelyből nem volt visszaút. Emlékezetes példája ennek a *Jégnovella* (1958). Az első személyben előadott történetben a nincstelen fiatalember éjszaka a befagyott Balatonon tiltott lékhorgászattal szerzi meg táplálékát. Egyszer már följelentette egy orgazda, ezért két hónapig börtönben ült. S attól kezdve a zsákmány nagy részét át kellett adnia feljelentőjének. Egyszer a léktől hazafelé tartva valaki követni kezdi, éppen az orgazda, aki azonban beleesik egy lékbe. Segítségért kiált, a fiatal odafut, aztán meglátva, ki fuldoklik a jeges vízben, belerúgja őt. A partra érve ott várja őt az orgazda cimborája. Ettől kezdve az ő számára kell éjjelnappal dolgoznia, mégis éheznek, elfágy keze-lába. Kemény, kegyetlen történet ez egy olyan világról, ahol éheznek és fagyoskodnak az emberek, ahol farkastörvények uralkodnak, s szinte lehetetlen embernek megmaradni. A gyilkosságot nem hirtelen harag indokolja, hiszen az orgazda már két éve börtönbe juttatta, majd szinte rab-szolgájává tette a fiataalt. A kortárs olvasók Heminway hatását is felfedezni vélték ebben a történetkezelésben. Lehetséges ez is, ám itt egy saját írói világ szólalt meg, amelyben a mesterhez hasonlatosan szerepe van a háborúnak, a sportnak, a víznek, a horgászásnak, a természetnek, a helytállásnak és a vereségnek.

Sokkal derűsebb történet *Az Őthey lány* (1962). A jelenidő itt is az ötvenes évek eleje. Nyár van, s a balatoni Georgikon gazdaságban dolgozik a kitelepített, vakká vált öreg tábornok felesége és lá-

nya. Mindhárman őrzik régi társadalmi állásuk emlékét, bár a nők ugyanúgy dolgoznak, mint a helybeli munkások. Egy nap új munkás érkezik, aki ejtőernyős volt az új hadseregben. Egy ebédszünetben a fiatalabbak fürdeni mentek, az Öthey lány beúszott mélyen a vízbe. Anyja aggódott, az ejtőernyős utánaúszott. Idővel eltűntek a nádasban. Mikor visszaérkeztek, az anya erősen pofon vágta a lányát, s érezte, hogy egyre jobban elidegenülnek egymástól. „Az indiánforma, szívós asszony csak ekkor vesztette el a második világháborút.” Az író hatvanas–hetvenes évekbeli történeteiben gyakran megmutatkozott az 1945 előtti társadalmi különbségek továbbélésének és eltűnésének hullámmozgása. Idővel ezt fokozatosan felváltották a szocialista társadalomban kialakuló új, sokszor ugyancsak bántó ellentétek. A tábornokné tragikusan, a lány felszabadulásként élte meg a konfliktust, amely ugyan osztályharcként is értelmezhető, de elsősorban a nemzedékek eltérő szemléletéről van szó, a társadalmi rang és a házasságkötés azóta is létező gondjairól. Ebben a tárgyban egy kivételesen vidám elbeszélés is keletkezett, *A királynő rokona* (1965). Az 1945 utáni rendszerben felnőtt gróf-gyerek szakmunkás lett, munkaslány a felesége, s az üzemi csapatban focizik. Nyugati sportkapcsolat révén utazik el a csapat, s a szálloda portása ismeri a családnevet, tudja a királyi családdal való rokonságot. Így kerül sor arra, hogy a királynő teadélutánjára is meghívást kap a férfi. A komikum ilyen tiszta formában, szatirikus vagy groteszk elemeket alig érzékeltetve nem szokott az írónál megjelenni.

A lírai jellegű, hangulatfestő novellákra nem annyira a drámai cselekmény, inkább az elmosódottság a jellemző. Tipikus példa a *Harlekin és a ködhajók* (1963). A fiú porcelánfestő, s az alkonyodó, majd besötétedő Balatonon vitorlázik a lánnyal. A leereszkedő ködben hajókat vélnek látni. A fiú kérdése: „Hol van a valóság és a vízió határa?” Az *Ilyen az egész életed* (1965) ugyancsak vitorlás-történet, de ebben az idill és a dráma egymásra épül. Az alakmás Lint a kedvesével éjjeli viharba keveredik. Horgonyuk beakad valamibe. A fiú nagy nehezen többször is a víz alá bukva kiszabadítja a horgonyt, amely valószínűleg világháborús bombában akadt el. Akár fel is robbanhattak volna. „Ilyen az egész élet.”

Azok a történetek nevezhetőek inkább elbeszélésnek, amelyekben több helyszínen, hosszabb időn keresztül többszálú cselekménysor bontakozik ki. Az *Elveszejtett bakák tánca* (1968) főalakja a gimnazista Harta Józsi. Ő és a szobafőnök ugyanabba a lányba szerelmesek. Ez az iskola a ménteleppel egy épülettömbben helyezkedik el, régebben laktanya volt itt, s az egyik lovászfűú és a diákjóban vannak egymással. A kamaszélet gondjai, az iskola, a szerelem, a pályaválasztás ábrándjai kavarnak a diák sorsában. A háttérhelyzetben még semmi sem dőlt el, és semmi sem mutatkozik lehetetlennek. Egészen más helyzeteket szembesít a *Különleges megbízatás* (1974.). Itt az elrontott életű volt katonatiszt szembesül az alkalmi kapcsolatból született, s éppen katonatisztté avatott fiával, s azzal, hogy a fiú anyja mindvégig az apa titkos megbízatásával magyarázta folytonos távollétét.

Ebben az elbeszélésben, s persze sok másiban is feltűnő, hogy fokozatosan módosult az író időkezelése. A személyes életidőben előre haladva egyre gyakoribbá válik az a fajta időszembesítés, amely nem a tegnapot, a mát és a holnapot helyezi egymás mellé, hanem a jelent és a sok évvel korábbi régmúltat, s a jövőről vagy nem beszél, vagy csupán a jelen meghosszabításaként értelmezi azt az érettebb korúak nézőpontjából. Az idős férfi fiatalon elrontott élete szembesül fiának boldogságával, amelyet azonban az apa sorsának tapasztalata kérdésessé tesz. A *rettenetes légió* (kötetben 1982.) hőse, Sviátó Géza a szerző egyik alakmása, felidéz egy hajdani, vagánykodó balatoni társaságot, a jelenben pedig családosan átél a balatoni házban egy félelmetes hatású hadgyakorlatot. Katonatiszt barátjával feleleveníti azt a Marcus Aurelius-gondolatot is, amit egykor hallott: „Az emberi élet tartalma pillanat; az anyag változó, az érzékelés homályos; egész testünk összetétele könnyen romlandó... Minden testi dolog rohanó vízfolyás, minden lelki jelenség álom és ködkép, az élet harc és számkivetés, az utókor dicsérete feledés...” Barátja ezt kiegészíti a sztoikus filozófus másik gondolatával: „Minden egyes lény arra tör, aminek a kedvéért megalkották. Amire pedig tör, abban a célja. Ahol a célja, ott a haszna

és java. Az értelmes lény java a közösség. Mert hogy mi közösségre születünk, az régen bebizonyított tétel.”

Ezekkel az idézetekkel egy harmadik idősíks is belép a szemléletbe, kétezer év tapasztalatával igazolva boldogság és boldogtalanság dialektikáját. A hatvanas–hetvenes éveket a tudományos–technikai forradalomra utalva a gyorsuló idő fogalmával is jellemezték. Azt megelőzően, 1945 után valóban szédületes gyorsasággal változott a társadalmi helyzet, ezen a területen viszont a hatvanas évektől „megállt az idő”. Bertha Bulcsu szemlélete pedig egyre konzervatívabbá vált. Nem a múltat sirta vissza, hanem az elképzelt, s megvalósíthatatlannak bizonyuló jövőt siratta. Annak az emberarcú és emberre szabott világnak a képzetét, amelynek nyomait a gyermekkori falu világa a kultúrában, az erkölcsben, a természetben még egyaránt felmutatta, amelyben ember és természet, ember és ember között nagy hagyományú, tisztességes kapcsolatok léteztek. Ezek széttroncsolódása keserítette el, s ezért vált számára a jövőkép olyanná, hogy abban a társadalom helyett egyre inkább az öntudatát és értékrendjét mégis megőrző személyiség áll, például *A tulipános kert* (kötetben 1986) idős kertésze, aki a lényegyet tekintve szintén az író alakmása, hitvallásának kifejezője. Az időszembesítés szükségszerűen értékszembesítés is.

A novellák, elbeszélések olykor ciklust alkotnak. Ciklikus jelle-gűvé tesznek maguk az ismétlődően visszatérő alakmások is: Lint, Illés, Ambrus, Sviátó Géza. Szinte az egész *Fehér rozsda* című kötetet meghatározza, s később is megjelenik Bernáth Gyula, aki hol az ifjúkorát idézi fel, hol pedig a középkorú humán értelmiségi férfi hétköznapijainak élményeit. Scott Fitzgeraldot olvasva jegyezte meg a gondolatot: „egy érett, érzékeny ember természetes állapota a jól kifejtett boldogtalanság” (*Boldog boldogtalanság*).

Ciklust alkotnak a *Vízparti történetek* is az *Utazás fehér lavórban* (1994.) című kötetben. A vízpart természetesen a Balatoné, s a kamaszkori világ idéződik fel. A ciklust nyitó *Őszi vizeken* a hatvanadik évéhez közeledő író vallomása. „Nem kellene egyszer élethajónkkal szélbeállni, lehúzni a vitorlákat és horgonyt vetni? Állni, ringatózni a ködös életvizen, s eltűnődni, hogy miért is vagyunk a

világon? Azért, hogy betegre dolgozzuk, különmunkázzuk magunkat egy szebb bútordarabért, autóért, vagy egyszerűen csak a normális megélhetésért? Más dolgunk is lehetne a Földön? Egy üres óra, amikor semmit sem kell csinálnunk, csak emberként felnézni a fákra, felhőkre, lehet, hogy többet ér, mint a hasznos munkarohamok. Meg kellene kapaszkodnunk egy nyírfaágban, nádszálban, mielőtt teljesen magába szippant bennünket az ipari, haszonelvű világ, s ledarálja lényünket. Levegőt kellene venni és élni egy kicsit.”

Bertha Bulcsu életművében az epikus ábrázolás tárgyias alaphangját kezdetben hol a többször tragédiába torkolló drámaiság, hol a lírai jelleg formálta egyénivé. Ezek mellett jelentek meg idővel a komikum különböző változatai: a humoros, az ironikus, a szatirikus jelleg. Többnyire nem meghatározó, hanem színező elemként (*Rablómese, Malomrév, Ráklevés, Senki kutyája, A rettenetes légió, Miért jönnek a fináncok?, A kéményseprő*). Elkerülhetetlenül megmutatkoznak groteszk elemek is, s ez karneváli jelleget is ad például *A kéményseprő* (kötetben 1983.) vagy *A festő és modellje* (kötetben 1994.) című elbeszéléseknek. A szatirikus-groteszk, időnként abszurdba hajló ábrázolásmód határozta meg az 1977-ben Miskolcon és Egerben bemutatott, *A fürdőigazgató* című színdarabot is.

A hetvenes évektől egyre általánosabb az elégikus szemlélet- és ábrázolásmód. Szerepe van ebben az érettebb életkornak, az időszembesítésnek is, de elsősorban annak, hogy a hatvanas években még reménykedni lehetett abban, hogy az elképzelt eszmények és a valóság hosszú távon közelítenek egymáshoz, ehelyett azonban egyre inkább azt kellett tapasztalni, hogy ez nem így van. Az érték-szembesítés eredménye is lehangoló. Az elégikusságot a jelen nézőpontjából tehát a múlta, a kezdetre való emlékezés nosztalgikus jellege és a jövőkép elbizonytalanodása együttesen tette meghatározóvá. Az elégikusságba gyakorta vegyül az irónia, s a gyakori ön-életrajzi jelleg révén az önirónia is. Ez utóbbira az *Öninterjú* a legközvetlenebb példa.

Érdemes sorra venni azokat a motívumokat, amelyek a leginkább meghatározóak Bertha Bulcsu munkásságában. Elsőként a természet motívumkörét szükséges említeni: a víz, a napfény, a köd, a tél,

a nyár, az erdő, a kert, s hozzájuk kapcsolódóan a kertészkedés, a horgászat, a vadászat, a vitorlázás, az erdőjárás. Igen fontos a munka jelenléte: az embert nagymértékben az általa végzett fizikai és szellemi tevékenysége határozza meg. Az író mind a kettőt fontosnak tartja. Az emberi kapcsolatok közül a munka-, a lakóhelyiek és a férfi–nő viszony játszanak központi szerepet. Sokszor lényegesek a társadalmi különbségek, még gyakrabban az erkölcsi magatartásban megmutatkozóak.

Bertha Bulcsu bő évtized alatt hat regényt írt, ezek az egyik kivételével 1965 és 1976 között meg is jelentek. A *Füstkuttyák* (1965.) a hatvanas évek elején, egy Dráva menti faluban játszódik, a téesszervezéseket követően, a téesszegyesítések által keltett konfliktusos időben. Az új üzemegység-vezető, a negyvenéves Krizek János felesége 1956-ban a gyerekekkel együtt disszidált, ő válságban van, sokat iszik, de az őt ellenségesen fogadó falu gondjaival megbirkózik, a tolvajokat leleplezi, s magánélete is elrendeződik. A *bajnok élete* (1969.) cselekményének ideje 1956–57. A húsz év körüli Káli Gyula szerelmét és a biztos életutat ígérő Duna menti Mohácsot hagyja el, hogy a fővárosban az asztaliteniszezés bajnokává válhasson. Terve sikerül, de teljesen magányossá válik. Az *Át a Styx folyón* (1969.) 1919 nyarának tiszai harcait, a vereséget mutatja be. Elek István főhadnagy, civilben latin–történelem szakos tanár rokon-szenvezik a marxista eszmékkal, de politikai tisztje szerint túlságosan „humanista”. Sebesülten egy halászkunyhóban talál menedékre, s szerelemre is, de rejtegetőit kivégzik, őt megkínózzák, majd menekülés közben agyonlövik. A *Tűzgömbök* (1970.) abba az időbe vezet el, amikor Magyarország hadszíntérré vált. Egy negyedik elemista gyerek, Thali Ambrus a főszereplő. Egyértelmű, hogy személyes élményeit formálta regénnyé az író. A *Te jössz, Lupusz...* (1970. megjelent 1987.) egy hatvanas évekbeli fővárosi galeri életét tárja elénk, amelyben a tolvajlás, a nemi erőszak mindennapos. Ebbe keveredik bele a munkahelyét elhagyó fiatalember, akinek nincs ereje otthagyni őket. Végül beleszeret egy lányba, ám a banda azt is megerőszakolja. Lupusz ekkor leszúrja a galeri főnökét. A *kenguru* (1976.) hőse Varjú István, a húsz-egynéhány éves teherautó-sofőr,

akinek vágya, hogy kamionossá válhasson. Munkáját felelősen végzi, hétvégeken nemzedéktársaival szórakozik, idővel tartós kapcsolata lesz, megnősül, várják a gyereket.

A *Füstkuttyák* és *A kenguru* egyértelműen karriertörténet. Az előbbit egy bűnügyi történet teszi fordulatossá, Krizek János hirtelen tökéletesedése viszont sematikusnak bizonyul. *A kenguru* inkább ifjúsági regénynek nevezhető, a tizenéveseknek kínál életreceptet, az értelmes beilleszkedés modelljét mutatja fel. Egyértelmű az írói és a pedagógiai szándék. Egyszerre karrier- és kudarc történet *A bajnok élete*. Káli Gyula mániákusan törekszik arra, hogy bajnokká válhasson. A regény kezdetén idilli nyárban, szerelmi boldogságban ismerhetjük meg. Mindezt váratlanul otthagyja. Pesten is van szerelmi kapcsolata, de ettől a lánytól is elszakad, mert „akadályozza” őt abban, hogy csak a sportnak éljen. S amikor váratlanul győz az országos bajnokságon, azzal kell szembesülnie, hogy inkább ellenségei támadnak. Másnap hajós nagybátyja keresi fel, s elmondja neki, hogy szerelme már férjhez ment, a mohácsi kisvilágba vissza már nem térhet. „Az életben éppen ez a művészet: megtartani a családot, jó barátokat, és közben sikerre vinni a terveket. Van, aki a családot veszti el, van, aki a terveket. Sok szerencsétlen ember él a földön.” Magától értetődő, hogy ez a regény erősen utal az életrajzi gondokra, hiszen nem csupán az élsport, hanem a művészi, a tudományos tevékenység is fenyeget a személyiséget torzító veszedelmekkel. A *Te jössz, Lupusz...* kudarc történet, hiszen a fiú börtönbe fog kerülni. A Lupusz, azaz Farkas ragadványnevű fiú minden lelkifurdalás nélkül követte el a gazemberségeket, szinte szellemi vezetővé vált a galeriben. Hirtelen fellobbanó szerelme változtatja meg személyiségét, lényegében már szakít a galerivel, amikor azok farkastörvényeik szerint cselekszenek. Lupusz a társadalmi erkölcs nevében számol le a Gonosznak nevezett bandavezérrel, ám a törvények ezt nem engedik meg. Ő már a gyilkosság előtt megbűnhődött a maga gazemberségeért. Lehetősége van a megtisztulásra, ám kérdés, a börtön mivé fogja formálni. Az *Át a Styx folyón* történelmi regény, amely a forradalmi eszmék és a megszálló románok elleni harc kapcsán kívánja a kor kuszaságát megragadni.

Ez azonban csak felemásan sikerülhetett, hiszen a regény a kor hivatalos történelemértelmezésén alapul.

Az írónak a *Tűzgömbök* volt a legkedvesebb regénye. Érthető, hiszen Thali Ambrus az ő alakmása életkorban, életrajzban, helyszínekben, élményekben. (Ambrus alakja a kései vízparti elbeszélésekben is megjelenik.) A mai olvasó is egyetérthet az íróval: a szerző regényei közül ez a legjelentősebb. Még tágabban: alighanem az egyik legjobb magyar regény a második világháború időszakát ábrázolók közül. Tárgyi és lélektani hitelessége példászerű. A regény cselekménye 1944 nagycsütörtökjétől 1945 tavaszáig játszódik egy Marcal melletti faluban, ahová a bombázások elől nagyszüleihez kerül a gyerek, akit a front közeledtével, katona apjának segítségével szombathelyi rokonokhoz visznek. A háború végjátékában bombatámadás áldozata lett a fiú anyja és kisbaba lánytestvére, s szinte bizonyosan meghalt az apja is.

A regény nagy előnye, hogy központi hőse, a fiú, s nézőpontjuk is azonos. A harmadik személyű előadásmód lehetővé teszi, hogy a fiúnál jobban, szélesebb körben szemlélhessük azt a pokoli felfordulást, amely felváltja a gyermek számára békésnek mutatkozó nyári hangulatot, a horgászást a vízparton. Bár igaz az is, hogy a hirtelen lakhelyváltoztatást még félelmetesebbé teszi Ambrus képzelgése, amely szerint ő nem a szüleinek a gyermeke, így nem is a nagyszüleihez került, s azok egyszer majd elkergetik. Fantáziavilágában azt rögzíti, hogy ő voltaképpen tatár gyerek, s az édesanyja is az. A háború végén azt mondja menekült lánybarátjának: „Édesanyám is él... A tatáros emberek örökké élnek. Ha meghalnak is, élnek. Láthatatlan lovakon jár, csak az ügetésük hallik az éjszakákban... Egyszer elkap, felültet valamelyik üres lovára... Vágtatunk a csillagok között... Mind, az egész tatárság együtt vágtat majd az éjszakában... Fokhagymás lángost eszünk, és megyünk a vadkecskék után...”

A regényekre általában jellemző, hogy a főszereplők álmaiban, képzelődésében, alkoholos látomásaiban egy másik világ jelenik meg, amelyben furcsán keveredik a reális és a szürreális. Hol a valóság rettenete fokozódik bennük, s jelennek meg a fenyegető „tűz-

kutyák”, az atombombát is megidéző „tűzgömbök”, hol egy álomvilágot jelenítenek meg, mint a tatárság, vagy a gyermekkori emlékeket idéző két tó és a kisváros világa Lupusz számára, hol a magazinlapokról a teherautó fülkéjébe ragasztott képsor alakjai, kenguruja válnak szimbolikussá. Közös vonás a víz-motívum szerepe: a Dráva, a mohácsi, majd a paksi, a fővárosi Duna, a Styx folyóvá változó Tisza, a Marcal partja, a tapolcai tavak, a Balaton. A víz a halálnál sokkal gyakrabban az életet, a szerelmet, a boldogságot jelképezi, a legelementárisabban *A bajnok életében*. S majdnem mindig lényeges motívum a szex és a szerelem, többször radikálisan meg is különböztetve e kettőt.

A *Magyarország felfedezése* szociográfiai sorozatába készült a három kiadásban is megjelent *Balatoni évtizedek* (1973). Ez a mű szépirodalom és szociográfia, önéletírás és társadalomrajz. Fejezetek szerint is megkülönböztethető ez a két vonulat, a kamaszkort, az ifjúságot felidéző „önéletírás” foglalja keretbe a jelenkori képet. Ez utóbbi részben tárgyilagos korrajz, részben személyes véleményformálás a változásokról. 1970 táján már pontosan érzékelhető volt, hogy a század közepi balatoni világ hamarosan el fog tűnni. Ugyanakkor egy mai olvasó azzal is szembesül, hogy az 1970 körüli helyzetrajz is történelemmé változott. Akkor úgy látszott, hogy lényegében jó irányúak a változások, bár sok az anomália, az elutasítandó jelenség. Kezdték megmutatkozni az emberszabásúbb élet jelei.

A többéves pécsi újságírói tapasztalattal rendelkező író a hatvanas évek végén kezdte el írni tárcáit, publicisztikáját. Ezek nagy része *Jelenségek* sorozatcímmel jelent meg az *Élet és Irodalom* hasábjain. Mivel ezek nemcsak külön kötetekben, hanem elbeszélésekkel vegyítve is olvashatóvá váltak, belátható, hogy a szépirodalmi kispróza, az elbeszélő, az életképszerű jelleg, a tárca keveredik az irodalmi publicisztikával. Közben egyéni arculatot kapnak ezek az írások, atmoszférájuk, gondolatvezetésük, stílusuk Bertha Bulcsu szuverén írói világát tükrözi. Az írói műhely meditációiban sok a megszívlelendő, amikor az embernek és társadalmának gyarlóságát, esendőségét, olykor ügyességét vizsgálja. A figyelő-szemlélődő ember látszólag nem tesz mást, mint éli a kor magyar

állampolgárának, átlagértelmiségijének az életét. Azaz küszködik a lakásgonddal, a telefon hiányával, a szolgáltatások fejletlenségével, a jövedelmek elégtelenségével, s mindezek következményeként az emberi viselkedés minőségének rohamos romlásával, a közönnyel, az idegenséggérzettel. A legnagyobb hatást a *Kesudió* érte el, amely az *Élet és Irodalom* 1976. február 28-i számában jelent meg. (Kötetben: *Willendorfi Vénusz*, 1988.) Ebben a hatalmas vitát kiváltó cikkben arról ír Bertha Bulcsu, hogy látszólag minden rendben van az országban, jól mennek a dolgok, ám elkezdí példák sokaságával igazolni, hogy „mi egy hibás körben mozgunk, élünk”, azaz szinte semmi sem működik úgy, amiként egy normális társadalomban kellene. A publicisztikát általában romlékony műfajnak szokás tekinteni. Vannak azonban kivételek, s a műfaj klasszikusai közé tartozik Bertha Bulcsu is.

Klasszikus értéke van az írókkal készített interjúknak is. Először a pécsi *Jelenkor* közölte ezeket, majd kötetekké álltak össze. A hetvenes években még alig volt használható szakirodalom a kortárs írókról. A személyes megközelítés pedig újszerűnek bizonyult, ugyanis az ötvenes években szinte nem is létezhetett ez a műfaj, amiként a publicisztika sem, a hatvanas években pedig az interjúk még félhivatalos jellegűek, távolságtartóak voltak. Bertha Bulcsu 1969-től kezdve először író barátairól készített beszélgetés-portrékat, majd egyre tárgította a kört, de csak azokra, akikhez olvasó emberként közel tudott kerülni. Kérdéseinek egy része abban az időben teljesen újszerűnek, nem irodalomtörténeti érdeklődésűnek bizonyult, de éppen ezek tették egyénivé és emlékezetessé ezeket a szövegeket. A beszédssituáció, a lakás bemutatása után a barátokról, a nőkről, az álmokról, a közérzetről, az ételekről, az italról, a napirendről esett szó. Hiteles portrék készültek ily módon, amelyek nemcsak a Bertha-életműnek, hanem az írókra vonatkozó szakirodalomnak is értékes darabjai.

1995 tavaszán egy tévébeszélgetésben az ország sanyarú helyzetéről szólt a beteg és rezignált író, majd azzal fejezte be, hogy a Balatonra utaztukban bementek egy nagy faiskolába, s ott: „döbbenet láttam, hogy rengeteg ember jön-megy gyalog, autókkal, s veszik a gyümölcsfákat. És ahol gyümölcsfákat vesznek az emberek, ott

mégiscsak van remény. Mert igaz, hogy rossz az ország gazdasági élete, s ramatyul megy minden, de nekünk még megmaradt, itt van a kertünk... Itt azért még elültetek egy diófát, elültetek egy barackfát, elültetek egy sor ribizlit. Amíg az emberekben létezik ez a tettvágy, s legalább a kerttervezés színvonalán működik az életöszön, addig van remény. És nekem ettől, amikor továbbmentünk, sokkal jobb lett a kedvem.” (Lyukasóra, 2012. 3. sz.)

Készült a Magyar Művészeti Akadémia részére.
Pannon Tükör, 2014. 5. sz.

NYOLCVAN ÉV – KALÁSZ MÁRTONNAK

„Győzést ki említ? Minden csak kítartás.”
(Rilke – Jékely)

*Csűrben a termés,
fordul az év,
bújtass a földbe magot!
Kisasszony napján
hálával hirdesd,
amit az Isten adott!*

Törvény, hogy gyermekét világra hozni minden anyának fájjon. De ezer és kilencszáz harmincégyben jó volt-e születni svábnak e bábeli tájon? *Összszavarom a nyelveket* – hirdeti az Írás, de máig ugyanúgy szól minden kisbaba-sírás. Torkukban a lehetőség, a mindent megígérő, de végül anyai hangsort választ a gögicsélő. Németek, szerbek, magyarok, micsoda falu volt Somberek, hol békében mégis értették egymást az emberek. Német szülők, s volt tanító, pap is német, mégsem esett baja a szerbek, a magyarok istenének.

Aztán a háború. Jöttek az Apokalipszis lovasai, s nem volt többé az ország sem idegen, sem hazai. Jó volt németnek lenni? Jó volt magyarnak, szerbnek? Mikor mindenkit a poklok ostorával vernek?

Bárki vagy, ezerszer ér az átok, készülődnek a nagy földönfutások. A bűntelenek is kiűzetnek, az érkezők is rabokká lesznek. Csángó családok tétován menekülnek, fedél fejük felett, az leszen az ünnep. Megértik a népek: mindent felszab a dúlás, és negyven évig nincsen szabadulás.

Hiába volt a történelem oly viharzó, egy fiúnak tízévesen lett édes a magyar szó. A kertben s az asztal mellett mégis boldog a *Családi kör*, valami átsugárzik Arany János verseiből. *Este van, este van...* költő készülődik, s megérkezik majd az örök szülőföldre. Otthona Rodostó, otthona Zágon csendje – míg világ a világ, ez ennek a rendje.

Bizony az ember néha már nagyon árva az *emberélet útjának felén járva*, s míg a bölcsek bölceit betűzi, előtte hármasság út, három kétely űzi, és akkor, éppen a csodára várva felvillanhat az álmoknak az álma, s a férfi, mint Szent Márton a köpenyét, kettéosztja magát, két kéve *Kalászt* összekötve szolgálni két nyelv-hazát. Hívja Petőfi, Illyés, a népdalok lelke, s testvérhangon szólal Hölderlin és Rilke: „*Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles.*” Aki él, mind vesztes, mégis szabadabbá lesz.

Elmúlt az ötven év, a hatvan, a hetven, *megőszült* a Föld is, de ő rendületlen. Bár előszámáljuk immár a nyolcvanát, csak kicsit pihenhet, dolga annyi marad. Ám ő tudván tudja, nem felejtí soha, semmiképp: fölé borul a véghetetlen szeptemberi ég.

Nyolcvan év. Bp., Orpheusz Kiadó, 2014. 63–64.

„BŰN AZ ELEVENT MEGSZOMORÍTANI”

Töredékek – személyesen – Kiss Annáról

Velem korúak emlékezhetnek 1969 decemberére, amikor sokéves szünet után egyszerre két pályakezdőket bemutató versantológia jelent meg: a *Költők egymás közt* és az *Elérhetetlen föld*. Az előbbit a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozta, Domokos Mátyás szerkesztet-

te, Szántó Tibor volt a tipográfus, a 15 költő fotóit Koffán Károly, a könyvet a Kner Nyomda készítette el vászonkötésben, különleges minőségű papíron. A könyv 9500 példányban jelent meg, s el is fogyott, darabja harminc forintért. Mindegyik költőt bemutatta egy idősebb pályatárs, s kaptak körülbelül húsz oldalt, amelyet egy valomás zárt le.

A másik, kifejezetten szerény küllemű antológia az Írószövetség kiadványaként látott napvilágot 2800 példányban, s a Kilencek önszerveződésű csoportjának tagjait mutatta be. (Közülük Kiss Benedek mind a két könyvben szerepelt.) Hadd tegyem hozzá, bennünket, akkori fiatalabb, nemzedéktárs olvasókat egyáltalán nem befolyásolt a két kötet formai különbsége, inkább a nemzedékre és a tehetségekre figyeltünk.

E 23 költő többségét folyóiratokból már ismertem, sokukat személyesen is, de Kiss Anna nevét igazán ekkor jegyeztem meg. Őt Nagy László mutatta be, s az ő szava már akkor annyit jelentett számomra, mintha Vörösmarty Mihály ajánlaná Petőfi Sándort, ő pedig Arany Jánost. Ez a tömör szöveg éppen olyan pontos, mintha vers születne. Annyi év elteltével is ragyogó jellemzése egy máris öntörvényű és érett költészetnek. Kiss Anna egyik prózaversében a falu bolondja megállítja az autókat, s egy margarétával lepecsételve az iratokat engedi tovább azokat. Ilyesféle margarétás pecséttel kívánt jó utat a költői pályán Nagy László. S a szava beteljesedett, mert ezen az úton életmű formálódott.

*

Az én sorsom úgy alakult, hogy a hetvenes évek derekán a Művészeti Alap irodalmi szakosztályának a vezetőségében képviselhettem a fiatal írókat. Érdekvédelmi munka volt ez a javából, akkortájt ugyanis erre még volt pénz. Bármilyen hihetetlen: lehetett ösztöndíjat, kiadói szerződések alapján kamatmentes hitelt, szociális segélyt kapni. Évente nivódíjas lett a legjobbnak ítélt elsőkötetes író. Az évtized második felében egyszer két lakás kiutalásának a lehetőségét kaptuk meg. A vezetőség úgy gondolta, hogy az egyiket kapja meg egy fiatalabb író. Rögtön rám néztek, hogy van-e javaslatom.

Sajnos nem egy-két embert említhettem volna, de én azonnal Kiss Annát mondtam, mert tudtam igencsak sanyarú sorsáról. Erre megbízást kaptam, hogy mérjem fel pontosan a helyzetet. Az értekezlet után, gondolom azért is, mert az egyetemi órámig még volt némi szabad időm, a Múzeum körúton tértem be néhány antikváriumba. S egyszer csak kivel találkozom? Magával Annával. Vajon honnan tudta, hogy éppen akkor éppen arra kell járnia? Mondom neki, hogy mi a feladatom, ő pedig máris hívott a helyszíni szemlére, ugyanis ott lakott néhány lépésnyire. Egy nagy bérház használatlannak mutatózó cselédlépcsőjén kellett felgyalogolni, s egy kis előtérből léphettem be egy talán még kisebb, szabálytalan alakú helyiségbe. Egy ágy, fölötte könyvespolcok, egy asztalka, szék, s valami apró szekrényféle volt ott. Anna egy szabócentit tudott adni, azzal mértem fel az alapterületet, amely talán négy négyzetméternyi sem volt. Arra emlékszem a legélénkebben, hogy az ágy fölött egy talán kis-arasznyi bábu lebegett. Kérdésemre, hogy ez Bori boszorka-e, igenlő választ kaptam. Borzongató volt már az is, hogy ezt az odút lakásnak kell neveznem, hogy Annán kívül talán soha senki sem jár erre. Végül már arra gondoltam, hogy ha olyan kedve lenne Annának, Bori boszorka segítségével akár még békává is varázsolhatna. Ebből is láthattam, hogy veszedelmes dolog sok verset olvasni, hiszen ha nem ismertem volna alaposan Anna munkáit, nem tételezhettem volna fel róla boszorkányos dolgokat.

Végül is Anna lakást kapott Zuglóban. Köszönetképpen ő maga is megírta ezt a történetet néhány éve a születésnapomra készült könyvben. Számomra ez volt az ő margarétás pecsétje.

*

Lassan-lassan irodalomkritikussá és történésszé válva lényeges feladatommak tekintetem, hogy mestereim mellett nemzedékemmel is alaposabban vessek számot. A hetvenes években Béládi Miklós volt az Akadémiai Kiadó által gondozott *Kortársaink* könyvsorozat szerkesztője. Miután Sánta Ferencről készített könyvem megjelent ott, azzal a javaslatral fordultam hozzá, hogy az akkor még csak néhány éve létező sorozatban lehetne egy olyan kötet is, amely kisebb

portrékkal a fiatal költőnemzedék legjobbjait mutatná be. Ő rokon-szenvezett az ötlettel, mondván, hogy legyen két kötet, a másik a prózairókról. Mai fiatalok, tessék elhinni, hogy a tervről egyeztetnie kellett a pártközponttal. Ott az elképzelést támogatták, bár úgy gondolták, hogy helyettem más lehetne a líra-kötet szerkesztője. Béládi Miklós azonban megvédte az ötletgazdát.

A *Fiatal magyar költők 1969–1978* összesen 31 költőt mutatott be, s tízen írtuk, nemzedéktársak, a szövegeket, mert én a kritikusok nemzedékét is szerettem volna összeretelni. Szerkesztőként sorra kérdeztem mindenkit, hogy kiről írna a legszívesebben. Akire nem volt jelentkező, az maradt nekem. A legjobban Kiss Annának örültem, s nem is értettem, hogy miért nem kérte senki. Aztán hamar rájöttem: addigi életem talán legnehezebb feladatával birkóztam. Talán sikeresen, hiszen Anna nem jelezte, hogy neheztel. Egy kiváló idősebb kollégám pedig azt mondta rólam egy társaságban, hogy nem hitte volna, hogy én ilyen is tudok írni. Vagyis valakivé váltam a szemében a Kiss Anna-megértés által. Ami talán nem is boszorkányság, csupán érzékenység és odafigyelés.

*

Aki kamaszkorától kezdve állandóan olvas verseket, aki nem növi ki az ember-létnek ezt a csodálatos szenvedélyét, arra valamennyi csak átsugárzik, annak csak formálódik a forma-, a ritmusérzéke. Nem válik költővé, de tud verset írni. Valami ahhoz hasonlót. S aki nem napokat, de heteket tölt el egy költői művel, életművel, midőn írni próbál róla, nem feltétlenül arra gondol, hogy tanulmányt kellene készíteni, hanem sokkal inkább arra, hogy imitációt. Így esett meg, hogy egy régebbi, még éppen múlt századi születésnap alkalmából így köszöntöttem Kiss Annát:

MÍTOSZ

*Fekete víznél ezüstlő hajjal
ha várod, megvár téged a hajnal?*

*Penge levillan hold hűvöséből,
sápad a fénye, fuss el az éjből!*

*Kővé ha lábod változott volna,
van olyan szép szó, mely varázsolna.*

*Korom királynő, világfa ágán,
ki mereng érted, gyűrűz a sámán.*

*Tünde boszorkák füveket tépnek,
tarka szőttesük nyoma a lépted.*

*De világ könnye rajtuk a harmat,
mert vége nincs a fekete dalnak.*

*

Idén, január 27-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban sokan gyűltünk össze Kiss Anna új könyvének bemutatójára és születésnap-i köszöntésére. A *Gyolcs* az összegyűjtött versek két hatalmas kötet másfél ezer oldalon. Amikor az esten Anna beszélni kezdett, az első mondatokban említett engem, mint aki az utóbbi években több alkalommal is buzdítottam őt, hogy ideje volna már ennek a számvetésnek. Mintha kissé nehezményezte volna ezt, de végül úgy gondolta, hogy tényleg ideje van ennek, s az a legbiztosabb, ha ő maga végzi el a szerkesztés korántsem könnyű feladatát. Nem könnyű, hiszen egy életutat kell végiggondolni és elrendezni. Engem örömmel töltött el a könyv megjelenése, s bár Kiss Anna minden műve ott van könyvespolcomon, azért ennek is lett helye. Könyvei Kisfaludy Sándoré és Kiss Benedeké között sorakoznak. Egy polccal feljebb Kazinczy Ferenc, lejjebb pedig Kormos István található. Egészen kiváló parnasszusi társaság ez. Az összegyűjtött versek kötetében a legeslegelső cím: *A mese születése*. A legutolsó pedig: *Hová tűnt el a régiek tiltott tudása?* Igen, ebben az életműben megszületik a mese, s megőrződik a régiek tiltott tudása, mi pedig igyekezhetünk valamennyit legalább költészetté varázsoltnan megtanulni belőle.

Hajszálnyi szerepem csupán abban lehetett, hogy ez a könyv már most megjelenhetett, s nem majd, egyszer, valamikor. S az én példányomban van még egy margarétás pecsét: Anna dedikációja.

2012. Készült a Magyar Művészeti Akadémia részére

EGY KÜLDETÉSES KÖLTŐ – KISS BENEDEK

A Kiskőröstől mindössze tíz kilométerre fekvő Akasztó községben született Kiss Benedek, s ennek nem csupán jelképes a szerepe, ugyanis ebben a környezetben elevenen élt Petőfi élete és műve, s elsősorban ezen keresztül a költészet tisztelete és szeretete. Édesanyja, aki eredetileg énekesnő szeretett volna lenni, sok verset tudott, s azokat mondogatta is fiainak. Varrónőként dolgozott, férjének távozása után egyedül nevelte két fiát, s nyilván munka közben is sokat énekelt. Nagyobbik fiának már tíz éves korában Ady-kötetet ajándékozott. A gyerekben korán megmutakoztak a bölcsész hajlamok, szavalt, színészkedett, verselgetett. Édesapja eredetileg pap szeretett volna lenni, tőle is örökölhette irodalmi tehetséget. A Nyírségben élő apai nagyapját tízévesen ismerte meg, nyári vakációban. Énekeket, vallásos szövegeket tanított neki, s egy hosszabb verset a tatárjárásról. Ennek hatására született az első komoly próbálkozás, amelyből két sort őrzött meg az emlékezet: „Fut Julián éjjel-nappal, / Lova teli vérrel, habbal...” Tanárai felismerték tehetségét, segítették. A kalocsai gimnáziumba kerülve már rendszeresen írogatott. A Vajdaságból áttelepült író, Cziráky Imre volt az osztályfőnöke. A fiatal Békési Imre rászabadította a könyvtárra, s Juhász Ferenc első gyűjteményes kötetét is a kezébe adta. A költőtanoncnak József Attila mellett ez lett a bibliája. Az érettségén igazgatójuk útravalóul az emberség és magyarság parancsát bízta rájuk, s ezt Kiss Benedek azóta is jelmondatának tekinti. Budapesti egyetemista éveiben aztán még Nagy László társult a mesterek mellé, ró-

la írta a szakdolgozatát. Másokat is említeni kellene Vörösmarty Mihálytól Illyés Gyulán át a kortársakig. Az utóbbiak közül meghatározó a bölcsészkaron egymásra találó, szerveződő Kilencek költőcsoportja, amelynek egyik vezéregyénisége lett.

Másik, eleinte ösztönös, majd egyre tudatosabbá váló élménye a természethez kapcsolja. Petőfi nyomán Alföld-élménynek is nevezhető ez. A költő következetesen alföldi embernek tartja magát. Amikor érett fővel egy másik tájba, a Balaton-felvidékbe is beleszerelmesedett, s a Szent György-hegyen lett szőlősgazda, akkor is úgy érezte, hogy a hegy mellett ott van a tapolcai medence „alföldje”, a szülőföld is. Egy régebbi vallomása érzékletesen kapcsolta össze az irodalmi és a természetélményt:

„Sokat és sokfélét jelent számomra a természet: életbölcstől és életteret, magát beszélő jelrendszert, a legáltalánosabb, konkrét nyelvet. A leglényegesebb azonban, úgy gondolom, hogy a »korlátlan szabadság« hagyományos, Petőfi óta különösen ilyen formában általánosodott felfogása helyett elég korán úgy érzékelttem – innen legalábbis úgy tűnik –, mint a szabadság látszatának olyan építményét, ami egymást is meghatározó törvények működése által folytonosan épül, vagy fordítva: mint rendjével és harmóniáival maga köré jótékonyan szabadságot délibábozó aranybörtönt. Talán úgy is mondhatnám: szükségszerűségeire fogékonyabb voltam, mint szabadságára.” (1977. Görömbei-interjú.)

Visszatérve a hatvanas évekhez, ebben az időben igen nehéz volt az irodalmi pályakezdés. A magyar irodalom egyik fénykora ez, amelyben némi korlátozással ugyan, de fokozatosan minden korábbi nemzedék és számos szemlélet nyilvánosságot kaphatott, s így alig maradt figyelem s publikációs hely a pályakezdők számára. Az évtized második felére több évfárat torlódott össze, s nem kis részben az 1968-as európai események, a diákmozgalmak hatására végre megmozdult a kulturális kormányzat. Először antológiák jelentek meg, köztük az évek óta elutasított Kilenceké, az *Elérhetetlen föld*. A késleltetés oka elsősorban az önszerveződés volt, ez nem illett bele az egypártrendszer akkori erősen centralizált irodalmi életébe. De gondjuk volt, s ez az antológia megjelenése után még határozot-

tabban, részben a nyilvánosság előtt is megmutatkozott, a Kilencek történelemszemléletével, társadalomkritikájával. Hiszen, miként Nagy László sokszor idézett előszava megfogalmazta: „leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de át-gondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.” Számukra forradalom volt 1956 is, s a hatalom azt sem értette, hogy mi bajuk van, amikor olyan jó a dolguk, egyetemre járhatnak, dolgozhatnak, publikálhatnak. A Kilencek antológiájában Kiss Benedek például ezt írja *Cavatina* című versében:

*Terem bennem a narancs idő,
Pirulnak dolgos, vidám nyarak –
Itt sunyi vágy, kény, vád, temető.
Ha falak dőlnek, Déva-falak –
nem fogy a sírás a Kárpátok alatt!*

Az első kötetben a *Magyarország* haláltáncszerű látomásából már a dolgos nyarak is hiányoznak: „Hullongó, vad nép, magát öli! / Századok a bünt rászögecselték. // Magyarországot / feketén fessék / a világ minden térképei!” Aligha véletlen, hogy az állami kiadóban szerkesztett *Költők egymás közt* című antológiából hiányoznak az ilyen szemléletű versek. Pontos a kései önjellemzés: „mi a hipokrita hatalom ellen lázadtunk, ha sokszor ösztönösen is” (2010. Békési Imre interjúja.).

Kiss Benedek pályakezdése végül is sikeresnek mondható. Egyszerre mutatkozhatott be két reprezentatív antológiában, s hamarosan önálló kötete, a *Gazdátlan évszak* is megjelent. Ráadásul egy új, Kormos István által szerkesztett elsőkötetes sorozat első műveként. A kritikai fogadtatás ellentmondásos volt, az elismerés mellett a fanyalgás a jellemző. Ezt ellensúlyozhatta az idősebb költőtársak elismerése, Juhász Ferenc bevezetője a *Költők egymás közt* lapjain, Tornai József méltatása, a nemzedéktársak biztató szavai.

Két fogalommal lehet a legpontosabban jellemezni ezt a jelentkezést: Kiss Benedek poeta natus és küldeteses költő. Az egész pá-

lyára tekintve ezt csupán annyival szükséges kiegészíteni, hogy nemcsak költőnek született, hanem tudatos és tudós költővé vált, aki tehetségének természete szerint formálta meg alkotói pályáját. Verseit a motívumok, képek dallamok áradása jellemezte, s az elfojthatatlan szenvedélyt fegyelmezett poétikai rendbe szorította az alkotói felelősségtudat. Ilyen képei, versrészletei vannak:

*Tél van, tömött istenlehellet
felhőzik völgyek ágyékára,
ópiumfüst, Mózes-szakáll,
kondoran szakad le a hegy szakállá,
nézek föl, szemeim ködbe ásom:
ott rejtőzik a kőbölényisten,
sisakos, kivert jégezüstben
rejtőzködik iker-másom,
alszik a Táttra
s mint Kain, nézem a boldog füstben.*

Legelemibb kifejezésformája a dal, s a dalszerűség mindvégig alaphang nála. Mint kijelentette: „A vers alapja igenis mindig a dal, az ének. Míg ember él és énekel, akár örömében, akár bánatában, addig a hagyományos értelemben vett költészet elavulásától nincs miért tartani.” (2004. Barna T. Attila interjúja.) Több ezer éves úton halad tehát, ám ez nem konzervativizmust, nem csupán értékőrzést jelent. A megőrzésen alapuló megújulás sem csak a költői szemléletre, eszközökre vonatkozik. A Nagy Lászlóval, Ágh Istvánnal, Kiss Benedekkel jelezhető nemzedékeknél a megőrzésnek a megszokotthoz képest új jelentéskörei is vannak. Ez a megőrzés nem csupán folytatása az elődöknek, hanem megörökítés is, emlékéllítés egy olyan életformának, magatartásmódnak, kultúrának, amely társadalmunkból, a tágabb régióból fokozatosan tűnt s tűnik el, pedig hatalmas anyagi, szellemi, erkölcsi értékek hordozója. Egyik legszebb példája ennek a *Kenyeret anyám úgy eszik*:

*Kenyeret anyám úgy eszik,
mint aki folyvást éhezik,*

*s darabkájáért, ha lehull,
pokol jár, irgalmatlanul.*

*Narancsot anyám úgy eszik,
mint aki közben vétkezik,
mint aki lop, bár nem zsebes,
s fél, hogy valahogy rajtaveszt.*

*Anyámat a gondok úgy eszik,
harapja, rágja mindegyik,
tépdesik, bár csak csöpp falat,
hogy rajta nagyvá hízzanak.*

A megőrzés nemcsak megörökítés, hanem helytállás is. Protestálás a társadalmi rendszerek embertől és emberségtől idegen tendenciái ellen. „A múltat végképp eltörölni” kívánta 1945 után a politika indulata és ideológiája, lényegében az egész, nemzeti keretekbe zárt múltat akarta felszámolni a kommunizmus távlataiban. A megőrzés tehát nem konzervativizmus, hanem az emberi és a nemzeti integritásért való harc, amely az irodalomban az ötvenes évektől kezdve kibontakozott, s amelyet a népi-nemzeti fogalmakkal írtak le. Ez lényegében annyit jelentett, hogy az ország lakosságának népi és nemzeti létéről volt szó. S van azóta is, átlépve a 21. századba, amikor másfajta gazdasági és társadalomformáló tendenciák korlátozzák létünket, amikor a globalizmus számolná fel kimondatlanul is nemzeti sajátosságainkat.

Az első nagyobb pályaszakasznak gondolati és poétikai szempontból is összegzése a *Bőjti szél* című hosszúvers. Történet- és természetfilozófiai meditációnak is nevezhetjük, magyarságversnek, ars poeticának, amely megtalálja a legtömörebb kifejezést a költősorsra: „Szolgál az ének és kiszolgáltat.” A hosszúvers műfajának ez az egyetlen példája Kiss Benedeknél, s ő olyan megoldást keresett és talált, amelynél a drámaiságot nem egy különleges mítoszi mag szervezi és erősíti fel, hanem a könnyen megtapasztalható „os-

toros böjti szél” teríti elénk azokat a lírai futamokat, amelyek mindig valami feloldás felé iramlanak:

*Föld! Meghasított mellű Gaia!
védd magad, édesanyánk!
Varázsolj énekké, varázslódj dallá,
madarat bimbózzon fölénk az ág,
Orfeusz-sípon
az árvaság!*

A pályakezdő költő küldetéstudatával így fogalmazott Kiss Benedek: „Nemzedékem alapélménye a magába fúló, reménytelen meditáció” (1969, *Költők egymás közt*). Egy évtizeddel később: „éppen a cselekvés volt az, ami permanensen maradt ki életünkől” (1977, Görömbei-interjú). Újabb évtized múlva: „Olyan falakba ütközik unos-untalan az ember, olyan ellentmondások között őrlődik, gyötrődik, amiket nagyon nehéz szerintem megélni, és ez a szemléletet is állandóan változtatja. A nagy egységekben való gondolkodástól így jutottam el egyre inkább a személyességig, a pszichológiáig, a kisebb dolgoknak a világáig.” (1988. Csontos-interjú.) Változik persze a költői szemlélet, ám nem a közösségekben való gondolkodás számolódik fel, hanem az a lobogó hit, amely az igazság érvényesülésében reménykedett, s abban, hogy a küldetési költészet segíthet ebben. A társadalomban és magyarságban létezés mindvégig foglalkoztatja. 1986-ból való a *Petőfi lázálma az eljövendőkről*: „Március tizenöt – / ezer a gumibot [...] Világlik a sötét. / Sötétlik Világos.” És már 21. századi a *Szeressétek e nemzetet!*

Nem a kettősség, hanem a szerves összetartozás a jellemző. A fiatalember többet hitt a világról és önmagáról, a férfi pedig többet tud. Az idősödő férfi pedig, az őszi korszakába jutva magánlétében és költészetében is életszámvetést végezhet, amelyben a létérzékelés és a létértelmezés összhangja teremthető meg. Ám e tudás felvillan már korai versekben is, legteltesebben az *Akkor fegyvert, pénzt, ruhát* című dalban. Itt a hívő és a tudó ember egyszerre van jelen, a világ birtokbavétele és számunkra valóvá formálása meg is

valószínű, s az eredmény szét is foszlik, de egyvalami megmarad: maga a Nap, a világ a maga értékeivel. Elsősorban a körforgásszerű természeti és társadalmi lét jelenik meg itt filozofikus gondolatként. Születésnek, életnek és halálnak azonban nemcsak mozgása, hanem mozgalmassága is van, olyan dinamikája, amelyben értékek csiszolódnak, ragyognak fel a Nap fényében. A lét az öntudattal, önmagát formáló képességgel rendelkező ember léte. Ez az ember élete lényeges kérdéseiről végül is dönthet – viszonylag szabadon. Arról is, hogy erkölcsös lény kíván-e lenni, s arról is, hogy tudja-e becsülni a számára adódó, korlátozott életkereteket. Az élet tisztelete és az életöröm képessége következik ebből. S mindez Kiss Benedek egész költészetének jellemző jegye.

A költemények mikroelemeiig, a képekig, szinte a hangokig hatolón áramlik a versekben minden létezés tisztelete. Az érzékelés, az érzelmek s a gondolat szintjein egyaránt így van ez. A létérzékelés legelemibb szintje a természetélmény lehet. A természet újra az ember, az ember pedig újra a természet részévé válik, s ezen a révén kerül be az ember időélménye és tudata a természetképbe is. Ez a gazdagabb képzetkör szövi át a lírai személyiségnek azokat a kapcsolatait, amelyek a leginkább meghatározóak, amelyek odakötnek a társhoz, a családhoz, a barátokhoz, a nemzethez, az emberiséghez.

Vagyok

rész:

tizenöt-milliomodja

egy tábla taposott lenvetésnek –

fájtam mégis

mint az egész,

sajogtam magamban

az Egészet.

Ezt vallja meg a *Számvetés-féle félúton*, az 1985-ös kötetet nyitva, nemcsak a hazaszeretetnek adva ezzel szemérmesen, ám nyomatékosan hangot, hanem a teljes magyarságban való gondolkodásnak is. Egy másik vers szerint: „Asszonyról, istenről, / Hazáról, alföldül

érzek, / alföldül gondolkodok.” (*Járok a nyárban.*) A tér és az idő hatalmasan ki tud tágulni, a korreszpondencia egy szerelmes versben (*Találkozás*) így mutatkozik meg:

*S fölérzem: ötezer év
mögött vagy néném, vagyok öcséd,
hol atyánk mered a lángba:
zöld mezők,
zöld-zöld Mezopotámia!*

*Ringat rengeteg térdén
rege, rög.
Századok réjtén
csatakos ménem el-visszavágtat,
sírsz te, vársz,
álmot szősz,
lepedőt, fátylat.*

A szerelmi líra kezdettől fogva különös értéke ennek a költői világnak. Az ujjongó dalolástól az elégikus boldogságképzetig jutunk el az évtizedek során. Egymásba olvad a szerelem és a szeretet, s a házastársi kapcsolat a legfőbb értékek közé magasztosul, például ilyen versindítással:

*Szemed rám virrad, s lassan
szétárad bennem a reggel.
Szeretem, mikor lekattintod
fejem fölött a holdat,
s útjára indítod a Napot
tekintetteddel.*

(Amikor átfordul a naptár lapja)

Egyoldalú lenne a kép, ha az életöröm mellett nem volna jelen szinte mindig azonos nyomatékkal az életbánat is. Ennek kezdetben tragikusabb hangoltsága elégikussá lényegül, s hol komorabbnak,

elutasítottabbnak, hol elviselhetőbbnek mutatkozik. Az előbbi változatra a *Reggel* lehet tökéletes példa. Ebben a versben a hétköznapi létezés idilli ábrándjai, elemei és a futószalag-létezés tragikuma szétválaszthatatlanul olvadnak össze keserű szintézissé, lényegében értelmetlennek mutatva az emberi életet:

*Ma is lesz, meglásd békeharc,
s akarsz, nem akarsz – belehalsz,
és belehalsz a háborúkba,
matt derűkbe, fényes borúkba,
de menni kell, vár rád a munka,
gyalulod mankódat öregkorra,
mikor majd lábatlanná gyalulva
kiköp a műhely [...]*

A másik szemlélettipusra említhető a *Babits Mihály a szőlőhegyen*. Rájátszás ez a klasszikus, az elmúlással szembesülő Babits-versre. Az *Ősz és tavasz között* jajszavához képest itt a haláltudattal az esti szőlőhegyen áradó nyugalom a meghatározó, végső élmény:

*Főnt, a szőlőhegyen jó nekem,
hol nem ér el a város zsvajja!
Idegen, jaj minden idegen
a világban, s minden idegem
mégis az otthont, rokont akarja.*

A szőlőhegyi derűs verseken, a bordalokon, a barátok játékos köszöntőin, számos gyermekirodalmi alkotáson túl, a létezés magasztosságát, a remény csakazértis erőt adó erejét a legteljesebben az ezredforduló egyik legszebb magyar verse, a *Nyáresti delirium* sugározza. Szőlőhegyi vers ez is. A szemlélődő ember számára „a világ most távoli ködkép” lesz, s az elragadtatás, a lelkesültség érzetei és képzeleti hatják át. A természetbe szinte beleolvadva válik érzékelhetővé a végtelenség, s ennek hatására a valódi elragadtatás: a lét végességének és a fenségességnek egyidejű átélése:

Ülök a bazalthegy alatt,
a szőlőkacsok meginganak,
elnézem sárkányrepülők röptét,
felhajtok egy-egy poharat,
csapkodván a szűnyogokat,
s körülbozsog a végtelen lét,
lepkék, muslincák rajzanak,
leszáll a csillaggal kiveret ég,
s mint merengő muralovakat,
ha súlyosan dobbantanak,
hallgatom nagy diófák csendjét,
hallgatom szívdobogásomat.

Az őszi korszakhoz elérkezve az életöröm és életbárat a leg-szerveesebben az istenes versekben válik eggyé. Prózában így vallott a költő: „Kapaszkodtam az árban, s valahogy partot értem. S úgy-
valahogy éreztem, hogy Isten lábujjában kapaszkodtam meg. Vala-
kit kerestem, akinek hinni tudok, hinni lehet. S ő volt az Isten. Az-
óta is ő éltet, ha sokszor kételyek közt is, de megtartóan.” (2010. Békési Imre interjúja.) *Utak keresztjét hordva, a Napi gyász, napi
vigasz* polifóniájában, *Szomorún és boldogan* éli napjait „egy em-
ber”, mégis megszólalhat az *Esti ima* áhítata:

Édes Istenem,
aki körülöttem és bennem vagy,
kutyám szemében és a
kaktusz tüskéiben létezel,
s mellesleg mozgatód
az irdatlan Mindenséget,
köszönöm ezt a napot is.
Nem lettem gazdag,
nem lettem koldus sem,
de feleségem törött bordái
ma is forradtak valamicskét.

A magyar költészet az ötvenes években egymástól lényegesen eltérő, de egyaránt meghatározó szemléleti-poétikai változásokat mutatott fel, s ezek szinte földrengésszerűen megújították líránkat. Az egyik végponton a személytelenségre törekvően tárgyias, a másikon a drámaian felnövesztett lírai személyiség és a látomásos-szimbolikus-mítoszi kifejezőmód a meghatározó. A hatvanas évek fiataljai többféle utat választhattak. A legjobbak valamiféle kiegyenlítésre, összebékítő szintézisre törekedtek. Kiss Benedek a tragikusát és az idillit nem a groteszkben, hanem az elégikusságban építette együvé. A tárgyiasságot pedig kissé mítoszivá, a mítoszt tárgyiassá formálta. Az ezredvég és az új századelő hol szigorúan racionális, hol határtalanul irracionális világában, amikor e végletek egyaránt embertelennek bizonyulnak, emberszabású költői világot teremtett, amely nemcsak szemlélete, hanem poétikai-nyelvi eszközei miatt is számkra valónak, szerethetőnek bizonyult.

A gyermekirodalom eredetét bizonyára az irodalom legősibb megnyilvánulási formái között lehetne keresnünk. Csak a modern polgári társadalom választotta élesen szét a gyermek-, az ifjúsági és a felnőtt korosztályok irodalmát. Ennek pedagógiai indokoltsága vitathatatlan, ám az esztétikai érték szempontjából a gyermekirodalom sem tehet engedményeket. Különös adomány, ha a költő, az író teljes értékűen tud szólni a legifjabb korosztályokhoz. Kiss Benedek nemcsak rendelkezik ezzel az adománnyal, hanem szinte költői pályájának kezdetétől fogva él is vele. Az igazán jó gyermeklírát leggyakoribb műfaja a dal. Átlátható terjedelem, áttekinthető, könnyen megérthető közlések, ritmusosság, dallamosság, játékoság segítheti elő az átélő befogadást, s mindezekkel Kiss Benedek „felnőtt” dalainak nagy része is rendelkezik. Segítik ezt az illusztrációk is: Berki Viola, Keresztes Dóra, Kass János, Kiss Virág munkái.

Miként Weöres Sándor gyermekverssé vált vagy eleve annak készült alkotásai szerves részét képezik az életműnek, Kiss Benedeknek is számos verse képes egyszerre megállni gyermek- és felnőttversként is. Korai, első gyermekverskötetének (1976) az élén ott állt az *Esti vers fiamnak, fohászkodással*, s ez felnőttkötetekben is helyet kapott. Ugyanott olvasható a *Virágzene*, amely nyugodtan ott

lehetne a felnőttversek között, a *Virág a szélben* pedig onnan átkerülhetne gyermekverskötetbe is. A korosztályok közötti hullámnázás bizonyítéka, hogy a *Március perzselt mezőin* (1989) „versgyűjtemény fiataloknak”, ha nem is gyermekeknek, de kamaszoknak mindenképpen ajánlott. De vannak kifejezetten az óvodás, a kisiskolás korosztályt megszólító, azok körében régóta népszerű művei, mint például a *Vonatozó*, a *Zene-bona*, *Szana-szét*, a *Szegény ember szerencséje*, a *Számoló mese*, a *Színek vándorlása*. Vannak verses, lírai meséi (*Dimbes-dombos, madaras* c. kötet), s prózában is írt egy nagy sikerű mesét: *Korong Matyi álma*. Ez „Álom Kovács Margit kerámiáira”. A gondosan megszerkesztett képanyag adja a mese vázát, a korongozást apja mellett sikeresen tanulgató Matyi álombeli kalandos útját a győzelemig. A gyerek a műhelyben lévő agyaghalmot Földöregapónak képzelte, s egyszer beszélgetni is kezdtek. Az öreg így szólt a fiúhoz: „Nagy dolog embernek lenni! Jó kertésznek, szép termés katonájának! És fája mindenkit megtalál, ki keresi fáját. Megleled te is a magadét, fiam: tenni a jót, az igazat, szépet.”

2012. Készült a Magyar Művészeti Akadémia részére.

ALFÖLDI MESE

Kiss Benedek hetvenedik születésnapjára

Délutánonként az Úristen mindig megbeszélte Szent Péterrel az ügyes-bajos égi és földi dolgokat. Egy napon azt gondolta, hogy ideje volna ismét lemenniük a Földre, megsejlelni, hogy rendjén megy-e minden, vagy tényleg annyi a baj, vagy még több is annál, amennyi panasz felhallatszik a magasba. Igen ám, de Szent Péter nemrég elesett, és rettenetesen beütötte a térdét. Annaira fájt neki, hogy már néhány lépést is nehezen tett meg. Addig tanakodtak, hogy mit is tegyenek, míg az Úristen azt nem mondta Péternek:

– Édes fiam, mi így nem mehetünk. De válasszál magad helyett valakit, aki lelátogatna. Még hozzá egy magyar embert keressél, mert mostanában folytonosan hallom a rossz híreket. Olyan politikusfélék harsognak Európa-szerte, de gyanúsak nekem. Sőt már a művészek sem férnek meg békésen egymás mellett, s ahelyett, hogy művelné mindegyik a maga kertecskéjét, irigykednek arra, akinek szebb a fácskája, szebb a rózsabokra. Pedig nekem mindegyik ember kedves, ha szépet és igazat cselekszik.

– Már tudom is, kit küldök – válaszolta Szent Péter. A mi Sándorunkra gondolok, aki annak idején bejárta szinte az egész Magyarországot, tudod, Uram, azt a régít, s mindenki számon tartja ma is. Bár ő is csak ember volt, sok jót mondhatnék róla. Megérdemli, hogy jó helyen eresszem útjára, s jó emberrel legyen első találkozása.

Így történt azután, hogy ez az égieknek is kedves Sándor egyszer csak ott gyalogolt két falu között, s ne lepődjön meg senki, mert bizony az alföldi rónaságon. Ünnepnapi lévén teljesen kihalt volt az út, s dacára a tavasznak, hó borította a mezőket. A sűrűsödő ködben inkább csak sejteni lehetett, hogy merre is jár az ember, de hirtelen egy tábla bukkant fel, s rajta egy név: Akasztó. No, ez igazán jó jel, gondolta Sándor, örvendezve, hogy Kiskőrös nincsen nagyon messze. Tudta Szent Péter, hogy hol tegye le őt a Földre. Hát ahogy mendegélt a kutyaugatásban, lát az egyik kapuban egy kucsmás férfit, amint éppen rágyújt, s fújja a füstöt, hogy még nagyobb legyen a köd. Illendően köszöntötték egymást, de mivel a férfi nem volt bőbeszédű, az utas kezdett el kérdezősködni. Szót szó követett, s csakhamar kiderült róla, hogy mi járatban, miféle felfedezőúton van. Afféle lelkes szociográfusnak látszott, a jobb fajtából, amelyik a népi írók munkáin nevelkedett. A jóval idősebb kinézetű helybéli, aki Bencének mondta magát, a hirtelen jött sötétedésben, rendes magyar emberként, behívta házába az utast. Ahogy kucsma, bunda lekerült róluk, Bence gyanakodni kezdett.

– Édes öcsémuram – mondta –, mintha magát Petőfi Sándort láthatnám vendégül 2013 márciusában!

– Az bizony meglehet – válaszolta a vendég –, ha ismered a mesét, meg a költészetet, akkor nem fogsz csodálkozni azon, hogy engem maga Szent Péter küldött el, hogy nézzek körül Magyarországon!

Bence átérezte annak különösségét, hogy most legelső mesterét vendégelheti meg a házában. A kancsó ott állt az asztalon, poharak is kerültek. Szerénykedett volna, de ahogy egyre cifrábban kanyarodott a jóféle dohány füstje, mégiscsak bevallotta, hogy ezen a daltermő tájon ő maga is költő lett.

Több se kellett Sándornak. Ilyen jó helyre vetette a sorsa! Tudta, hogy leginkább majd a szabadságról meg a szerelemről fog kérdezősködni, de ravaszkodva arra gondolt, hogy előbb meghallgatná ennek az alföldi embernek néhány versét. Bence szabadkozott, majd mégiscsak leemelt a polcról egy nagy könyvet, átadta, s engedelmet kérve ment ki a szobából, hogy újabb kancsó bort, harapnivalót hozzon.

A feleségével együtt tért vissza, aki szeretettel köszöntötte a vendéget, majd terülj asztalkámat varázsolt a férfiak elé. Az aszszony valamiképpen megérezte, hogy abban a zord időben váratlan vendég érkezhet, s éppen megsült a pogácsa. Néhány korty ital után Sándor megszólalt, majd elkezdte hangosan mondani:

*Kenyeret anyám úgy eszik,
mint aki folyvást éhezik,
s darabkájáért, ha lehull,
pokol jár irgalmatlanul.*

Végigolvasta, majd lapozott:

*Most kovácslom életem
fegyvernek, vasruhának,
Döngicsélj csak, szerelem,
tapogass meg, bánat!*

Látszott rajta, alig tudja letenni a könyvet. Mégiscsak megszólalt négy-öt vers után.

– Édes bátyámuram, vagyis hát öcsémuram... Bocsánat, egészen megzavarodtam, hol is, melyik évben, melyik évszázadban járunk éppen. Emlékezel ugye, miként köszöntöttem én Arany Jánost versben?

Ilyesfélét érdemelnél te is, s meglehet, mire reggelre végigolvasom ezt a könyvet, egy újabb vers is megszületik. Látom én már, hogy hiába múlt el annyi esztendő Segesvár óta, derék magyar emberek teremnek manapság is. A magyar nyelv legyőzhetetlen ereje ragyogtatja a te verseidet. Tudom, egyetlen éjszakánál többet nem illene itt töltenem, de ha engedelmet nyerek, talán egy hétig is itt vendégeskednék nálatok, hogy minél többet megtudhassak rólatok meg a mai magyarságról, s aztán ennek a szellemében vándorolhassak tovább. A mai este alapján jó hírt máris tudok vinni magammal.

– Erre igyunk! S érezzed magad otthon! – szólalt meg Bence, majd rakott még néhány hasábot a tűzre. Kati pedig csendesen kínálgatta a jövevényt.

– Ha a költők megértik egymást – lelkesedett Sándor –, akkor előbb-utóbb rendet lehet teremteni a világon. Látom, hogy ifjú korodban magadhoz illő társat találtál, tollad nagyszerű, kardod éles, legyen erőd a folytatáshoz! Az imént, mikor kimentél, fellibbent itt az asztalon egy papiros, s láttam rajta, hogy éppen most voltál hetven esztendőös. Ma meg éppen Benedek napja van. Varázsoljál hát testünknek, lelkünknek melegséget. Gyönyörködj minél tovább feleségedben, családodban, és segítsen téged az emberi kor legvégső határáig a jóságos Úristen, akiről annyi szépet írtál verseidben!

Elhangzott az MMA köszöntő estjén, 2013. április 3-án.

JÁTÉK ÉS MATEMATIKA – MARSALL LÁSZLÓ

Marsall László a modern magyar költészet kifejezetten egyéni szemléletű alkotója¹. Talán még különcknek is lehetne nevezni, ha ennek a fogalomnak nem volnának félreérthető mellékjelentései. De a köznapi emberekhez képest minden igazi költő valamiképpen kü-

¹ Marsall László 2013. június 25-én elhunyt. (A szerk.)

lőnc, s a költők társaságában olyanok számíthatnak különcknek, mint például Weöres Sándor vagy éppen Marsall László. A róla szóló írásokban nevezték őt már többek között Próteusznak, Orpheusznak, Sziszüphosznak, s mindegyik elgondolkoztató. Ifjúkorának legfőbb mestere, Weöres Sándor Próteusznak is nevezte, tehát ahhoz a mítoszi lényhez hasonlította magát, aki alakváltoztató, és korlátlan, múltat és jövőt is átölelő tudással rendelkezett. A költő szimbolikusan eleve „jósló” személy volt és lehet ma is, másrészt pedig alanyi költőként vagy mindig önmagát adja, vagy sokféle alakmásban s ennek megfelelően sokféle formában szólal meg. Orpheusz legendás alakját a költők őstípusaként ismerjük, aki csodás dalával a természetet s még az isteneket is elbűvölte. Sziszüphosz ravasz király volt, aki egyszer még a halált is fogságba ejtette. Büntetésül örökké egy sziklát kell görgetnie a hegyre, s az onnan mindig visszahull. Az értelmetlen munka jelképének szokták tekinteni, de Camus óta az emberi fenségnek is példája.

Közismert dolgok ezek, ám Marsall László költészetének körülírásához érdemes volt felidézni. Olyan költő ő, aki az orpheuszi harmóniaképzet széthullásának tudatában törekszik arra, hogy mégis egész világot építsen. S ez egyértelműen és legtökéletesebben éppen szerelmi lírájában valósult meg. S temetett ő is kamasz fiúgyermeket, feleséget. Szerelem, szeretet és halál összefonódnak. Olyan próteuszi alkat, akit kísérletezőnek is nevezhetnénk, kiegészítve azzal, hogy ugyanaz a költői személyiség áll mindegyik korszaka, kötete mögött. S illik rá ez a megnevezés azért is, mert időszemléletében múlt, jelen s jövő egyaránt hangsúlyos. Igaz, ő nem mindentudó, hanem megismerésre és megértésre törekvő. Marsall nem ravasz költő, s nem is érdemelte ki az istenek büntetését, ő a földi poklocskáktól kapott ütések. Sziszüphosz pedig számára is az öntudatos, a helytálló ember szimbóluma.

Az antik mitológia hősei mellett talán egy magyar típust is érdemes említeni, a népi hiedelemvilágban elterjedt garabonciást. Diáknak is nevezik, s rontó-javító jellege egyaránt van alakjának. Mondják, a költőben örökre megmarad valami gyermeki elem. Marsall László örök gyerek, örök diák, aki mindvégig megőrizte játékos

hajlamát. A felnőtt játéka azonban nem azonos a gyermekével, hiszen sokkal tudatosabb és irányítottabb. Marsall László gyerekkori játékaiból-kalandjaiból is megörökített vallomásaiban néhányat. Felnőtté válva az első hatalmas játék-élmény a sport volt. Első osztályú, válogatott röplabdázó volt 17 éven keresztül, s abban az időben a sport még ezen a szinten is igazi játéknak számított, s nem foglalkozásnak. A röplabda csapatsport is, s így többszörösen figyelemre és figyelemre készített, s mivel emberi tevékenység, a költő számára alkalmat kínálhat a világkép megjelenítésére is. A *Beszámoló a röplabda leütésének pillanatáról* című, s egyetlen mondatból álló prózavers „pillanatának” elolvasási ideje négy-öt perc, s a szövegben nem a játék könnyedsége, hanem a helytállás kötelessége, gyötrelmes gyönyörűsége mutatkozik meg:

„...lágyan, igen gyengéden, mintha alvó kisfiad hasonlíthatatlan aranyfüst-haját simogatnád, és mégis nemzet-megtartó a labdát, igen lágyan, nyesve-simogatva pattintod közvetlenül és védhetetlenül, le a sánc mögé, a salakra, hogy semmi melldagasztó fölény, semmi öröm, csak állati (vagy angyali?) szomorúság, inkább a bánat kísértése, az követ aláhulltoddan, s homlokodra arcodra szemereg, mint pofozott labdáról szemedbe a salakszemcsék; s talán kielégült lennél, ha ez volna a mérkőzés utolsó pillanata, és nem kellené értük és helyettük, akik vállon csúsznak a salakon érted és helyetted – és ha adódik, magad is – megismételned – igen, most árva Sziszifusz vagy –, s ki tudja hányszor még! – ugyanezt ugyanúgy, és hátha még gyöngédebben, még magasabbra ugorva.”

A sport mellett játéklehetőséget kínál a matematika. Marsall László, miután az ötvenes éveket érdeklődése dacára nem tartotta alkalmasnak filozófiai tanulmányok folytatására, matematika–fizika szakra jelentkezett, s matematikai érdeklődése folytonosan megmaradt. Gyerekkori próbálkozások után húszévesen elkezdett a költészettel, s így szükségszerűen a nyelvvel is foglalkozni. S bizony a nyelv, még inkább a költői nyelv alkalmas a játékra. A röplabda leütésének pillanatsora, egy matematikai feladat megfogalmazása, lehetséges megoldása, egy költői szöveg megalkotása egyaránt azt

követeli meg, hogy sok és sokféle változót vegyen figyelembe az ember a gondolkodás és a cselekvés során. József Attila azt írta, hogy „a líra logika, de nem tudomány”. A matematika logika és tudomány is, ám szokatlan, hogy valaki a kettő között szerves kapcsolatot keressen. Marsall László költői világának egyik lényeges újtonsága, hogy a kétféle nyelv és kétféle logika közötti szerves kapcsolat létrehozására törekszik. Két külön világ az ember nyelvhasználatáé és a matematikáé, de mindkettőt az ember teremtette meg és használja. A filozófiai, a nyelvi és a matematikai logika sem tekinthető azonosnak. Az elméleti matematikusok szerint csak az övéké az igazi, s bár az sem nevezhető tökéletesnek, sokkal kisebb hibaszázalékkal működik, mint a nyelv logikája. Az mindenestre tény, hogy a 20. században a logika tudománya egyre inkább matematikai logikává változott át, s megújult a filozófia, a nyelvelmélet is. Vagyis Marsall László költői kísérletének tudományos háttere van.

Feltűnően későn, 37 évesen jelentkezett első verseskönyvével, s azt sok száz szövegből válogatta, így éretten tudott jelentkezni. Ekkor leginkább a szerkezeti és a nyelvi kísérletezéssel hívta fel magára a figyelmet. Kérdéssé tette a szakasról szakaszra, a sorról sorra haladó versolvasást. *A Folyó a világ végén* egy egész ciklusnyi vers, amely „vízszintes és függőleges olvasatban” is befogadható. Kérdéssé válhat magának az olvasásnak a sorrendje is. *A vásárnap útjai és útvesztői* már címével is utal a bonyolultságra. Ez a 19 szövegdarabból álló alkotás csak egy térképként kiteríthető lapon fér el, s az egyes részeket nyilak kötik össze, többféle olvasási rend lehetséges, sőt zsákutcák is vannak, akár egy ismeretlen kastélyban a mellékfolysók. A műnek mégis van fő haladási iránya, miközben egy párkapcsolat alakulását mutatja fel. Kurziváltan olvashatók a következő közlések: „Ködben kövel a ködöt eltalálni” – „legyen világosság” – „Mozi” – „Étterem-Espresso” – „ködben kövel a ködöt eltalálni” – „Nő vagy?” – „Férfi vagy?” Elkülönülten, nyíljelzés nélkül áll az utolsó rész, amely ismétél és lezár: „ködben kövel a ködöt eltalálni / a szó a szerszám a szó a kö / fölörpül / és Nap legyen világosság / most megszületik a ködből / a világteremtő”. Különös, ám igen érzékletes ars poetica ez a mű, hiszen minden

művészi alkotó munka jellemezhető ezzel a lehetetlenséget kifejező, a feladatot, a mesei próbát mégis megoldhatónak mutató költői képpel.

A szerkezet fellazításának szélsőséges példája a *Tükör a tükörben*. Ez 12 részre tagolt, háromoszlopos ciklus, amelyben a sor- és mondattöredékek, szavak, szókapcsolatok mintha az összezavartságot, az érvényesen való megszólalás lehetetlenségét jeleznék, ugyanakkor egyértelműen szerelmes versről van szó, s alighanem éppen a harmónia-élmény az, ami itt hagyományos módon elmondhatatlannak mutatkozik.

Ebben a versben már megjelentek matematikai jelek is, de ennek a tudományagnak a tapasztalatai legteljesebben csak sokkal később, a *Pókhálófüggvények* című kötetben (1998), s ott is az *Anthroposz tézisei* ciklusban mutatkoznak meg teljességükben. A matematika ugyanis nem csupán „játék” a költő számára, hanem egy metafizikai tapasztalatokat is nyújtó, saját nyelvvel rendelkező világ, amely igazából kevesek számára nyílik meg, de létezésének alapkérdései bizonyosan felfoghatóak a *Meditációk a matematikáról* soklépcsős költői eszmefuttatásából is: „Egyedül az emberé vagy-e: Valaki más elképzelhető-gondolható / lényeké is, akik valaha voltak, vannak, megszületnek? [...] Magadról sem tudsz, a létezésedről, akár egy vízcsap, vagy az Óceán. / Marad a kérdés: nélkülünk vagy-e – az összes lehető s leendő világban / ember s madár nem látta hatalmas falat, alfáktól omegáig nyújtózkodó? [...] Feladatom: egy karámba terelni Téged meg a képzelet Monstrumát. [...] Ki választotta meg a matematikát kormányfőnek? [...] Bármelyik axióma-rendszer lehet olyan gyönyörű, / mint a karácsonyesti havazás, fém pénznyi pelyhekben hull a hó [...] Ma rühellem, hogy nem kezessedsz mesterségemhez, / s hogy én sem kezeseдем Hozzád: a képlet nem szimmetrikus. / Együgyű alázat sem segít, és az árvaság megaláz. / De még találkozunk!” Marsall László számára tehát testvérek, de legalábbis féltestvérek a költészet és a matematika, ám igazából harmonikus sohasem lehet közöttük a kapcsolat. Nem azért, mert a költő képességeit haladja meg a kitűzött cél, hanem azért, mert az elméletileg sem valósítható meg. Végso soron ugyan mindegyikük a végesség

(a számosság, a beláthatóság, a megszerkeszthetőség, a megoldhatóság) és a végtelenség kérdéseivel vet számot, s mindegyikük az ember által elgondolható módon, de mégis két különböző nyelv használatával. Ismeretelméleti szempontból a matematika és a költészet egyaránt a megismerhetőség határaiba ütközik, és sem a tudomány objektívnek számító, sem a költői képzelet szubjektív logikája nem képes ezeket a határokat korlátalanul átlépni. A költői életmű mindazonáltal sokat nyert azzal, hogy ezt a különös párhuzamosságot feldolgozta.

A pályakezdő verselgetőben Weöres Sándor tudatosította azt, hogy a költői szöveg ritmus, dallam nélkül aligha lehet érvényes. Ha a költészet kezdeteire, több ezer éves történetére gondolunk, tudjuk, hogy többnyire énekelhető szövegek keletkeztek, a népköltészetben egészen a 20. századig. A mítoszok, majd az elmélet szintjén már az ókorban szorosan összekapcsolták a zenével a költészetet és a matematikát is. A zenével így egy harmadik nyelvi jelrendszer mutatkozik meg, amelynek ugyan van a matematikai és a költői nyelvvel is kapcsolata, de a lényege az ember beszélt nyelvvvel nem ragadható meg, s amely ugyancsak elvezet a végtelen felé (*Anthroposz két passzusa a mathesisről*). Ily módon háromféle nyelvi jelrendszer s azok elméleti kérdései kerülnek kapcsolatba egymással Marsall László költői világképében.

Számára a legtermékenyebb és a legmesszebbre vezető természetesen a költői nyelv. Annak használatában ugyanakkor a képzelet teremtmény világában a költészet mellett rendre helyet kér a zene és a matematika is. Marsall László többször is említette, szimbolikus alakként az „Angyalt”, aki jön, és akkor le kell ülni és írni. Akkor az alkotón átáramlik a dolgok, a jelenségek, a képzetek sokasága, s ezt és ennek révén önmagát kell kifejeznie a műben. Különös, tehető hozzá, hogy Orpheusz, Próteusz, Sziszüphosz, a Garabonciás egyaránt ott van a külső ismerethalmazban, de egyúttal az alkotó személyiségében is. Próteuszi alkatnak például nem csupán születni, hanem nevelődni is kell. S csak akkor hozható létre szinte kaleidoszkópszerűen sokszínű költészet, s nemcsak a műfajokban, a verstípusokban, a nyelvhasználatban, hanem a hangnemekben is.

Így tud Marsall László hol objektíven tárgyias, hol szenvedélyesen érzelmes, hol ironikus, hol groteszk, hol abszurd lenni. A dalszerű, az elégikus, az ódai, a rapszodikus, az elbeszélő jelleg egyaránt megtalálható nála, sokszor egyéni módon együvé terelve többüket. Talán meglepő e költészet jellege és az „Angyal” kapcsán egy nem különösebben elterjedt fogalmat említeni. Az „angyal” a duende légkörét is magával hozza. Ezt a fogalmat García Lorca lírája kapcsán ismerhettük meg. A duende a spanyol szemléletben fekete hang, titokzatos erő, a föld szelleme, s a költőnek nem annyira az anyallal, hanem a duendével kell megküzdenie, hogy megközelítthesse a tökéletességet. Miként García Lorca megfogalmazta: „A költészet mágikus ereje éppen abban rejlik, hogy mindig duende van benne, és sötét vízzel kereszteli meg szemlélőit. Mert ahol a duende van jelen, ott könnyebb szeretni és megérteni, az bizonyos, hogy a duende megszerettet és megértet. Az a harc pedig, amely a kifejezésért és a kifejezés továbbadásáért folyik, a költészetben olykor halálos.” (András László fordítása.)

A mágikusságra utaló „fekete hang” mellett egy másik is folytonosan jelen van ebben a költészetben, s ezt a clown-szerep fejezi ki, a bohóckodásra is kész játékmesteré. Ars poetica-jellegét már címével is kifejezi a *Szavak fickós fortyogása*. Egy jóval későbbi versnek ugyancsak árulkodó a címe: *Melyben a szerző nem az életkorához illő viselkedésről szól*:

*Meg kéne már komolyodnom,
méltósággal bazsalyognom,
barátaim sejtetik,
ki mintha jár szélkelepen,
rozsdát reszel roncstelepen,
szójátékos kelekótyát
fintorogva elvetik.*

*Politizálnom is kéne
közép-kelet kis felében*

Erre a kritikára azonban elutasító válasz születik: „mifénének komolyodnom, / ha jól esik gabalyodnom”. Van fekete és fehér mágia, a garabonciás meg a clown felmutatja a létezés színét és fonákját, sokszor egyszerre mind a kettőt. A képzelettel, a nyelvvel, a létezéssel egyaránt lehet játszani, méghozzá életre-halálra. A Marsall László által különösen kedvelt Csokonaiban, azután Kosztolányiban, Weöresben lelhetjük fel ennek a törekvésnek jelentős magyar előzményeit, Marsall mellett pedig Kiss Annában.

Nem Janus-arcú ez a költői személyiség, legfeljebb megsokszorozódott arcú Janusnak lehetne nevezni, s mindegyik arcból a kereső személyiség tekint ránk. Egy interjúban olvashatjuk ezt a vallomást: „Változatlanul nem mondok le arról, hogy azt írjam, amit akarok, és közben engedelmeskedjem annak, aki nekem diktál, sugalmaz, helyettem ír. Engem elsősorban a lehetőségek rendszere érdekel, ami olyan tartomány, ahol az ember számára elképzelhető számtalan lehetőség közül valamelyik bekövetkezik. De a többi is bekövetkezhethetne. Engem a »mi lenne, ha?« és a »mi lett volna, ha?« országa legalább annyira izgat, mint a »mi lesz« birodalma, mert az utóbbit úgy sem tudjuk pontosan fölfedezni, legfeljebb ha prognosztizálhatjuk. Amit itt és most az is nehezít, hogy az úgynevezett valószínűségi tartományban, a lehetőségek rendszerében a végső határokat döntögetjük.” (Pósa Zoltán interjúja. *Magyar Napló*, 2003. 12. sz.) Lényegében ugyanezt fejtette ki a költő már 1980-ban a *Portáncfigurák* fülszövegében, s ez egyértelműen a lényegi önzonosságot fejezi ki.

A próteuszi alakváltoztatást és az önzonosság összefüggését szemléletesen fejezi ki egy másik vallomás: „...én szabad ember vagyok, ennek következtében az én gondolkodásomat semmiképpen sem befolyásolja semmiféle politikai helyzet. Én költő vagyok, és Weöres Sándor tanítványa voltam, aki azt mondta, hogy mennél több személyiséget őriz meg magában az ember, és nem pedig valami egyéni individualitást, annál szabadabb. Gondolj Shakespeare-re: hány szerepet kellett egy színdarabban végigélnie? Én ennek a szemléletnek a híve vagyok, és azt hiszem, ez is maradok. [...] Nem nagyon tudom elképzelni, hogy ha mondjuk a pokol minden ördöge

előjött volna a föld alól és engem piszkálgatna tüzes vasakkal, akkor másfélét írnék, mint hogyha angyalok szállnának alá.” (Györffy László interjúja. *Olvasó Nép*, 1984–85. tél-tavaszi.)

Marsall-clown avagy a clownok Marsallja legtöbbször nem is húz magára maszkokat, ugyanaz az arc mutat más-más nézőpontból, más fénytörésben arc-változatokat. Olykor választ alakmást, ezek közül a hetvenes években nevet is adott Kluzsinszkynek, a matematikus-versek kapcsán Anthropolosznak, egy embertípust jellemez *A rendcsinálás Kokérdi Jenő-féle terve*. Gyakoribb az ismert szerzők egyéni megidézése: *Rimbaud ha kérdezné Rimbaud-t, Részlet Casanova apokrif naplójából, Írnok Csokonai álmában*. Ide sorolandók a rájátszások, az intertextualitás, amelynek egészen egyedi példája a modern világlíra egyik alapversének újrainírása. A *Változat Apollinaire Égőv című költeményére* a legszűkebb ezredforduló alkotása. Bár meglehetősen hűséggel követi a francia vers szövegét, az átirásokkal mégis sikerül az elmúlt századelő világát átbillenteni egy félszázaddal később élő költő élettapasztalatainak rajzává. Például ilyen emlékezetesen átirát jelképes plakátszöveggel: „Aki nincs velünk, ellenünk van.” Ezt követi minden diktatúra, s ezt fordította át emlékezetesen a Kádár-kor.

A clown-játékmester abszurdot is felmutat. Elkészül például *A függélyes ország terve*, hiszen egymás fölötti síkokon elhelyezve megnagyobbodnak a kis országok, s lesz az elképzelés a „Világ csodája”. Megszületik a *Város papírmadár* ötlete: egy japán papírhajtogató-művész kislány papírmadarát felidézve merül fel a kérdés: miféle szellemváros alaprajza lehetne a széthajtogatott papírlap, s vajon kik és hogyan élnének ott. A repülés motívumának kulcsverse a *Ha szárnyam volna avagy egy lehetőség dimenziói*: „csillag helyett egyenest az Országház tetejére telepednék / s még röptömben ráricsálnék kenyérrel keménytojásokat / – közel a Húsvét – s ott meditálnék új Státusról, Alkotmányról”. Az értelmezést megkönnyíti, hogy ez a vers a kilencvenes évek elején keletkezett.

A groteszk, az abszurd gyakran számol az én kiüresedésével, az én-változatokkal. Erre Marsall esetében a misztériumjátékok és a rádiójátékok, egy hosszabb, abszurd krimiszerű elbeszélés adnak

lehetőséget, s még egy mesejátékot is írt (*Sziporka és a sárkány*, 1980–1981). Feltehetően éppen a clown-szerep játéklehetőségei miatt fordult a dramatikus formákhoz. Ezekben a játékokban soha semmi nem tekinthető egyértelműnek: sem az alakok, sem a cselekményelemek. Marsall lírai műveinek szemléleti összetettségéhez képest a világ a játékokban kaotikusnak nevezhető, a rendteremtés hiú ábránd. Legkölteibb módon egy misztériumjáték mutatja ezt. Kissé paradox ez, hiszen a misztériumjáték eredetileg az ideológiai-eszmei egyértelműség műfaja. Az *Amíg a Föld forog* „buffo misztérium hangokra”, ajánlása: „in memoriam Dylan Thomas” (kötetben: 1980). A buffo-jelleg már eleve a bohóckodásra, a clownra utal. A mű a létezés esendőségét, az élet körforgásszerű létrejöttét és elmúlását állítja egy groteszk karneváli forgatag képében elénk. Magában a karneválban nincsen semmi felszabadító jelleg, legfeljebb a ciklikusság gondolata adhat vigasztalást: az alig-történet egy csecsemő születésével kezdődik, akinek az anyja szülésznő, az apja sírásó, majd a lény halála után egy újabb csecsemő születésével fejeződik be. Mindezt a cím teszi beláthatatlanul hosszú idejűvé: ez így lesz, *Amíg a Föld forog*.

Ennél sokkal elégikusabban adja elő remény és reményvesztés színjátékát, férfi és nő lehetséges kapcsolatát a *Hogyan találkozhatnak ha...* című erőteljesen lírai, képzelet- vagy álom-játéknak nevezhető alkotás, amely azt a lehetőséget járja körül, hogy „Két ember-mértékű út s idő néhanap találkozik.” Az éjszakai vonatút életutazás jelképe, az álom az álmodozásé, keresésé. A Citerás bölcsőbb rezonőr, némileg Lucifer módra, a Férfi pedig Ádám kései utóda, aki csupán a maga életének Éváját keresi. Arany nevében-személyében mintha föltálná a keresett lényt, de az eltűnik, Tünde nevét említve. A Citerás megszidja a Férfit:

*Te vagy hazug. Hogy toporoghass körben,
mentségek után kurkászol. Találsz egy hangot,
a hanghoz nevet, hozzá címet, a címhez csapdafélét,
hurok szorítja torkocskádat s vinnyogsz:
nincs éjszaka, nincs kéz, nincs vers, a semmi van.*

*Jogodat eljátszottad a nagy álmodozáshoz.
Nincs visszaút. Nyomoztál? Jó. Keresd tovább.*

Tünde helyett csak egy női hang szólal meg, végezetül az is eltávolodik. Vörösmarty mesejátékában, amelyre rájátszik ez a mű, Csongor rátalál a maga Tündéjére, s ők boldogok lehetnek a „rideg, szomorú, gyászos” örök éjszakában. Marsall művének címe egy verssor első fele, amelyre a feltűnő női alakok mondják a folytatást: „Hogyan találkozhatnánk ha... – ...nem váltunk el egymástól soha”. Ám hiába a kettétépett vers sorainak összeillesztése, nincs egymásra találás, feloldhatatlan a magány.

Vannak olyan dramatikus művei, s egy prózája is Marsallnak, amelyekben a groteszk és abszurd clownkodás krimiszerű cselekménnyel társul. Ilyen a *Tatus és szörnyei*, még inkább az elbeszélés: *Fővárosi história avagy az összes lehetséges történet egy szála*. A *história magyarázkodó* címe az alkotói világszemléletet fejezi ki: egyrészt megszámlálhatatlan történet lehetséges, másrészt egyetlen történetnek is sokféle előadása képzelhető el. Hasonlóan összetett a *Prof. Kalmár György estébe hajló viszontagságos délutánja*. A professzor az ELTE bölcsészkarán tanít, s két legkiválóbb diákja magával ragadja őt egy rablási akcióhoz. Kalmár György ugyanakkor a 18. század (1726?–1782?) elfeledett nyelvtudósa és költője, s a professzor e kor kutatója. Az 1970-es években Weöres Sándor hívta fel a költőre a figyelmet, s láthatóan Marsall érdeklődését is felkeltette ez a furcsa, külön, ám nagytudású figura, aki az időmértékes magyar nyelvű verselés egyik úttörője, s akinek alakjával jól lehet „boldogni”.

A legabszurdabb, az igazi magyar abszurd a *Kluzsinszky és Bohus bolyongása a lépcsőházban* (1975–1976). Egy bérház hatalmas, labirintusszerű folyosórendszerében vagyunk, éjszaka, mindenféle közvilágítás nélkül. A két címszereplő Naposék lakását keresi. Állítólag onnan indultak el, de ki nem találtak az épületből, ezért inkább visszamennének. Néha találkoznak egy lakóval, de nem lesznek okosabbak. Végül a sötétben eltávolodnak egymástól, Kluzsinszky, a szerző alakmása, magára marad. Se Naposék, se

Nap. Az elmesélt történetmorzsák nem állnak össze, pedig talán ezért is mennének vissza a lakásba, s ebben az épületben soha nem fog felvirradni. Pedig a két férfi nem Istenre, csupán egy kis fényre vágyakozna. Amiként érthetetlen Kalmár György elfeledettsége, arra is nehéz magyarázatot találni, hogy Marsall László költészetét előbb-utóbb elismerve miért nem tudott ez a hangjáték-remekmű beépülni irodalmi köztudatunkba.

Kérdéssé tehető, hogy vajon ugyanaz az angyal hozza-e, a clown-szerep-tudatú ihlet egyik változataként azokat a verscsokrokat, amelyekben lényegében egységes énként mutatkozik meg az alkotó, vagy pedig egy másik angyalról van szó? Indokoltnak látszik a meditáció, hiszen ebben a verscsoportban nyilvánul meg elháríthatatlanul a duende, itt van életre-halálra menően szó a szerelemről, az öregségről, magáról a halálról. Ez a három fogalom három meghatározó motívumot jelent. Ha a válasz megengedhető: alighanem mégiscsak egyetlen angyalról és egyetlen megszólítottról van szó. Természetesen mindegyik motívum életrajzi gyökerű, azt tágitja költőivé a létfilozófia.

Ezeket megelőzi azonban, az angyalról még nem sokat tudva a megélt gyermekkor, s annak felnőttként való felidézése, költőivé változtatása. Mint életrajzából tudható, Marsall László egyke volt, s nevelésében meghatározó szerepet játszottak a kétkezi és a természetben élő emberek. Ábrándozó-tervezgető hajlama, élénk képzeletereje, az első évtized védettnek látszó boldogsága és szabadsága visszatekintve szinte Édennek mutatkozott, amelyből kiüldözték. A gyermekkor így inkább hiányként, folytathatatlan életszakasként van jelen költészetében, amelyről inkább hallgatni kell. Pontosabban, az első kötet címét idézve: a *Vízjelek* ott maradtak, néha átde-rengenek a konfliktusos felnőttkor szavakból szőtt szövetén.

A duende-angyal első nagy sugalmazása a szerelem motívum ki-teljesedése, a második verseskönyvet teljes egészében meghatározva. A *Szerelem alfapont* (1977) egyértelművé tette, hogy Marsall számára a szerelem a létezés meghatározó ügye, s azt is, hogy az alkotó jelentős, ebben az ősi és örök témában máris halhatatlan műveket hozott létre. Az alfa természetesen a kezdet jele, egy szere-

lem-vonalnak is a kezdőpontja. A költő azonban tágabban értelmezi ezt a pontszerűséget, már a lehetséges ellentmondásokat, konfliktusokat is beleérti. A kötet fülszövege, szerintem prózaverse, ma már nehezen hozzáférhető vallomása pontosan leírja a versekben megörökített léthelyzetet:

„Úgy vélem, az ember végülis szeretné megközelíteni az abszolút képességek és lehetőségek birtoklásának s a teljes biztonságnak *aranyörömpontját*, azt az állapotot, amelyben a befogadás és kiáradás energiái harmonikusan működnek; és miközben ez a kívánság embert emberhez is vezet, szükségképpen kell találkozunk a más-nemű *másikkal*, akit a magunk aranyörömpontja médiumának érzünk; és ha ő úgyszintén annak érez bennünket, egyre gyorsulva közeledünk, egymásba csapódunk, fölizzunk, kívánva a tökéletes és múlhatatlan együttlétet; és a személyiség minden fölöslegesnek tűnő héját, húsát kölcsönösen lehántjuk. Ez kétféle veszéllyel jár: egyfelől felperzseljük az aranyörömpont árkádiai díszleteit, a magunk és a másik minden, kettőnkön kívülihez fűződő szálát elvágjuk, – másfelől – egymásnak maradva – felszabadítjuk a hirtelen elveszített paradicsomi állapotunkra és e veszteség miatt érzett lelkiismeret-furdalásunkra hivatkozó démonainkat, akik szüntelenül az elvágott szálak végével hadonásznak arcunk előtt, s az egymásba falazottakat egymás előtt is gyanúba keverik: „vajon a másik valódi magvát tartod-e tenyeredben?”

A kötet szerelmes verseinek szemlélete mindazonáltal elsősorban az „*aranyörömpont*” boldogságát ragadja meg. Elsősorban a *Zene a dobhártya mögött* és az *...amatores te salutant* vált elhagyhatatlan antológiadarabbá, de kiemelendő még legalább a *Vízizene*, a *Tükör a tükörben*, a *Szakadatlan szeretkezőben*, az *Ódonad kérelem*. Az elsőként említett vers úgy képes a gyönyörű szót és változatait 38 soron keresztül folytonosan ismételni, hogy egyhangúság helyett a fokozó változatosságot érzékeljük, s közben felépül a szerelem kisé barokkos oltára. A második, a látszólag szemérmesen latin című vers egy szeretkezésnek a hetvenes években még különösen me-

résznek ható leírása, az együttlét és a költői megjelenítés ihletettségének tökéletes összhangját valósítva meg:

*és újra a megnyíló szád, és szemhéjad alól
halálon túli tükörbe meredő szem,
és látom magunkat arcod felől melled mögül,
comb-rengésedet ágyék-vetődésünket, és méhed
utolsó jajgatását ágyékom vörös egyszeme látja:
kifeszülő combod megmeredő tested remegése,
tarkómtól talpadig torlódba robbanásom,
vörös-fehéren szétszikkasztó semmiben óó
tebennemedben zuhanva zuhanva zuhanva...*

A létezés nagy igazságtalansága az értelmetlenül korai halál. A költő nagyobbik fia 16 évesen egy viharban a Balatonba fulladt. A duende-angyal parancsolt és segített: fel kellett dolgozni a tragédiát. Az *Egy világ mintája* kötetben (1987) *A hirtelen elárulás óráján* ciklusban szerepelnek a címadó mellett olyan versek, mint a *Torkomban forog*, az *Ülni az ablak előtt*, a *Szemtől szemben*, az *Egy csontszilánk*, az *És Ő eltűnt, elveszett éjjel*, a *Kitépi magát a kezemből*. A történetet nem lehet megmagyarázni, csak leírni, tudomásul venni, s vele azt is, hogy az életbe a véletlenek káoszt hoznak:

*Mi lesz velünk, ha egyszer ránk derül:
az élő halott és a halott élő,
és fájsz nekem, mint én fájok neked,
s nem felenként, mindig üt az óra,
és minden való: a volt a van és a leszen,
s az ember is csak örök metafora...*

Az elfeledhetetlen családi tragédia után az angyal szelídebben sugalmazott: megszületett a *Negyvenegy öregek* című ciklus és kötet (1988, Orosz János rajzaival). A költő legegységesebb kötete ez műfaji s formai szempontból is. Ötvenen alig túl készült ez a portré-sorozat, amelyben költőknek (Berda József, Weöres Sándor, Zelk Zoltán), matematikusoknak (Fejér Lipót, Péter Rózsa), ismertebb és számunkra ismeretlen embereknek, képzeletbelieknek is helye van,

a legeslegszebb talán a nagyapának. A megjelenítés lényege a megértő, ám visszafogott, tárgyias szeretet. A kötetet bevezető esszé így fejeződik be:

„Az Öregek Tanácsa régi és törzsi kultúrák megtiszteltje volt, rang és méltóság övezte tagjait. Az idő legyőzésére a mai öregeknek a királyi méltóság birtoklása helyett marad a megszállottság. Ők a foglalkozásuknak elkötelezettjei, akik furton-fűrnak-faragnak, szerelnek, alkotnak, unokákat pátyolgatnak. Ők a kivételek. A zömük beteg, fáradt, árva. Számukra az öregség a kegyetlen haza. Marad a kérdés: hol leljenek hazára?”

Marsall László költészetét részletesebben, monografikusan bemutatva még több motívumot kellene kiemelten bemutatni. Olyanokat, mint az Isten, a hit, az angyal, az etika, az erotika, a csend, a hiány, a semmi, az átváltozás, az álom, a tükör, a föld, a víz, a szél, a repülés, a madár. Elemezni lehetne, miként és miért idézi meg a világirodalom klasszikusai közül Catullus, Hölderlin, Rimbaud, Rilke, Apollinaire, Dylan Thomas életművét. Ifjúkorában miként hatott rá az akkori modern francia líra vagy T. S. Eliot. Miként idéz meg, készít stílusimitációkat Csokonai mellett számos más klasszikus szerzőre utalva. Miért fontos számára Bolyai János, Bergson, Wittgenstein, Goedel, Heisenberg, a halmazelmélet, a nyelvfilozófia. Mit fejeznek ki az emlékező, sirató, köszöntő versek. Hányféle alakba, szerepbe, személyiségbe bújt bele angyali sugallatra életművében, s ennek megfelelően hányféleképpen szólalt meg.

Egyetlen vonását e lírának még mindenképpen említeni kell. Szó esett már tudatos elhatárolódásáról a politikától. Ennek eredete nyilván az 1945 utáni hazai helyzettel függött össze. 1990 után azonban változás következett be: Marsall „közéleti” kérdéseket is bevont költészetébe. Heves indulattal utasította el a változások vámszedőit, s üdvözölte a lényeket:

*Nem hittem volt, hogy még „az én időmben”
– gyerekkoromban így mondták az öregek –*

*elzakatolnak a tratata-gitárosék, MÍG-esek, Katyusáék
a „Folyón át a FÁK közé”.*

(Meghökkenés és torpanás)

Megszületett talán egyetlen, ám jelentős magyarság-verse, a *Magyarnak lenni*, amely Ady Endre és Illyés Gyula ostromozva is védő, reménykedő szemléletének ezredvégi változata:

*Magyarnak lenni: kúszni hátra!
berontani a zsákutcába,
és ki-kitörni mégis: „hátha!”
vagy kikötünk a másvilágban,
vagy besorolunk egy Más világba.*

Marsall László felnőttként, 1953-ban kezdett verseket írni. Olyan korszak kezdetén, amelyben a felszínen még dült a sematizmus, a mélyben, részben az íróasztalfiókokban pedig négyféle jellegzetes költői irány volt megfigyelhető. Az egyik Illyés Gyula nevéhez, a második Weöres Sándorhoz, a harmadik Pilinszky Jánoshoz, majd Nemes Nagy Ágneshez, a negyedik Juhász Ferenchez és Nagy Lászlóhoz köthető. Marsallnak Weöres lett az első számú mestere, majd különös haszonnal forgatta – egyébként számos akkori fiatal költőhöz hasonlóan – a modern francia líra 1958-ban megjelent antológiáját, tanulmányozta a szürrealizmust. Ekkor kezd Rilke és T. S. Eliot, García Lorca, majd Benn, Celan ismertebbé válni nálunk. Igen sűrű hatáshullám ez, s hamarosan hozzá számíthatjuk a beatköltészetet, a tágabb neoavantgárdot. Az 1953 utáni mintegy másfél évtizedben induló költők mind élményük lehetett. Illyéshez inkább indító élményként s főként szemléletileg kapcsolódtak sokan, a pontatlanul népi-nemzetinek nevezett vonulat közvetlenebbül Nagy Lászlóékat választotta mesterül, míg mások az *újholdasokat*. Weöres is sokak mestere volt, de szemléletben Marsall került hozzá a legközelebb. Mindenünnen el lehetett jutni az újabb kísérletezéshez, a neoavantgárdhoz. Ennek igazi műhelyei a hatvanas években az irodalompolitika miatt nem alakulhattak ki Magyarországon,

csak Újvidéken (*Új Symposion*) és Párizsban (*Magyar Műhely*). A hetvenes évekre mégis egyértelművé vált, hogy a legnagyobb feltűnést keltő Tandori Dezső nem magányos úttörő. A harmincas években született költők közül a vajdasági Tolnai Ottó, valamint a párizsi *Magyar Műhely*-esek mellett kibontakoztak olyan életművek is, amelyek nem szakítottak a megújult kortárs hagyománnyal, átlépve ezzel a posztmodern táborába, hanem szintetizálni próbálták a lehetőségeket, miként talán a legmerészebben éppen Marsall László, továbbá Orbán Ottó, Bertók László, Kalász Márton, Tózsér Árpád, Szilágyi Domokos. Marsall László tehát konzervatív világszemléletű újító, aki a késő modern és a posztmodern határán állva várja az üzeneteket. Többféle geometriát ismerve átérzi, hogy az irányzatok párhuzamosai a költészetben találkozhatnak, metszhetik egymást, s abból nem karambol, hanem vers is születhet. Lehetséges, hogy „nagy elbeszélést” nem talált, de megörökített sok kisebbet, s ezeket a „töredékeket” az életmű Egésszé formálta.

2013. Készült az MMA részére. *Kortárs*, 2013. 7–8. sz.

ETIKA ÉS TÖRTÉNELEM – SÁNTA FERENC

A közelmúlt magyar irodalmának egyik legkülönösebb alkotója Sánta Ferenc. 1954-ben jelentkezett első írásával, a hatalmas figyelmet keltő *Sokan voltunk* című elbeszéléssel, amely a magyar novellairodalom egyik alapműve lett. Aztán publikált kéttucatnyi elbeszélést, három regényt, egyiknek a drámaváltozatát, de mindezeket a hatvanas évek végéig terjedő időben. Olvashattuk néhány publicisztikai írását, adott interjúkat, a hetvenes években készülő munkáiból közölt olykor részleteket a *Népszava* kulturális mellékletében, de újabb művet haláláig nem tett közzé. Sőt, tudhatjuk azt is, hogy egy alkalommal kéziratának jó részét megsemmisítette.

A hallgatásnak sokféle oka és értelmezése lehet, főként egy fel-
tűnően sikeres, nemzetközi visszhangot is kiváltó életműszakasz
után. Az okok általában politikaiak és/vagy alkotáslélektaniak. A
magyarázat pedig vagy a kielégettséget szokta rögzíteni, vagy – bár
ugyanaz sejtethető a háttérben – legendát gyárt a meg nem szólalás-
ból. Ez utóbbira a legismertebb példa ugyanebből a korszakból
Ottlik Géza fogadtatása, kultikus figurává avatása már életében, a
hetvenes években.

Sánta Ferenchez nem volt ilyen kegyes az irodalmi élet. Talán
azért, mert tőle – látszólag legalábbis – nem vezettek utak a poszt-
modern epikához. Az 1945 utáni évtizedek marxista és marxizáló
kritikája a maga realizmusfelfogását legközvetlenebbül az epikán
kérte számon, s hogy ez a kritika mind megengedőbbé vált az idők
során, az elsősorban nem Ottlik Géza és Mészöly Miklós, hanem
Déry Tibor, Sarkadi Imre és Sánta Ferenc munkásságának köszön-
hető, ők törtek utat Ottlik és Mészöly lassan bekövetkező elfogadá-
sához is.

Sánta Ferenc munkásságában, ebben a mintegy ezeroldalnyi al-
kotásban egy írói világ teljessége mutatkozik meg. Egyszerre kor-
hoz kötötte és az örök emberi értékekre figyelve. A 20. század öt-
venes-hatvanas éveinek jeles műveiből nagyon sok megfakult mára.
Sánta legjobb elbeszélései és a regényei azonban kiállták az idő
próbáját. A művek kérdései és válaszai ma is foglalkoztatják a be-
fogadót. A kizökkenő idővel nemcsak Hamlet Dániájában, nálunk
1945-ben, 1952-ben vagy 1956-ban kellett szembenézni, hanem az-
óta is jó néhányszor. S mi már tudhatjuk, hogy ami Hamletnek nem
sikerülhetett, azt egészen soha senki más sem érheti el: a kizökkent
időt legfeljebb közelíteni lehet igazi helyéhez. Nincs nyugalmi álla-
pot a létezésben, ezért a kérdések és a válaszok szövevényében
mindig nehéz hitelesen eligazodni. A legbiztosabb fogódzót az az
emberség adhatja, amelynek bázisa az évezredek csiszolta erkölcsi
értékek köre.

A pályakezdés novellái egységes írói magatartás és hangnem
szülöttei. Egyes szám első személyben íródtak, s valóságosan is át-
éltek vagy a hallott történetet átéltté személyesítőek. A történetek-

ben nemcsak a szereplő család, de az élethelyzet és a sors is azonos. A központi motívum a szegénység, a nyomorúságnak az a foka, amelyben a betevő falat megszerzése sem mindig lehetséges. Az éhség, az evés nemcsak motívumként, de többször a szerkezetet, a cselekménysort is meghatározóan jelentkezik. A *Sokan voltunkban* a nagyapa önkéntesen vállalta a halálba menést, hogy a koplaló unokáknak az ő részével több jusson. A szegény sorsú emberek olyanként jelennek meg, mint akik végigküzdendő feladatnak látják az életet, amelyben helyt kell állni, bármi történjék is. Vérbe ivódott, szigorú erkölcsi törvények készítetnek az emberi jóság, a szeretet, a tisztesség szerinti életre, amelynek két tartópillére a munka és a család. Az irántuk való hűség az emberi lényeg hordozója. Nincs olyan élethelyzet – sugallja az író –, amelyben hűtlenek lehetnének eszményeinkhez, amelyben megfélelkezhetnénk arról, hogy kötelességünk embernek maradni.

A novellák többségét a tragikum határozza meg. A *Sokan voltunkban* ördögi szituációban kell döntenie az édesapának: el kell fogadnia a nagyapa halálba készülődését, hogy gyerekeinek több esélye legyen az életben maradáshoz. Nem jó és rossz, hanem két érték között kell választania, s bármiként dönt, értékek pusztulását veszi ezáltal tudomásul. S mindkét érték a legelemibbről, a legelsőről szól: az élethez való jogról. A döntés a kiélezett helyzetben nem kerülhető meg. A választás motívuma itt még szinte ösztönösen jelenik meg: a vívódás az etikai kérdéseken csak a kikényszerített döntés után következik be, s eközben a hős megtisztulásának lehetünk a tanúi. Ennek az elbeszélésnek a központi alakja ebből a szempontból az édesapa. A nagyapa döntése egyértelmű: az új nemzedék érdekében vállalja a halált, cselekedete hősi áldozatvállalás, sorsa tiszta tragédia. A kisfiú, aki szemlélője és elbeszélője a történetnek, az eddigi, persze viszonylagos védettségből kerül ki, megismeri a világ „rendjét”, azaz kegyetlenségét, még magát az életet sem tisztelő voltát. Ez a felismerés lényeges állomás a felnőtté válás felé vezető úton, a lét tragikusságára döbbsen rá.

Az édesapa mindezzel már rég tisztában volt, számára az értékpusztulás jóváhagyása, tulajdon szülőjének halálba engedése válik

kikerülhetetlen bűnné, olyan tragikus vétségé, amelyet a társadalmi gyakorlat elfogadott ugyan, de amelyet sem a közösség, sem az apa nem tekinthet normálisnak. Azért rakja egész éjszaka rendületlenül a tüzet, hogy a láng – a tisztítótűz – mintegy feloldozza őt, s ugyanakkor, áldozati lángként, a nagyapáért is lobogjon. Ősi, főként nomád népeknél elterjedt szokás volt az öregek halálba küldése, s ők voltak azok is, akik halottaikat elégették.

Az első novelláskötet, a *Téli virágzás* (1956) több elbeszélésében a családi összetartozás, az egymásra utaltság és a szeretet érzése úgy válik vezérlő motívummá, hogy erejével olykor-olykor semlegesíteni képes a világ kegyetlenségét, fokozott erőt adva ezzel a helytálláshoz. A család az emberség megőrzésének legfőbb biztosítója lesz. E motívum ebben az esetben a kor elvont, csak szavakban megnyilvánuló humanizmusával szemben fejez ki tiltakozást az ösztönös, de valóságos népi humanizmus nevében. Nem általában az ember társadalmi létével, hanem a rossz történelmi gyakorlattal fordul szembe az író. A cselekmény a többé-kevésbé balladásított félmúltban, a második világháború előtti korszakban játszódik, de a balladás jelleg időtlenítő ereje is segít abban, hogy mindez jelképesen az akkori jelenre is vonatkozzon, a személyi kultusz korára, amelyben az emberi értékek csak általánosságban jelentkeztek, s a normák érvényesítése a jövő ígérete maradt. Szomorú, hogy a 21. századba átlépve, s már az író utókorában ismét társadalmi méreteken kell megtapasztalni a szegénységet, az éhezést, és bizony a népi humanizmus megfogyatkozását is. Sánta Ferenc életművének időszerűségét nemcsak az esztétikai érték, hanem a jelenkor tapasztalata is erősíti.

A szocializmus végletes torzulásai, 1956 forradalma és annak leverése izgató kérdéssé tették a hatalom természetrajzának vizsgálatát, hatalom és erkölcs viszonyának tisztázását. Világtörténelmi összefüggésekbe helyeződött a kérdés: van-e haladás az emberiség történelmében, van-e értelmük a forradalmaknak? A meditáció szél-ső pontján, az alkotó válságos írói-gondolkodói helyzetében felerősödött és vezérlővé vált a kegyetlen világ motívuma. Itt az ember helytállásának lehetősége sokkal korlátozottabb, a kegyetlenség legtöbbször elpusztítja az elemi emberi értékeket is. A hatalomnak

védtelenül kiszolgáltatott ember többnyire csak beletörődhet sorsába, küzdelme – még a családjáért való is – eredménytelenné, így értelmetlenné válik.

A *Tyúk és kakas* című elbeszélésben az első világháború idején a frontok közötti senkiföldjén lévő tanya gazdját az olasz és az osztrák katonák, egymás között megegyezve, mindenéből kifosztják, majd a harcokat újratekve a házát rommá lövik, ráadásul két fia is meghal egy másik fronton. Ez a paraszt a szimbóluma az elnyomott, kiszolgáltatott, helyzete ellen tenni semmit nem tudó néptömegeknek. Egyetlen lehetősége: a fizikai lét mentése a történelem viharai-ban. E gondolat itt abszolút igazságként jelenik meg. Későbbi elbeszélések ugyanezt már kritikai élel mutatják be a második világháború és a fasizmus körülményei között (*A Müller család halála, Nácik, Halálnak halála*).

Az 1956 utáni évtizedben a bolsevik típusú szocializmusból való kiábrándulásnak, a válságos lelkiállapotnak a kiélezett megjelenítésére vált alkalmassá a fasizmus korszaka, illetve egy atomháború víziója. A világ abszurdítását csak ily módon volt lehetséges érvényességre törekedve megjeleníteni. Van rá példa, hogy az író ténylegesen a második világháborúban átélt rettenet vezette el a tematikus motívumhoz, s csak megerősítette ebben a bolsevik diktatúra. Ez jellemzi Pilinszky Jánost, akit a jóakarató lektorok meg is kértek arra 1956 után, hogy írjon még egy-két „antifasiszta” verset, hogy kiadható legyen a kötete. Sánta Ferencnél fordított a helyzet, őt az ötvenes évek tapasztalata s 1956 vérbefojtása vezette el e témához. Ám mire ráébredt a téma modell voltára, már túljutott a világszemléleti mélypontra. Így ezek az elbeszélések már nem állítják a világ elidegenítő kegyetlenségének kizárólagosságát. Határozott ellenerőt mutat *A Müller család halála*, s még erőteljesebbet a *Halálnak halála*, már a címével is.

Ebben a García Lorca emlékének ajánlott történetben két rabot, két humanista értelmiségit kísér egy őr a városba, ahol majd ki fogják őket végezni. Az őr véletlenül a folyóba esik, de a rabok kimentik, a fegyverét is visszaadják. Megmenekülhetnek, s ők ehelyett mást mentenek meg. A gyakorlatban is alkalmazzák a humanizmus

elveit: életet mentve és önmagukat feláldozva. A zsarnokság, az elnyomás, az antihumanizmus, a „halál” halála lesz cselekedetük eredménye. Az író értelmezése szerint: „az írás két hőse nem mártíromságát óhajtotta, de maradéktalan győzelemre tört. Ne legyen kétség felőle: meggondoltan és tudatosan cselekszenek, olyannyira, hogy nincs szemérem bennük elmondani: az emberiség győz bennük és általuk. Sokféleképpen lehet ellene tenni a zsarnokságnak, de e másság mégis egy és azonos: megtörni, elpusztítani.” (*Miért választottam? Új Tükör*, 1979. szeptember 23.)

A pályakezdő elbeszéléshez hasonlóan van némi mítoszi-mesei jellege ennek a műnek, s van a válogatott kötetnek címet adó *Isten a szekeren* címűnek is. A történet igen egyszerű: egy szekeren hazafelé haladó paraszt észreveszi, hogy valaki vele utazik. Az ismeretlen öregember Istennek vallja magát, s a szekeres kérésére kisebb csodát is tesz: szakadékot fakaszt az úton, majd eltünteti azt. A kevés-szavú öreg egy éjszakára szállást kért és kapott. Az elbeszélés szomorkás-kedves-játékos közegében finoman keverednek a reális és az irreális elemek. A szekerest Sánta Ferencnek hívják, s a példázat az emberről szól, az írói etika szellemében. Az ember kétarcúsága mutatkozik meg: hite és hitetlensége, csodálatossága és esendősége, az emberben az „isteni”, az „Istenben” az emberi, s a szolidaritás érvényesülése a „testvér lészen minden ember” távlatát villantja fel.

Az 1956 utáni, módosuló írói mondandó már nem volt kifejezhető az addigi, lírai típusú novellákban. Átmenetileg el is tűnik minden líraiság. Az újabb művek 1956 nyarától tudatosan törekedtek arra, hogy térben és időben általános érvényű igazságokat ragadjanak meg. A drámai helyzetekben intellektuális a látásmód, gyakori a parabolisztikus szerkesztés, változatosabbak a poétikai és a nyelvi eszközök. A korai művekben elsősorban a hangnem, a stílus, a próza ritmusa idézte a népköltészetet. Visszafogottabban, de ez is megmaradt. Elmélyült viszont egy lényegesebb hatás, amely a népköltészet szemléleti, jellemábrázolási tulajdonságaiból következett. A dal helyett még inkább a mese és a ballada vált mintává.

Ebben a második, 1956 utáni írói korszakban a világkép mozgását az elbeszéléseknél is összetettebben mutatja a hatvanas évek el-

ső felében keletkezett három regény. Fogantatását tekintve az első *Az áruló*, de ez jelent meg a legkésőbb (1966-ban). Ez a regény az 1956 kapcsán szükségszerűen felmerülő történetfilozófiai kérdésekkel néz szembe, az etikus történeti cselekvés lehetőségeit keresi. A huszita háborúk korába helyezi a bevallottan meditáció céljára megszerkesztett történetet. Négy magatartásformát mutat be a forradalmár, a reformer, a világból kiábrándult cinikus értelmiségi és a történelem viharait pusztán elszenvedni képes kisember (a paraszt) figurájában. Mindegyik magatartásnak van bizonyos indokltsága, de az ábrázolt helyzetben abszolúttá egyik sem válik, mert mindegyiknek van komoly vétke. Főként a nép boldogítását hangoztató forradalmár Václávnak. Ez a huszita harcos fanatikus: erőszakkal is vezetni akarja, s közben mégis magára hagyja a népet. Az író a néptömegeket megszemélyesítő parasztot is kritikusan ábrázolja. Nemcsak Václáv árulja el, hagyja magára a parasztot, de a paraszt is a forradalmi harcot. A részvétel jogáról, saját sorsának alakításáról mond le örökös szökéseivel. Az ő számára azonban van elfogadható mentség: a néptömegek évezredes elnyomorítotttsága, öntudatlansága, másrészt pedig a mindennapok kötelezettségei, a család fenntartása. A regény történelmi patthelyzetet mutat be: azt a pillanatot, amelyben a forradalom és a nép ügye szétválasztódott. Az író – sem a regénybeli, sem a szerző – nem akarja csak az egyik ügy szolgáltatást vállalni, de a történelmi helyzet ezt követelné meg. A kor jellegeből és kínzóan kiélezett kérdéseiből fakad, hogy a vitaregény kiséigazságtalan a reformer út képviselőjéhez, a császári harcos Zsitomirhoz, és hogy túl egyértelműen utasítja el Eusebius, a pap filozófiai cinizmusát, ami másfelől nézve szelíd epikureizmus. A pap a világ dolgai iránti közömbösség, a közöny képviselője, s ebben az időben Sánta Ferenc a fanatizmus mellett ezt tartotta a legnagyobb bűnnek. Ugyanakkor a papnak s mindegyik szereplőnek van részigazsága itt is, a többi regényben is.

Évtizedekkel később Sánta Ferenc is módosított nézetein: „nem biztos, hogy jól tettük eddigi évszázadainkban azt, hogy a forradalmat és a reformot szembeállítottuk egymással. Vagy forradalom, vagy pedig reform. [...] A reformcselekvés minőségében lehet

olyan mélyreható változásnak a megteremtője, amely forradalmi értékkel bír fel, és ami a megelőző történelmi időszakokban csak forradalom útján volt elérhető.” (Kuczka Judit beszélgetése. 1989.)

Míg *Az áruló* elsősorban történetfilozófiai nézetek regénybe örökítése, *Az ötödik pecsét* (1963.) etikai nézeteké. Az etikai töltés hátterbe szorítja a szereplők különböző világnézeti beállítottságát, el, illetve el nem kötelezettségét, és így Sánta szándéka szerint nem az az elsődleges, hogy valamilyen filozófiai-politikai eszme mellett elkötelezik-e magukat, hanem az, hogy hallgatnak-e a minden emberben meglévő ítélőképességre. A cím a Bibliára utal, a *Jelenések könyvében* van szó a pecsétek feltöréséről, a világtörténelmi látomás első jelentős állomásaként. Az ötödik pecsét feltörésekor azok válnak láthatóvá, „akik megölettek az Istennek beszédéért”. E vértanúk bosszúállásért kiáltanak, de azt kell megtudniuk, hogy még sokan fognak – hozzájuk hasonlóan – áldozattá válni.

A cselekmény 1944 decemberében, a németek által megszállt Budapesten játszódik. Egy kocsmai asztaltársaság – négy egyszerű kisember, tisztességes iparos – beszélgetését követhetjük nyomon. A hogyan kell élni? kérdésére keresik a választ, s a nyomasztó történelmi körülmények között elfogadják a példázatot: mint a mesébeli szigeten, a valóságban is csak zsarnok vagy rabszolga, más nem lehet az ember. Az olvasó szembesülhet azzal is, hogy a példázatot elmondó órásmester, Gyurica úr – anélkül, hogy erről a társai tudnának – az antifasiszta ellenállás harcosa. Nemcsak három gyermekét neveli özvegyen, hanem üldözötteket is rejteget otthonában, összesen 12 gyermekért felelős, annyiért, amennyi a tanítványok száma Jézus körül. E cselekedetével szétfeszíti a példázat szűkös kereteit, a kisemberi történelemszemléletet. S a befejezésben a regény választ ad arra is, hogy e kisemberek miként viselkednek, ha a mindennapiságból kiemelkedő rendkívüli élethelyzetbe kerülnek. Ez a drámai helyzet teszi lehetővé a szereplők igazi megismerését, hiszen itt cselekedniük kell, s így megmutatkoznak legbensőbb tulajdonságaik. S beláthatóvá válik az is, hogy mindenki döntése személyre szabott. Három iparos inkább a hősi halált választja, mintsem hogy elkövesse a nyilasok által megkövetelt embertelensé-

get. Gyuricának viszont meg kell ezt cselekednie, hogy a 12 gyermek életben maradjon.

Sánta Ferenc írásainak központi kérdéséhez – hogyan is kell élni? – kapcsolódik az is, hogy lehet-e boldog egyáltalán az ember. Az első kérdés így is megfogalmazható lenne: mi az emberi lét értelme és célja? A válasz rá az író etikája szerint a boldogság. A negatív történelmi tapasztalatok kérdésessé tették, hogy ez megközelíthető, elérhető-e. Az áruló fő kérdése a boldogság elérhető voltára vonatkozott, s végső soron megválaszolatlan maradt. Az ötödik pecsétben ez a kérdés ilyen formában másodlagos, de a válasz elhangzik rá, s igenlően. A leginkább egyértelmű a válasz a *Hús óra* (1964.) világában. A történelmi és az etikus cselekvés itt egymáshoz közelítő fogalmak. A választott konkrét életanyag – egy magyar falu 1945 utáni mintegy húsz esztendejének története – szerencsésnek bizonyul egy távlatokat ígérő történelmi pillanatban a kérdés újfajta megválaszolására. A mű egy viszonylag zárt közösség sorsát példázza, ugyanakkor a magyar történelem menetének tipikus tükre. A középpontba a kétszeres paraszti életformaváltás kerül: az 1945-ös földosztás, majd a szövetkezeti gazdálkodás tartós berendezkedése az ötvenes-hatvanas évek fordulóján.

A regény húsz fejezetre tagolódik. Az egyes fejezetekben riportszerű és szociografikus eszközök poétikai felhasználásával egy-két sorsot és jellemet ismerhetünk meg. A mű mégsem bomlik novella-füzérré. Ezt nemcsak az egy falusi közösségben élők közös élményei akadályozzák meg, nemcsak az, hogy ugyanazokról a személyekről és történésekről beszélnek mindannyian, hanem az is, hogy másképpen, más nézőpontból beszélnek ugyanarról. Ez teszi lehetővé, hogy az igazság minél teljesebben megmutatkozhasson, hogy objektív kép alakulhasson ki bennünk egy-egy szereplőről. Ez a soknézőpontúság biztosíthatja, hogy a regény kétszáz oldalon a nagy regényfolyamok teljességét képes felidézni.

Ezt segíti elő az időszemlélet is. A *Hús óra* múlt- (1956.) és jelen- (1962.) központú, s e két központból tekint vissza a régebbi múltba (1945–1956), s előre, a várható közeljövőbe. Nem a jövő elképzelt eseményeit ábrázolja, hanem azt mutatja meg, hogy melyek a jelen-

nek azok a csírában megmutatkozó tendenciái, amelyek egy jobbnak ígérkező jövőt előlegeznek, s mi az a jelenben, aminek már nem szabadna megérnie a jövőt. A *Hús óra* jövőképe a középpontjában az igazi demokrácia áll. Tudjuk, ez nem következett be, a liberalizáló és a diktatórikus tendenciák mindvégig hullámmozgásszerűen jellemezték a Kádár-rendszert. Végül is a hatvanas évek sem válhattak csodálatossá, a történelmi pillanat, az Illyés Gyula által szélárnyék helyzetnek nevezett időszak eredménytelenül múlt el. A regény azonban hiteles dokumentuma ennek a reménynek is, amelyben szinte az egész ország osztozott, ugyanakkor tényanyagában és szimbolikus motívumaiban azt is sejteti, hogy rengeteg a visszahúzó erő, a rossz tendencia a kor politikusaiban, ám általában az emberi természetben is. Szép eszme az emberek testvérisége, de ezt minden korban fenyegeti az, hogy az ember a másik ember farkasává válhat.

Sánta Ferenc elhallgatásának, pontosabban a nyilvánosság előtti csendjének lényegében ugyanaz az alkotáslélektani magyarázata, mint pályát indító megszólalásának. Akkor úgy gondolta, csalódva a fényes szelek korát felszámoló diktatúrában, hogy nem hallgathat, hogy kötelező kimondania az igazságot. 1956 forradalma és annak vérbefojtása előbb szájjárlatossá tette, majd megtalálta az igazmondásnak a korban lehetséges leghatározottabb módjait. A hatvanas évek konszolidálódása átmenetileg reménnyel töltötte el, de nagyon hamar átlátta, hogy a demokrácia csupán díszlet, s hiába élnek jobban az emberek, ők is, a társadalom is egyre betegbb. Az író három újabb regényen dolgozott, Petőfi Sándor utolsó napjairól írt egy színművet. Néhány részlet meg is jelent, de úgy érezte, s erről vallomása is szól, hogy ha ezekbe a keserű történetekbe nem képes beleszőni a remény gondolatát, akkor le kell mondania ezekről a szövegekről. Az egyik regénytervről annyit lehet tudni, hogy a korabeli hétköznapiakban játszódtott volna, értelmiségi környezetben. A másiknak *Tutaj* a munkacíme, s egy kétszáz évvel ezelőtti hajótörés menekültjeinek sorsát, a mikrotársadalom megszerveződését vizsgálta, s hogy ki miért hal meg vagy marad életben. A harmadik regény a *Szürke kő*. Ebből több részlet jelent meg, így rekonstruálható valamennyire a mű, amely mohamedán környezetben játszó-

dik, magas hegyek közé zárt faluban, szinte idilli környezetben. Alapgondolata a mások, az idegenek dolgába való be nem avatkozás, a felelősségáthárítás, s könnyen beláthatjuk, hogy ez a 20. század egyik alapkérdése. A falu lakói, bár megtehetnék, nem mentik meg az örök által kísért foglyokat, s eléri őket az isteni büntetés: a hatalmas szürke kőszikla ledől, s eltemeti az egész falut. Bizonyos, hogy gazdagodott volna az életmű, ha ezek a művek befejeződnek s nyilvánossághoz jutnak. Az életmű azonban így is teljes, Sánta Ferenc a sokból „szigorú keveset” alkotott.

2012. Készült a Magyar Művészeti Akadémia részére.

SÁNTA FERENCRŐL – SZEMÉLYESEN

Mivel 1960-ban érettségiztem, az iskolai tananyagban nem találkozhattam az akkor még egyetlen kötetes Sánta Ferencnek se nevével, se valamelyik munkájával. Bár 1956-tól kezdve helyiel-közzel olvastam a kortárs irodalmi folyóiratokat, s egyes szerzők könyveit is, elsősorban a már akkor is klasszikus Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor munkáit forgattam, s mellettük inkább a lírikusok műveiben merültem el, s legalaposabb ismeretségbe Illyés mellett Nagy László és Juhász Ferenc költői világával kerültem. Olvashattam éppen Sánta Ferencnek is egy-egy elbeszélését, de nincsen róla emlékem. Sajnos nem vagyok naplóiíró alkat, így nincsenek komoly feljegyzéseim, ám főként ifjabb éveimben a noteszeimbe elég sok adatot feljegyeztem. Most keresgélve lepődtem meg azon, hogy, hogy a Sánta-művek olvasását elég pontosan rögzítettem. A *Hűz óra* – még *Hűz órák riport* címmel 1963 utolsó három hónapjában jelent meg a *Kortársban*. Én novemberben vonultam be katonai szolgálatra, de a következő augusztusban szerencsésen le tudtam szerelni, s bölcsészhallgató lettem, így a megjelenés után egy évre már olvashattam a regényt. 1965 januárjában az *Új Írás* portré-

sorozatában Illés Lajos írt Sántáról, s ott újraközölték a pályanyitó *Sokan voltunk* című elbeszélést. Alighanem ez véglegesítette bennem, hogy számomra különösen fontos szerzőt ismerhettem meg.

Aztán elolvastam a második novelláskötetet, *Az ötödik pecsét* című regényt. 1966-ban jelent meg *Az áruló*. Ősszel már harmadéves voltam a pesti bölcsészkaron. Pándi Pálnak volt egy kortárs irodalmi szakszemináriuma, ahol egy októberi kedd estén Sánta új regénye volt a téma. Nagy vita bontakozott ki a cím értelmezéséről, olyannyira, hogy végül a tanár úr közölte: rendezzünk titkos szavazást. Mindenki fölírta egy cédulára, hogy kit tart árulónak. Négy-ötféle válasz született. A forradalmár Václávra egyetlen egy szavazat esett. Nevetést váltott ki ez a lehetőség. Persze én voltam, aki ezt a választ adta, de ez akkor nem derült ki. Két héttel később egy másik szakszemináriumon is ez a regény volt a téma. Ezt az akadémiai Irodalomtörténeti Intézet vendégtanáraként Béládi Miklós tartotta. Én voltam az előadó, s Béládi annyira elismerően értékelte dolgozatomat, hogy elkérte, azzal a céllal, hogy megmutatja Sánta Ferencnek. Legközelebb már azt újságolta, hogy maga az író is megdicsért. Béládi Miklós egyébként csak egyetlen félévig taníthatott, mert meghívóját, Király Istvánt, a tanszékvezető egyetemi tanárt megfeddtek emiatt. Annyira nem tartották megbízhatónak Béládit, hogy diákok közé eresszék őt. Nekem viszont szerencsém volt, mert így megismerhettem őt.

Ezt a dolgozatot javígtattam, s beadtam az Országos Tudományos Diákköri Konferenciára. 1967 márciusában Debrecenben volt a tanácskozás. Juhász Béla volt annak az ülésszaknak a levezetője, amelyen én is szerepeltem. Munkámról azt mondta, hogy jobb írás, mint az a kritika, amelyet az *Alföldben* közöltek a regényről, de: kritika és nem irodalomtörténeti munka. (Pedig a folyóiratban nem akárcsi: Fehér Ferenc írt a könyvről.) Ez a munkám aztán megjelent a bölcsészkar *Acta Iuvenum* című TDK-évkönyvében, s ezzel az első komoly szakmai publikációm lett.

1967-ben kellett szakdolgozati témát választanunk. Én elsőéves koromtól kezdve elsősorban Király István tanítványának tartottam magamat, s így nála jelentkeztem azzal, hogy Nagy Lászlóval, Ju-

hász Ferencel vagy Sánta Ferencel szeretnék foglalkozni. Ő Sántát javasolta, mondván, hogy a két költőről többen írnak. Nem esett nehezemre a döntés. S visszatekintve mondhatom, hogy irodalmárként nem kellett hűtlenné válnom a két költőhöz sem.

Arról sajnos nincsen feljegyzésem, hogy mikor ismerhettem meg személyesen is az író. Nem siettem ezzel, mert úgy véltem, hogy erős egyéniségével talán befolyásolna engemet. Persze nagyot tévedtem ebben a feltevésemben. A könyvtár szakon évfolyamtársam volt az író legidősebb fia, ugyancsak Ferenc, akivel összebarátkoztam. Ő is írt, Mózsi Ferenc néven, prózát, mint édesapja, s igen tehetségesen. Később kötete is megjelent. (Nem azonos az ugyanezen a néven Amerikában publikáló költővel.) Az irodalmi alkotókörbe is együtt jártunk, amelynek idővel én lettem a diák-elnöke. Feri egyszer megkérdezte, hazafelé készülődve, hogy ráérek-e, szívesen bemutat az édesapjának. Így került sor az első találkozásra a Balzac utcai lakásban. Számomra meglepően közvetlen, barátságos, de visszafogottan tartózkodó ember volt és maradt is az író. Semmivel sem kívánt befolyásolni. Tanácsot is alig adott, önmagáról is alig beszélt azon túl, amit interjúiból már tudtam. Viszont ő adta kezembe az Írószövetség 1965. évi közgyűlésének anyagát, amely sokszorosítva, belső kiadványként jelent meg az ő hozzászólásával az elkötelezetlen humanizmusról és annak vitájával.

A szakdolgozatom elkészült, Király tanár úr megdicsérte, sok érdemleges bíráló és elismerő megjegyzést tett. Addigra már eldőlt, hogy a tanszékén tanársegéd leszek. Ugyanakkor azt is közölte, hogy csalódott bennem. 1968 őszén ugyanis elmondta, hogy ha módja lesz rá, szeretne bent tartani az egyetemen. Én eddig ilyesmi-re egyáltalán nem gondoltam. Azt is megkérdezte tőlem, hogy nem kérném-e felvételemet a pártba. Erre spontánul azt feleltem, hogy aki ötödéves korában jelentkezik, azt mindenki karrieristának tartja. Azt mondta, igazam van. Arra is kíváncsi volt, hogy miként vélekedem a csehszlovákiai eseményekről. Erre annyit mondtam, hogy én 1956 tragédiáját már majd 15 évesen éltem át, s ahhoz képest 1968 nyara sokkal kevésbé jelentős számomra. Utólag látom át, hogy ez kiterő válasz volt, miként ezt szakdolgozatom idézendő része is ta-

núsítja. Egy év múlva azt közölte a tanár úr, hogy aki ilyen szakdolgozatot írt Sántáról, az nem fogja kérni a pártba a felvételét, tehát becsaptam. Bizonyára naiv voltam, mert meglepődtem ezen, én ugyanis nem pártszempontok szerint írtam. Ő azonban 1968 világtörténelmi eseményeinek hatására átmenetileg merevebbé vált. Tény az is, hogy a személyi kultusz megítélésében és a párt szerepében soha nem értettünk egyet. Valószínűleg a közel 120 oldalas dolgozat befejező részének a következő mondatait ítélte el:

„Sánta elkötelezetlen humanistának vallja magát. Sokan félreértették ezt a fogalmat, s összekeverték az el nem kötelezettséggel. S próbálták bizonygatni, hogy hiába vallja magát Sánta elkötelezetlennek, művei elkötelezett írások. Persze hogy azok! Hiszen Sánta elmélete sem fogalmaz meg mást, mint azt, hogy az írónak nem a napi politikai szempontokat kell figyelembe vennie, nem kétes értékű elismeréseket kell hajhászni, hanem egyetlen igazságot elismernie: a nép igazságát. S ekképp: az író feladata a nép, az emberiség szolgálata. Elkötelezettség ez a nép ügye mellett, a béke mellett, az elnyomott népek szabadságharca mellett. Sánta azt mondja, hogy nem a párthoz kell elköteleznem magam, hanem a néphez. Miért mondhatja ezt? Mert egy párt sem állíthatja magáról, hogy csalhatatlan, a közelmúlt számos példával bizonyítja a kommunista pártok súlyos hibáit. De ha nem a párt politikájára függesztem a szemem, hanem a nép, az emberiség érdekeire, s úgy hogy a felesleges erőszakot emberséggel váltom fel, ha állandóan segítő szándékkal ellenőrzöm a párt politikáját, akkor nem tévedhetek nagyot. Mindenkinek kell hallgatnom, mert mindenki ember, mindenkinek joga van a földön az élethez, még az ellenforradalmárnak is. És a sok részigazságból ki fog alakulni egy valamennyire teljes igazság. Ennek kutatása az író feladata. Nem tudom bírálni ezt a nézetet, amely lényegében Lukács György partizán elméletének kifejtése, nem tudom ellenzéki ars poeticának tekinteni, mint Doboz Imre, és semmiképpen sem tudom elfogadni Erdős László olcsó szellemeskedését. S nem tudnék olyan műveket felsorolni, amelyek Sánta írásainál jobban szolgálnák azt az ügyet, amely mindannyiunké: az emberarcú szocializmus felépítését.”

A tanár úr néhány év múlva a doktori disszertációmát már megértőbben fogadta. Abban sokkal részletesebben és árnyaltabban tárgyaltam Sánta felfogását az írószerepről. Ezt lényegében változtatás nélkül átvettem a kismonográfiába is. Részben az iránta való tiszteletből, részben azért, mert a Magyar Írószövetség KISZ-titkáráként nagyon sok hasznos közösségi munkát tudtam végezni író barátaimmal, jelentkeztem 1974-ben a pártba, s ő vállalta, hogy egyik ajánlómm lesz. (Amikor 1988 augusztusában kiléptem e szervezetből, bizony nem kértem tőle tanácsot, de semmiképpen se tudott volna visszatartani.)

Nem tudom, hogy a tanár úr átmeneti, néhány évig tartó neheztelésének volt-e benne szerepe – közvetlenül bizonyára nem –, de máshol sem volt szerencsém írásommal. 1969-ben újraindult a nagy múltú *Irodalomtörténet*. Tőlem is kértek bele kritikákat, s én felbátorodva adtam egy húszoldalas áttekintő tanulmányt Sánta Ferenc novellisztikájáról. Egy idő múlva a főszerkesztő, Nagy Péter megállított a bölcsészkar folyosón, s visszaadta a munkámat azzal, hogy nem mutatok rá arra, hogy Sánta melyik társadalmi osztály képviselője. Ez 1972-ben vagy egy évvel később történhetett. Meglepetésemben csak annyit tudtam válaszolni, hogy ez fogas kérdés. Na látod! – mondta a főszerkesztő –, ezzel foglalkozz még! S gyorsan visszaadta a kéziratot. Nem kívántam óhajának megfelelni, s odaadtam az *Új Írás*nál szerkesztő Gáll Istvánnak a munkámat. Ő továbbadta a rovatvezetőnek, Erki Editnek, aki aztán telefonon való érdeklődésemre ötlelni-hatolni kezdett. Mire megnyugtattam: visszaküldheti a kéziratot. Boldogan ígérte meg. Elmeséltem kalandjaimat Király Istvánnak, aki a *Tiszatáj* szerkesztőjét, Ilia Mihályt javasolta. Megírtam nekik is a kézirat sorsát, s ők változtatás nélkül közölték 1974 tavaszán az írásomat.

Az 1973 tavaszán írt doktori disszertációt megmutattam Béládi Miklósnak, hogy ha lehet, közöljön a *Literatura* című folyóiratban egy fejezetet. Ez meg is történt, de fontosabb, hogy Miklós azt mondta a munka elolvasása után, hogy bővítem ki, s ő kiadja a *Kortársaink* sorozatban, amelyet Juhász Bélával együtt szerkesztett. 1975 őszén jelent meg a könyv, s elég jó visszhangja volt. Egyetlen-

egyét idézek, mert az Sánta Ferenc véleménye, s megjelent ugyan nyomtatásban, de ma már nehezen hozzáférhető helyen, az Akadémiai Kiadó negyedéves, szerény *Tudományos Magazin*jában. Az 1975. évi 3. számban a szerkesztő Végh Ferenc interjút készített velem is, de most az író véleményét idézem. (A *Kortársaink* sorozat köteteit az első években a kiadó még kéziratban odaadta az írónak, hogy mondjon véleményt a róla szóló művel kapcsolatban. Később kéziratrészleteket közöltek a hátsó borítón, s már Sánta Ferenc is ezt az eljárást választotta.)

„ – Az első gondolat az elismerés Vasy Géza iránt, aki ennyi energiát fektetett abba, hogy könyveimet elolvassa és felelős véleményét el is mondja. Munkásságomról szól a könyv, de az elismerés és a dicséret a fiatal kritikus teljesítményét illeti.

– *Hogyan fogadta Vasy könyvét?*

– Ezzel is úgy vagyok, hogy kritikának tekintem, és minden kritikára igen erősen oda szoktam figyelni. Önmagam meditációin túl a legtöbb hasznot mindig is a kritikusoktól és a kritikáktól nyertem. Ezt nem szokás mostanában mondani, pedig ostobaság elzárkózni tőle. Még az olyan bírálatban is, amely *valóban bírálat tárgyává tette egy-két gondolatomat*, mindig megtaláltam azt a szemernyi igazságot, amely hasznomra vált. Gondolom: szerencsém is volt, mert eddigi pályám során még nem találkoztam rosszindulatú kritikával.

– *Tárgyilagosnak találja Vasy Géza elemzését?*

– Főlöskégesnek érzem azt, hogy afőlött gondolkodjam: milyen indítékból született Vasy Géza könyve. Általában is főlöskégesnek érzem az afőlötti spekulációt, hogy a kritikus milyen attitűddel fogtollat. A leírt szó, a leírt gondolat, a „summa” érdekelje az író. A *Kortársaink*ban megjelenő Vasy-könyvet én legelsősorban is abból a szempontból vizsgálom, hogy felhívja-e valami olyasmire a figyelmet, ami munkásságom hiányosságát vagy gyöngéit jelzi. Nagyon tiszteletre méltó, hogy Vasy Géza, akiről tudom, hogy már egyetemista korában igen nagy figyelemmel olvasta az írásaimat és – ha szabad ezt a szót használni – érdemesnek tartotta őket a figye-

lemre, mindezek közben és mindezek mellett a kötelező szabadsággal és tárgyilagossággal vizsgálta novelláimat éppen úgy, mint regényeimet. Magyarán mondva: igen-igen jól esett, hogy a könyvből érezhettem az ő megtisztelő szeretetét, ugyanakkor képes volt arra, hogy ez az indulat ne fossza meg őt a szükséges bírálattól. Másodszorban úgy olvastam a könyvet, mint esztétikai-kritikusi teljesítményt, és igen nagy öröömre szolgált, hogy szinte teljes bizonyossággal érezhettem, hogy egy igen tehetséges kritikus nőtt fel a szemünk előtt.

– *Egyetért-e az író a Vasy-féle pályakép pilléreivel?*

– Vasy pontosan figyelte könyveim sorát és ezeknek gondolati útját, de számomra nem az a kérdés, hogy egyetértetek-e vele vagy sem. Vasy rajzolhatott volna egészen más csomópontokhoz kötődő pályáivet is, amelyik – mondjuk – nem fedí a magam elképzelését saját szellemi, írói fejlődésemről. Semmivel sem volna értéktelenebb ezáltal a mű! Ugyanarra a dologra tekintve egyáltalán nem bizonyos, hogy szemünk ugyanazt találja lényegesnek. Vasy szabad, szuverén kritikus. Úgy ítélt, ahogy azt ő maga a legjobbnak tartja.”

Ezekben az években néhányszor jártam Sánta Ferencnél, s többször voltam vele író-olvasó találkozáson. Egyszer, vele beszélgetve, csöngettek, s ő kisvártatva bevezetett egy középkorú férfit, s azt mondta: most bemutatom neked Igazgató Jóskát. Azaz a figura modelljét. Elmondta azt is, hogy a férfit, már a könyv megírása utáni időben, leváltották vezetői állásából, s ha egyszer megírná a *Húsz óra* folytatását, akkor az arról szólna, hogy az 1960-as évek elején a falu világában zajló, s a Rákosi-korhoz képest pozitív folyamatok miként torzultak el, a pártbürokrácia miként nyomta el a szakértelmet és az emberséget. Ez a mű soha nem készült el, viszont Sánta pályatársa, Galgóczi Erzsébet írásaiban elsősorban ezekkel a torzulásokkal foglalkozott.

1973 szeptemberében a *Tiszatáj* kérésére terjedelmes interjút készítettem az íróval. A leírt szöveget odaadtam neki javításra, ám soha nem kaptam vissza. Azt mondta, még gondolkozik rajta, nem kell elsietni a dolgot. Aztán húsz évvel később, 1993-ban, amikor

már meglehetősen kaotikus volt a könyvek kiadása és terjesztése, véletlenül fedeztem fel *A szabadság küszöbén* című Sánta-könyvet, amely cikkeket, interjúkat, vallomásokat tartalmazott, s abban a régi interjú jelentősen átalakított szövegét. A kiadó soha nem keresett meg, tiszteletpéldányt sem küldött. Van ebben a kötetben egy másik írás is, amelyhez közöm van. *Petőfiről – fiataloknak* írta meg gondolatait az író kérésemre 1972 decemberében. Akkor a *Magyar Ifjúság* című hetilap irodalmi szerkesztője voltam, s a 150. születésnapjára alkalmából kértem meg egy vallomásra, amely az 1973. évi második számban jelent meg, majd márciusban újraközölte a *Látóhatár* is. A következő levél kíséretében kaptam meg a kéziratot: „Kedves Géza! Itt küldöm a kedvedért írt kis írást. Nagy szeretettel üdvözlök és kíván Boldog új évet Sánta Ferenc. 1972. XII. 20.”

Teltek-múltak az évek, de a válogatott novelláskötet (*Isten a szerén, 1970.*) után nem jelent meg új műve az írónak, pedig nyilatkozatai szerint több regényen is dolgozott. Néhány műrészlet napvilágot látott a *Népszava* kulturális mellékletében a hetvenes évek első felében, aztán ez is abbamaradt. Egyfelvonásos drámát írt, s tudomásom szerint három regény is formálódott. Kettőből közölt néhány részletet az újság. Az egyik – s erre néhány nyilatkozat is utalt – a korabeli értelmiség világát tervezte bemutatni, de a két rövid részlet alapján nehéz ítéletet alkotni. – A másik, *Szürke kő* című munkából több részlet jelent meg, s ezek alapján 2002-ben megpróbáltam rekonstruálni a regényt. Egy isten háta mögötti, magas hegyek övezte faluban játszódik a mű, amelyben idilli béke uralkodik, boldog emberek élnek benne ősi törvényeik szerint a hatalmas szürke kőszikla alatt. Tudják, hogy messze a nagyvilágban másfajta az élet, s ezért örülnek is elzártáguknak. Azonban a megjelent részletek alapján is érezhető valamiféle még megnevezetlen feszültség. Mintha tragédia készülődne. Miután írásom megjelent, felhívtam az író. Attól tartottam, hogy neheztelni fog, mert felhívtam a figyelmet töredékben maradt, elfeledésre ítélt szövegeire. Ehelyett megkérdezte, hogy tudom-e, mi lett volna a regény befejezése. S elmesélte. Egy nap fegyveresek kísérték a falun át rabokat, nyilvánvalóan az a céllal, hogy majd elítéljék, kivégezzék őket. A kísérők keve-

sen voltak, a falusiak kiszabadíthatták volna a foglyokat. De nem tették, abból a meggondolásból, hogy nincs közük a dologhoz, nincs felelősségük, nem célszerű beavatkozniuk. Ám elérte őket az isteni büntetés: hatalmas robajjal lezuhant a sziklarengeteg, s maga alá temette az egész falut, minden lakosával együtt. – A harmadik regényből nem jelent meg semmi részlet, de az író egyik alig ismert interjújában részletesebben szól a késznek nyilvánított, megjelenés előtt álló regényről, még 1974-ben. Ebben a 19. század elejére vezetve a Medúza-tutaj történetet dolgozta fel: a hajótöröttek körében a tutajon miként szerveződik meg a mikrotársadalom hatalmi rendszere, miként szembesül emberség és embertelenség, ki tud életben maradni és miért. – A drámának is megjelent két részlete 1973-ban a *Népszavában*. Petőfi Sándor a hőse, Mezőberényben, mielőtt elindulna Segesvárra. Az írótól lehet tudni, hogy Németh László *Petőfi Mezőberényben* (1954) című drámájának szemléletével vitatkozott Sánta. Németh László szerint Petőfit felesége, környezete szinte kényszerítette arra, hogy visszainduljon Bem seregébe. Sánta Ferencnek viszont az volt a véleménye, hogy a költő, a zseni pontosan tudta, hogy mit kell tennie. A belső parancsot nem külső erők diktálták. Nekem azt mondta, hogy nem szeretné megbántani a nagybeteg Németh Lászlót, azért nem publikálja a drámát. Németh László 1975 márciusában meghalt, később tehát már nem volt ilyen akadály.

Látható, hogy mindegyik eltervezett mű gondolati alapanyaga szervesen kapcsolódik Sánta Ferenc addigi életművéhez. Az értelmiségi regény mintegy a *Húsz óra* folytatása lehetett volna, a *Szürke kő* *Az ötödik pecsété*, a Medúza-parabola pedig *Az árulóé*. Mint a megjelent regényekben, ezekben is történetfilozófia és etika fonódhatott volna együvé. A dráma pedig határozottabb kifejtése lehetett annak az elképzelésnek, amely Sánta műveiben és nyilatkozataiban az írószerepről kiolvasható: az író pártoktól független igazságra törekvéséről, egyfajta bírói magatartásról.

Tölem sokszor, sokan kérdezték az évtizedek során, diákjaim is, hogy miért hallgatott el Sánta Ferenc. Szépirodalmi műve legutoljára 1968-ban jelent meg. *Az áruló* drámaaváltozata: az *Éjszaka*, s lényegében ez is évekkel korábban készen volt már. Magam sokáig

úgy gondoltam, hogy a hallgatásra magyarázatot majd az újabb könyvek fognak adni. Nem így történt, s még a töredékes írások sem válnak soha olvashatóvá, mert hiteles közlés szerint az író megsemmisítette azokat. Ugyanakkor mindig természetesnek tartottam, hogy az írónak is joga van a csöndhöz. Ottlik Géza példáját emlegettem. Az ő hallgatása köré pozitív mítoszt fontak tisztelői, szinte erkölcsi tartásként értelmezték. Sánta Ferencet viszont, főként a posztmodern szemléletmód térnyerésével, kezdték leírni, érvénytelennek nyilvánítani.

Egyszer, 1986 novemberében maga az író is nyilatkozott hallgatásáról. De voltaképpen ennek előzménye az a szöveg is, amelyet a válogatott novelláskötet végére illesztett még 1970-ben, s amelynek egyik fontos gondolatát választotta ki kismonográfiám hátsó borítójára. Eszerint: „mert alázatot éreztem, sem könnyűséget, sem öncélú játékot soha magamnak meg nem engedtem. Miként ügyeltem arra is, hogy ne szaporítsak *a kevésből* érdemtelen sokat, de *a sokból* szigorú keveset inkább.” A későbbi vallomás azzal magyarázza a hallgatást, hogy nem tudta a remény szolamát hitelesen beleépíteni az írásaiba, de most már legyőzte magában a keserűséget, s rövidesen publikálni fog. Az interjú megjelenése utáni napokban volt az Írószövetség híres-nevezetes közgyűlése, amely nyíltan szembefordult a politika hibáival. Itt Sánta Ferenc is nagyhatású felszólalást tartott. Okkal feltételezhető: azt gondolta, hogy az egypártrendszer torzsága helyett előbb-utóbb a népakarat fog győzni. Ezt igazolja a következő évben Lakiteleken elmondott beszéde is. 1989 őszén tartotta az Írószövetség soron következő közgyűlését. Ekkor már bizonyosak voltak a közeli társadalmi változások. Felszólalásában Sánta többek közt a várható veszélyekre figyelmeztetett:

„Tudnunk kell: *ha más öltözetben, ha más terminológiával, más érdekek képviselőiben, ugyanolyan erejű támadások érik majd alapvető értékeinket, a nemzetet elsősorban, mint amilyenek érték az elmúlt esztendőekben.* Megmondom pontosan, miről van szó. Arra kell vigyáznunk mindenekelőtt, hogy ne következzen be az, ami háromszáz esztendővel ezelőtt, hogy megszabadulván a portától, egy

császárság uralma alá kerüljünk. A veszélye reális, kísértő és résen kell lennünk ahhoz, hogy elkerülhessük.

Végre el kell jutnunk ahhoz az állapothoz, hogy ebből az országból akképpen menjen ki, távozzon valamennyi idegen erő, hogy helyébe más ne jöhessen. Végre önmagunkra kell találnunk, *saját gondolkodásmódunk, észjárásunk és érdekeink szerint kell berendeznünk társadalmunk, nemzetünk, országunk életét*. Erre a politikai lehetőségünk most adott. Talán soha nem volt ekkora lehetőségünk erre, vagyis hogy végre önmagunkra leljünk ebben az országban.”

Az új évezredből visszanézve, a magyarság legújabb történelmére gondolva, könnyen belátható, hogy a reménység Sánta Ferenc világszemléletében illanó maradt. Ezért sem születhettek újabb művek, s ezért került sor a kéziratok megsemmisítésére.

A publikált ezer oldal viszont megmaradt, időtállóan. A klasszikus értékminőséget megerősíteni szándékozva írtam Sánta Ferenc 75. születésnapjára a *Korszerű későmodernség* című tanulmányomat, amelyet az író számomra megható örömmel fogadott. (Talán ezért is mertem utána a *Szürke kőről* is írni.) Annyira fontos lehetett a méltatlanul háttérbe szorított író számára az életművével foglalkozó, azt érvényesnek tartó írás, hogy még 2008 tavaszán is felhívott, hogy újra elolvasta, s ismételten gratulál hozzá.

Az elmúlástól való félelemtől egy művész számára csak az lehet a fájdalmasabb, hogy művének a sorsáért aggódnia kell. S bizony a posztmodern apostolai és követői nem tettek semmit Sánta műveinek érdekében. Az 1945 utáni magyar irodalommal kapcsolatban Kulcsár Szabó Ernő kánonképző szándékú és hatású könyve (1993) éppen csak megemlítette Sánta Ferencet, legújabban pedig a több ezer oldalas *A magyar irodalom története*i kizárólag azért foglalkozik tömören a filmművészetet bemutató tanulmányban két regényével, mert azok alapján Fábri Zoltán filmet is készített. S van egy rosszálló megjegyzés prózájának korszerűtlenségéről a Mészöly-fejezetben. Amióta nyugdíjaztak, a nagymúltú pesti bölcsészkaron aligha tart bárki is előadást Sánta Ferencről, legfeljebb egy-egy szemináriumon kerül szóba. Pedig évek óta hiába kérdezgettem róla

a diákokat, legfeljebb egy-kettő akadt köztük, aki olvasott valamit tőle. A *Sokan voltunk* sem volt ismerős számukra, ezek szerint kikerült a használatos általános iskolai tankönyvekből. Történetileg és esztétikailag is mélységesen igaztalanok az elutasító irodalomtörténetési, szerkesztői és tantervkészítői álláspontok. Ha soha egyetlen sort sem írtam volna Sánta Ferencről, akkor is tiltakoznék. Kánonok jöhetnek és mehetnek, az ő művei megmaradnak. Én pedig megtisztelve érzem magam, hogy képviselője, értelmezője lehettem ennek az életműnek. Meghatott, hogy betegen is tollat fogott 2007 januárjában, hogy írjon az engem születésnapomon köszöntő könyvbe. S ma is szorongással tölt el, hogy a Magyar Írószövetség elnökeként nekem kellett búcsúznom tőle a Farkasréti temetőben. De méltó a hely ebben a parnasszusi sírkertben: többek közt Déry Tibor, Németh László, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Nagy László, Kormos István a társai.

Somogy, 2008. augusztus–szeptember.

*

Utóirat 2015 januárjában

Nem hiúságból, hanem a szöveg nehezen hozzáférhető volta miatt másolom ide Sánta Ferenc utolsó nyilvánosan megjelent írását:

„VASY GÉZA ÍRÁSAIRÓL

Mindig örömmel tölt el írásait, könyveit, köztük a rólam írtat is olvasva, hogy felfedezem azt az alapvető dolgot, melynek jelenléte teszi a művészetben, hogy valamit szépnek, tehát tökéletesnek nevezünk. Ez nem egyéb, mint hogy szemlélve, olvasva nem találunk *feleslegest*, és nem találunk *hiányt*. A művet értékelve a szerző nem feledkezik meg érdemben elemezni mind a dicsérendőt, mind az elmarasztalandót. Ez persze kötelesség. De a vizsgáló gondolat önmagát gerjesztheti túl a szükségesen, megragadva valamely részénél a bíráltnak. Ez nem csak a dicsérő vagy elmarasztaló elemzésekor

történhet meg. Előáll akkor is, ha a módszer, a tájékozottság, a hozzáértés válik önmutogatóvá. Vasy Géza ezeket a veszélyeket természetes módon elkerüli, nem kell vigyáznia gondolatai közlésekor arra, hogy ily hibába esik. Képes tehát úgy munkálkodni bírálói pályáján, hogy műveiben nem találunk hiányt vagy felesleget.”

Sánta Ferenc halála után, 2008 őszén emlékkonferenciát szerveztem az Írószövetségben, s azon előadást is tartottam az író és az Írószövetség kapcsolatáról. Beszédet mondtam angyalföldi emléktáblájának (Völegény utca, 2009. június 10.) és síremlékének felavatásán (Farkasrét, 2009. szeptember 4.). Módom volt róla szólni a kolozsvári unitárius gimnázium diákjai, s a város érdeklődő közönsége előtt is. A gimnázium tekintélyes emlékfalán akkor már az ő neve is ott szerepelt. Oponense voltam Debrecenben Lajtós Nóra Sántáról készített doktori disszertációjának, amely az elbeszélések mellett azok filmes feldolgozásait is vizsgálta. Miskolcon Fekete Sándor készít disszertációt, s eközben újabb Sánta-szövegeket talált a régi *Népszavában*.

Sánta Ferenc sajnos nem őrzött meg kéziratokat, leveleket, egyéb írásos dokumentumokat. Töredékes munkáinak szövegeit megsemmisítette. A Digitális Irodalmi Akadémia a könyvekben megjelent írásokat – néhány korai elbeszélés kivételével – feltette honlapjára. E munkának, még a kilencvenes években, én voltam a szakértője. Kértem az író, hogy a csak folyóiratokban, újságokban megjelent írásait, nyilatkozatait is közzétehessük, de ő határozottan elzárkózott ettől. Legidősebb fia csupán néhány, a szülőkhöz írt családi levelet talált, valamint egy ugyancsak családi vonatkozású elbeszélést, a *Mirjám* címűt. Ez kísérő elemzésemmel együtt megjelent a *Napút* 2013. 2. számában, továbbá két levéllel együtt 2014 könyvhetére a *Napkút Hang – kép – írás* sorozatának *Sánta Ferenc* kötetében.

Végezetül azt említem meg, hogy az Írószövetség 2014. november 11-én konferenciát rendezett „A fasiszmus és a holokauszt ábrázolása a magyar irodalomban” tárgykörében. Ezen *Az ötödik pecsét* című regényről tartottam előadást. Negyven évvel monográfiám megírása után különleges szakmai élmény volt ismét részletesen

foglalkozni a regénnyel. A *Magyar Napló* szerkesztője azonnal el-
kérte az előadást, amely a januári számban már meg is jelent. A
Lyukasóra viszont különszámot szervezett a konferenciáról, s kér-
tek, hogy villámgyorsan írjak valami újabbat. A sokadik újraolvasás
annyi új szempontot vetett fel, hogy minden amúgy sem fért bele az
előadásomba. Magam is meglepődtem, hogy minden erőltetés, fe-
lesleges ismétlődés nélkül született meg egy második dolgozat.

2015. Első közlés.

TAMÁS MENYHÉRT ÉLETMŰVÉRŐL

Aligha akad olyan művész, akinek életműve csak egyféle módon
közelíthető meg. Ha például a szépirodalom alkotóiról van szó, cél-
szerű akár a modern irodalomtörténet-írás kezdetéig is visszahátrál-
ni, a 19. század utolsó harmadáig, amikor kibontakozott a poziti-
vizmus irányzata, amely a megértésére és értelmezésére törekedve a
művek létrejöttének tényezőit helyezte a középpontba. Híressé vált
Hippolyte Taine három alapfogalma: a faj, a környezet és az idő-
pont. Ezt módosítva Wilhelm Scherer az öröklött, a tanult és az át-
élt dolgok szerepét emelte ki. Nyilvánvaló, hogy mindezek az el-
képzelések meghatározónak tartják magát a szerzőt, akiben a ténye-
zőknek ez az összjátéka formálódik. Ezzel az irányzattal szemben lé-
pett fel a szellemtörténet, amely a „külső” tényezőkkel szemben a kor-
szellemet hangsúlyozta. A kései utókor felől nézve ez a két szemlélet
végső soron kiegészíti egymást, hiszen a pozitívizmus fogalmaiba be-
leilleszthető a korszellemé is, ugyanakkor a filologizáló pozitívizmus
eredményei nélkül a korszellem sem volna megismerhető.

Miért tartom szükségesnek mindezt Tamás Menyhért munkássá-
ga kapcsán felemlíteni? Nyilván azért, mert e kétféle közelítésmód
mai változatai nélkül az életmű tárgyalása csupán csonka maradhat-
na. Az alkotó különböző műfajú, lírai, epikai, drámai műveit ugyan-

is megbonthatatlan egységbe fonja mindaz, ami Taine és Scherer fogalmaival eléggé pontosan leírható és értelmezhető.

Miről is van szó? Tamás Menyhért egy olyan családban született 1940-ben a bukovinai Hadikfalván, amely a hírhedt madéfalvi veszedelem, az 1764-es siculicidium következtében menekült el Erdélyből. Alig volt egyeztetendő, amikor 1941 nyarán közel húsz ezer ember tért vissza az anyaországba, ám sajnos a délvidéki Bácskában kaptak átmeneti otthont. A háborús események miatt 1944 nyarán menekülniük kellett a trianoni országhatárok közé, s majdnem egy évvel később telepedhettek csak le. A szekérkaravánok jó része Tolna megyei falvakba, az elüldözött svábok helyére került. Számukra idegen és gyanakvó környezetbe kellett beilleszkedniük.

De folytassuk a személyiség és az őt körülvevő társadalom legfontosabb tényeinek felidézését. Magától értetődő, hogy a bukovinai falvak lakossága gazdálkodásában, szokásaiban, kultúrájában, nyelvében jóval archaikusabb volt, mint az anyaországbeliek. Ez már önmagában is radikális életformaváltást kényszerített ki. Még csupán három éve éltek Tolnában, amikor elkezdődött a kommunista diktatúra, az ezeréves paraszti kultúra radikális átalakítása, a téesszervezés. Tamás Menyhértra viszont a kiemelkedés várt, bár göröngyös úton. Gimnáziumot végzett, majd a fővárosba kerülve gyári munkásként, később újságíróként dolgozhatott. Első generációs értelmiségivé vált, mint nemzedéktársai közül oly sokan, de kevesen jöttek olyan messziről, s olyan különleges élményvilággal, mint ő. Egyik választott mesteréhez, Illyés Gyulához lehet hasonlítani alapvető élményeinek szerepét íróvá válásának feladat-kijelölésében: „nem menekülhetsz” a felelősség elől, amellyel közösségnek tartozol. De ebben erősíthették meg világirodalmi olvasmányai is: „Az egyik ilyen Camus nagyon szép mondata, miszerint az írónak sosem azok között van a helye, akik a történelmet formálják, hanem azok között, akik a történelmet elszenvedik.” (Interjú. Bakonyi István: *Az ige őrzői*. 165.) S vajon a pozitivizmus vagy a szellemtörténet egykori híve idézné-e boldogabban a következő valloást: „...a karon ülő gyermek, ha erőteljes élmények érik – ha a külvilág olyan ingerei kúsznak az ölébe, mint a sírás, a háborús em-

lékek, vagy akár a mozdonyok sikoltása –, ezeket ösztöneiben, nagyon belül elraktározza. S azt kell hinned, hogy az írói emlékezés bizonyos fokon az elődök idegvégződését élteti tovább.” (Beszélgetés. Faragó Laura: *Szülföldem – zengő anyanyelvem*. 84.)

Az életút kanyarai miatt elég későn vált költővé Tamás Menyhért, első jelentős versei harmincéves kora táján keletkeztek, kötetek csak 1974-ben jelent meg. Fogadtatása vegyes volt, s talán éppen azért, mert annyira foglya volt élete alapélményének, s ezt többen, nyilvánvalóan a beleélés képességének hiánya miatt, hibának tekintették. Pedig éppen ez volt a *Szövetségben a fákkal* legnagyobb, s ma már tudhatjuk, hogy életművet meghatározó érdeme. Miként annak idején Illyés Gyula a puszták sok százezres cselédségének embertelen sorsát tárta a közvélemény elé, Tamás Menyhért egy lélekszámban ugyan sokkal kisebb népcsoportot mutatott be, amely pokoljárásával egyetemes érvényűen példázatosná válhatott.

Mindennek első jelentős alkotása a *Beszegzett ég alatt*. Ciklikus építkezésű mű ez, amely okkal tartotta szükségesnek, hogy prózai előszóban magyarázza meg a történeti hátteret, az 1944 őszi, négyévesen átélt földönfutást, amelyet kései krónikásként örökölt meg. Tamás Menyhért epikus hajlamú lírikusnak nevezte önmagát, s ezt később igazolni látszott kisregényeinek sora. Maga ez a mű azonban csak úgy fejthette ki hatását, hogy megőrizte a krónikás, azaz epikus elemeket. Az első rész, a *Temetetlen temetők* nem egy kisebb népcsoport, hanem szinte az egész nép 1944 őszi világháborús menekülésének-bolyongásának dermesztő képét adja, amelyben a katonák, a munkaszolgálatosok, a civilek egyaránt halál-közeli áldozatok. Ezt folytatja a második rész, de itt már felvillan a „madéfalvi éj” emléke, a bácskai „zombori mező”. Később a bezdányi komp jelzi, hogy „Ideviláglik már az új ó-haza!” Az útnak, amelynek egyelőre ismeretlen a célja, s amely halottak között vezet, újszülöttje is van, csöppnyi reményt sugározva.

A költemény két nyelvi réteget illeszt együvé. A hatvanas évek lírájának egyik típusa a népköltészen is nevelődött s valamilyen szinten látomásos-szimbolikus nyelvformálás. Tamás Menyhért ennek tárgyiasabban epikus, történetet is elmondó változatát alakította ki. Ebbe építette be az archaikusan népköltészeti és a népköltészet-

ből sarjadzó szövegeket. Mi mással tudnák hitelesebben kifejezni a vándorlók érzéseiket, mint a népköltéssel? A leánygyermek születésekor egy asszony énekel áldást, az óhazai fák feltűnésekor az emlékező költő édesanyja kéri-könyörgi a jobb sorsot. Végezetül a lovat vezető édesapa monológja olvasztja együvé a két nyelvi és egyúttal versformáló réteget, ő ugyanis a székelyek kétszáz évvel korábbi nyelvén szólal meg, de nem lírai, hanem elbeszélő jelleggel. Végső szavai a később alkotóvá lett fiú életművének egyik alap gondolatát mutatják fel a magyarság sorsáról:

*Mennyit öldösöttünk, öldöstek münköt! Csoda,
hogy még vagyunk! Szóróttunk ezerfelé, de
megmarattunk, s maradunk ezután es... Valami
mindig esszegyűjt münköt. Minden levágott fej
a megmarattat teszi konokabbá, minden szorultság
lecke a megmaradásra, léleknek próba: helyettállni
felnégyeltetésig – magunkétt, a népétt...
Gyere, Cigán, vigyázzuk magunkat tovább!*

E két nyelv eltérése rokon, de nem egészen azonos az irodalmi nyelv és a tájnyelv különbözőségének és egymáshoz illeszthetőségének kérdésével. Itt egy mai irodalmi nyelv erősen lírai változata és egy kétszáz évvel ezelőtt elszigetelődve fennmaradt tájnyelv találkozik egymással. Ezt előbb a mindennapi életben élte át Tamás Menyhért, majd műveibe mentette át. Vallomása szerint: „...ha hazamentem, akkor én is rögtön átváltottam. Szót cseréltem! Akkor éreztem magam otthon, akkor értem igazán haza, amikor szót cserélhettem... Így tudtam beszélgetni velük! Mert ezek a szavak, ha jól megnézzük, nyelvújítás előttiék. És a nyelv, melyen beszélnek. Láttató nyelv. Képi nyelv. Amely igen alkalmas a költészetre. Szavaikban meg is idézik, amit megneveznek! A képi megjelenítésnek olyan ereje tapasztalható ebben a nyelvben, amellyel nekem csak élni kellett (és nem visszaélni), s máris úgy tűnt, mint hogyha külön nyelvet alkottam volna! Igaz, megpróbáltam úgy korszerűsíteni, hogy minden sűrűsödési pontnál a költészet irányába mozduljon a

szó. Tehát amikor elkezd az ember ezt a nyelvet tovább sűríteni, akkor a próza – magától költészetté válik!” (Faragó Laura, 86–87.)

Ez a nyelv tehát a szülőkhöz, a nagycsaládhoz, az áttelepültek közösségéhez kapcsol elszakíthatatlanul. Az irodalmi hagyományból magától értetődően a népköltészethez, amelynek Erdély az egyik legtermékenyebb szülőföldje. Tamás Menyhért vallomása szerint „a költészet leggazdagabb útja – a népköltészet”. (Faragó Laura, 86.) Mindezt tudva természetes, hogy nemcsak az írói szerep felfogásában, hanem az irodalmi nyelvben is meghatározó mesterek a számára idősebb pályatársaként Tamási Áron és Sütő András.

A szülők, sejthettük már a vándorút megidézett verséből is, nem csupán nyelvhasználatukkal, hanem életszemléletükkel, magatartásukkal is döntő hatást gyakoroltak a gyerekre, majd a felnőttekre. Az édesanya alakját feledhetetlenül ragadta meg már a *Versek édesanyám, Kiss Emerencia kapcsos könyvéből*. Ez a hétrészes ciklus egészében az anya által használt nyelven íródott, s a hosszú jegyeségtől az özvegyé válásig vázolja fel a sorspróbáló életutat. Tévedés lenne ezt a művet Weöres Sándor ugyancsak 1972-ben megjelent *Psychéjének* hatásával magyarázni, hiszen Tamás Menyhért nem elképzelt stílusimitációt alkotott, hanem az édesanyját szólaltatta meg. Az édesapa mindenkit aszerint ítél meg, ahogyan a munkáját végezte. Kevés beszédű emberként „nagyokat tudott hallgatni. Tisztelte a csendet! Mintha ismerte volna Tamási Áron mondását, ha tiszteled a csendet, megtanít szépen gondolkodni. Apám visszhangosan tudott hallgatni, a hegyek szinte visszaverték a hallgatását, és éreztük mögötte töprengéseit.” (Faragó Laura, 86.) A *Beszegzett ég alatt* verseiben is az apa belső monológját olvashatjuk, csak az utolsó sorban szól oda buzdítóan a lovához.

Még egy, a gyermekkorig visszavezethető, a világpépet meghatározó sajátosságot kell kiemelni: a természetszemléletet, amelynek nem is csak Hadikfalváig, vagy a régebbi Székelyföldre, hanem a honfoglalásnál is sokkal régebbre visszavezethető előzményei vannak. Az ember a természet részeként jött létre, s tízezer évekig nem is távolodott el attól. A földet művelő, állatokat tenyésztő ősök élettapasztalata és világszemlélete természetközeli maradt a 20. szá-

zadban is. Ezt a szemléletet őrizte és erősítette a népi kultúra, amely racionális, ugyanakkor a mítoszi jellegtől sem idegenkedik. Úgy gondolom, nem a már az ókorban is nélkülözhetetlen város idegenített el a természettől, hanem az a parttalan ipari civilizáció, amely milliós nagyságrendűvé változtatta ezt a lakóhelytípust, benépesítőt pedig elmagányosította. Válogatott köteteibe Tamás Menyhért nem vette fel az 1980-as kötetében megjelent *Mielőtt még* című versét, pedig legközvetlenebbül itt szólítaná fel az emberiséget, hogy „térjen vissza / a lassúabb / napokhoz / térjen vissza / a fák / fennhatósága / alá, engedje / újdonságot / engedje / a szívén / átfolyt / a folyókat // Nem / ez a / visszhang-üvöltés / nem az én üvöltésem / nem azt az Európát / nem ezt az Európát / akartam utolérni”.

Az archaikus korban gyökerező természetszemléletet már az első kötet címe is kifejezte: *Szövetségben a fákkal*. A fa-motívum ennek az életműnek meghatározó része. Motívumbokorról még inkább beszélhetünk, hiszen maga a fa is több jelentésréteget foglal magába. Hozzá tartozó fogalmak a gyökér, az ág, a levél, a termés, a föld, az ég, a madarak, az árnyék, a helyhezkötttség, a természet körforgása, a ciklikus időszemlélet, másrészt pedig a végtelenség, a születés, végső soron az élet és a halál. A fa a legősibb mítoszok óta nélkülözhetetlen szimbólum, voltaképpen az emberi létezés magyarázata. Tamás Menyhért korántsem kíván az ősi mítoszokhoz menekülni, azokban elmerülni, ám az emberiségtörténet részének tartja azokat, olyan hajszálgyökereknek, amelyek a mi idegsejtjeinkkel is érintkeznek. Ez a felfogás legteljesebben és legszebben *A csodabárány* című kisregényében (2000.) jelenik meg. A Szent István korában játszódó történet a csodaszarvas ősi s pogánynak mondott mítoszt játszatja át a kereszténység bárány-jelképébe. „Valamiképpen ezt a kettősséget próbáltam megírni – vallja az író –; hogy elfogadom a csodabárányt, de a csodaszarvas dobogásával, a csodaszarvas futásával! És ez a jelen, s ez a múlt a mai napig él bennünk! Ezért a regényt úgy írtam, hogy akár ma is játszódhatna!” (Faragó Laura, 88.) A természetben létező világkép másik pólusa a szinte mikrorealista tárgyiasság. A Ráfael Csaba fényképfelvételeihez készített „Pilis-hegyi szószín-képek” kötete *Rousseau kezét fogom* címmel jelent

meg (2006.), finoman utalva a természetközelség apostolára. A képeket szemlélve „egy magányos sétáló” gyönyörködik, korántsem éjszaka, hanem mindig napfényben, s egyetlen vízesés-képet kivéve mindig a fák között. A költő legharmonikusabb ciklusa ez a 12 szonett. Természetközelség, játékoság, derű csak a gyermekversekben válhatott ellenpont nélküli módon meghatározóvá.

Tamás Menyhért életművében az élményrétegek egyre tágulóbb köröket fogtak át. A saját sors bölcsője a család és a Hadikfalváról távozó kisközösség volt. A honkereső, sokáig hontalan vándorlás, az üldözöttség, a háború rettenete újabb siculicidium képzetét keltette. A kisebbség mindig más, mint a többség, másféle, tehát idegen. Európai és történelmi összefüggésekben gondolkozva nemcsak a csángók, nemcsak a kisebbségi sorsba került székelyek és Trianon másfelé őshonos kárvallottjai, hanem az egész magyarság kisebbség, „idegen” sok más náció szemében ázsiai eredetét, kultúráját s nyelvét tekintve is. A hajdani osztrák tábornok öldöklő hadjárata elől menekültek történelme, mint cseppben a tenger, az egész magyarságét megmutatja. A világrészek összességében, az emberiségben gondolkodva pedig egyértelművé válik, hogy az emberi jogokról, pontosabban az azoktól való megfosztottságról van szó. Hiába tudjuk, hogy ez a gond egyidős lehet az emberiség írott történelmével, megoldás ma sincs reá. A reformáció óta tudjuk, hogy a Biblia mint eredetmítosz, törvény- és történelemkönyv a magyarság, újabban pedig a bukovinai székelyek sorsát is példázza. Ezért is mondhatták azt az írónak e népcsoportból társai, hogy műveivel a második Bibliát adta a kezükbe.

Néhány évtizede szinte divattá vált megkülönböztetni a közösséget, illetve a személyiséget a középpontba állító irodalmat, az utóbbinak tulajdonítva a korszerűséget. Pedig ez nem lehet értékmérő szempont, már csupán azért sem, mert az ember mindig társadalomban él. Amikor Tamás Menyhért a maga kisebb közösségének a sorsával foglalkozik, természetesen személyiségeket ragad meg a líra és az epika eszközeivel. Például a vándorlás és a létbizonytalanság félelmének a regénye az *Esőrácsok*, amelyben az egyéni félelmek erősítik a közösségét, s a közösség riadtsága is formálja az

egyéneket. Ragyogó lélektani megoldás az is, amiként az átmeneti éji szálláson különbözik egymástól a női és a férfibarakk hangulata. Számos példát találhatunk arra más művekben is, hogy az útra bocsátó közösségtől eltávolodó, a bármiféle okból magányossá váló embernek mennyiféle gyakorlati és létfilozófiai gondja lehet.

Tamás Menyhért költészete poétikai szempontból is sokszínű. Kedveli a ciklusosan építkező többrészes műveket, ugyanakkor a rendkívül tömör formákat, a versszilánkokat, a „zúzalékokat” is. Alighanem az *Ihlet* a legszellemesebb: „Sorsodzik a hátam.” Ez pedig a leginkább elgondolkoztató: „Csakis itt lent: / A föld érintésével / érintheted meg az Istent!” (*Érintések I.*) Ez pedig a legderűsebb: „Fogant fa, ujjong / a friss gyökér, dallama: /diófaének.” (*Hármas – Fogant fa.*) Igen sokféle változatban él az átlagos vers-terjedelemmel is. Az *Anyám guzsalya*, a *Tegnap szépen, holnap szebben* a népköltészeti ihletettséget példázta. A címükben is „üzenetet” hordozó versek rövid sorai szinte modern ráolvasásnak hatnak. Máskor a nagy lélegzetvételi, de mégis tömör szabadversforma a meghatározó (*Fák árnyékára, Mondd, Minthogy*). Nem ritkák a töredékekből épülő miniciklusok sem, s ezek gyakran köszöntők (*Hatosok, Hét tusrajz, Görömbei András stációi, L. E. mester*). A kilencvenes években válik általánosabbá az a versbeszéd, amely a szaggatottság és a folyamatosság, az elmondás és a sejtetés teljesen egyéni változatait teremti meg:

*Ahogy halaszthatatlan leve-
leinket írjuk, sebesült lé-
legzettel, a riadóztató tu-
datlak iramával, hasonmód
készülök nap nap e versre,
hasonmód sebes sorokkal, tud-
va, hogy címzetlen írom –
címzés híján is címzetten [...]*

A beérkezést jelentő két korai versciklust továbbiak is követték. A *Zágoni levelek* öt Mikes-levél-imitáció, ám hexameterekben. A

Tövises talppal oratorikus mű a hetvenes évekből. A Hang, az Anya, az Apa és a Fiú a vándorlástól a közelmúltig, a téesszervezésig, amikor is „választani egyetlen út maradt”. A szegény ember „mit kezdjen sorsa / jobbultával, ami nem több s nem kevesebb annál, // mint amennyi eddig es járt vóna” – mondja az Apa, továbbá azt is, hogy „Megérkeztem, nem tudom hova.” S ez nem a helyismeret hiányát jelenti, hanem a helyzet létfilozófiai megközelítése.

Ez a sajátosság mind erőteljesebbé válik, s ez a *névMÁSOK* és a *HELYtelen* ciklusokban meghatározó. Az *Én* így vall magáról: „ÉN / aki még nem veszttem oda / nem bolondultam bele / nyolcad bátorodással / tizenhatod hősiességgel / fejtől lábig pecsételten / elvegyült cinkossággal / élem e sivatagos Időt / kímélt keggyl / gyáva-ság érdemkereszttel / a mellemen / feladom magam / MAGAM előtt”. A vallomás nem önfeladás, éppen ellenkező a jelentése. A *HELYtelen* sem a helynélküliség, hanem végül a valahol-otthon-lét felismerésének a költeménye.

Még ennél a két ciklusnál is összefoglalóbb jellegű a teljes könyvet meghatározó *Alkonyút* (2010.). Hetvenedik születésnapjára lepte meg magát is a költő ezzel a hetvenszer kilenc soros versből álló ciklussal. Életszámvetés ez a mű, de korántsem a végső. Nem lezárni kíván valamit a költő, hanem lemérni a megtett utat, s folytatni azt. Az alkonyút elsősorban őszi tájakon vezet tovább, s a tél tudása mellett ott munkál a remény is. Az életút, annak a könyvben érintett mozzanatai aligha nevezhetők derűvel átítatottnak, a mű egészéből mégis életbizalom árad. Például így: „Intelmek legszebbike: »ne / szégyelj szeretni«, ne szé- / gyellj, adom tovább az al- / konyi derengésnek” (14). A ciklus lírai alanya, beszélője elsősorban nem eseményeket idéz fel, nem azokkal kíván szembesülni, hanem az életsorssal. Önmagát szeretné még pontosabban ismerni. Célja az, „hogy magam magamra lássak”. Elgondolkoztató keretet ad ennek az első és az utolsó vers szellemes egymásra utalása: „Mint aki alkonyhoz alkonyi / szolgálatra szegődött, fölfelé- / léptem is lefelé időzik, bevárva / a Nap színlelt halálát”. A ciklus végén a haláltudat így oldódik fel: „még- / egyszer megvetem a lá- / bam, s ahogy kezdetem- / ben: lefelé is felfelé lépek!” A célkitűzés tehát megvaló-

sult: a számvetést végzőnek sikerült önmagára látnia, s amit látott, az folytatásra érdemesnek bizonyult. Az elképzelt halál pedig játékoságában is komoly paradoxonnal így oldható fel: hozzá „*éppoly közel vagy, mint / születéskor voltál!*” (19.)

A felnévelő közösség által hagyományozott életanyag esztétikai értelemben ugyan teljes értékűen megjelenhetett a költői művekben, teljes körű megörökítésükhöz azonban prózára volt szükség. Az évekig tartó alkotói tépelődés után már elsőként remekmű született, a *Vigyzó madár* (1981.). A kisregény az alkotói vallomás szerint: „prózai költemény-próza (legalábbis én annak szántam), ez az élő beszédig, az élő beszéd mélységéig-magaslatáig merülő lírai regény – *lefelé szoruló füstjében* apám (háttérben a család, a bukovinai székelység) kálváriás életének krónikája.” (A kötet fülszövegéből.)

A cselekmény mindössze néhány nap. A fővárosban élő fiút távirat hívja: apja nagyon beteg. A megérkezés, a halál, a temetés, közben az apára való emlékezés, a család, a falubeli ismerősök kérdeztetése, majd a visszaút adja a jelenidőt. Közben folytonosan felidéződnek a fiú emlékei, apja vallomásai. Egymásba kapcsolódnak a személyesen megélt emlékek és a mások által felidézettek, amelyek nagyjából az apa fiatal korába vezetnek vissza. Az apáról a fiú, a család, a falubeliek egyaránt szépet és jót mondanak, s a regény érzékelteti, hogy ez nem a közeli haláleset miatt van így. A családban és a falusi közösségben is meghatározó volt példa-ember szerepe. A legszebben felesége elevenítette fel a személyiséget:

„Dolgvégeztével, erős felmelegedés után sokáig meleg maratt a gang, ide ült ki. Hátát nekivette az oszlopnak, és mintha külön dóga lett volna az égi s földi világgal, megosztotta magát a csillagokkal, földdé, fává, madárrá változott, mikor melyen vót a lelkülettje. Ült, mintha reja maratt volna a mező vigyázása, a termés, a gyökerek, az eső, a tiszta ég vigyázása...”

A kisregényben elkülönülnek egymástól a cselekményt elbeszélő és az emlékező részek. Nyelvileg is egyértelmű a kettősség: az elbeszélő és a hazatérő fiú mai nyelvhasználata, valamint a szülőké, a

nyelvjárást még használóké békésen megfér egymás mellett. A regény címe pedig az apa kedves dalára utal, a darumadárra, amelyet vigyázó madárnak is neveznek, „mert a legkülsőbb veszélyt es megérzi”, és mindig csapatostul repül. A falusi közösség szerint a Menyhért gyerek hasonlít legjobban az apjára. S az írói életművet forgatva szembeötlik, hogy ez valóban így lehet, hiszen az a magatartás, életvitel, életszemlélet, amely az apát jellemzi, megjelenik azokban a művekben is, amelyekből hiányzik az ő alakja. A regény végén újra idézve olvasható a szülői tanács: „Vigyél magadval a szüvedben néhány erős fát, meglátod, hasznát veszed még.” Ismét a fák: az elbeszélő már gyermekként a kiserdőbe járt ki szomorkodni vagy örülni, tehát gondolkodni. S a halotti torból is oda látogat el.

Tamás Menyhért zsenge ifjúként egy novellát mutatott meg Tamási Áronnak, aki bírálathelyett sétálni hívta őt. „Fölmentünk a hegyoldalba, megálltunk egy fa alatt, ránézett, és azt mondta: mindenről lehet – akár még regény is! – írni, nemcsak novellát... még egy fáról is! Hogy itt áll... Csak azt kell megírni, hogy éppen ki ült a fa alatt! Arról is lehet regényt írni, hogy egy levél lehullott...” (Faragó Laura, 87.) A fa-motívum megerősítésében és az epikus szemlélet alakításában is gyümölcsözővé vált ez a tanács, s talán még abban is, hogy Tamás Menyhért a lírai kisregényben a maga számára azt a műfajt találta meg, amellyel a kort és a maga tapasztalatait a legteljesebben kifejezheti. A költészet mindig sűrít, s ha a kisregény megőrzi a magyar nyelvre és irodalmára amúgy is jellemző képi gazdagságot, akkor több jelentéssíkot felvillantva, gondolatilag összetettebben, gazdagabban képes megragadni tárgyát. Az egymás után sorjázó, ciklussá váló kisregényekben változatos formai megoldásokat alkalmazott az író.

A már említett *Esőrácsok* (1984.) egyetlen éjszakájára 1941-ben, Kosna határállomásán, zuhogó esőben kerül sor. A hét fejezet mindegyike egyetlen, három ponttal záruló mondatból áll. Az aszszonyok, majd a férfiak barakkja, egy vasúti kocs a tanítónéval, pap férjével, s még egy tanítóval, a forgalmi iroda a vasutasokkal, az orvossal és az esperessel, ismét a női barakk a félárva kamaszlány Balbinával, újra a férfiaké, végül az indulni készülő vonat a

helyszínek. Mindegyik fejezet belső monológoknak mutatkozik, de szinte egybefolynak a szereplők. A monológok a menekülő, a viharban, az özönvízszerű esőben riadtan összebújó nyáj képzetét keltik, a cím rácsai pedig a börtön képzetét is előhívják, nem rendőrségi képzetként, hanem az emberi sors bezártságára utalva. A műben a Tamás család alakmásaként szerepel Sebestyén Lajos, a felesége, Emer néni és alig egyeztetendő Márton gyermeke. Ez a család a következő kisregényekben még fontosabb szereplő lesz, de másokkal is találkozhatunk majd.

A *Mérleges idő* (1985.) története 1945 nyarán kezdődik, amikor az áttelepültek egy csoportja Tolnában végre le tud telepedni. Kisdobrány község nyilvánvalóan a létező Kisdorog alig elferdített neve. Az előző műtől eltérően ez a rendkívül cselekményes, jelentős részben párbeszédre épülő, de elkülönített monológokat ugyancsak alkalmazó kisregény azt az első két esztendőt fogja át, amelyben a frissen kitelepített svábok helyén, az ott maradók nyílt ellenszenvétől kísérve, az elüldözöttek visszatérésétől is aggódva kellene otthonra találni.

Az *Előcsend* (1986.) cselekménye a Rákosi-diktatúra legsötétebb időszakában, alighanem 1952-ben játszódik Kisdobrányban, a középontban a Sebestyén családdal. Ez is erősen cselekményes, párbeszédes mű, de az előzőnél több benne a belső monológ, ami egyúttal azt is kifejezi, hogy azokban az években hallgatni kellett, mert néhány szóért is elvihették az embert mint lázadót. A kisregény a ketrecbe zárt világot sanyarú valóságában mutatja be, a történet látszólag befejezetlen, mert semmi nem mutat a változás lehetőségére. Mint Illyés Gyula versében: „hol zsarnokság van, / ott zsarnokság van”.

Végül a *Balbina* (1987.) tartozik tematikájában is szorosan a hadikfalvi kisközösség történelméhez. Maga Balbina – az édesanya alakja mellett – az író legvarázslatosabb női szereplője, aki itt kerül a központba. Már az *Esőrácsok*ban érdemes volt rá, személyiségére figyelni. A kisregény 1955 őszétől 1957 tavaszáig járja be életútját. Kétlelkű ember ő, aki lelke felét otthagya Bukovinában, gyermekkorával együtt. Férje bányász a közeli Komlón, de ő nem akar a fa-

luból elköltözni. Tanácstag, sokat olvas, részt vesz a színjátszó csoport munkájában. Tüdőbeteg lesz. Közben a férje szeretőt tart, válni akar, majd 1956 végén Nyugatra távozik. A harminc év körüli asszony meggyógyul, szeretője is akad, sőt végre állapotos lesz, ám a fiatal agronómus nem vállalja a felelősséget. Balbina elküldi a férfit, s majd meg fogja szülni a gyereket. Egy későbbi regényből (*Forradások*) tudjuk meg, hogy Balbina, aki „Dobrány esze és asszony szépsége” volt, gyerekével elköltözött, majd mégis városi lett, a felnőtt fiánál lakott. Tamás Menyhért epikájában az apa és az anya alakja mellett Balbináé jelenik meg konok következetességgel. Egyik életsors sem sikertörténet, mégis mindegyik értelmes és elismerést érdemlő. A *Balbina* szövegépítkezése az eddigiektől eltérő úton jár. Az asszony maga beszéli el életének ezt a szakaszát, s közben párbeszédeket idéz fel életének különböző helyzeteiből s a cselekmény jelenidejéből. Az a különleges, hogy régebbi eseményeket is gyakran pergő párbeszédként ír le a visszaemlékező.

Az öt kisregény egybegyűjtve is megjelent (*Cserefának füstje*, 1991.). E ciklushoz lazábban kapcsolódik még két mű. A *Holiág* (1983.) élményháttére erősen önéletrajzi jellegű. A kisdobrányi származású Márton Miklós sokszoros válságba kerül: házassága felbomlik, munkából lett egy üzemi lap újságírója, de nem találja a helyét. Iszik, szeretője van, elhatározzák a válást. Végül egy Bukovinából még 1910-ben elvándorló tanyasi öreg igazítja útba: „Ahol víz van s a vízben élet, ahol fák vannak s a fáknak élet, ahol madarak vannak s a madarakban ének, nincs egyedül az ember.” A másik mű a *Forradások* (1989), amely annak a már a fővárosban élő, régebben kisdobrányi téveszelnőknek az időskori számvetési-kísérlete, aki rossz emlékeket hagyott maga után a falujában.

Még három regénye jelent meg a szerzőnek, s szegről-végről ezek is kapcsolódnak a fő tematikához. A *Szent Anna-tó regéje* (1989.) egy 16. századi erdélyi balladamese realisztikus feldolgozása, s akár ifjúsági történelmi regénynek is nevezhető. A *Magyar regény* (1997.) nyomasztó vonatútján a magyarság sorsáról beszélgetnek a trianoni határokon kívülre szakadt útítársak. A helyzetük szinte karkai, a feldolgozás módja az abszurdhoz közelít, nem a történé-

sek, hanem a léthelyzet a meghatározó. Egyelőre *A csodabárány* (2000.) zárja le a regények sorát, megoldást keresve, és a mondai-mesei környezetben találva is a magyarság számára a keleti és a nyugati kultúra összehétközését.

Méltatlanul kevés figyelem irányult idáig Tamás Menyhért drámai műveire, amelyek nagyrészt történelmi tematikájúak. A *Tanúságtevők* (2013. Régebbi címe: *Bűnfenyítők és befogottak*, 2002.) tárgya a siculicidium utáni, az engedetlenséget követő megtorlás büntetőpere, s abban egyrészt a vádlottak helytállása, másrészt a ki-rendelt, német nevű magyar nyelvi jegyzőnek a lelkiismereti drámája. A *Mikes* és a *Tamási* monodráma (2005). Az előbbi a *Zágoni levelekből* már ismert idős, magára maradt íródéák számvetése, a másik Tamási Ároné, aki szerepet vállalt 1956 forradalmában, s ezért több alkalommal kihallgatták. A „hangdrámák” közül három jelent meg könyvben (*A köögörgető*, 2002.). Ezek témája már eltávolodik a székelységtől, de a gondolati anyag ugyanazt az írói világszemléletet jeleníti meg. Mindegyik belső monológ egy kiélezett helyzetben, s ebbe illeszkednek a tudatban felvillanó emlékképek. *Az üzetett király* hőse a tatárok elől bujdosó IV. Béla. A *Fuss, akár a szarvas, fuss!* Petőfi Sándor menekülése a segesvári csatatéren, utolsó perceinek tragédiája. *A köögörgető* hőse Sziszüphosz, akinek kezei közül a csúcs elérése előtt ismét lezuhan a szikla, de benne, Camus-t is igazoló módon nem a céltalanság-érzet, hanem a helytállás parancsa erősödik meg: „Vissza, visszakényszeríthetsz, de ha kell, ezerszer elismétlem, visszalépéseimből nem hiányzik, nem hiányozhat a bizakodás. Minden kudarcral több vagyok... Emelkedő-zuhanó sors: hegyre viendő élet.” Miként a bukovinai menekülteké, a székelyeké, a magyaroké, az emberiségé.

2014. Készült az MMA részére. *Hitel*, 2015. 3. sz.

A SZENVEDÉLYES ÖNÉLETRAJZOLÓ – TEMESI FERENC

Ha egy író művei között *Babonáskönyv* is szerepel, nem árt az óvatosság, ám én most nem a jövőről, csupán a megtörtént múltról kívánok szólni, ezért kijelenthetem, hogy az 1940-es évek szülöttei aligha tekinthetik főnyereménynek a maguk évszámát. Temesi Ferenc ugyan az évtized végén, 1949. november 30-án látta meg a napvilágot – vagy talán inkább a lámpafényt – de a szörnyűséges évtized egyik legsötétebb esztendeje volt az is. A tényeket és a történeti hűséget fontosnak tartó írói szemléletet komolyan véve csupán néhány adat az 1948-ból átívelő fordulat évének történéseiből. Január: Rákosi kijelenti, hogy a népi demokrácia betölti a proletárdiktatúra funkcióját. MAORT-per. Február: Mindszenty-per. Május: az országgyűlési választásokon több mint 96% szavaz a népfront jelöltjeire. Június: a könyvnapra kiadják Farkas Mihály, Lenin, Molnár Erik, Rákosi Mátyás, Révai József, Rudas László, Sztálin könyveit. Rajk Lászlóék letartóztatása. A *Válasz* legutolsó száma jelenik meg. Augusztus: új alkotmány. Szeptember: Rajk-per. Az első szovjet atombomba. Ötéves tervkölcson. Október: Romániában per a Magyar Népi Szövetség vezetői ellen. December: törvény az első ötéves tervről. Sztálin 70. születésnapja. – A magzat, majd a csecsemő persze minderről még semmit sem tudhat, de annál többet élhet meg, majd adhatnak át neki is pedagógus szülei. Ez az év, majd az ötvenes, a hatvanas, a hetvenes évek mindenkit formálnak és átfórnak, rosszabb esetben deformálnak.

Az időben nagyot ugorva: Temesi Ferenc 19 éves, amikor hosszabb várákoztatás után megjelenik első írása. Első önálló kötetét kilenc év múlva, tehát 28 éves korában vehette kézbe (*Látom, nekem kell lemennem*, 1977.). Egyetemi és írói diákevek teltek el közben, s ez megóvta attól, hogy esetleg elsietett, feledhető legyen a pályakezdés. A korabeli kritika mérsékelt, ám jó szándékú elismeréssel fogadta a könyvet, s besorolta a szerzőt a megelőző évtizedben indult prózaírók közé. Nem egészen indokoltan. Elvileg ugyan lehetett volna Temesi ennek a nemzedéknek a benjáminja, ám ő

sokkal inkább egy újabb csapatnak a képviselője volt már ekkor is – de ez csak egy évtizeddel később vált nyilvánvalóvá. Az lehetett a megtévesztő, hogy sok rokon vonást lehetett fölfedezni az előtte járó pályakezdők írásainak világával. Szinte mindenkinél meghatározó volt a személyes élményvilág elsődlegessége, ebből is következően az önéletrajzi jelleg, s azoknak a fiataloknak a felmutatása, akik nem képesek otthon érezni magukat az adott társadalmi körülmények között. Azt tanították nekik, hogy legyenek közéleti emberek, építsék az új, szocialista társadalmat, ám ők állandóan korlátokba ütköznek, s ezért egyre céltalanabban lézengenek. Ez az életérzés az 1956 utáni évtizedben formálódott, s a forradalomnak és következményeinek tapasztalatában gyökerezett. Temesi Ferenc és társai viszont a hatvanas évek második felében kezdtek felnőttek válni, számukra alapélmény volt a beat, aztán 1968, s annak a következményei. Ők ugyan már automatikusan váltak KISZ-taggá 14 évesen, de aztán, ha nem voltak karrierista típusok, igyekeztek kimaradni az intenzív mozgalmi tevékenységből, mint Temesi is a szegedi egyetemen. Másképpen térovák, másképpen „csellengenek” ezek a fiatalok. Az író alakmása a korai elbeszélésekben, talán az életcél is kijelölve, talán ironikusan a Győző nevet kapta. Mi érdekli őt? A nyelvtanulás, a beat (amatőr zenekarokban énekel is), az amatőr színjátszás, a készülődés az írói pályára. Az első könyv legértetebb műve a *Történet, amely sehogy sem tetszett K.-nak*. Ebben a diákok a híres író egykori dadaista drámáját adják elő nagy sikerrel, többfelé az országban. Nincs megnevezve a mű, de valóban komoly esemény volt Déry Tibor *Óriáscsecsemőjének* a színrevitele. Az elbeszélésből idézek: „Valahogy sehogy sem akar felnőni ez a nemzedék, úgy veszem észre, mondta a mester, miközben a zenekar öltözője felé igyekeztünk. Úgyse tudna változtatni semmin, mondtam. Pedig sajnos fel kell nőni egyszer, mondta a mester. Nézz csak rám.” Ezt a helyzetet áttételesen kifejezi már a könyv címe: „sehogy sem tetszett”. S itt is: „sehogy sem”, „úgyse... semmin”. A cím egy népmesére utal, amelyben a Hajnal nevű leányt a bátyjai leeresztik az alvilágba. Mi a teendő? Válasz lehet egyrészt a csak-azértis keresés: a beat, a színjátszás, az írás, a tanulás világa, s per-

sze a szerelemé. Másrészt viszont ott van a könnyen túlzássá váló kocsmázás és a szexuális kalandok hajszolása. Pokolra kell menni? Ott kell maradni? A cél megközelítésének kérdésessége, a zsákutcába tévedés, a létezés kétarcúsága teljességében az író regénytrilógiájában bontakozik ki.

Újabb kilenc év telik el, mire megjelenik két részre osztva a *Por* (1986., 1987.) Ezt a kilenc évet s a közben formálódó, kiküzdött felfogást az író-szerepről a későbbi curriculum vitae jóval később érvényesen fogalmazta meg: „Magyarországon – mit ad Isten – a politizáló írók a menők. Pedig a politika nem gyümölcsöző útja a prózának. Írni alapvetően azt jelenti: elfogulatlannak lenni. Író az, aki jól tud szenvedni. [...] Egy igazi író mindig és mindenkit akar, de valójában semmire és senkire nincs szüksége. Rengeteg besorolás van az írókat illetően, de csak egy számít: metszőfogak és őrlőfogak.

Ezt a kitérőt azért tettem, hogy jelezzem azt a kilencévnyi önpusztítást és/vagy előkészületet, amellyel az első regényemhez formáltam magam. Három évig és két és fél hónapig írtam egyfolytában. Azt akartam, hogy olyan regény legyen, amelyet olvasni fognak, amíg magyar van. A regény volt a foglalat, halott szerelmem az ékkő.” (*Önlélekrajz*, 1994.).

A *Por* valóban a beérkezés könyve lett. Megjelenése után több mint harminc kritika, elemzés foglalkozott vele, s még akik számos bíráló megjegyzést tettek, azok is elismerték a mű különleges értékeit. Idővel egy trilógia első darabjává lett (*Híd*, 1993, *Pest*, 1996), és több kiadása jelent meg, javított és átdolgozott formában a harmadik (2002.)

A regény fogadtatásában az egyik első kérdés az volt, hogy posztmodern alkotás-e? Részben azért, mert a nyolcvanas évek új íróinak ez volt az egyik hívószava, részben azért, mert maga Temesi, a könyv *kritika* című fejezetében kijelentette, hogy „a magyar irodalomban ez a regény az első *tudatosan* posztmodern mű”. Az ő értelmezése azonban meglehetősen messze áll a korszak „tudós” felfogásától. Szerinte García Márquez a posztmodern atyja és legnagyobb mestere. Ez az irányzat válasz a 20. századi moderniz-

musra, amely elitkultúrát teremtett, elfordult az olvasótól (Proust, Joyce, Kafka, Szentkuthy). A latin-amerikai írók viszont „felismerték azt az egyszerű igazságot, hogy csak provinciák vannak, és minden provincia”. Műveikben mindig van valami népi és mitikus. A magyar regényt jellemeznie kell a történetiségnek, a humornak, iróniának, öniróniának, az olvasóhoz kell fordulnia, „megkísértve a lehetetlent, az elit- és tömegkultúra közti szakadékot, ha egy keskeny függőhíddal is, de megpróbálja áthidalni”. Ugyanis „Az emberek *mesét akarnak* látni, hallani, olvasni. [...] Ez a Szótár egyenrangú társként tételezi Szótárforgatót, ezért bizonyos szellemi erőfeszítést igenis megkíván. De csupa MESE!” Magyarán szólva tehát nem posztmodern, hanem a késő modern továbbfejlesztése a posztmodern poétika – de nem a világszemlélet – által megérintve. Ennek az egyszerre régi és új szemléletnek máig, a posztmodern koron már jócskán túllépve sincsen igazi megnevezése, de ebben a törekvésben Temesi Ferenc regénye, s azóta gazdagodó életműve úttörő és meghatározó jelentőségű. A *Por* látványos bizonyítéka volt annak, hogy sem a lényegét tekintve egész-elvű világkép, sem a késő modern nem halt meg, hogy a radikális posztmodern a korabeli magyar irodalomban is csak egyike az irányzatoknak. Félrevezették az értelmezőket a regény kapcsán a szótárforma, azaz a szembeötlő töredékesség és az intertextualitás jól alkalmazható, akkoriban bűvös szavai is.

A *Por* s az egész életmű kapcsán a másik kulcskérdés a fikciós és a nem fikciós elbeszélési módok kérdésköre. Az vitathatatlan, hogy Temesi Ferenc írásaiban s regényeiben is kifejezetten erőteljes az önéletrajzi jelleg, s ez kiegészül családtörténeti vonatkozásokkal is. Az önéletrajzhoz nála szervesen hozzátartoznak a szülők, nagyszülők, régebbi ősök, rokonok, szerelmek, barátok életrajzai is. A *Por* jelentős mértékben családregeény is, a *Híd* egyik főszereplője az anyai nagyapa, az *Apám* címe önmagáért beszél. Az önéletrajz elvileg szigorúan tényirodalom, viszont egy regényben minden lehetséges, s így aligha érdemes azt méricskélni, hogy vajon a leírtaknak hány százaléka lenne dokumentumokkal igazolható. A *Por* elbeszélőjéről és Temesi korú főhőséről jelenti ki a regény: „Több mint

kétséges, hogy Szótáríró azonos Szeles Andrással: valószínű.” Ugyanez állítható az elbeszélőről és az íróról, tehát máris többszörös áttételeken át valósul meg az író – az elbeszélő – a regényhős azonossága és különbözősége. Egyébként Temesi Ferenc éppen András-napon született, kamasz- és ifjúkorában pedig eléggé szélvész-módra élt.

A megélt és az összegyűjtött életrajzi, családtörténeti adatok mellett számos dokumentum olvasható eredeti vagy átdolgozott formában az író alkotásaiban. A *Por* városa Porlód, modellje Szeged, s a mű e város regénye is. A 19. s főként a 20. századi fellelhető dokumentumok száma szinte végtelen egyetlen személy megismerése számára, a teljesség illúzió. A regényíró mégis olyan gazdag anyagot dolgozott fel, rostált meg, formált regényfejezetté, hogy az a szótárforma alkalmazásával képes a teljesség illúzióját kelteni. A töredékesség, a szaggatottság a feltételezettel ellentétes hatást vált ki, a lehetetlennek gondolt nagyregény valósul meg.

Ebben a regényben mintegy száznegyven év (1833–1973) történelmi jelennek meg 666 szócikkben, 1100 oldalon. Nevezetes történelmi események és szürke hétköznapiak, történelmi és természeti katasztrófák, történelmi és egyéni örömnemek. A teljes élet, a teljes valóság. Extenzív és intenzív teljességre törekvő valóságanyag sűrűsödik, a rekonstrukció és a felidézés egyszerre tárgyias és látomásos. 140 év történetében hat nemzedék sorsa elevenedik meg, három családdal a középpontban. A regény valóságos tere az Alföld, szűkebben a Dél-Alföld, annak nagyvárosa Porlód-Szeged és folyója, a Tisza. Az alföldi por ellenpontja az áramló folyadék: Tiszaként és alkoholként is. A kocsmái poharazások és a Tisza tesz elviselhetőbbé az életet. Porlód Közép-Európában van. A város történelme tehát közép-európai és magyar. A kiemelt csomópontok a magyar történelem jelentős korszakaihoz, eseményeihez kapcsolódnak a reformkortól a világháborúkon át az 1970-es évek jelenidejéig, kiegészítve azonban jellegzetes szegedi történetekkel.

A regénynek három, világosan elkülöníthető cselekményrétege van, s ezek külön-külön megtartanak egy lazán kronologikus rendet. Ez a három réteg nem független egymástól, s a regény jelen idejé-

hez közeledve egyre inkább együvé mosódik, hogy aztán a befejezésben eggyé váljon. Az egyik cselekményréteg a családregegy eseménysora, ennek végpontján idősb Szeles András és fia áll. A második réteg ifjabb Szeles András élettörténete kisgyermekkorától az érettségiig. Végül a harmadik réteg András sorsa az egyetemi évek alatt. Ez a regény cselekményének jelen ideje. Ám ezt is múlttá teszi a negyedik, a reflexiós cselekményréteg, amelynek egyetlen igazi szereplője az elbeszélő Szótáríró, aki egy évtized távlatából idézi fel az eseményeket. Az egyes rétegek folyamatosan, ritmusos rend szerint váltják egymást, olykor egyetlen, többlépcsős szócikkben is.

A *Por* nem csupán családregegy. Nemzedéki s így nevelődési regény is. Ifj. Szeles András nemcsak személyével, hanem nemzedékével is főszereplő. A cselekmény szintjén a nemzedéki életnek olyan jellegzetes motívumai vannak, mint a beatzene, az iskola, az egyetem, a barátság, a szex, a szerelem, a kocsimázás. Ez a mű azonban különbözik is a kor legtöbb, ezt a nemzedéket bemutató regényétől. Nem az adott világ ellentétéként, hanem a világ részeként, a történelem menetében mutatkozik meg a nemzedék, s ez a családregegy-szemlélet következetességének köszönhető. A regény nem „egy család alkonya”, nem „egy családregegy vége”, hanem egy család, sőt: családbokor jelenvalósága. Ha lázad is bármelyik új nemzedék, végül is része a láncolatnak. A tagadással is: vállal. Hiszen: „Minden családregegy errefelé valamiféle rehabilitáció is egyben. Az ősök, az apák becsületének helyreállítása – kiigazítás és elégtétel. Már ha az ember szereti a szüleit, persze.”

A Szótáríró szemérmes ember. Ösztönéletét ugyan a legnagyobb nyíltsággal tárja fel, érzelmeiről azonban visszafogottan szól, mégis egyértelműen. A regény folyamatosan azt sugározza, hogy szereti Katalint, szereti a szüleit, az őseit, Porlódot, a magyarságát. A közösségek széthullásának, értékeik devalválódásának idején a bennük rejlő értékeket hangsúlyozza. S úgy tud ódonatúj lenni, hogy hazaszeretetét pátoszmentes szavakkal is hitelesen, pátoszt életre hívóan vallja meg. Porlód egy darabka Magyarország, Szótáríró ennek a polgára.

A *Por* befejezett, zárt műként olvasható, a *Híd* (1993) kapcsán mégis egyértelmű, hogy mintegy folytatása az előző regénynek, amelyben az egyetemista Szeles András szerelmével együtt egy bal-eset áldozata lesz. A fiú azonban életben marad, s Zoltán István néven lesz az új regény egyik főszereplője. Pestre kerülve az Egyetemi Könyvtárban kezd el dolgozni. A *Híd* egy hosszú életút és egy rövidebb életszakasz története, s a kettő kapcsolatát szinte mindvégig véletlenszerűnek tudja a könyvtáros, akit azzal bíznak meg, hogy egy akadémikus készül a falumonográfiájához végezzen tudományos segédmunkát, dolgozza fel Tóth Pál hagyatékát. E hagyaték szénakazalszerű esetlegessége, elegyes jellege és színvonala alkalmat ad a feldolgozónak arra, hogy ironikusan tekintszen ne csak századunk történéseire, hanem az azon végigbukdácsoló átlagemberre is.

Tóth Pál 1890-ben született s valamikor 1975 után halt meg. Szinte mindvégig tevékeny életet élt, nagyobbbrészt Tengődön. Alföldi kisváros ez, modellje a Szeged közeli Kistelek. Apja takácsmester volt és aratási bandagazda, a fiú kereskedő lett. Két típus jegyei keverednek benne: jellemtanilag az életrevaló emberé és a baleké, képességeit tekintve a szakemberé és a dilettánsé. Életrevaló, hiszen mindig talpra áll a körülményei által lehetséges mértékben, s ez azért lehetséges, mert céltudatos és remélő lény; ám ugyanakkor balek is, hiszen soha nem tanul a történeésekből, s nemcsak a más, de a maga kárán sem mindig okul. A kiölhetetlen optimizmus és naivitás egyszerre jellemzi. Mindeközben a szakmáját jól megtanulja, eredményesen műveli. Felnőttként szerez érettségét, majd jogi végzettséget. Ugyanakkor dilettáns író, aki rendületlenül körmöli verseit, színdarabjait, elbeszéléseit, s ezekben mindig a hivatalos korszellem önállótlan követője. Politikusként is amatőr, s erre is ráfizet 1919-ben s 1945 után is.

Zoltán István csak a történet vége felé fog gyanút, hogy az általa ismeretlen személy, akinek a hagyatékát kutatja, nem más, mint az ő anyai nagyapja. A regényíró viszont pontosan tudja ezt, s e tudását közli is a legelső fejezetben, bár a tárgyszerű történetmondás szinte elfeledteti ezt a tényt az olvasóval. A fiatalembernek a regény-cselekmény előtti élettörténete gyakorlatilag azonos Szeles Andrá-

séval. A névváltoztatásnak mégis van értelme, elsősorban nem azért, mert a diák dolgozó emberré, a porlódi pestivé vált. Zoltán lényegesen másfajta személyiség: szerelmének halála – ez a pótolhatatlan veszteség – és a furcsa nyereség: az életben maradás megváltoztatta. Az energikus, dinamikus diák meditáló, szemlélődő férfivá változott, akinek számára az álmok, az álmodozás jelentik a legtöbbet. Zoltán keresi a maga lehetséges hivatását, de egyelőre nem leli meg a célt.

Tóth Pál a vélt és valóságos racionalizmus embere volt, az örök újrakezdő, a vállalkozó. Zoltán István inkább az ideák embere, aki a külső helyett a belső életet éli át intenzíven. Tóthnak a mindennapi munkás élete volt eredményes és elismerésre méltó, az ideák világában – a művészetben – vált formálissá és elfeledhetővé a tevékenysége. Zoltánnak viszont a mindennapi munkás élete formális és feledhető, s az ideák világában való léte válik mind fontosabbá. A regényben e lét végeredménye a felismerés Tóth Pál sorsáról, azaz a híd megszületése a nagyapa és az unoka, a nemzedékek, az életformák és felfogások, végső soron az élet és a halál között. Zoltán István feladata a múlt egy szeletének a kutatása, ez a múlt azonban nem annyira történetként, mint inkább létfilozófiai szinten foglalkoztatja. Egy végzetesen hamis világot kellene megértenie, miért olyan, amilyen, s lehetne-e legalább elképzelni másfélét. Ezt a megértést segítik az álombeli utazások a nagyvilágban. (Tudható az életműből, hogy az író ilyenfajta utakat valóságosan tett meg.) A múltban és az álmokban való utazás egyaránt ahhoz a felismeréshez vezet el, hogy vállalni kell a családi és a nemzeti múltat, a megköttöttséget, hogy a család és a haza szeretete nélkül csonka az ember.

Temesi Ferenc számára a regény akkor válik megírhatóvá, amikor a gondolati-tartalmi elképzeléshez megfelelő regényforma, szerkezeti építkezés is körvonalazódik. A *Por* esetében a nagy időbeli távolság átfogását és a párhuzamos cselekményszálak szerkezeti egységét a mágikus sugallatúan 666 szócikkből álló szótárforma elképzelése és átgondolt megvalósítása tette lehetővé. A *Híd* két életsors ikerregénye, s kilenc nagyobb szerkezeti egységen keresztül váltogatják egymást a két fél-regény kisebb fejezetei. Tóth Pál élet-

történetét emblémaszerűen tarotkártya-figurák jelölik, Zoltán Istvánét a sorsára utaló kínai jóspálcikaábrák. A megoldás szellemes, de mivel a jelképek értelme homályban marad az olvasó számára, csak sejtethetjük, hogy a jelképek és az egyes fejezetek jelentése között értelmes kapcsolat van.

A *Híd* megjelenése után ismét kilenc év telik el, mire megjelenik a *Pest* (1996.), s ezzel megszületik a trilógia. Ez a regény is a múltat köti össze a Tengődi Zoltán nevű alakmás újabb életszakaszával. A múltat itt is egy hagyaték jelenti: Hidi Kornél főesperes (1888–1976.) írásai egy tervezett, ám soha meg nem írt porlódi regény nyersanyagaként készültek, s ez főként anekdoták sorozata. Maga a regényalak bízza ezeket a 36 borítékba rendezett cédulákat a fiatal író Zoltánra, remélve, hogy ő majd megírja a város regényét. S a *Pest* ezzel fejeződik be: Zoltán 1983. április 11-én 11 órakor dolgozni kezd. „Akkor már régen tudtam, hogy édesapám családjának történetét írom meg”. A trilógia teljessé válnat.

A *Pest* mindkét főszereplője és mindkét cselekménysíkja ugyanazt a kérdéskört vizsgálja: képesek vagyunk-e regényt írni? Kérdés ez abban az értelemben is, hogy van-e elég tehetségünk hozzá, s abban is, hogy tudunk-e magyar regényt alkotni, amely nemcsak nyelvében magyar, hanem azzal is, hogy tudatosan és nyíltan kötődik irodalmi és történelmi hagyományainkhoz. E regény középpontjában az a folyamat áll, amelyben az író, anyagával, a gátló körülményekkel viaskodva eljut odáig, hogy elkezdí írni a művet. Az olvasó persze szinte kötelezően tudja, hogy a regény már jó ideje elkészült, sikert aratott. Így a *Pest* abban az értelemben is záróköve a trilógiának, hogy egy regény regénye. Ugyan nem a megírásé, de azoké az éveké, amelyekben az író éretté válik a feladatára.

A beszédes nevű Hidi Kornélnek, ennek a teremtettt alalnak nincs sem élettrajza, sem története, csak anekdotagyűjteménye van, alig rendezett halmazként. Ehhez szerkeszti hozzá Tengődi a maga élettörténetét. A figura vezetékneve az előző regény címére utal, a keresztnév talán Kosztolányi Esti Kornéljára, arra az énkettőzésre, amely a papi hivatás és az álneveken publikáló íráság között feszül, s talán arra is, amely a pap és Tengődi életformájának ellentétében

mutatkozik meg. Beszélő név Tengődi Zoltáné is, hiszen az előző regényben a fiatalember vezetékeve Zoltán, a nagyapa pedig Tengődön él.

Tengődi Zoltán, azaz TZ mindennapjait három fő réteg szervezi. A nők, a szex, a szerelem az egyik, a művészeti élet a második, a hivatás, az irodalmi alkotás a harmadik. Közben kínaiul tanul. Túl járván már a kezdeteken *A harminchat hadicsel* című könyvet forgatja, s ennek megfelelően alakul a regény szerkezete. 36 boríték – 36 hadicsel osztja hat kötegre a művet, s ezek mindegyikének a címe: valamifajta csata hadicseleire utal néhány kínai írásjellel és annak megfelelő szavakkal. A „háború”, amihez hadicselekre van szükség, egyrészt maga az élet: a munka, a baráti kapcsolatok, a szerelem, másrészt kiemelten az alkotás, az eljutás a regényig. A regény világszemléletében a legfőbb értékek: Nadine, az élettárs, majd feleség, a nevelt lány és a közös gyermek, és a borítékok segítségével megtalált írói anyag, azaz a személyessé tehető múlt, végül mindennek kifejezési képessége: a regény. A pap legutolsó feljegyzése egy első világháborús frontemlék. Ennek alapján írja le a biblikus ihletésű tanítást: „Szeretni kell az embereket, csak ez az út.” S ez a fiatal írónak is jelszava lesz.

A trilógia megírásának éveiben, majd azokat követően Temesi Ferenc a kisprózai formák egyre avatottabb művelőjévé vált, nagy műfaji-formai változatosságot valósítva meg. Az önéletrajzi jelleg, a személyesség mindenkor jellemző írásaira. Hagyományosabb értelemben elbeszélésnek nevezhető művet ugyan elég keveset írt (*A zsidó Isten Debrecenben, A szív bőjtje, Egy új-zélandi író emlékirataiból*), de okkal e műfajhoz sorolható a „Vissza az irodalomba” sorozat négy darabja is, amelyek a szokásos perszonális közlésmódot önéletrajzként olvasható cselekménysorra alkalmazzák. Az önéletrajzi-vallomásos jelleget legközvetlenebbül a *Parlandó (portörténeti jegyzetek)* fejezi ki (a 3. könyv kötetben, 1989.), amely az íróvá válásnak, a *Por* megírásának, majd fogadtatásának reflexiók és töredékes, esszészerű története. Temesi Ferenc nem kívánja megnehezíteni a majdani filológusok munkáját. Szenvedélyes önéletrajzoló, aki egy alkalommal a hozzá írt levelek válogatását is közzétette

közel száz oldalon. Az *Élet és Irodalom* (A szív böjtje kötetben, 1991.) egyesekben visszatetszést keltett, pedig tanulságos olvasmány, amelyben többek közt, időrendben haladva, Ördögh Szilveszter, Déry Tibor, Szepesi Attila, Lengyel Péter, Császár István, Kemenczky Judit levelei kaptak helyet.

Meghódított és újjávarázsolt egy olyan műfajt is Temesi Ferenc, amely az 1948 utáni évtizedekben sokáig szinte halálra volt ítélve, pedig olyan nagymesterei voltak, mint Ady, Kosztolányi, Márai. A főként *Az éjjeli utas* (2000.) és a *Gabo meg a halál* (2003.) című kötetekbe összegyűjtött írások a legjobb hagyományokat követő tárcák. Ehhez a műfajhoz a széles körű műveltség és a sokirányú érdeklődés mellett könnyed, szellemes és mindenképpen egyéni arculatot felmutató stílus szükséges. A tárca az aktualitások irodalmi igényű reflektálásának a műfaja, napi- és hetilapokban a helye, s így a maradandóságra kevésbé tarthat igényt. Temesi Ferenc munkái a kivételek közé tartoznak: színesek, érdekesek, mozaikrajzok egy korszakról, a múlttá váló jelenkorról a jövőhöz is szólnak.

Az újságírás műfajai kezdettől foglalkoztatták Temesi Ferencet, ám nem újságírói, hanem alkotói szempontból. Regényeihez forrást is jelentettek a régebbi és újabb lapok, s érezhetően vonzódott a régi szerkezetéhez, szellemiségéhez. A jó újságnak rovatai vannak, fontos a megszerkesztettsége, s anyagaiban az újdonság hírértéke mellett lényeges az ismétlődés a témákban, valamint a jó szerzők folyamatos jelenléte. Temesi Ferencet nyilván nem a szocialista sajtó évtizedeinek sematikussága tette az újság forma hívévé, hanem inkább azok a régi, sokszor ódonságukkal is vidámító lapok, amelyekkel a trilógia anyaggyűjtése kapcsán találkozhatott. S ezekben nem csupán tárcákat, verseket, elbeszéléseket közöltek, hanem folytatásokban regényeket is. Irodalom nélkül akkor még elképzelhetetlen volt egy valamirevaló újság. A *Kölcsön idő* több mint 1100 nagyalakú oldaláról (2005–2006.) így vall a szerző: „Minden író szeretne egy saját újságot önmagának. Ez itt – és a második kötet is – az én újságregényem és regényújságom egyben.” A lap „alapított 1990-ben”, s ami olvasható, az a XI–XV. „évfolyó” összesen 20 száma. A fotók az író archívumából származnak. A műfaji és

tematikai sokszínűség, az áradó mesélőkedv, az anekdoták, az aforizmák kedvelése, az olvasmányosság, a szellemesség egyaránt jellemzi ezt a művet, amelynek vannak ismétlődő ciklusai, témái, más és más néven megszólaló szerzői alakmásai. Több olyan szöveg is helyet kapott benne, amelyet korábbi kötetekből már ismerhetünk, például filmregénye, a *Pejote* itt *Tenacatita* címen, fotókkal illusztrálva szerepel. Így bizonyos mértékig Temesi-breviáriumnak is nevezhetjük a könyvet. Ilyesféle újságot nem vehetünk meg a standokon, pedig jó lenne. A cím egyébként arra utal, hogy az író 1973 óta, amikor egy gépkocsi-balesetben elvesztette szerelmét, s majdnem ő maga is meghalt, „kölcson időben” létezik. Ebben a léthelyzetben született meg – jelentős mértékben K. emlékére is – a *Por*, s ennek az újabb könyv-párosnak a borítóit K. két fényképe díszíti.

Az újságregény előtt és után is megjelent egy-egy újabb „önéletrajzoló” regény. A *Királyáldozat* (2000.) egy rendhagyó szerelem története Tamási Gábor negyvenéves író és Villám Vera 17 éves gimnazista lány között. Az író regényt ír, szeretne írni, de közben meg is kellene élnie, ezért vállal fordítást, filmforgatókönyvírást, nyelvtanítást, tárcaírást, sőt: jóslást. A „kölcson időben” a hétköznapi robotja korlátoz, de fontosabb a szerelem, s még annál is inkább az igazi alkotó munka. Ennek a regénynek a szerkezetét egy régi híres sakkjátszma adja, amelyben a sötéttel játszó nagymester a 23. lépés után feladta az amatőrrel vívott küzdelmet. A regényben a férfi játszik sötéttel, s ő veszít. Ez a kapcsolat megjelenik mellékszálként az *Amszterdam stb.* (2008.) lapjain is. Az író itt Farkasnak hívják, s egy nap meghívást kap Jaap nevű holland barátjától. Összesen hét alkalommal jár Amszterdamban és környékén, s ez adja meg a mű szerkezeti vázát. Vendégszöveggént vagy annak álcázva naplójegyzetek és holland népmesék színesítik a művet.

A *Bartók*-regény jelentősége csak a *Porral* vethető össze. A zeneszerzőről senki nem írt korábban érvényes szépirodalmi művet. Bartók néhány művét sokan ismerik, de az életét, személyiségét csak kevéssé. Temesi Ferenc regénye számos dokumentumot használt fel, szabadon megrövidítve-megtoldva azokat, hol idézőjelben, hol utalással a lelőhelyre, hol rejtetten. Nem életrajzi monográfiát

írt, hanem regényt: a saját Bartók-képét formálva meg. Ám önmagához lett volna hűtlen az író, ha az életrajzi regénybe nem épített volna bele egy önéletrajzit is: az Életrajzolóét. Így most is ikerregény keletkezett: Bartók életregénye és az író egyik jelentős életszakaszáé mintázódik folytonosan egymásra. Rokon ez az építkezés Bulgakov (*A Mester és Margarita*) vagy Thomas Mann (*Doktor Faustus*) eljárásával. Aligha véletlen, hogy mindkét regényben komoly szerepe van a démoniságnak. A fiatal Bartók is viaskodott „démonokkal”, világszemléletében s műveiben is, ám ezek Temesi regényében szelíd racionalizmussal jelennek meg, s ez a pálya egésze felől nézve így indokolt. Más a helyzete Életrajzolóé, akiről elismerést érdemlő őszinteséggel tudjuk meg pokoljárásait, emberi esendőségének példáit.

Az életrajzi regény folyamatos ikresítése mellett a Bartók-regényt is kettéválasztja az 1940 őszi Amerikába érkezés. A mű két párhuzamos cselekményszálát vezet végig: az egyik 1881-től 1940-ig, a másik 1940-től 1945 őszéig, a halálig tart. A három fejezetsor hullámzóan váltja egymást, s mindegyik típust egy piktogram jelöli az első sor élén. Ennek az eljárásnak köszönhetően a csodagyerek, az ifjú és a zseni, a pályakezdő és az érett művész, a kereső és a búcsúzó ember egyszerre mutatkozhat meg, s a személyiségformálódás mellett a lényegi azonosságot is érzékelhetjük.

A regény három idősíkból játszódó három cselekményszála 110 fejezetet ölel fel. Szerkezeti szempontból is fontos a 69. fejezet, amelyben San Franciscóban Bartóknál megjelenik Életrajzoló, és interjút készít az új évezredből visszalépve. Egyes zeneesztéták szerint Bartók zeneműveiben az aranymetszésnek jelentős szerepe van, s ezt a regény is így tartja, sőt maga Temesi is vonzódik az ebből következő szerkesztési elvhez. A 69. fejezet aranymetszéspontra áll, s valóban fontos a két regényhős virtuális együttléte, már csak azért is, mert két eltérőbb személyiséget, mint Bartók és az író, nehéz elképzelni. Bár mindkettejük kereső és alkotó ember, Bartók a művészet és a tudomány rabszolgája, az író pedig inkább élethabzsoló személyiségnek mutatja önmagát, aki még mindig keresi az igaz utat.

Az Életrajzoló olykor Lélekrajzolónak nevezi önmagát, s ez Bartók esetében teljesen igaz. Hiteles a portré. Az esendő ember szinte a maga teljességében mutatkozik meg. Ebben a fő szerepet három motívumsor játssza: az anya–fiú kapcsolat, a szerelmek története és a természetélmény. Különösen jelentős Bartók létérzékelésének, létértelmezésének, világképének formálódása. Fokozatosan formálódott egyéni arculatú panteizmusa. Az emberiségnél tágabb dimenziókban is gondolkodott, s így jutott vissza az emberiséghez, a magyarsághoz és a személyiséghez. Szemléletében meghatározóvá vált az időtényező. Az ősi és a jelenkori nem ellentét volt számára, mert az idő folyamában felfedezte azokat az értékeket, amelyek, legalábbis az emberiség számára, időtlenek. Következétesen felmutatja a regény Bartók – és az elbeszélő – magyarságtudatának formálódását. A regény munkacíme a *48–56-os zongora* volt, vagyis a fiatal művész bérelt zongorájának a leltári száma, s ez rájátszik 1848-ra és 1956-ra. Bartók nem volt politizáló alkat. Akadtak közéleti megnyilvánulásai, legnyomatékosabban maga az emigráció, de ő voltaképpen beleszületett, belenőtt a művész-létbe, s mindvégig meg is maradt abban. Szerinte a politika zavarta a munkát. Ezt a következő szakember-magatartást mutatja be a regény: a társadalom életével kapcsolatos nézeteit, világképét a zeneszerző igazán a műveiben fejezte ki.

Az Életrajzoló számos alkalommal utal életének a regény megírásának éveinél jóval korábbi eseményeire, de elsősorban a 21. század jelenideje mutatkozik meg sorsában. Politikai értelemben az 1990 utáni időszak, történelmi előzményként pedig 1945-ig láthatunk vissza az időben. Nem szocializmus- vagy kapitalizmus-kritikát ad, hanem inkább az életlehetőségeket, azok korlátozottságát jeleníti meg. Arra is képes, hogy önmagát is ironikusan szemlélje. Befejeződik egy szerelmi kapcsolata, súlyos betegségből épül fel, élethabzsoló életformájából kilép, s a regény megírásával lezárhat egy fontos élet- és pályaszakaszt. Az író pedig élheti és írhatja tovább a maga életét s másokét is.

Több műben megjelent már az édesapa alakja, ám az *Apámban* címszereplővé válik (2013.) Dokumentumokra épül ez a kisregény

is: azokra a titkosszolgálati jelentésekre, amelyeket 1956 után másfél évtizeden át készítettek az édesapáról, aki Szegeden volt tanító, iskolaigazgató, 1945 után a kisgazdapárt egyik helyi vezetője. Bűne annyi volt, hogy 1956-ban részt vett néhány megbeszélésen a kisgazdapárt újjászervezéséről. Elsősorban két közeli barátja jelentett róla, akik a család rendszeres vendégei voltak. A szocialista rendszer megrögzött ellenségének nevezték az apát, aki csak sok év után kezdte sejteni, hogy jelentenek róla, de azt nem tudhatta, hogy a legjobb barátai. Mozaikszóként tér vissza a regényben: HEAOV, azaz „ha ezt apám olvasta volna”.

Az életrajzi regény szerkezete nagyjából az iratanyag olvasásának időrendjét követi, s ehhez illeszkednek a reflexiók. A jelentések az apa, a család, az ismerősök életéről szólnak, s ezekkel párhuzamosak az elbeszélő által felidézett életrajzi elemek, amelyek kiegészítik, módosítják, cáfolják azokat. Az elbeszélő kifejezetten jelen idejű közléseinek sora szinte már történelmi távlatból visszatekintve értékeli elsősorban az 1956 utáni másfél évtized, tágabban pedig az egész szocialista korszak Magyarországot, a politikai berendezkedést, az élelehetőségeket. Ebben a regényben is eggyé olvad az életrajzi, az önéletrajzi, a családtörténeti jelleg. Maga a szerző többször rendőregénynek nevezi művét. S ismételten megfogalmazza nézetét: „nincs nagybetűs történelem, csak kis történetek vannak. Ha van valami, amit ki tudok mondani, és ki is mondtam már: csak ember és rongyember van.” A könyv emlékoszlopot emel az édesapának, az embernek.

A szótárregényével híressé vált alkotó életművével egyszer majd részletesebben foglalkozó könyv mutatójában, a tájékozódást segítő, számos kulcsfogalom, motívum, név, cím kaphatna helyet. Példaképpen álljon itt egy kisebb válogatás: aforizma, Amerika, amerikai angol, Amszterdam, anekdota, angol nyelv, anya, apa, Babonáskönyv, barát, Bartók Béla, Bálint Sándor, beat, család, családregegy, Déry Tibor, dokumentum, Egyetemi Könyvtár, elbeszélés, Életrajzoló, feleség, Fiatal Művészek Klubja, filmregény, García Marquez, Győző, hadicselek, Híd, Hidi Kornél, intertextualitás, ironia, ital, játék, Katalin, Katlan, kínai nyelv, Királyáldozat, kis-

ember, Kölcson idő, Lélekrajzoló, Magyarország, magyarság, mese, montázs, mozaik, nagyapa, önéletrajz, Pejote, Pest, Por, Porlód, posztmodern, provincia, regényűjság, rendőregény, sakk, Szeged, Szeles András, szerelem, szeretet, szex, szótáríró, Tamási Gábor, tarot, tárca, Tenacatita, Tengődi Zoltán, Tisza, Tóth Pál, Tömörkény István, történelem, utazás, vendégszöveg, Villám Vera, zene, Zoltán István, Zoltánfy István, – 1949. november 30., 1956, 1973. június 30., 1983. április 11., 48–56-os zongora.

2014. Készült a Magyar Művészeti Akadémia részére.

ÍRHATTA VOLNA...

Temesi Ferenc 65

Üköregapám még pendelyes gyermek volt a 19. század hajnalán, de hatalmas fakardjával már bátran üldözte a kakasokat. Énrám viszont nemigen gondolhatott, miközben elmajszolgatta ebédre a kását. Mennyivel könnyebb nekem, aki nemcsak őt, hanem lassan már a többi üköregapámat is kezdem számon tartani őseim között. Hiszen, ha jól számolom, nekem is, mint minden rendes szegedi embernek, éppen nyolc ükapám volt, s most üköreganyáimat még nem is említem, mert együtt már tizenhatan lennének, s ez bizony már sokaság. Próbálom elképzelni ezeket a férfiakat, amint együtt üldögelnek a Kurjantó kocsmában, városom határában, s már öregecskén majdani ükunokáikról diskurálnak. Derék férfiak lehettek, de aligha üldögelhettek együtt, hiszen nem ismerhették egymást, legfeljebb ketten-ketten, amikor gyermekeik esküvésére áldásukat adták. Aztán vagy hatott ez az áldás, vagy nem. Bizony még az is lehetséges, hogy 1848-ban, a nagy háborúban az egyik a császár katonája volt, a másik meg Kossuthé, aztán gyilkolászta egymást. Szinte látom, hogy a harmadik egy francia városkában sütötte hajnalban a kenyeret, a kalácsot, a negyedik pedig a németföldi tengereken hajózott. Aztán olyan is lehetett, aki a Balkánon, török uralom alatt ette a ke-

serű szláv kenyeret. Vajon hányan s miként beszéltek a magyar nyelvet, s vajon hány ükunokatestvérem él szanaszét a földkerekségen? Száznál is többnek kellene élnie, bizonyosan. Meghívnám majd őket a 666. születésnapomra. Vagy inkább egy Ferenc-napra, a Vatikánba?

Azt a Kurjantó kocsmát álomban láttam, s most reggel idéztem fel, amikor a Tündér utcából igyekeztem a központ felé. Az Alsóvároson túl, a Felsővároson innen jártam, s egyszer csak látom, hogy egy cifra kapu előtt beszélget két cimbora: a *Tegnap* és a *Holnap*. Kérdik tőlem:

– Hová mész te, *Ma*?

Mondanám, hogy a Tiszára megyek, mert szeretném hosszában átúszni, hogy jobban kiismerjem, de nem is vártak a válaszra, már folytatták:

– Szükségünk lenne rád. Ezt csak te tehetnéd meg, mégpedig *Ma*! Nézd meg ezt a hatalmas épületet! Föl kéne menned, minél magasabbra! Nagy csoda várna rád! Mennénk mi is, de a tegnap már elmúlt, a holnap pedig még nem érkezett el.

Most néztem csak meg igazán az épületet. Furcsállottam, hogy még soha nem láttam. Hogyan is került ez ide egyetlen éjszaka alatt? Olyan magas volt, hogy szinte az eget verdeste a teteje.

– *Látom, nekem kell felmennem!* – válaszoltam, és átléptem a kapun.

A tizenhatodik emeletig meg sem álltam, de ekkor egy ajtó állta utamat. Rajta felírás: *Ki itt belépsz, hagyj fel a reménnyel*. Kitártam az ajtót, s egy kocsmában találtam magamat. Csak az mehetett tovább, aki megivott egy hatalmas üveg bort. Az újabb ajtón pedig újabb felírás: *Ha férfi vagy, légy férfi!* Homályos helyre jutottam, halk zene szólt, s egy lenge öltözetű szépség hívogatott az ágyába. *Megcselekedtem, amit megkövetelt* – a természetem. De mennem kellett tovább. A harmadik ajtón csak ez volt a felírás: *Porban az igazság! Kezdd el a mesét szépen*. Egy íróasztal állt ott. Leültem, s megírtam 99 szócikket. Ez a három szoba három nap volt, ám három nap ebben a toronyban igazából egy egész esztendőt tesz ki. Egy újabb felszólítás további útra sarkallt. Tudtam, hogy *hosszú út*–

ra megyek, hosszú út porából köpönyeget veszek. Ismét a lépcsőház, majd ismét a szobák sora.

Mentem emeletről emeletre, évről évre. Egyre megfontoltabban haladtam, s valahol a hatvanadik táján egy kis időre meg is pihentem. Most már nem kellett szobákon átküzdenem magam. Várt rám egy táskagép, s a lépcsőkön leülve is tudtam dolgozni. Egyszer csak feljutottam a hatvanötödik emeletre. Furcsa módon nem ez a szám volt most kiírva, hanem az, hogy 2014. Helyben vagyunk, itt vagyok *Ma*, gondoltam, jobb lesz, ha most már *lassabban járok, hogy tovább érjek.* Egy panorámás körerkélyre is kiléphettem, körülnéztem, s láttam, hogy *magasról nézvést még megvolna az ország – a Kárpátoktól le az Al-Dunáig.* S kit vettem egyszer csak észre odafenn egy padon üldögélve? Senki mást, mint magát Tömörkény Istvánt! És éppen a legújabb könyvemet olvasgatta! No, ez tényleg csoda. Már ezért is érdemes volt idáig felbotorkálni. Mert az igazat megvallva, néha már fulladtam. Lift meg sehol. A derék öreg úgy tett, mintha száz éve ismerne engemet. Boldogan említette, hogy mennyi szépet írtam róla, meg Porlód városáról, s kívánt további szerencsés utat. Reménykedtem, hogy talán még magával Bálint Sándorral is találkozhatok majd. Mert bizony még korántsem értem a torony tetejére. Pedig ott alighanem maga *Bartók* muzsikál. Az öreg úgy tudta, hogy összesen százhusz emelet van. Búcsúzóul azért még megkérdezte:

Aztán monddjad, fiam, miért nem lettél toronyőr?

Elhangzott a Kossuth Klubban, 2014. december 15-én.

CSILLAGOK ÁRVÁJA

Utassy József költészete

Utassy József versei komoly irodalmi folyóiratban először 1965 decemberében jelentek meg, tehát 25. életévében. Nemzedéktársaihoz hasonlóan ő is csak késleltetve kezdhette el pályafutását. Magyarázatul szolgálhat erre az is, hogy a hatvanas éveket irodalmunk egyik virágkorszakának nevezhetjük. Fokozatosan enyhült a diktatúra, az idősebb nemzedékek számos tagja is újrakezdőnek számított, a fórumokhoz képest hirtelen sokan lettek az alkotók. Megfontolandó az is, hogy az 1953 utáni évtizedben szemléleti-poétikai forradalmak zajlottak le, leglátványosabban a költészetben. Ma már klaszszikussá vált életművek bontakoztak ki vagy újultak meg, s ezek mellett különösen nehéz volt az önálló hangot megtalálni, észrevehetően kezdeni a pályát. Utassy József jó érzékkel választotta ki a saját tehetségéhez leginkább illő utat. Gyerekkorától ismerte, magáévá tette a népköltészet szövegeit és dallamait. A kortársak közül részben ahhoz a látomásos-szimbolikus-mítoszi költészethez kötődött, amelyet a népköltészetből kiindulva Juhász Ferenc és Nagy László valósított meg, részben pedig ahhoz az Illyés Gyulához, aki a tárgyiasságra törekvő újnépíesség vezéregyéniségeként kezdte a pályát, majd az 1950-es évektől egyre polifónabb gondolatiságot és poétikát dolgozott ki. Lényeges az is, hogy ezek az életművek erőteljesen kapcsolódtak a magyar irodalom sok évszázados hagyományához: a nemzeti sorskérdéseket számon tartó felelősségtudathoz. Hiányos lenne azonban a kép, ha Utassy kapcsán nem esne szó a kor két másik nagyhatású és újjító szellemű alkotójáról: Weöres Sándorról és Pilinszky Jánosról. Korántsem véletlen, hogy előttük is versekkel tiszteltett az ifjabb pályatárs, akinek tájékozódása korántsem volt egyoldalú.

Látomásosság és tárgyiasság összebékítése már a kezdet kezdetén megmutatkozik, s egyre tudatosabbá és teljesebbé válik. Az életmű teljességében már a korai versek is a később kibontakozó öntörvényű költői világ lényeges elemeit villantották fel. Nemze-

déktársai közül kevesekről mondható el, hogy ennyire szervesen egységes a pályáivük. A kritikusok egy része elerőtlenedésnek tekintette, hogy a költő újabb és újabb könyveiben rendszeresen szerepeltette régebbi verseit is. Pedig ennek más a jelentése. Egyszer sem lehet tetten érni azon a költőt, hogy funkciótlanul helyezte el egy újabb ciklusban a korábbi művet. S egy-egy fontosabb vers több ciklusban is megtalálhatta a helyét. Az életmű az önszemléletben is egységesnek bizonyult. Ezt tanúsítja, hogy gyűjteményes köteteket gondosan szerkesztette meg, s még az utolsó életévekben is következetesen foglalkozott az időrendtől függetlenedő ciklusokba szervezéssel. Olyan típusú költészet ez, amelyben minden változás ellenére is az egység a döntő. Utassy József egyetlen könyvet írt egész életében, miként Baudelaire, csak ő nem annyira a romlás virágait, mint inkább a virágok romlását énekelte meg.

A hatvanas-hetvenes években sokan törekedtek arra, hogy a látomásos és a tárgyias lírai szemlélet lehetséges szintézisét keressék. Szinte korszajátosság ez, a Nagy Lászlóék sikere utáni líra egyik jellegzetes törekvése, amelynek megvalósítása költői műhelyenként változó. Utassy szemlélete alapvetően racionális. Nem rejtélyesnek, megismerhetetlennek tartotta a világot, hanem beláthatónak és megérthetőnek, ahol a jelenség és a lényeg, a kép és a jelentés közti út bejárható. Költői látomásait, még ha van is erős mítoszi sugárzásuk, mint például a *Magyarország!* vagy a *Tengerlátó* esetében, nem a mítoszi jelleg határozza meg, hanem egy racionális szimbolikusság. A hatvanas években vált tudatossá, Csoóri Sándor esszéjének köszönhetően, hogy a népköltészetben a szürreális jelleg is ősi sajátosság. Nyilván azért, mert jelen van az ember képzeletében, álmaiban is. Utassy József költészetében azonban nem a szürreális, hanem a reális-racionális szint a meghatározó. Ami leginkább szürreálisnak bizonyult számára, az nem más, mint a 20. század drámaisággal telített világa, s ezt nemcsak az emberiség és a magyarság, hanem a költő családi és egyéni életútja is sűrítetten mutatta fel. Ezt tartotta fontosnak néven nevezni és világgá kiáltani.

Költészetével foglalkozva három tematikusan is megjelenő tragédia említendő az életsorsban. A gyerek mindössze másfél éves,

amikor az édesapja utolsó útjára indult: a frontra. Ez növesztette fel az árvaság, s ahhoz kapcsolatlan a háború, a halál motívumát. A második az 1974-ben rátörő rendkívül súlyos idegbetegség, amely hosszú éveken át gátolta alkotómunkáját, s amelytől teljesen soha nem tudott megszabadulni. A harmadik pedig fiának húszévesen bekövetkezett halála. A háború nem volt közvetlen élménye, megtapasztalhatta viszont a Rákosi-korszak, 1956, a megtorlások, a hatvanas évek világát, folyamatosan szembesülhetett a magyar és a világtörténelem menetével, az ideál és a valóság döbbenetes különbségével. Ez hívta életre 1968. március 15-én első nagy hatású, szinte népdallá vált versét. A *Zúg március*, ez a Petőfi Sándort életre varázsolni akaró mű segítséget kér, igazságtételre szólít fel:

*Szedd össze a csontjaid, barátom:
lopnak a bőség kosarából,*

*a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!*

*Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a hétszer gyávák.*

*Talpra, Petőfi! Sírodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!*

E költészetben a szabadság-szimbólum meghatározó szerepét elsősorban nem a Petőfi-jelkép követése hívta elő, hanem a megtapasztalt szabadsághiány. Különösen szembeötlő lehetett ez azokban az ötvenes években, amelyben folyamatosan azt tanították, hirdették, hogy a magyar nép ezer év után végre szabadságban él, s azokban a hatvanasokban, amelyben radikálisan korlátozták március 15-e megünneplését. Nem csupán a természetellenes árvaság, hanem ez a kiélezett társadalmi ellentét is kifosztotta teszi az embert. Gyerekként és fiatalemberként egyaránt megélhette Utassy József a közöség és az egyén szintjén is a szabadsággeszme megcsúfolását, s kü-

lön-külön állampolgárként és költőként. Hiszen lehetett verseket publikálni, de nem akármit és akárhol, lehetett kötethez jutni, de nem megalkuvás nélkül, s bizony még a kritikai visszhangot is irányította a hivatalos irodalompolitika. A társadalom betegsége is szerepet játszott abban, hogy az alkotó is beteggé vált, s nem csupán művészként, hanem emberként is poklot kellett járnia. A közvetlen tapasztalat a magyar társadalom betegségét diagnosztizálta, a történelem tanulmányozása ennek általánosságát tanúsította. Innen jutott el a költő odáig, hogy végül az emberiség egészét tekintette betegnek.

A *Tank* látomásának középpontjában még a költő és a hatalom ellentéte áll, s egyúttal az „udvari énekesé” és a független költőé, s az utóbbit kívánja a hatalom, a „tank” megsemmisíteni, a Holdra száműzve őt. Mióta költő van, létezik ez az ellentét, a vers az ókort idézi meg, eszményként Sapphót, aki

*tündökölte, ami nagyon fájt,
amibe belepusztul egy ország;
s ha volt jutalma – nincs is nagyobb tán:
dalait szerelmesek ragyogták.*

A tank motívuma megjelenik később az *Iszonyú lesz* látomásában is, amely a Föld halálát idézi meg, keserű végrendeletként:

*Ó, nemcsak én,
jaj, nemcsak én,
elműlik egyszer minden,
megfeketedik majd a fény,
homokba fulladnak folyók,
partjukon gyászfák zörögnek:
íme a világ, világod!
Öröknek hitted, öröknek.*

Az egyetemi évek alatt, a költővé válás esztendeiben formálódtak meg Utassy József esztétikai, líraelméleti elképzelései, amelye-

ket később néhány axiomatikus közlésben foglalt össze. Egyébként úgy tartotta, hogy az irodalomnál „sokkal gyönyörűbb a hétköznapi világ”. S azt is gondolta, hogy „nem lehet más a tehetség, mint egy hatalmas energiájú beleérzőképesség” (*A kikelet fia*). A mű létrehozásához pedig a koncentrálóképesség maximuma szükségeltetik (*Életünk*, 1979. 8. sz.). A líra tehát energiaátvitel, egyúttal pedig képek rendszere, vagyis a rendezettség, a rendszerszerűség is lényeges. Ezért tartotta szükségesnek, hogy versszövegeit végérvényessé fogalmazza, hiszen – nyilván József Attilára gondolva – tudta, hogy a vers minden pontja archimedesi. Ezt így fogalmazta meg: „nem szoktam fölösleges dolgokat leírni. Nagyon meggondolom, hogy azt a sziszifuszi sziklapontot mikor teszem a vers végére. És ha már kivettem azt a pontot, akkor az a vers már tőlem független.” (Uo.) Az önéletrajzi vallomás szerint: „Azokat a költőket, írókat szeretem, akiknek duendéjük van. Értük tűzbe tenném mind a két kezemet! Mert látni vélem fejük körül a piros derengést.” (*Árgus*, 1990. 2. sz.) Tegyük hozzá: Utassy József költészetének van duendéje. (A duende fogalmát García Lorca révén ismerjük. A spanyolok szemléletében a költészet mágikus erejének ez a titokzatos erő, fekete hang, halálközelség az éltetője.)

Az első kötet, az 1969-ben megjelent *Tűzem, lobogóm!* egészében hangsúlyos a tűz, a fény, a láng, a lobogás motívumköre. A március-jelkép nemcsak a forradalmakat sugallja, hanem az ifjúkor forradalmas állapotát is. Az ifjúság, a tavasz, a szél, a szerelem is állandó motívum, s akár azt is mondhatjuk, hogy a verseknek ez a vonulata: variációk sora egyik legszebb népdalunkra – *Tavaszi szél vizet áraszt*. Tehát az elementáris életöröm verseit is olvashatjuk, sőt ez a szemlélet mutatkozik nyomatékosabbnak. A fiatal költő egyszerre éli bele magát a felnőtté válásnak, a világ birtokbavételének szépségébe, a társadalmi lét korlátozottságába, és a közösségért felelősséget érző költő-szerepbe. Nem a szereppel van gondja, hanem a világgal, azt tekinti megjavítandónak.

A rokonszenves és sikeres pályakezdést meredek felívelés, ragyogó beérkezés követte. Bár a *Csillagok árvája* 1977-ben többéves halogatás után jelenhetett csak meg, nemcsak az egyéni pályán

meghatározó esemény. Néhány évvel később Görömbei András így összegezte, máig érvényesen a hatást: „az utóbbi évtized egyik legnagyobb költői eredménye volt irodalmunkban a *Csillagok árvája*. A nagy költészethez nélkülözhetetlen lenyűgöző erkölcsi tartás társult benne igazi költői erővel, az egyes képek és versstruktúrák óriási feszültséget tartottak verseiben művészi fegyelemben. Adyra emlékeztető indulatát, kozmikus távlatú látomásosságát plasztikus, mégis robbanó erejű létvíziókba fogva újította a magyar líra sokak által folytathatatlanak vélt közösségi érdekű vonulatát.” (Görömbei András: „*Ki viszi át...?*” 241.)

Ezekben a versekben a korai versek tavaszias hangoltságú világát nem a termő nyár váltotta fel, hanem az ősz, amely elsősorban nem a betakarítást hozta magával, hanem az elmúlást. Az *Őszvilág* egyúttal a jelen „júdás ideje”, s ez a fogalom lett később az első gyűjteményes kötetnek a címe. Az elmúlásnál is hangsúlyosabb a *Hitfogyatkozás*:

Győzelem? Harminc ezüsstel győztek!
Énekelem hát: judás idő ez,

s úgy meredek a kereszt fiára,
kiroppan bogyószemem világa.

Ezzel állítja szembe az alkut nem vállaló erkölcsi helytállás parancsát, az éneklés kötelezettségét. Eszménye a prométheuszi ember a *Csillagra zárt egek alatt*:

Itt, e csillagra zárt egek alatt,
hol csak a cellám lenne tágabb,
kímélj a kaukázusi kintől:
Huszadik Század!

Az énekmondó egyre drámaibb feszültségű helyzetekkel szembeült. Már nem azt mondja a költő, hogy övé a világ, hanem azt, hogy a világé vagyok, a tietek, sorsom elől nem menekülhetek, föl-

feszülök az írás keresztjére. Megváltva és megváltódva olyan versek sora születik, amelyek a létezés legalapvetőbb kérdéseire adnak drámát kibontó és feloldó választ. A költő szemlélete összetett, s nemcsak a dolgok színét és fonákját, például a születőben az elmúlót látja meg, hanem a rétegzettséget is. Ez mutatkozik meg az emberről alkotott képében is. Felfogása szerint az emberlét alapvetően hármas rétegzettségű: a személyiséglét, a magyarságlét és az emberiséglét hálórendszerében működő. Sarkítottan fogalmazva a *Tengerlátó* elsősorban a személyiséglét, a *Magyarország!* a magyarságlét, a *Pohárköszöntő* az emberiséglét költeménye, de mindegyik versben ott bujkál mindegyik réteg. Olykor egymásrautaltságuk is lényegiként mutatkozik meg, mint például a *Pohárköszöntő*ben:

Egy árva mondatot ragyogj csak:

*EMBERNEK MAGYART,
MAGYARNAK EMBERIT!*

Az őszvilág képzetköre korán feltárta a személyiséglét növekvő gondjait, ám a *Tengerlátó* költőjének következő útja a „pokolba” vezetett. A hetvenes évek második felében már *Pokolból jövet* írta verseit, a létezés mélységeibe vetett ember méltatlan állapotának tapasztalatával. Önnön állapotának kritikus, önironikus megjelenítése korán megjelent a költő verseiben, s ezt egyéni szóleleményekkel is kifejezte: „szeptemberedek”, „varjúhódok”. Ekkortájt felerősödött ez a kegyetlen őszinteség: „Jövök a pokolból, / kór tüze ragyogtat, / megettem egy mázsa gyógyszert, / mégsem enyhül kínom.” Szenvedéseinek kezdetét, a legszörnyűbb első napot, majd a kórházba kerülést sok évvel később a *Kálvária-ének* (1995) beszélte el. Ez a 27 részes mű, amelyet lírai elbeszélő költeménynek nevezhetnénk, megdöbbenően részletes, tárgyias pontossággal beszél el nemcsak a tébolygó ember cselekvéseit, hanem gondolatait is. Hiteles rajza a személyiség átmeneti széthullásának, téveszméinek, ugyanakkor a kór okozóit is pontosan rögzíti, egy éjjeliőrnek mondván el, hogy az apja meghalt a háborúban, tehát árva, hogy költő, de Aczél György,

aki nem más, mint „a szocialista realizmus”, nem engedi kiadni a verseit. A kihívott mentösökkel közli: „Nem! / Nem vagyok beteg! / Nem én vagyok beteg itt, / hanem a világ! / én csak az egyik / áldozata vagyok, / csak az egyik!” Különös és feledhetetlen alkotás a *Kálvária-ének*, s bármily furcsa ezt egy megbetegedés leírása kapcsán említeni, műfajával, szemléletével, hangvételével a költői megújulásnak is példája. Cáfolva azt a kritikai vélekedést, amely önismétlőnek, elszürkültnek nevezte ezt a lírát.

Cáfolatot azonban már korábban is tapasztalhattunk. Az irónia és az önirónia mellett felerősödött a játékosság. Ez részben magával az iróniával és a groteszkkal járt együtt. 1988-ban vált köteté a *Hungária Kávéház* ciklus. Ezekben a tömör, epigrammaszerű darabokban a nyelvi játéknak, a humornak, a satírának, az ötletnek jut nagy szerep. Ezek a pokolból kivezető útnak, majd az onnan kijutott ember világszemléletének jelzőkövei. Korabeli életünk színtere a „kávéház”, s bár a középpontban az irodalmi élet áll, megtörténik itt is minden, ami az országban.

A játékosság másik vonulatában a gyerekkori emlékek, a szülőfalu képe elevenedik meg. Szomorkás derű, olykor irónia, olykor tiszta életöröm hatja át a felidézett emlékeket, s szembesül egymással a régmúlt és a jelenkor. Ehhez a vonulathoz kell sorolni egy másik témakört: a szerelmes versekét. Az első nagy korszak szerelmes verseinek a gyűjteménye az *Áve, Éva!* volt (1981). Erőteli esek, visszafogottnak nevezhető szexualitással átitatottak az ide sorolt alkotások, a személyiség ifjúság- és halhatatlanság-képzetének is kifejezői. Ezekhez képest nagy változás az időskor szerelmi lírája, amelyet nevezhetnénk feleségköltészetnek is. Ebben már az életre szólóan megtapasztalt szeretetközösség gondolata a meghatározó. Gyermeük halálának tragédiája tette véglegessé az egymásra utalt-ság felismerését. A közös életút talán legpontosabb számvetése a *Ketten*:

*Én magam akartam cipelni
a költészet keresztjét!
És most kifosztva, megrabolva:*

*ketten nyögjük a terhét,
s vesszük, vesszük a Golgotára
a keresztek keresztyét.*

Egy harmadik vonulat, motívumkör a természethez vezet vissza, s nemcsak a gyerekkor felidézése kapcsán, hanem költői játékként is, például az Utassy által is örömmel használt haiku forma alkalmazásával. Végül egy negyedik, s korántsem elhanyagolható vonulat a gyermekverseké, amelyeknél „kötelező” a derű, a játékosság. Tovább is tágíthatjuk a kört, hiszen az említettek mellett más motívumok kapcsán is rendre meg-megjelenik a minden tragédián, az elkerülhetetlen halál tudatán is átsugárzó derű.

Utassy Józsefről hamar közvélekedéssé vált, hogy ő is a szerelem és a szabadság költője. Az első kötetben ez a két értékfogalmi motívum még a látvány és az élmény közvetlenebb hatását mutatta, míg a továbbiakban már az a költő szólalt meg, aki a láthatatlant is érzékeltette, olyan természeti archetípusokkal, mint a tenger és a csillag. E motívumokra a jelentések változatossága, a polifónia a jellemző, s nem csupán a láthatót, hanem a láthatatlant is képesek megragadni. A természeti és a metafizikai szint gyakran rétegződik egymásra. A „csillagok árvája” azt a biztatást kapja, hogy „Intsen partjához, s mosson a tenger / tisztító nagy tüzek hajnalán!” Az árva ember kezében csipkebokorág van, a *Tengerlátóban* pedig „Csipkebokortól gyúlt ki az alkony, / tombolt a tűz / a túlsó parton.” A csipkebokorban Isten nem mutatkozik meg, de sejthetővé válik a Tengert látó Ember számára, akit „felöltöztetett az Isten, / felöltöztetett a Napba.”

A pokoljárástól kezdve ez a kidolgozott motívumháló egy időre háttérbe szorult, s csak a nyolcvanas években észlelhető egyértelműen a megváltozott visszatérés: a csillag és a tenger feladat- és szerepkörét az Isten-motívum veszi át a *Keserves* című kötettől. Utassy József még fiatalon „első és utolsó metaforánk”-nak nevezte Istent. Egy későbbi versében költeménynek. A hit, a hitetlenség, a hitkeresés, a tagadás, a káromlás változatainak polifóniája jellemzi istenképét. Keresztre feszülve, pokolból jövet, kálváriát járva, de

profundis helyzetből kiáltva vagy éppen reménykedve születtek meg a változatok. Egyik kései összegzése így kér *Méltó halált*:

*A hitek hite volt enyém.
Remegtem az igazságért.
Fölnevelt magához a fény,
így lettem az elmúlásé.
A hitek hite volt enyém!
Hitetlenségem: Tamásé.*

Utassy József poeta natus volt, s rövid idő alatt tudatos költővé vált. Gondosan és fegyelmezetten használta tehetségét: egész életét a költészetnek szentelte, költészetét pedig a magyarságnak adta. Legyűrte a betegségeket, a politikai közeg ellenállását, elviselte és túlélte a posztmodern szemlélet lekicsinylését, ideológiai és poétikai elutasítását. Munkássága ma már a továbbélő hagyomány részét képezi, függetlenül a mindenkor szűkös nemzeti alaptantervektől. Ha elkészül majd nyolc évszázad legszebb magyar verseinek tárgyi-lagos antológiája, kihagyhatatlan lesz onnan, az *ezüst rablánc* halhatatlanul odakötözte őt a magyar Parnasszus csúcsaihoz.

2012. Készült a Magyar Művészeti Akadémia részére.

UTASSY JÓZSEFRŐL – SZEMÉLYESEN

A Kilencek legközvetlenebb nemzedéktársaim, s mindannyian az ELTE bölcsészkarára jártunk, sőt egyik szakunk a magyar volt, diákként érdemben mégsem találkozhattam velük, kivéve éppen Utassy Józsefet. Ők ugyanis érettségi után, néha ugyan egyéves késedelemmel, de megkezdhették tanulmányaikat, nekem viszont valamivel nehezebb volt a helyzetem. 1960-ban felvettek a bölcsészkarra, majd egy hónap múlva arról értesítettek, hogy a döntést fe-

lülvizsgálták, nem leszek egyetemi hallgató. A Rákosi-korból ottmaradt dékáni hivatali vezető nem volt hajlandó semmi konkrétumot mondani, de megtudtuk, hogy gépészmérnök édesapám a munkahelyén elújságotla a jó hírt, s az eljutott a személyzeti vezető fiúlébe is. Rögtön intézkedett: ilyen ember gyereke nem lehet tanár. A Kádár-rendszer később mégis kitolt önmagával: 1964-ben megkezdhettem nappali tagozatos tanulmányaimat. Utassy József és a többiek verseit először a *Tiszta szívvel* című diákantológiában, s egyre gyakrabban az irodalmi folyóiratokban olvashattam. Az antológiában jegyeztem meg a *Szüret után* kedves dallamát: „Pihen a prés, / Mustszag bódít. / Zenél a csönd, / hallgatom. // Szőlőszem és / részeg darázs / hempereg az / udvaron.” Talán ott lehetett olvasni a végleges címen *Rímek (nyelvészeti vizsga után)* szövegét: „Szemere / szomorú / számara / számára”. Ezt nyilván egy kegyelemkettes hívta életre: Szemere Gyulának hívták a tanárt. Érdekességként említem, hogy Szilágyi Domokos is leírta a *Szemere szomorú számara* nyelvi játékát, s nem tudom, hogy ez a népnyelvben élt-e vagy ő is kitalálta.

A versekkel való kezdeti ismerkedés persze még nem személyesség. Azonban a diákkal is találkozhattam, mégpedig testnevelésórákon. Azokban az években a felsőoktatásban is volt kötelező testnevelés négy féléven keresztül. Utassy József, azaz Dzsó nem szeretett korán, sőt délelőtt felkelni, s így bizony rendre érvénytelenek lettek e tárgyból a félévei. A humánus bölcsészkar többször is engedélyezte az ismétlést, így történhetett meg, hogy az ifjú költő még negyedéves korában is járt testnevelésre. Egy ilyen órán ismerkedtünk meg, s mivel a tanár magára hagyta a társaságot, hogy kedvünkre sportoljunk, mi egy tornaszőnyegen heverészve váltottuk meg a világot.

Negyed-ötödéves koromban, 1967–69-ben én lettem az alkotókör diák-elnöke, de addigra a Kilencek – Kovács István kivételével – és a többi évtársam már évek óta elvégezte az egyetemet. Néhányan voltunk csak megkésettek, például Petri György vagy Várady Szabolcs, de ők nem jártak az alkotókörbe. Jöttek a néhány évvel fiatalabbak, mint Szentmihályi Szabó Péter, Kemsei István, Kartal

Zsuzsa, Sárándi (Papp) József, Spiró György, s a prózáírók: Bereményi Géza, Csaplár Vilmos, Ördögh Szilveszter, Mócsi Ferenc.

1969 végére megjelent Utassy József első verseskönyve, valamint a Kilenceket bemutató antológia, az *Elérhetetlen föld*. Mind-egyiknek nagy volt a visszhangja, maga Utassy pedig az egész nemzedék egyik vezéregyéniségének mutatkozott. Szinte hetek alatt ismertté vált az ifjúság körében, *Zúg március* című verse pedig kezdett nemzedéki indulóvá nemesedni. Ebben a visszhangban benne volt az elutasítás is, részben ideológiai, részben esztétikai indokokkal. Ennek tanulságos eleme volt a *Népszabadság* radikálisan elutasító kritikája, amelynek szerzője az ugyancsak pályakezdő Hajdu Ráfis Gábor volt. Az ELTE 20. századi magyar irodalmi tanszékén voltunk mindketten pályakezdő tanársegédek 1969 őszétől. A kritika 1970. március 4-én jelent meg, Király István tanszékvezető kérésére azért ezen a napon, mert ekkor volt a tanszék szokásos havi értekezlete, amelynek szakmai témája Hajdunak a Czine Mihály irányításával készült szakdolgozata Szabó Lőrincről és addigi kritikái voltak. Király ekkor igen jóban volt Pándi Pállal, aki a napilap kulturális rovatát vezette, nagyon szerette az éles vitákat, s tudta, hogy Czine védeni fogja Utassyt. Így is történt. Egyértelművé vált, hogy a Czine-tanítványból Hajdu Ráfis Pándi és Király híve lett.

Bölcsészkarai emlékem az is, hogy egy-két évvel később magyar napokat szerveztünk, s a tanárok részéről én voltam a szervezésért felelős. Király István aggódva egyetlen dolgot kötött a lelkemre: nem hangozhat el semmilyen formában a *Zúg Március*, mert abból nagy botrány lenne.

1973 augusztusában alkalmam volt hosszabb ideig együtt lenni Dzsóval. Az évente megtartott Sztrugai Költői Fesztiválra utazó magyar delegációt Fodor András vezette, s tagja voltam Rab Zsuzsa, Utassy József mellett én is. Az útról részletesen beszámolt kiadott naplójegyzeteiben Fodor András, de az itt következő történetet csak szűkszavúan említette. Az első éjszakát Szkopjében töltöttük, a többi Ohridban. Dzsó szobatársa lettem, de csak egyetlen éjszakára. A hatalmas és gyönyörű sztrugai tavon hajózva, majd Szent Naum szigetén időzve ugyanis ő – Rab Zsuzsa tolmácsi segít-

ségével – randevút beszélt meg egy crnagorec nővel. Ennek az lett a következménye, hogy megkért, az esti órákra tűnjek el a szobából. Lovagias voltam, amikor azonban éjfél felé próbáltam bejutni, nem jártam sikerrel. Fodor András fogadta be a hajléktalant. Másnap reggel mondta Dzsó, hogy amikor kopogtam, ő nem volt bent, a nő leküldte vacsorázni. Mit tehettem mást, a következő napokra Fodor András vendége lettem, hozzá költöztem a holmimmal. Az utolsó este hálókocsival utaztunk Belgrádba. Ott volt még egy fél napunk a pesti vonat indulásáig. Sétálgatva a városban egyszer csak riadtan megszólalt Dzsó: gyorsan, gyertek, tűnjünk el! Ott jön! Egy nőalakban ohridi ismerőst vélte felfedezni, aki azzal hitegette, hogy van pénze, lovagja még maradhatna vele. Barátunk ekkor még egészséges, életerős fiatalember volt, de öt nap után inkább már haza szeretett volna menni. Mindez persze csupán pajzán, említésre sem érdemes epizód lenne, ha nem örökítette volna meg egy csodaszép vers, ajánlasként a hölgy nevét is megadva: *Ének virág helyett – Vujošević Slobodának*.

Volt szerencsém néhányszor író-olvasó találkozókra is együtt szerepelni a költővel. Három vidám eset jut most eszembe. Valamikor a hetvenes évek derekán a műszaki egyetem R-klubja hívott meg bennünket. Nekem a kortárs líráról kellett áttekintést adnom, majd róla beszélnem. Körülbelül negyedórát tartott az előadásom, amikor egy lélegzetvételnyi szünetben megszólalt az este hőse: Ha még sokáig beszélsz, én bizony el fogok aludni. Élénk derűtséget keltett a rokonszenvező diákok körében. Sokkal később, a nyolcvanas évek második felében Salgótarjánban voltunk vendégek. Az este második felében a közönség is szót kapott, s az egyik kérdés elhangzása után Dzsó megszólalt: Ezt hozzád intézték, most válaszoljál jó hosszan, addig én kimegyek a teremből és elszívok egy cigarettát. S máris felugrott. Egy újabb alkalommal Szombathelyre utaztunk vonattal a főiskolásokhoz. Jóska nehezen tájékozódott, nem volt ismerős a városban, én pedig megnéztem a térképeket, s mondtam neki, hogy tíz-tizenöt perc alatt odaérünk. Megnyugodott, de feleúton elkezdett panaszkodni, hogy ez szörnyű, ő ennyit nem képes gyalogolni, fáj már a lába. Beláttam, hogy kímélni kell őt a gya-

loglástól, habár még csupán ötvenéves. Hazafelé tartva mondtam neki, hogy nekem meg kellene állnom Sárváron, mert cikket írok a várról, s szeretném frissen megnézni. Azt mondta, hogy akkor ő is leszáll a vonatról, s egy vendéglőben megvár. Bajtársias cselekedet volt.

Számos más alkalommal, rendezvényeken találkoztunk, szerepel-tünk együtt, főként a Kilencekkel együtt. 1972 és 1974 között a *Magyar Ifjúság* című hetilap irodalmi szerkesztője voltam, s azt a Kilencek és más fiatal költők, írók fórumává tettem. A nyolcvanas években az ELTE közművelődési intézményeinek, az Egyetemi Színpadnak a vezetőjeként Kilencek-estet szerveztem, amelyre 1983. február 18-án került sor. Később mind a kilencüknek önálló irodalmi estje volt, Utassyéra 1986. április 23-án került sor. Kis Pintér Imre vezette be, a verseket Hegedüs D. Géza, Kohut Magda, énekelve Dinnyés József adták elő. Hasonmás kiadásban meg tudtam jelentetni az *Elérhetetlen föld* 1969-es antológiáját. A harmadik antológiához pedig én írhattam a kísérő tanulmányt. Utassy József-ről az egyik első portré-tanulmányt én készítettem a salgótarjáni est után a Palócföld részére. Korábban és később is írtam róla kritiká-
kat, tanulmányokat, a legutóbbi 2012-ben jelent meg.

A költő 65. születésnapját 2006. március 20-án ünnepeltük az Írószövetségben. Ebből az alkalomból versben üdvözöltem őt, hű-séges fegyverhordozójaként:

KÖSZÖNTŐ

*Drága Utassy barátom már nem akárki, belátom.
Sejtjük, Isten a nincse, s 65 éve a kincse.
Zsóka vigyázta a Mestert, ennyi idő hamar eltelt.
Dzso amit írt a kezével, élni a verse vezérel.
Nem ment babra a játék, s lám, koszorúzva halánték.
Némi igazság járhat csillagok árva fiának.
S még ha a Föld megaláz is: jöjjön a hetven, a száz is!*

A Magyar Televízió szerkesztője, Bakos Katalin 2009-ben fel-kért, hogy közös költő-barátunk, Szöllősi Zoltán közreműködésével

készítsünk portréműsort Utassy Józsefről. A felvételre Récicsen, június 23–24-én került sor. Sokévi betegség és sok-sok baj ellenére Jóska szinte egészségesnek látszott. Igen megfontoltan és igényesen szólt meg. Tudtommal a portré sikert aratott.

Utoljára 2010 áprilisában találkoztunk Zalaegerszegen, a Kilen-cek-esten, amelyre az antológia megjelenésének negyvenedik évfordulója kapcsán került sor. Az esti beszélgetésen átnyújtotta nekem *Tank* című versének egyik gépelt példányát, dedikálva. Egy szót sem szólt róla, de éreztem, tudtam, hogy ez végrendeletszerű cselekedet. Ars poetica ez a vers, s annak idején, 1988-ban ebből a versből vett idézettel fejeztem be a róla készített portrét. Talán emlékezett erre, ezért választotta ezt a művét.

Ennek a nyárnak a végén érkezett az elkerülni remélt gyász hír: 2010. augusztus 27-én elhalálozott a költő. Szeptember 7-én volt Récicsen a temetés. A Magyar Írószövetség nevében búcsúztam a költőtől, beszédemben igyekeztem hozzá méltó lenni. A következő tavasszal Zalaegerszegen (március 19-én), Budapesten a Bajza utcában (március 24-én) már csak megemlékezést tarthattunk róla hetvenedik születésnapja alkalmából.

Nem mondhatnám, hogy normális sorsa volt a mi nemzedékünknek. A történelmi gondolkodásuk persze hozzátehetik ehhez: ugyan melyiknek volt a 20. században – vagy akár a korábbiakban? Csupán a mi életidőnkben gondolkodva: kisgyerekek voltunk 1945 után, s nem élhettük át a fényes szellők utólag persze megszedítőnek látszó lendületét, amely azért mégis meghatározó életindító élménye volt sokaknak. Csupán kamaszok, növendék ifjak voltunk 1956 októberében, s bár az a néhány nap meghatározónak bizonyult, utána is a terror folytatódott, a diktatúra diadalmaskodott. Csak a hatvanas évek második felében vált szelídebbé a társadalom élete, ezt nevezte el Illyés Gyula történelmi értelemben szelárnyékban való, s ezért országépítésre alkalmas létezésnek. Reményeit azonban korlátozta a szocialista tábor és az egypártrendszer politikája, elképzelései nem valósulhattak meg. Így a mi nemzedékünk a legderűsebb értelmezés szerint is csupán a szelárnyék, a szélcsönd nemzedéke lehet, s ez sem fényözönnel, hanem félárnyékkal borított

bennünket, s persze a nálunk idősebbeket és fiatalabbakat is. Egy ilyen nemzedéknek sokkal nehezebb kibontakozni, magát megmutatni. Utassy József a kivételek közé tartozott. Kezdetől öntörvényűen tudott létezni és alkotni, tehetségét és etikai tartását őrizve hozta létre azt az életművet, amely a magyar költészet klasszikusává tette.

Utassy József emlékkönyv. Zalaegerszeg, Pannon Tükör Könyvek, 2013.

TARTALOM

HOLNAP MÁR KÉSŐ

Újrakezdés és folytatás	7
Két felemás évszázad – két felemás évtized. Népiesség, 1990–2010.	
Egy vázlat vázlata	15
A falu metamorfózisa az ötvenes–hatvanas évek költészetében	32
Színe és visszaja – a hatvanas évekről. Reflexiók	
egy kismonográfiához	43
Politika	43
Ideológia	46
Életforma	47
Irodalom- és művészetpolitika	48
Az irodalmi élet	51
Az irodalom nagy témái	52
Irodalomtörténet, kritika	53
Az utókor	54
Egy korszak irodalompolitikája	55
A FIJAK és a JAK történetéről	65
A nyolcvanas évek és az Írószövetség közgyűlése 1986-ban	77
A kánonképződés tényezői	89
A mai költészet? A befogadó?	97
Beszéd, írás, versmondás	102
Holnap már késő	113
Személyesen	113
A kultúra, a műveltség és a hatalom	115
Melyek a legfőbb és leginkább szembeötlő bajok?	115
A kultúra elsajátítása	117
A szépirodalom helyzete	120
Célkitűzés és feladatok	122
Mi a teendő tehát?	122

ILLYÉS GYULÁRÓL

Ítélet nincs	129
Az 1956-os forradalom egyik szellemi előkészítője: Illyés Gyula	145
Illyés Gyula a 21. században	170

PORTRÉK, PÁLYAKÉPEK

Megtalált költőszerep – Ágh István	187
Ágh István 75 éves	196
A megélt jelenkor írója, Bertha Bulcsu	200
Nyolcvan év. Kalász Mártonnak	214
„Bűn az elevent megszorítani” – Kiss Annáról	215
Egy küldetéses költő – Kiss Benedek	220
Alföldi mese – Kiss Benedek hetvenedik születésnapjára	231
Játék és matematika – Marsall László	234
Etika és történelem – Sánta Ferenc	250
Sánta Ferencről – személyesen	260
Utóirat 2015 januárjában	271
Tamás Menyhért életművéről	273
A szenvedélyes önéletrajzoló – Temesi Ferenc	287
Írhatta volna. Temesi Ferenc 65	302
Csillagok árvája. Utassy József költészete	305
Utassy Józsefről – személyesen	314

Mathematical Analysis

1. The function $f(x)$ is defined on the interval $[a, b]$ and is continuous. Prove that $f(x)$ is uniformly continuous on $[a, b]$.
2. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.
3. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.
4. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.
5. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.
6. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.
7. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.
8. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.
9. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.
10. Let $f(x)$ be a function defined on the interval $[a, b]$ and let M be a positive number. Suppose that $|f(x)| \leq M$ for all $x \in [a, b]$. Prove that $f(x)$ is bounded on $[a, b]$.

VASY GÉZÁNAK
A NAP KIADÓBAN MEGJELENT MUNKÁI

ÖNÁLLÓ MŰVEK:

Az irodalom: nélkülözhetetlen. Magyar esszék sorozat. 2016.
„Haza a magasban”. Illyés Gyuláról. Magyar esszék sorozat. 2010.
Nagy László. Monográfia. 2015.

ALKOTÓ SZERKESZTÉS:

Kormos István emlékezete. Szegény Yorick. In memoriam és Emlékezet sorozat. 2002.

A NAP KIADÓ MAGYAR ESSZÉK SOROZATA

<i>A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig</i> (Összeállította Simon Zsuzsanna) (2012)	3500 Ft
Ady Endre: <i>A világosság lobogója alatt</i> . Válogatott publicisztikai írások (Vál.: Ferencz Győző) (2012)	3300 Ft
Ágh István: <i>Fénylő Parnasszus</i> . Balassi, Csokonai, Ady Endre (2008)	2500 Ft
Ágh István: <i>Szavak honvágya</i> (2013)	3300 Ft
Cseke Péter: <i>Borongós ég alatt</i> . Sajtótörténeti tanulmányok, 1980–2014 (2015)	3500 Ft
Csookits János: <i>Egy tükör cserepei</i> (2006)	2900 Ft
Csoóri Sándor: <i>A szétzilált nemzet</i> (2010)	2900 Ft
Csoóri Sándor: <i>Az elhalasztott igazság</i> . Beszélgetések, 1971–2010 (2011)	2900 Ft
Csoóri Sándor: <i>Elvesztett utak</i> . 2003 Év Könyve-díjas (2003, 2004)	2600 Ft
Csoóri Sándor: <i>Tizenhét kő a parton</i> (2007)	2900 Ft
Csoóri Sándor: <i>Védőoltás. A magyar irodalomról</i> (Szerk.: Pálffy István) (2011)	3500 Ft
Csuday Csaba: <i>Fantasztikum, mágia, valóság</i> (2014)	3500 Ft
Domokos Mátyás: <i>A porlepte énekes</i> . Weöres Sándorról (2002)	2000 Ft
Domokos Mátyás: <i>Az olvasó fényűzése I–III</i> . 2007 Budai Könyv-díjas (2007)	6300 Ft
Domokos Mátyás: <i>Írórsors</i> . Németh Lászlóról (2000)	2000 Ft
Domokos Mátyás: <i>Nem-múló múlt</i> (2006)	2436 Ft
Domokos Mátyás: <i>Szembesülés</i> . Írókkal, művekkel (2003)	2200 Ft
Falusi Márton: <i>Műtűcsők opál mezőkön</i> . Esszék (2016)	3500 Ft
Görömbei András: <i>Azonosságtudat, nemzet, irodalom</i> (2008)	2500 Ft
Görömbei András: <i>Irodalom és nemzeti önismeret</i> (2003)	2350 Ft
Görömbei András: <i>Irodalom, nemzet, harmadik út</i> (2012)	3300 Ft
Gróh Gáspár: <i>A kultúra iránytűje</i> (2015)	3300 Ft
Gróh Gáspár: <i>A magyarság rendeltetéséről</i> . Művelődéstörténeti tanulmányok (2013)	3300 Ft
Illyés Gyula: <i>A törzs szavai</i> . Írások az anyanyelvről (Szerk.: Domokos Mátyás) (2002)	1950 Ft
Imre László: <i>Az irodalomtudomány távlatai</i> (2014)	2900 Ft
Imre László: <i>Irodalomalapítás és műfajfejlődés</i> (2015)	3500 Ft
Kiss Gy. Csaba: <i>A haza mint kert</i> (2005)	2440 Ft
Kiss Gy. Csaba: <i>Budapest–Zágráb: oda-vissza</i> (2015)	2900 Ft

Kiss Gy. Csaba: <i>Hogy állunk a számvetéssel?</i> (2015)	3150 Ft
Kiss Gy. Csaba: <i>Hol vagy, hazám?</i>	
Kelet-Közép-Európa himnuszai (2011)	2900 Ft
Kiss Gy. Csaba: <i>Nemzetek és előítéletek</i> (2013)	2900 Ft
Kiss Gy. Csaba: <i>Understanding Central Europe:</i>	
<i>Nations and Stereotypes</i> (Angol nyelven) (2013)	5400 Ft
Kodolányi Gyula: <i>A fény rétegei</i> (2010)	2900 Ft
Kodolányi Gyula: <i>A hullám taraja</i> (2006)	2900 Ft
Kodolányi Gyula: <i>Szóló hangra</i> (2012)	3300 Ft
Komlós Aladár: <i>Kritika és kritikusok</i> (2004)	687 Ft
Kosztolányi Dezső: <i>Innen-onnan</i>	
(Szerk.: Lengyel András) (2010)	2500 Ft
Lengyel András: <i>A mindennapok szemüvegkészítői</i> (2013)	3300 Ft
Lengyel András: <i>A törvény és az üdv metszéspontjában.</i>	
Németh Andorról (2007)	2500 Ft
Lengyel András: <i>Az „esthajnali csillag”. Vázlatok és adatok</i>	
Cholnoky Viktorról (2015)	3300 Ft
Márkus Béla: <i>Külön sors – külön irodalom</i> (2002)	2200 Ft
Márkus Béla: <i>Mennyei elismervény</i> (2010)	2500 Ft
Mohay Tamás: <i>Töredékek az ünnepről</i> (2008)	2900 Ft
Monostori Imre: <i>Helykeresések.</i>	
2005 Év Könyve-díjas. (2005)	2350 Ft
N. Horváth Béla: <i>Egyéniség és valóság.</i>	
József Attiláról (2006)	2520 Ft
N. Horváth Béla: <i>József Attila és kortársai</i> (2015)	3300 Ft
Németh Judit: <i>Németh László és a természettudományok.</i>	
Előadások (2013)	2500 Ft
Németh László: <i>A magyar forradalomról</i> (2011)	2500 Ft
Németh László: <i>Die Revolution der Qualität.</i> Világirodalmi	
tanulmányok német nyelven (1999)	2500 Ft
Németh László: <i>Írások a hipertóniáról</i>	
(Összeállította: Németh Magda) (2001, 2005)	1848 Ft
Németh László: <i>Két kultúra között.</i> Művelődéspolitikai írások.	
1. kötet. Összeállította Monostori Imre (2015)	2415 Ft
Németh László: <i>Két kultúra között.</i> Művelődéspolitikai írások.	
2. kötet. Összeállította Monostori Imre (2016)	2415 Ft
Olasz Sándor: <i>A nyugati igény.</i> Németh Lászlóról (2011)	2500 Ft
Olasz Sándor: <i>Kalliopé útkeresései</i> (2014)	2900 Ft
Páskándi Géza: <i>A megvallás</i> (1999)	2000 Ft
Pomogáts Béla: <i>A magyar irodalom köztársasága</i> (2014)	3500 Ft
Rónay László: <i>Az írás erkölce és erkölcstelensége</i> (2012)	3300 Ft
Sárközy Péter: <i>Andata e ritorno. Római jegyzetek</i> (2015)	3150 Ft

Sárközy Péter: <i>Itália vonzásában</i> (2014, 2015)	3885 Ft
Somlyó György: <i>Írjak? Ne írjak?</i> (2005)	2540 Ft
Szakolczay Lajos: <i>Valóságlátomás</i> (2014)	3500 Ft
Szörényi László: <i>Az Isonzó a Dunába ömlik</i> (2013)	3300 Ft
Szörényi László: <i>Latin és röhej</i> (2015)	3150 Ft
Szörényi László: <i>Már eleget éltünk?</i> (2014)	3000 Ft
Szörényi László: <i>Nem olvastam hiába. Beszélgetések</i> (2015)	3570 Ft
Szörényi László: <i>Petrarca Budapesten</i> (2011, 2015)	2500 Ft
Tóth Erzsébet: <i>Hidegbéke</i> (2013)	2900 Ft
Vasy Géza: „Haza a magashan”. Illyés Gyuláról (2010)	2900 Ft
Vasy Géza: <i>Az irodalom: nélkülözhetetlen.</i> Esszék, tanulmányok (2016)	3500 Ft
<i>Vállamon bárányos éggel. Írások Nagy Lászlóról.</i> Szerk.: Jánosi Zoltán (2015)	3500 Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN

Bodnár György tanulmányai a hagyatékából
 Cseke Péter: A teljesség sóvárgása
 Dávid Gyula: 1956 Erdélyben és ami utána következett
 Domokos Mátyás minden írása Illyés Gyuláról
 Gróh Gáspár: Irodalom tükörben. Tanulmányok
 Illyés Gyula hagyatékából válogat Illyés Mária
 Illyés Gyula: Az idő kérdései. Pomogáts Béla válogatásában
 Írások Juhász Ferencről. Pomogáts Béla szerk.
 Kulin Ferenc tanulmányai
 Monostori Imre írásai Németh Lászlóról
 Szörényi László: Hunok és jezsuiták. Életműsorozat 1.
 Szörényi László újabb tárcái és kritikái
 Tellér Gyula tanulmányai
 Tóth Erzsébet esszéi

ALAPÍTVÁ: 1993

NAP KIADÓ Kft., Budapest, 2016

Mobil: +36 70 33 83 683

E-mail: napkiado@napkiado.hu

www.napkiado.hu

ISBN 978 963 332 074 7

ISSN / 1589–6102 Magyar esszék

Felelős kiadó SEBESTYÉN ILONA

Olvasószerkesztő

és korrektor SIKLÓSI KATALIN

A fedélen SZÖNYI ISTVÁN

Téli táj vasúttal c. olajfestménye, 1927

A hátsó borítón VASY GÉZA

A grafikai munkát DOMBI VIKTÓRIA végezte

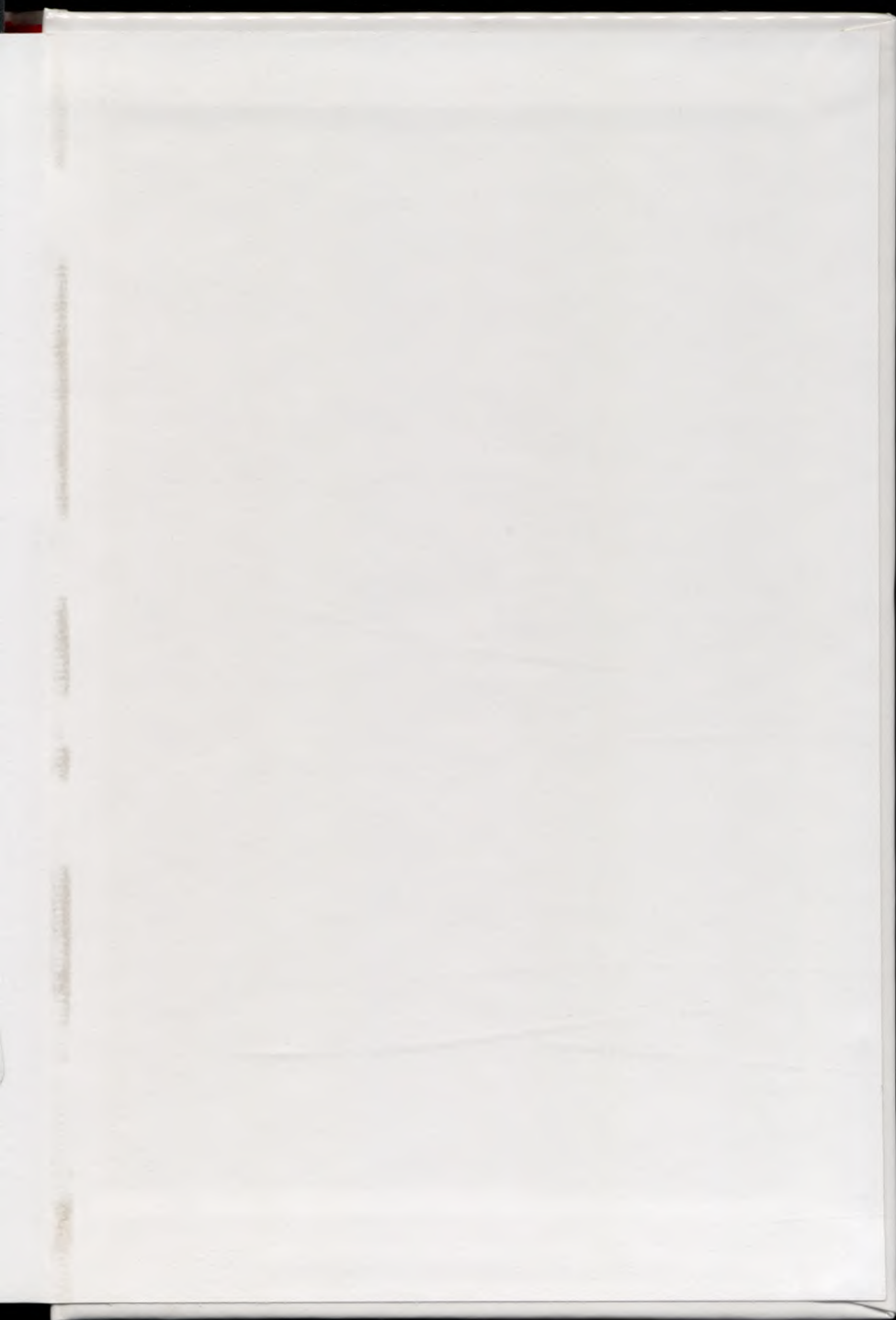
Készült a Séd Nyomda Kft.-ben

Felelős vezető KATONA SZILVIA

5703/16

Népiesség az ezredfordulón – a falu átalakulása az irodalomban – a hatvanas évek irodalompolitikája – az irodalmi értékrend változásai: csak néhány téma Vasy Géza új könyvének első feléből. A továbbiakban sem tá-

volodik messzire e témakörtől. Több írásban elemzi Illyés Gyula életművét, majd rövid áttekintéseket kínál, a többi között Ágh István, Marsall László, Sánta Ferenc, Utassy József életútjáról. A röviden is sokatmondó írások bizonyítják: van élet a posztmodernen túl, az irodalmi érték nem valamely irányzatból, hanem a tehetségéből sarjadzik.

Vasy Géza sok évtizedes egyetemi tanári működésének, az Írószövetség elnökeként folytatott munkájának tapasztalatai birtokában állítja: modernség és hagyománytisztelet nem állnak egymással szemben, és az irodalom közösségi feladatvállalása, nemzeti küldetése ma is megkerülhetetlen értékek forrása.

ISBN 978 963 332 074 7

9 789633 332074

3500 Ft

VASY GÉZA: Az irodalom: nélkülözhetetlen

nk
NAP KIADÓ